

LE COLLEZIONI UNISCONO ZBIRKE POVEZUJEJO

COLLEZIONI ETNOLOGICHE,
TRADIZIONE ORALE E TURISMO CULTURALE
FRA LE ALPI E IL CARSO

ETNOLOŠKE ZBIRKE,
USTNO IZROČILO IN KULTURNI TURIZEM
MED ALPAMI IN KRASOM

A cura di / Uredili
Roberto Dapit
Barbara Ivančič Kutin
Špela Ledinek Lozej

Università degli Studi di Udine
Dipartimento di Lingue e Letterature Straniere
2015

2007-2013
cooperazione territoriale europea
programma per la cooperazione
transfrontaliera
Italia-Slovenia
evropsko teritorialno sodelovanje
program čezmejnega sodelovanja
Slovenija-Italija

Investiamo nel
vostro futuro!
Naložba v vašo
prihodnost!
www.ita-slo.eu

Progetto cofinanziato dal Fondo europeo di
sviluppo regionale
Projekt sofinancira Evropski sklad
za regionalni razvoj

Publiccato da / Izdala:

Università degli Studi di Udine, Dipartimento di Lingue e Letterature Straniere

In collaborazione con / V sodelovanju z:

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti,
Inštitut za slovensko narodopisje

A cura di / Uredili:

Roberto Dapit, Barbara Ivančič Kutin, Špela Ledinek Lozej

Autori dei testi / Avtorji besedil:

Roberto Dapit, Gian Paolo Gri, Nataša Gliha Komac, Tanja Gomiršek, Barbara Ivančič Kutin, Karla Kofol, Monika Kropelj Telban, Irena Lačen Benedičič, Špela Ledinek Lozej, Inga Miklavčič-Brezigar, Saša Poljak Istenič, Sandro Quaglia, Mojca Ravnik, Tanja Rijavec, Zdenka Torkar Tahir, Danila Zuljan Kumar

Traduzioni in lingua italiana e slovena / Prevodi v italijanščino in slovenščino:

Peraulis di Giulia Sandrin

Revisione linguistica dei testi in sloveno, italiano e inglese /

Jezikovni pregled slovenskih, italijanskih in angleških besedil:

Saša Babič, Roger Coianiz, Roberto Dapit, Claudia Franceschino, Danila Zuljan Kumar

Referee / Recenzenti:

Roberta Altin, Donatella Cozzi, Moreno De Toni, Jasna Fakin Bajec, Aleš Gačnik, Maja Godina Golija, Boža Grafenauer, Vito Hazler, Mateja Habinc, Eva Holz, Katja Hrobat Virloget, Mojca Hrovat, Jože Hudales, Karmen Kenda Jež, Miha Kozorog, Naško Križnar, Ambrož Kvartič, Helena Ložar Podlogar, Neva Makuc, Mirjam Mencej, Martina Piko Rustja, Bojana Škafar Rogelj, Jožica Škofic

Progetto di copertina / Oblikovanje naslovnice:

Jernej Kropelj

Progetto grafico e stampa / Oblikovanje in tisk:

Lito Immagine s.r.l.

Tiratura / Naklada: 1650

La responsabilità del contenuto della presente pubblicazione appartiene agli autori dei singoli contributi /
Za vsebino publikacije so odgovorni izključno avtorji posameznih prispevkov.

CIP

Narodna in študijska knjižnica, Trst
Biblioteca nazionale slovena e degli studi, Trieste

39:069.5(497.4+450.36)

719(497.4+450.36)

338.48(497.4+450.36):39

Le COLLEZIONI uniscono : collezioni etnologiche, tradizione orale e turismo culturale fra le Alpi e il Carso = Zbirke povezujejo : etnološke zbirke, ustno izročilo in kulturni turizem med Alpami in Krasom / a cura di, uredili Roberto Dapit, Barbara Ivančič Kutin, Špela Ledinek Lozej ; [autori dei testi, avtorji besedil Roberto Dapit ... [et al.] ; traduzioni in lingua italiana e slovena, prevodi v italijanščino in slovenščino Peraulis]. - Udine : Università degli studi, Dipartimento di lingue e letterature straniere ; [s. l.] : Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko narodopisje, 2015

ISBN 978-88-904461-2-2

1. Vzp. stv. nasl.

2. Dapit, Roberto

3. Ivančič Kutin, Barbara

4. Ledinek Lozej, Špela

7709932

© 2015 Università degli Studi di Udine – Dipartimento di Lingue e Letterature Straniere
Via Mantica, 3, 33100 Udine

ISBN 978-88-904461-2-2

LE COLLEZIONI UNISCONO ZBIRKE POVEZUJEJO

COLLEZIONI ETNOLOGICHE,
TRADIZIONE ORALE E TURISMO CULTURALE
FRA LE ALPI E IL CARSO

ETNOLOŠKE ZBIRKE,
USTNO IZROČILO IN KULTURNI TURIZEM
MED ALPAMI IN KRASOM

A cura di / Uredili
Roberto Dapit, Barbara Ivančič Kutin, Špela Ledinek Lozej

Università degli Studi di Udine
Dipartimento di Lingue e Letterature Straniere
2015

PREMESSA

UVODNA BESEDA

L'università degli Studi di Udine, in collaborazione con il Centro di ricerca scientifica dell'Accademia slovena delle Scienze e delle Arti di Ljubljana, il 29 maggio 2014 a Udine ha organizzato il Convegno internazionale "Collezioni etnologiche, tradizione orale e turismo culturale fra le Alpi e il Carso". Il presente volume raccoglie una scelta di saggi ampliati e aggiornati rispetto ai contributi presentati in occasione del convegno scientifico internazionale.

Il primo contributo della silloge, redatto da Mojca Ravnik, traccia la storia del progetto e per questo è stato tradotto integralmente in lingua italiana. In base ai contenuti dei saggi che seguono si possono individuare essenzialmente tre nuclei tematici, che altresì rappresentano i principali obiettivi e attività contemplati dal progetto *ZBORZBIRK*.

Nel primo nucleo la discussione è orientata verso le problematiche della ricerca, conservazione e promozione

Univerza v Vidmu je v sodelovanju z Znanstvenoraziskovalnim centrom Slovenske akademije znanosti in umetnosti 29. maja 2014 v Vidmu organizirala mednarodni posvet z naslovom »Etnološke zbirke, ustno izročilo in kulturni turizem med Alpami in Krasom«. Pričujoča publikacija je izbor razširjenih in dopoljenih prispevkov, ki so bili predstavljeni na tem mednarodnem znanstvenem posvetu.

Prvi članek, izpod peresa Mojce Ravnik, oriše zgodovino projekta, zato je v celoti objavljen v italijanskem in slovenskem jeziku. V nadaljevanju so prispevki vsebinsko umeščeni v tri tematske sklope, ki obenem zastopajo glavne smotre in aktivnosti projekta *ZBORZBIRK*.

V prvem sklopu se avtorji posvetijo problematiki raziskovanja, varstva in promocije kulturne dediščine v povezavi s turizmom. Prepletanje turističnih in dediščinskih praks je velik izziv sodobnemu etnološkemu in antropološkemu raziskovanju.

del patrimonio culturale in relazione al fenomeno del turismo. L'intreccio di prassi relative al turismo e all'eredità culturale rappresentano infatti una vera e propria sfida nel discorso antropologico contemporaneo.

Nel secondo nucleo gli autori hanno prestato particolare attenzione alla cultura immateriale, principalmente in riferimento alla tradizione orale e linguistica che, nell'area interessata, rappresenta un valore notevole e un arricchimento delle entità materiali comprese nelle collezioni. Oltre a ciò sono state messe in luce alcune raccolte di testi orali che non soltanto meritano una valorizzazione sia sul piano scientifico che divulgativo ma lasciano emergere numerose tematiche intorno alla ricerca, alla conservazione e alla promozione dell'eredità culturale, intesa in un rapporto di equilibrio fra beni materiali e immateriali.

Il terzo nodo tematico afferisce, prevalentemente, a questioni inerenti alla cultura materiale rilevate in determinati punti dello spazio geografico di pertinenza del progetto. Evidenziando le varie sfaccettature in cui si riflettono le realtà museali e le altre specifiche espressioni del patrimonio culturale conservato presso istituzioni pubbliche, comunità o privati, si è posto l'accento su problematiche di interesse comune evocando la necessità di giungere a soluzioni metodologiche condivise.

L'idea iniziale del progetto nacque

V drugim sklopu je pozornost namenjena nesnovni dediščini, v prvi vrsti ustnemu in jezikovnemu izročilu, ki bogati pričevalnost gmotnih prvin v zbirkah na obravnavanem območju. Obelodanjene so bile tudi nekatere doslej neevidentirane zbirke; ob ovrednotenju na znanstveni in poljudni ravni se porajajo še številna vprašanja o raziskovanju, varstvu in promociji kulturne dediščine v ravnovesju med njenimi snovnimi in nesnovnimi prvinami.

Tretji sklop prinaša prispevke o snovni kulturi na projektnem območju. Z osvetlitvijo muzejskih praks in drugih oblik varstva kulturne dediščine javnih ali zasebnih institucij oziroma posameznikov so izpostavljene različne problematike, ki zahtevajo skupne metodološke rešitve.

Izhodiščna projektna ideja se je porodila prav na Videmski univerzi leta 2007, in sicer na konferenci, posvečeni etnologu Gaetanu Perusiniju. Prof. Perusini je bil eden izmed osrednjih sodelavcev znanstvenih srečanj *Alpes Orientales*, ki so bila organizirana v letih med 1956 in 1975. Naša publikacija je zato še pomenljivejša, saj priča o ponovni oživitvi sodelovanja italijanskih in slovenskih raziskovalcev, kar sedaj, v okviru projekta *ZBORZBIRK - Kulturna dediščina v zbirkah med Alpami in Krasom*, podpira Evropski sklad za teritorialno sodelovanje v Programu čezmejnega sodelovanja Slovenija – Italija 2007–2013.

proprio in occasione della conferenza, dedicata all'etnologo Gaetano Perusini, svoltasi presso il nostro ateneo nel 2007. Si tratta di uno dei protagonisti degli incontri di studiosi intitolati *Alpes Orientales*, organizzati tra il 1956 e il 1975 di cui il professor Perusini curò il IV volume di saggi pubblicato nel 1966. Questa nostra silloge si arricchisce così di ulteriori significati poiché testimonia il consolidamento della collaborazione tra ricercatori sloveni e italiani, favorita ora dal Fondo europeo di sviluppo regionale nel Programma per la cooperazione Transfrontaliera Italia-Slovenia 2007-2013 di cui fa parte il Progetto standard *ZBORZBIRK - L'eredità culturale nelle collezioni fra Alpi e Carso*.

A titolo personale e a nome di tutti gli autori desidero esprimere alla collega Mojca Ravnik la più profonda gratitudine per aver ideato *ZBORZBIRK* che, sulle tracce dei nostri 'progenitori', continua a mantenerci uniti nelle nuove sfide della ricerca sulle Alpi Orientali. Ringrazio altresì gli autori, i referee e quanti hanno contribuito alla pubblicazione della presente silloge, in particolare Špela Ledinek Lozej e Barbara Ivančič Kutin per la piacevole e proficua collaborazione nella curatela.

Roberto Dapit
Responsabile scientifico

V osebнем in v imenu vseh drugih avtorjev bi želel izraziti kolegici Mojci Ravnik hvaležnost za takšno zasnovo *ZBORaZBIRK*, ki nas, sledeč našim 'prednikom', združuje v okviru novih izzivov pri raziskovanju Vzhodnih Alp. Prav tako se zahvaljujem tudi avtorjem, recenzentom in vsem drugim sodelavcem, še posebej sourednicama Špeli Ledinek Lozej in Barbari Ivančič Kutin za prijetno in konstruktivno sodelovanje.

Roberto Dapit
Znanstveni vodja

ŽIVA TRADICIJA IN ZGODOVINSKI SPOMIN V DOLINI
IDRIJE - IZHODIŠČE PROJEKTA *KULTURNA DEDIŠČINA V
ZBIRKAH MED ALPAMI IN KRASOM (ZBORZBIRK)*

TRADIZIONE VIVENTE E MEMORIA STORICA NELLA
VALLE DELLO JUDRIO – PRESUPPOSTO DEL PROGETTO
*L'EREDITÀ CULTURALE NELLE COLLEZIONI
FRA ALPI E CARSO (ZBORZBIRK)*

MOJCA RAVNIK

Avtorica najprej predstavi projekt *Kulturna dediščina v zbirkah med Alpami in Krasom* v okviru Programa čezmejnega sodelovanja Slovenija-Italija 2007-2013, ki je bil namenjen etnološkemu, dialektološkemu in muzeološkemu ovrednotenju krajevnih zbirk kulturne dediščine in njihovi uveljavitvi v kulturnem turizmu. Nato predstavi svoje etnološke raziskave v obmejnih krajih v času pred vstopom Slovenije v EU 1. maja 2004 in v schengenski prostor 21. decembra 2007 ter med tema prelomnima dogodkoma in po njiju. Avtorica opaža, da ljudi, ki so bili v mnogih preteklih obdobjih ločeni z mejami in so pripadali različnim, tudi nasprotujočim si, celo sovražnim državam, najmočnejše povezujeta živa tradicija in zgodovinski spomin.

L'autrice presenta innanzitutto il progetto *L'eredità culturale nelle collezioni fra Alpi e Carso* nell'ambito del programma per la cooperazione transfrontaliera Italia-Slovenia 2007-2013. Il progetto era volto alla valorizzazione etnologica, dialettologica e museologica delle collezioni locali dell'eredità culturale e alla loro affermazione nell'ambito del turismo culturale. Prosegue quindi presentando le sue ricerche etnologiche nelle aree di confine, nel periodo antecedente l'ingresso della Slovenia nella UE avvenuto il 1° maggio 2004 e nell'area Schengen il 21 dicembre 2007, nonché tra queste due date e nel periodo successivo ad esse. L'autrice osserva come le persone, divise nel corso della storia da confini che le hanno costrette ad appartenere a Paesi diversi, spesso contrapposti o addirittura nemici, sono comunque fortemente legate dalla tradizione viva e dalla memoria storica.

Ključne besede: Program čez-mejnega sodelovanja Slovenija-Italija 2007-2013, kulturna dediščina, kulturni turizem, dolina Idrije, zgodovinski spomin, slovensko-italijanska meja.

Parole chiave: Programma per la cooperazione transfrontaliera Italia-Slovenia 2007-2013, eredità culturale, turismo culturale, Valle dello Judrio, memoria storica, confine italiano-sloveno.

LIVING TRADITION AND HISTORICAL MEMORY IN THE VALLEY
OF IDRIA – STARTING POINT FOR THE PROJECT
*CULTURAL HERITAGE IN THE COLLECTIONS BETWEEN
THE ALPS AND THE CARST (ZBORZBIRK)*

The author at first presents the project *Cultural heritage in the collections between the Alps and the Carst* in the Programme of the cross-border cooperation between Slovenia and Italy 2007-2013, which aimed to ethnologically, dialectologically and museologically valorize the collections of cultural heritage and promote them to strengthen cultural tourism in the region. She then presents the research she has done in the bordering region before the entrance of Slovenia in the EU (2004) and in Schengen area (2007), between these two turning points and after them. She concludes that the strongest connection between people, who had been in the past centuries often separated by borders and had belonged to different, opposed, even hostile states, is the living tradition and their common historical memory.

Key words: Programme of the cross-border cooperation Slovenia-Italy 2007-2013, cultural heritage, cultural tourism, the valley of Idria, historical memory, Slovenian-Italian border.

O PROJEKTU ZBORZBIRK

Projekt *Kulturna dediščina v zbirkah med Alpami in Krasom* je bil sofinanciran v okviru Programa čezmejnega sodelovanja Slovenija-Italija 2007-2013 iz sredstev Evropskega sklada za regionalni razvoj in nacionalnih sredstev. Namenjen je bil ovrednotenju krajevnih zbirk kulturne dediščine v Kanalski dolini, Rezijski, Nadiških in Terskih dolinah na italijanski in v Gornjesavski dolini, na Kobariškem, Kambreškem, Ligu, v dolini Idrije, na Kanalskem in v Brdih na slovenski strani in njihovi uveljavitvi v kulturnem turizmu. Zajetih je bilo nekaj lokalnih muzejskih zbirk, večinoma pa gre za zbirke, ki jih hranijo zbiralci na svojih domovih in ki so nastale brez kakršnekoli finančne pomoči, le iz zavesti in želje domačinov, da bi pričevanja o zgodovini in načinu življenja v teh krajih ohranili pred propadanjem. Cilji projekta so bili popis, katalogizacija in predstavitev zbirk v knjižnem vodniku, na zgibankah in na spletni strani; popis narečnih nazivov in pripovednega izročila, povezanega z zbirkami in predmeti v njih; postavitev nekaterih novih zbirk in ureditev prostorov zanje; oprema izbranih zbirk kot informacijskih točk; restavracija, digitalizacija in montaža arhivskih avdiovizualnih posnetkov. Trajanje projekta je bilo 30 mesecev, od 1. 10. 2012 do 31. 3. 2015.

IL PROGETTO ZBORZBIRK

Il progetto *L'eredità culturale nelle collezioni fra Alpi e Carso* è stato co-finanziato nell'ambito del Programma per la cooperazione transfrontaliera Slovenia-Italia 2007-2013 dal Fondo Europeo di Sviluppo Regionale e da fondi nazionali. Il progetto era volto alla valorizzazione delle collezioni locali dell'eredità culturale nella Val Canale, a Resia, nelle Valli del Natisone e del Torre sul versante italiano, e nell'Alta Valle della Sava, nelle aree di Kobarid, Kambreško e Lig, nella valle del fiume Judrio, nella zona di Kanal e nel Collio sul versante sloveno, nonché alla loro affermazione nel turismo culturale. Sono state considerate alcune collezioni museali locali, ma la ricerca si è concentrata principalmente sulle collezioni conservate dai raccoglitori presso le proprie abitazioni. Tali collezioni sono state create, quindi, senza alcun contributo finanziario di terzi, ma soltanto grazie alla passione e al desiderio dei nativi di conservare le testimonianze della loro storia e del loro modo di vivere, prima della loro inevitabile scomparsa. Il progetto si proponeva quindi come obiettivo quello di inventariare, catalogare e presentare delle collezioni da inserire in un guida cartacea, su depliant e on-line; creare un inventario di termini dialettali e del patrimonio narrativo orale, legato alle collezioni e agli oggetti ivi contenuti; la sistemazione di alcune collezioni nuove e dei locali ad esse adibiti; l'allestimento, presso alcune collezioni, di punti informativi; il re-

Zamisel o skupnem čezmejnem projektu se je porodila med sodelavci Univerze v Vidmu in Inštituta za slovensko narodopisje Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU iz Ljubljane. Obe ustanovi sta se že v preteklosti večkrat povezali pri skupnih raziskavah in posvetovanjih o raznih vprašanjih zgodovine in kulture teh krajev, njeni sodelavci pa so ob tem navezali pristne delovne in prijateljske odnose. Zato smo v skupnem čezmejnem projektu videli priložnost za nadaljevanje sodelovanja. K projektu so pristopili kompetentni partnerji – kolegi etnologi v Goriškem, Tolminskem in Gornjesavskem muzeju so bili zaradi poznavanja terena, muzeološkega znanja in izkušenj nosilci strokovnega dela, na italijanski strani pa je Inštitut za slovensko kulturo v Špetru skrbel za koordinacijo med zbirkami. Zavzeto so sodelovale občine Kanal ob Soči, Kobarid in Brda, Bardo, Tipana in Podbonesec, ki so prevzele tudi skrb za ureditev zbirk, informacijskih točk in investicij v objekte.

Strokovno težišče projekta je bilo muzeološko in etnološko, dopolnjeno z dialektologijo. Pri popisovanju zbirk smo se naslonili po eni strani na opravljeno delo Slovenskega etnografskega muzeja, ki je že opisal in objavil več zbirk na Tržaškem, po drugi strani pa na izkušnje Slovenskega

stauro, la digitalizzazione e il montaggio di materiale audiovisivo d'archivio. La durata del progetto è di 30 mesi, dal 1° ottobre 2012 al 31 marzo 2015.

L'idea di una cooperazione transfrontaliera è nata tra i collaboratori dell'Università degli Studi di Udine e l'Istituto di etnologia slovena del Centro di ricerca scientifica – Accademia slovena delle scienze e delle arti di Ljubljana, due istituzioni che, già in passato, hanno sovente collaborato in occasione di ricerche o convegni su varie questioni riguardanti la storia e la cultura di questi luoghi; tanto che, tra i collaboratori, si sono venuti a creare sia dei legami professionali che di amicizia. Per questo motivo il progetto transfrontaliero è stato interpretato anche come un'occasione per rafforzare tali rapporti. Al progetto hanno partecipato partner competenti – i colleghi etnologi del Goriški muzej (Museo di Gorizia), Tolminski muzej (Museo di Tolmino) e Gornjesavski muzej (Museo di Jesenice) sono stati incaricati, in quanto conoscitori del territorio ed esperti del settore museale, della parte tecnica del lavoro, mentre, sul versante italiano, l'Istituto per la Cultura Slovena di S. Pietro al Natisone si è occupato di coordinare le varie collezioni. Hanno collaborato con entusiasmo al progetto i Comuni di Kanal ob Soči, Kobarid e Brda, Lusevera, Taipana e Pulfero, che si sono occupati della sistemazione delle collezioni, dell'allestimento dei punti informativi e degli investimenti previsti per rendere idonei gli edifici.

etnološkega društva, ki se je pred leti lotilo zahtevne naloge popisovanja etnoloških zbirk zunaj muzejskih ustanov v Sloveniji. Upoštevali smo tudi popise regionalnega katalogizacijskega in restavratorskega centra v Villi Manin iz Passariana (Centro Regionale di Catalogazione e Restauro dei Beni Culturali). Poseben delovni sklop smo namenili terenskemu dokumentiranju in dialektološkemu preučevanju zgodb o predmetih v zbirkah. Nekatere naloge v projektu smo načrtovali tudi na podlagi opravljenega etnološkega dela na raziskovalnih taborih za slovenske srednješolce v Italiji, ki jih je v osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja prirejal Odsek za zgodovino Narodne in študijske knjižnice v Trstu in so segli od tržaškega Krasa do Kanalske doline.

Najpomembnejši sodelavci pri projektu pa so bili zbiralci, ki so v zbirkah ohranili dragocena pričevanja o načinu življenja in kulturi prebivalcev teh krajev. Srečanja in delavnice v različnih projektnih fazah so bile namenjena njihovem medsebojnemu spoznavanju in izmenjavi izkušenj, internetna mreža s popisi in predstavitevijo zbirk pa nadaljnjemu vključevanju, povezovanju in sodelovanju.

Projekt se je že prevesil v svojo drugo polovico in konferenca o etnoloških zbirkah, ustnem izročilu in

Il progetto si è concentrato principalmente sull'aspetto museologico ed etnologico, integrato da quello dialettologico. Durante la fase di redazione dell'inventario delle collezioni ci si è basati, da un lato, sul lavoro svolto dal Museo Etnografico Sloveno (Slovenski etnografski muzej) di Ljubljana, che aveva già censito e pubblicato alcune collezioni nel Triestino, dall'altro lato sulle esperienze dalla Società etnologica slovena (Slovensko etnološko društvo) che, anni fa, aveva iniziato ad affrontare il difficile compito di recensire le collezioni etnologiche esterne agli enti museali della Slovenia. Sono stati inoltre considerati gli inventari effettuati dal Centro Regionale di Catalogazione e Restauro dei Beni Culturali di Villa Manin a Passariano. Uno specifico work package è stato dedicato alla documentazione sul campo e allo studio dialettologico delle storie sugli oggetti delle collezioni. Alcune parti del progetto sono state concepite anche in base al lavoro etnologico svolto nei campi di ricerca degli studenti sloveni delle scuole secondarie in Italia che, organizzati negli anni '80 e '90 del secolo scorso dalla Sezione storia della Biblioteca nazionale slovena e degli studi di Trieste, hanno coperto un'area compresa tra il Carso triestino e la Val Canale.

I collaboratori più importanti coinvolti nel progetto sono stati tuttavia i raccoglitori che hanno saputo conservare, nelle loro collezioni, preziose testimonianze sullo stile di vita e sulla cultura degli abitanti di questi luoghi.

kulturnem turizmu je bila dobrodošla priložnost za predstavitev nekaterih njegovih rezultatov.

DOLINA IDRJE

Vsebino projekta smo zasnovali na podlagi poznavanja dragocene pričevalnosti zbirk kulturne dediščine in prepričanja, da predstavljajo neizkoriščen potencial za razvoj kulturnega turizma v teh krajih. Sama sem izhajala predvsem iz svojih raziskav šeg, praznikov in prireditev v obmejnih krajih v času pred vstopom Slovenije v EU 1. maja 2004 in v schengenski prostor 21. decembra 2007, med tema prelomnima dogodkoma in po njiju; v njih sem spoznala, da ljudi z obeh strani meje najmočnejše povezujeta živa tradicija in zgodovinski spomin in da je največja vrednost zbirk v tem, da pričajo o skupni dediščini teh krajev.

Gli incontri e i laboratori che si sono susseguiti nelle varie fasi del progetto erano infatti finalizzati a promuovere la reciproca conoscenza dei raccoglitori e lo scambio di esperienze; il sito internet con gli inventari e la presentazione delle collezioni è stata invece concepita per favorire l'integrazione, la collaborazione e i contatti successivi.

Nella seconda fase del progetto, il *Convegno sulle collezioni etnologiche, tradizione orale e turismo culturale* ha rappresentato una buona opportunità per presentare alcuni dei risultati raggiunti fino a quel momento.

LA VALLE DELLO JUDRIO

Il contenuto del progetto è stato delineato considerando l'importanza del ruolo delle collezioni nella conservazione dell'eredità culturale e la convinzione che esse costituiscano un potenziale tutto ancora da sfruttare per lo sviluppo del turismo culturale in questi luoghi. Come punto di partenza ho tenuto conto delle mie ricerche relative a usanze, feste e manifestazioni nelle zone di confine, nel periodo antecedente l'ingresso della Slovenia nella UE avvenuto il 1° maggio 2004 e nell'area Schengen il 21 dicembre 2007, nonché tra queste due date e nel periodo successivo ad esse; le ricerche svolte hanno evidenziato come le persone, divise nel corso della storia da confini che le hanno costrette ad appartenere a Paesi diversi, sono comunque fortemente

Osredotočila sem se na dolino reke Idrije,¹ stični in prehodni prostor med Nadiškimi dolinami in Posočjem, razlog za to pa je bila intenzivnost tamkajšnjega dogajanja, kar se mi zdi odraz njene izjemne zgodovinske izpostavljenosti. Zgodovina, polna pretresov, vojnih opustošenj in ostrih sprememb življenjskih okoliščin je skupna celotnemu prostoru med Alpami in Krasom. A zdi se, da so bila prav v dolini Idrije najostrejša nasprotja med geografsko in socialno bližino in tesno ekonomsko povezanostjo ljudi v mirnih obdobjih in razdaljami, ki so jih povzročili vojni spopadi in meje, zlasti po drugi svetovni vojni.

Po reki Idriji so v zadnjih šeststo letih skoraj nepretrgoma potekale meje – med Beneško republiko in avstrijskimi deželami, med Italijo in Avstro-Ogrsko, med Italijo in Jugoslavijo in med Italijo in Slovenijo. Življenjske razmere so

1 Poimenovanja reke Idrije in slemen nad njenima bregovoma so dokaj neenotna. Branko Melink navaja, da se v srednjeveških zapisih »področje Kanalskega Kolovrata latinsko imenuje 'Idria Canalis', nemško 'in der Ider', drugje pa 'Ydria ob Egken' (nad Brdi)« (Melink 1995, 1: 7). Tudi Pavel Medvešček ugotavlja, da ima ta svet več zemljepisnih imen: za domačine in okoličane je to Idrija, po mejni reki, Idrijo z živosrebrnim rudnikom pa imenujejo tu nemška Idrija, najbrž po takratnih upravnih oblasteh. Idrijo, obravnavano v literaturi, pogosto imenujejo Kanalski Kolovrat ali Kambreško pogorje (Medvešček 1990: 5).

legate dalla tradizione viva e dalla memoria storica e che il valore più alto di tali collezioni risiede soprattutto nella capacità di testimoniare il comune patrimonio culturale di questi luoghi.

Ci si è concentrati principalmente sulla Valle dello Judrio,¹ zona di contatto e di transizione tra le Valli del Natisone e l'Isontino; l'intensità degli eventi accaduti in quei luoghi esprime la loro eccezionale importanza storica. La storia, costellata di terremoti, devastazioni belliche e radicali cambiamenti delle condizioni di vita, è comune a tutta la regione compresa tra le Alpi e il Carso. La prossimità geografica e sociale e gli stretti legami economici della popolazione nei periodi di pace appaiono in contrasto con le distanze provocate dagli scontri bellici e dalla presenza del confine, fenomeno emblematico proprio nella valle dello Judrio.

1 Le denominazioni del fiume Judrio e dei rilievi sopra i due relativi versanti non sono sempre uniformi. Branko Melink spiega ad esempio che nelle iscrizioni medievali «l'area di Colovrat di Canale viene definita in latino 'Idria Canalis', in tedesco 'in der Ider', altrove invece come 'Ydria ob Egken' (sul Collio)» (Melink 1995, 1: 7). Anche Pavel Medvešček osserva che questa regione viene indicata da diversi nomi geografici: per gli autoctoni e gli abitanti dei dintorni si chiama Idrija, come il fiume di confine, Idrija con le miniere di mercurio viene invece chiamata «nemška Idrija», ovvero «Idrija tedesca», probabilmente in ricordo delle autorità amministrative di un tempo. Idrija, trattata in letteratura, viene spesso chiamata Kanalski Kolovrat/Colovrat di Canale o Kambreško pogorje, ovvero la zona montuosa di Kambreško (Medvešček 1990: 5).

bile ob bolj ali manj strogih mejah in v vmesnih obdobjih, ko meje na reki ni bilo, podvržene stalnim spremembam. Tu se omejimo le na kratek pregled zadnjih dobrih dveh stoletij.

V 18. stoletju je bila Idrija mejna reka med Beneško republiko in Avstrijo. Na prelomu 18. v 19. stoletje, ko so se zvrstili propad Beneške republike 1797, kratko obdobje avstrijske oblasti in nato še Napoleonove vojne do njegovega padca 1814, pa je sledilo polstoletno obdobje, ko na Idriji ni bilo meje, in vsi ti kraji so pripadali Avstriji. Leta 1866 je bila ustanovljena kraljevina Italija in po Idriji je ponovno stekla meja, tokrat med Italijo in Avstrijo. Po vzpostavitvi te meje so prenehali trgovski stiki, ki so do takrat omogočali obmejnim območjem ekonomsko in kulturno izmenjavo (Stranj 1999: 119-120), a iz prejšnjega časa so med ljudmi ostajale mnoge sorodniške in druge vezi (Anonim 1968) in še naprej so se spletale nove, saj so z ene na drugo stran meje še prehajale neveste in ženini. Tudi v izročilu se je ta meja zapisala kot prehodna, le da so tihotapce prek skritih prehodov preganjali financerji. Tako beremo izpod peresa domačina, da je bil »*kontraband*« čez Idrijo zelo močan« (Floreancig 1999). Tudi cele družine so se selile v iskanju boljših možnosti za preživetje. Na prelomu stoletja je obsoška železnica nudila

Lungo il fiume Judrio, negli ultimi seicento anni, si sono avvicinati, quasi senza soluzione di continuità, vari confini – tra la Repubblica di Venezia e l’Austria, tra l’Italia e l’Austria-Ungheria, tra Italia e Jugoslavia e infine tra Italia e Slovenia. Le condizioni di vita sono state soggette, nei periodi di forte contrapposizione e in quelli di transizione, quando lungo il fiume non correva alcun confine, a costanti cambiamenti. In questa sede ci si limiterà ad un breve excursus degli ultimi due secoli.

Nel XVIII secolo, lo Judrio delimitava il confine fra la Repubblica di Venezia e l’Austria. Nel periodo a cavallo tra il XVIII e il XIX secolo, quando si susseguirono la caduta della Repubblica di Venezia nel 1797, un primo breve periodo di egemonia austriaca e le guerre napoleoniche, conclusesi nel 1814, si giunse ad un momento in cui lungo il fiume non correva alcun confine, poiché tutte queste terre appartenevano all’Austria. Nel 1866, con il Regno d’Italia, lo Judrio divenne nuovamente linea di confine tra Italia e Austria, decretando l’interruzione di tutti i contatti commerciali che avevano consentito, fino ad allora, uno scambio economico e culturale in quest’area (Stranj 1999: 119-120); ma tra le persone continuarono ad esistere i precedenti legami di parentela e di altro tipo (Anonimo 1968) e ne nacquero di nuovi, poiché sui due versanti del confine continuavano ad essere celebrati fidanzamenti e nozze. Anche nella tradizione, tale confine è sempre stato ricordato come piuttosto ‘labile’, poiché i

možnost zaslužka, kar je bil razlog za priselitev posameznikov ali celih družin iz Benečije v Posočje. V zimskem času, ko ni bilo večjih del in je bilo manj potreb po delovni sili, so številni moški iz krajev na obeh straneh meje hodili krošnjarij po bližnjih in daljnih deželah Avstro-Ogrske in zunaj nje. Veliko prebivalcev se je tudi izselilo, največ v Ameriko, takrat še z namenom, da bi se z zaslužkom vrnili domov, ne pa, da bi se izselili za stalno (Kalc 1997; Ravnik 2003).

Prva svetovna vojna je te kraje strahovito prizdela. Na začetku vojne sta italijanska in avstrijska vojska izselili prebivalce, ki so se znašli v območju vojnih operacij, v notranjost svojih držav (o tem Svoltjšak 1991). Iz begunstva so se vrnili v razdejane vasi. Benečani niso bili v begunstvu, in so konec vojne pričakali doma, a njihovi kraji, ki so bili sprva v neposrednem zaledju fronte, so bili pozneje v žarišču vojnega dogajanja, saj je nemško-avstrijski »kobariški« preboj potekal ravno skozi njihove kraje (Stranj 1999: 123). Po vojni so vsi ti kraji pripadli Italiji, ki je takoj po vojni dala pomoč za obnovo, vendar si je prebivalstvo le stežka opomoglo. Mnogi fantje in možje se niso vrnili iz vojne. Kmetije, ki so se zadolževale z ugodnimi krediti, niso mogle poravnati dolgov in so propadale (Goljevšček 2007: 117). Ženske so odhajale služiti v Gorico, Trst ali v notranjost Italije,

contrabbandieri riuscivano facilmente a raggirare le guardie confinarie utilizzando passaggi nascosti. Così si può infatti leggere dalla penna di un autoctono, il quale afferma che «Il contrabbando attraverso lo Judrio era molto forte» (Floreancig 1999). Ci furono intere famiglie che decisero di emigrare per cercare condizioni di vita migliori. Alla fine del secolo, la costruzione della ferrovia isontina offrì delle nuove possibilità di lavoro che spinsero infatti molte persone a trasferirsi dalla Benecia all'Isontino. Nei mesi invernali, quando non venivano eseguiti grandi lavori e la richiesta di manodopera calava, molti uomini partivano, da entrambe le parti del confine, per vendere oggetti di casa in casa, nei dintorni, ma anche nelle regioni più lontane dell'Impero Austroungarico e addirittura fuori di esso. Numerosi furono gli emigranti, soprattutto in America, che partivano non con l'obiettivo di trasferirsi definitivamente, ma con l'intenzione di racimolare qualche risparmio per poter tornare presto a casa (Kalc 1997; Ravnik 2003).

La prima guerra mondiale colpì fortemente questi luoghi. All'inizio del conflitto, gli eserciti italiano e austriaco costrinsero infatti gli abitanti delle zone in cui si sarebbero svolte le operazioni militari a trasferirsi nelle aree interne del proprio Paese (Svoltjšak 1991). Quando tornarono, gli sfollati trovarono i loro villaggi d'origine completamente devastati. Gli abitanti della Benecia non furono evacuati ed attesero la fine della guerra nelle loro case, ma i loro paesi,

v Torino in Milano. Krošnjarjenje je prenehalo, raslo pa je prekomorsko izseljevanje v južno Ameriko, predvsem v Argentino, v Evropi pa v Francijo, Italijo, Belgijo in Švico (Kalc 2000: 179). Fašistična oblast si je prizadevala spremeniti etnično strukturo teh krajev, s fiskalnimi pritiski je pospeševala propadanje kmetij in vzpodbujala izseljevanje Slovencev ter naseljevala Italijane in Furlane, ki pa so se pozneje, nevajeni življenja na kmetijah v hribovitem svetu, večinoma odselili (Kalc 1997: 202-203). Izgnala je slovenščino iz javne rabe in iz šol. V Benečiji slovenskih šol že prej niso imeli, za mnoge ljudi z levega brega Idrije, kjer so imeli pod Avstrijo slovenske šole in razvito kulturno življenje, pa je bilo narodnostno zatiranje, poleg gospodarske krize, razlog za izselitev, tudi v Jugoslavijo.

Stiki med prebivalci pa so se krepili. Drug pri drugem so našli dodatni zaslužek z delom na kmetijah, pri kopanju njiv, žetvi, košnji travnikov in spravilu sena, sečnji lesa, nabiranju kostanja. S porokami so se širile in zgoščale mreže sorodnikov med obema bregovoma reke. Prihajalo je tudi do selitev celih družin iz Benečije v Posočje, saj so jih pritegnila delovna mesta v zvezi z delovanjem obsoške železnice, v cementarni v Anhovem in drugod.

situati dapprima nelle immediate retrovie del fronte, furono successivamente al centro di veri e propri scontri bellici. La battaglia e la cosiddetta disfatta di Caporetto ebbero luogo proprio in questa zona (Stranj 1999: 123). Quando alla fine del conflitto queste terre passarono al Regno d'Italia, nonostante nell'immediato dopoguerra lo Stato avesse dato il proprio contributo per la ricostruzione, la popolazione locale trovava davvero molta difficoltà a riprendersi: tanti uomini e ragazzi non fecero più ritorno dalla guerra; le fattorie, indebitatesi con prestiti molto vantaggiosi, non riuscivano a saldare i debiti e fallirono (Goljevšček 2007: 117); le donne andavano a servizio a Gorizia, Trieste e nell'entroterra italiano, a Torino e Milano. Il commercio ambulante cessò, aumentò invece l'emigrazione oltreoceano in America Meridionale, soprattutto in Argentina, e in Europa in Paesi come la Francia, il Belgio e la Svizzera (Kalc 2000: 179). Il regime fascista si era posto l'obiettivo di modificare la struttura etnica di questi luoghi, attuando pressioni fiscali volte a distruggere le fattorie esistenti e favorendo l'emigrazione degli sloveni e l'insediamento di italiani e friulani che successivamente, poco avvezzi alla vita nelle fattorie di una zona montana, lasciarono a loro volta queste terre (Kalc 1997: 202-203). Lo sloveno scomparve dall'uso pubblico e dalla scuola. In Venezia le scuole slovene non erano mai esistite neanche in precedenza, ma per molte persone del versante sinistro dello Judrio, che sotto l'Austria avevano potuto disporre di scuole slovene e di una

Dolina Idrije je postala v tem času komunikacijsko izredno pomembna. Po njenem desnem bregu je stekla cesta, po kateri so prebivalci z obeh bregov pešačili in prevažali v Čedad in naprej v Furlanijo les, seno, pridelke, kostanj ali pa so prečkali reko na poti na delo, k sorodnikom, k maši, na sejem in na ples. Ob reki so bili mlini in številne gostilne, kjer so se ljudje ustavljali in se srečevali. Na vaške in cerkvene praznike so od vseh strani prihajali stari in mladi z obeh bregov, se udeležili maše in procesije, nato pa še sejma, kjer so Benečani prodajali kolače, sladkarije, bonbone in kramarji svojo robo, igrali so godci, mladina je plesala.

Po drugi svetovni vojni je po pariški mirovni pogodbi leta 1947 po reki Idriji ponovno stekla meja, tokrat med Jugoslavijo in Italijo, ki pa ni bila le meja med dvema državama, temveč tudi med nasprotujočima si političnima blokoma, kapitalističnim zahodom in komunističnim vzhodom. Sprva povsem zaprta in strogo zastražena je ustvarila vzdušje izrednih razmer, v katerih je bilo zelo težko živeti. Prekinila je stike med ljudmi in zaprla življenjsko pomembne poti. Kraji na obeh bregovih reke so gospodarsko in demografsko nazadovali.

Na jugoslovanski strani so ukrepi novega družbenega sistema, predvsem zadružništvo in obvezna oddaja pridelkov, ljudi potisnili na

ricca vita culturale, questa pressione nazionalista, unita alla crisi economica, costituì un valido motivo di emigrazione, anche verso la stessa Jugoslavia.

I contatti tra gli abitanti invece si intensificavano. Ci si aiutava per trovare qualche piccolo guadagno extra, lavorando nelle fattorie, zappando nei campi, partecipando alla mietitura, alla falciatura dei prati e alla sistemazione del fieno, tagliando la legna, raccogliendo castagne. I matrimoni estendevano e intensificavano i rapporti di parentela esistenti tra gli abitanti dei due versanti del fiume. Intere famiglie si trasferirono dalla Benecia all'Isontino, perché trovavano lavoro nella vicina ferrovia, nel cementificio di Anhovo e in altri stabilimenti.

La Valle dello Judrio assunse, in questo periodo, un ruolo estremamente importante a livello di vie di comunicazione; lungo il versante destro correva infatti la strada che gli abitanti di entrambe le parti percorrevano, a piedi o con qualche mezzo di trasporto, con l'obiettivo di raggiungere Cividale e il Friuli per vendere legna, manufatti, castagne, oppure attraversavano il fiume per motivi di lavoro, per incontrare i parenti, per andare a Messa, alle fiere o a ballare. Lungo il fiume sorgevano mulini e numerose trattorie, dove la gente s'incontrava e trascorrevano il tempo in compagnia. In occasione delle feste paesane e religiose, giungevano da entrambi i versanti giovani e anziani, che partecipavano a Messe e proces-

rob preživetja. Prej gospodarsko vezani na Čedad in Furlanijo so se morali preusmeriti v soško dolino, ki je bila komunikacijsko neustrezna, gospodarsko revna in neprimerljiva (Medvešček 1990: 8). Prišlo je do množičnega izseljevanja v Italijo in od tam v Ameriko, Kanado in drugam. Vasi so se praznile. Prebivalci, ki niso šli čez mejo, so zapuščali kmetijstvo in se selili bližje novim zaposlitvenim možnostim, ki so bile vse toliko oddaljene, da doma niso mogli ostati. Težki časi pa so nastopili tudi za Benečijo. Mladi moški so se množično odzvali na ponudbe mednarodnega trga dela, kar je podpirala tudi italijanska vlada. Ta je leta 1946 sklenila sporazum z belgijsko vlado, s katerim se je obvezala priskrbeti delavce za belgijske rudarske revirje, za vsakega odposlanega delavca pa je dobivala v zameno določeno količino premoga. Pozneje je podoben sporazum izpeljala tudi s Francijo. Benečani so se izseljevali tudi v druge zahodnoevropske in prekomorske države (Kalc 1997: 208-210). Življenje v beneških vaseh je postalo nevzdržno tudi zaradi protislovenskega ozračja in gonje proti vsakemu izrazu slovenstva, ki so ju ustvarjale podtalne politične in paravojaške organizacije, ki jih je država vzdrževala za obrambo nacionalnega teritorija in za boj proti komunizmu (Zuanella 1998). Vasi, posebno tiste višje ležeče, so se praznile (Ruttar 2000).

sioni. Quando c'era la fiera, i beneciani vi partecipavano per vendere ciambelle, dolciumi e caramelle, gli ambulanti vendevano i loro oggetti, i giovani ballavano al ritmo della musica suonata da vari musicisti locali.

Alla fine della guerra mondiale, dopo il trattato di pace di Parigi del 1947, lungo il fiume Judrio venne nuovamente tracciato un confine, stavolta tra Italia e Jugoslavia, che delimitava non soltanto due Paesi, ma due blocchi politici contrapposti: l'Ovest capitalista e l'Est comunista. Inizialmente totalmente chiuso e fortemente militarizzato, il confine trasmetteva un senso di inquietudine che rendeva la vita in questi luoghi molto difficile. I rapporti tra le persone cessarono e importanti vie di comunicazione vennero chiuse; su entrambi i versanti si ebbe una forte regressione, sia in termini economici che demografici.

Dalla parte jugoslava, le misure adottate dal nuovo sistema sociale, soprattutto la fondazione di cooperative e l'obbligo di cedere i propri prodotti, spinsero la popolazione al limite della sopravvivenza. Precedentemente legati economicamente a Cividale e al Friuli, gli abitanti del luogo furono costretti a rivolgersi verso la Valle dell'Isonzo, inadatta dal punto di vista delle vie di comunicazione, economicamente povera e assolutamente non paragonabile (Medvešček 1990: 8). Si verificò quindi un massiccio flusso migratorio verso l'Italia e, da lì, in America, Canada e in altri Paesi del mondo. I paesi si svuota-

Odnosi med državama so se le počasi izboljševali. Videmski sporazum o maloobmejnem prometu sredi petdesetih let je prinesel prvo olajšanje, ko so obmejni prebivalci dobili prepustnice za prehajanje meje in so lahko vsaj delno obnovili tradicionalne stike s sosedi. Bistven napredek pa je bil dosežen z Osimskimi sporazumi leta 1975. Odprti so bili novi mejni prehodi, leta 1982 tudi maloobmejni ob novem mostu čez Idrijo pri Britofu. Življenje v skoraj že povsem izpraznjeni dolini je postalo nekoliko lažje. Ljudje so se ponovno lahko srečali, obiskali sorodnike in prijatelje, šli po nakupih, na prireditve so pričeli vabiti obiskovalce z druge strani meje. Zlasti v obnovi po potresu leta 1976, v kateri so imeli pomembno vlogo tudi izseljenci, so se okrepile pobude za zaustavitev izseljevanja in vsestranski preporod Benečije.

Čezmejno sodelovanje se je razvijalo. Vendar so prebivalci krajev, oddaljenih od mejnih prehodov, morali, kadar so želeli obiskati bližnje kraje na drugi strani, še vedno prepotovati dolgo pot naokoli prek mejnih prehodov. Zato so bili obmejni prebivalci zelo veseli vstopa Slovenije v Evropo 1. maja 2004 in v schengenski prostor 21. decembra 2007.

rono. Gli abitanti che scelsero di rimanere abbandonarono l'agricoltura e accettarono nuove opportunità di lavoro, non così lontane da casa, ma comunque sufficientemente distanti da costringerli a spostarsi. Ma arrivarono tempi difficili anche per la Benecia. I giovani si fecero attrarre dalle offerte del mercato del lavoro internazionale, promosse peraltro anche dal governo italiano, che nel 1946 stipulò con il governo belga un accordo con il quale s'impegnava ad offrire lavoratori per le miniere belghe, percependo in cambio, per ogni lavoratore inviato, una determinata quantità di carbone. Successivamente stipulò un accordo simile anche con la Francia. I beneciani emigrarono anche in altri Paesi dell'Europa occidentale e d'oltremare (Kalc 1997: 208-210). La vita nei paesi della Benecia era diventata insostenibile anche per il clima antisloveno e per la condanna di qualsiasi espressione della slovenità, messi in atto da organizzazioni politiche e paramilitari sotterranee, mantenute dallo stesso Stato a tutela del territorio nazionale e per la lotta al comunismo (Zuanella 1998). I paesi, soprattutto quelli più ad alta quota, si svuotarono (Ruttar 2000).

I rapporti tra i due Stati, lentamente, migliorarono. L'Accordo di Udine, stipulato a metà degli anni '50, portò un primo momento di distensione, concedendo agli abitanti delle zone di confine di entrare in possesso di un lasciapassare con il quale potevano varcare la frontiera e riprendere, seppure in parte, i tradizionali rapporti con i

vicini. Un notevole passo in avanti fu però compiuto con il Trattato di Osimo del 1975: furono aperti nuovi valichi, nel 1982 anche il valico di confine di seconda categoria del nuovo ponte sullo Judrio, presso Britof. La vita, nella valle ormai quasi deserta, diventò un po' più facile; le persone potevano nuovamente incontrarsi, far visita ad amici e parenti, far compere, invitare alle manifestazioni persone provenienti da oltreconfine. In Benecia, durante la ricostruzione dopo il terremoto del 1976, in cui ebbero un ruolo determinante anche gli emigrati, vennero promosse delle iniziative volte a fermare il flusso migratorio e a far rinascere, in tutti i sensi, la Benecia.

Si ebbe uno sviluppo della cooperazione transfrontaliera. Tuttavia gli abitanti dei paesi distanti dai valichi di confine erano costretti a lunghe deviazioni, ogni qual volta volevano recarsi oltre confine. Per questo motivo gli abitanti della fascia confinaria accolsero con grande entusiasmo l'ingresso della Slovenia in Europa il 1° maggio 2004 e nell'area Schengen il 21 dicembre 2007.

POVEZOVALNA MOČ ŽIVE TRADICIJE IN ZGODOVINSKEGA SPOMINA V ŠEGAH, PRAZNIKIH IN PRIREDITVAH

Najizvirnejša proslava vstopa Slovenije v EU je bila pri starem mejnem bloku v Podklanecu², ob mostu čez Idrijo, ki ga po sredini prečka državna meja. Po tem mostu pelje najkrajša pot s Kambreškega v Benečijo. Most po sredini prečka državna meja. Proslavo so priredili in izvedli domačini z obeh bregov reke, a glavni pobudnik je bilo Turistično rekreacijsko društvo Globočak s Kambreškega s predsednico Jožico Strgar in mnogimi člani in njihovimi prijatelji, ki so bili pripravljene prijeti za vsako delo. Mesec dni pred proslavo so posekali drevje in očistili cesto in most.

Proslava se je pričela s pohodom od takratnega mejnega prehoda Solarji na Kolovratu v dolino Idrije. V vasi Breg so imeli pohodniki kratek postanek za prisrčno srečanje s priljubljeno domačinko Mario Tomasetig, domače 'Jurčkovo'. V njeno trgovino so v letih *kontrabanta*

² V letih najstrožjega režima, takoj po drugi svetovni vojni, so bili tu možni le t. i. neposredni prehodi pod nadzorom milice za dvolastnike. Leta 1955 so tu odprli mejni prehod, sprva samo za dvolastnike, nato tudi za imetnike prepustnic. Mejni prehod je bil odprt le sezonsko, od zgodnje pomladi do jeseni. Leta 1981 so ga zaprli in preraslo ga je grmovje.

IL RUOLO DI COLLEGAMENTO ESERCITATO DALLA TRADIZIONE VIVA E DALLA MEMORIA STORICA NELLE CONSUETUDINI, NELLE FESTE E NELLE MANIFESTAZIONI

La cerimonia più originale in occasione dell'ingresso della Slovenia nell'UE si tenne presso il vecchio valico di Podklanec/Clinaz², accanto al ponte sullo Judrio, diviso a metà dal confine di stato, su cui passa la via più breve che collega Kambreško alla Benecia. Il ponte è letteralmente diviso in due dal confine di stato. La cerimonia fu organizzata e realizzata dagli abitanti di entrambi i versanti del fiume, ma il principale promotore fu l'associazione turistico-ricreativa Turistično rekreacijsko društvo Globočak di Kambreško, presieduta da Jožica Strgar, insieme ai suoi numerosi soci e simpatizzanti che si prodigarono svolgendo le più svariate attività: un mese prima della cerimonia si occuparono perfino di tagliare gli alberi e pulire la strada e il ponte.

La cerimonia ebbe inizio con una marcia dal valico di Solarie sul Colovrat, verso la Valle dello Judrio. Nel paese di Breg, i marciatori sostarono per

² Negli anni di regime più severo, dopo la seconda guerra mondiale, in quest'area era permesso varcare il confine soltanto alle persone che avevano delle proprietà situate nei due Paesi, sotto il controllo della milizia. Nel 1955 venne aperto un valico, dapprima solo per questi particolari proprietari, poi per tutti i possessori di lasciapassare. Il valico rimaneva aperto soltanto dalla fine della primavera all'inizio dell'autunno. Nel 1981 venne chiuso e infestato dalla vegetazione.

Kambrežani čistijo most v Podklanecu

Gli abitanti di Kambreško puliscono il ponte di Podklanec/Clinaz

(foto: N. Križnar, 1. 4. 2004, arhiv/archivio ISN ZRC SAZU)

(tihotapljenja)³ hodili ljudje s Tolminskega in Kambreškega prodajat in menjat blago. Pohodniki so prispeli do Podklanca, ko so se ljudje z obeh strani že zgrinjali na prizorišče.

Vrhunec proslave je bila gledališka predstava *Kontrabant* čez

3 Omenil smo že, da so se s tihotapljenjem ukvarjale že mnoge generacije prednikov ob nekdanji beneško-avstrijski in avstrijsko-italijanski meji, a treba je povedati, da kontrabant tudi v prejšnjih časih ni vedno izhajal iz želje po dobičku, ampak je tihotapljenje prek meje prinašalo ljudem denarni dodatek, ki jim je zgolj pomagal pri preživetju (Lavrenčič 1996: 18). Največ pa je bilo, kot pripovedujejo domačini, blagovne menjave, saj je denarja povsod primanjkovalo.

far visita all'amata compaesana Maria Tomasetig, per gli amici Jurčkova, nel cui negozio, durante gli anni del contrabbando³, si incontravano persone provenienti da Tolmin e Kambreško per vendere e scambiare merci. La marcia terminò infine a Podklanec/Clinaz, dove persone provenienti da entrambe le parti del confine si radunarono da-

3 Si è già detto che l'attività di contrabbando aveva interessato già varie generazioni precedenti, prima attraverso il confine tra Venezia e Austria, poi quello tra Austria e Italia. Tuttavia è necessario specificare che, anche in passato, il contrabbando non sempre era praticato per arricchirsi, quanto piuttosto per cercare di sopravvivere (Lavrenčič 1996: 18). Si trattava più che altro, come raccontano gli autoctoni, di baratto, poiché il denaro mancava ovunque.

Idrijo, ki so jo pripravili člani društva in drugi domačini s Kambreškega, Liga in Ročinja in člani Beneškega gledališča in drugi sodelavci z obeh bregov reke. Scenarij je na podlagi izročila in spominov sestavila Jožica Strgar s skupino domačinov. Igra je gledališka rekonstrukcija dogodkov, kakršni so se na tem kraju v preteklosti resnično odvijali, ko so se prebivalci obubožanega in odmaknjenega Kambreškega oprijeli edine možnosti preživetja s tihotapljenjem; za meso, jajca, žganje, cigarete so v trgovini v Benečiji dobili živež in oblačila, ki si jih doma ne bi mogli kupiti.

Igra je sestavljena iz zaporedja prizorov, ki večidel humorno prikazujejo izseke iz takratnega težavnega obmejnega vsakdana, a odigrana na resničnem prizorišču, pred gledalci, ki so se istih dogodkov sami spominjali, je učinkovala tako, kot da bi se izvila iz kolektivnega spomina, kot da so se končno, po vseh teh letih, spet našli svoji ljudje, igralci in gledalci prizorov skupne preteklosti in izročila. Iz mnogih krajev z obeh strani meje so dobili povabila, da so igro kasneje še večkrat ponovili (Ravnik 2006).

Po vstopu Slovenije v EU je sledilo živahno dogajanje, ki smo mu priča do današnjega dne. Večina šeg, praznikov in prireditev se vsebinsko navezuje na tradicijo in zgodovinski spomin, saj to je skupno prebivalcem obeh bregov.

vanti al palco allestito per l'occasione, per rappresentare lo spettacolo teatrale *Kontrabant čez Idrijo* (Contrabbando attraverso lo Judrio), a cura dei membri dell'associazione e di altri abitanti di Kambreško, Lig, Ročinj, dei membri dell'Associazione teatrale Beneško gledališče e di altri collaboratori. Le scenografie furono realizzate, in base ai racconti e ai ricordi dei testimoni, da Jožica Strgar, con un gruppo di abitanti del posto. Lo spettacolo inscenava vicende realmente accadute in passato, quando per gli abitanti della sperduta e isolata Kambreško l'unica possibilità di sopravvivenza era costituita proprio dal contrabbando; in cambio di carne, uova, grappa e sigarette ricevevano, nel negozio della Benecia, viveri e indumenti che non avrebbero potuto altrimenti acquistare nel proprio Paese.

Lo spettacolo consisteva di una serie di scene ispirate a fatti accaduti nella realtà, raccontati in chiave umoristica proprio nel luogo reale in cui avvennero, davanti alle persone che ne furono effettivamente protagoniste. Fu come se gli avvenimenti stessi riuscissero a staccarsi dalla memoria collettiva, ritrovando finalmente, dopo tanti anni, la propria gente, attori e spettatori di scene di un passato e di un'eredità culturale comune. Lo spettacolo venne poi replicato, su richiesta, molte volte, da entrambe le parti del confine (Ravnik 2006).

Dopo l'ingresso della Slovenia nell'UE ebbe inizio un periodo ricco

Kontrabant čez Idrijo, Solarji, avgust 2005

Kontrabando čez Idrijo (*Contrabbando attraverso lo Judrio*), Solarie, agosto 2005
(arhiv/archivio TRD Globočak)

Zanimivo pa je, da so nekatere tradicionalne povezave oživele že pred prelomnimi dogodki. Zdi se, da prvenstvo pripada pustu v dolini Idrije leta 1995, ko so se združili prijatelji z obeh strani, ki so se spoznali v tedaj priljubljenem gostišču v Britofu,⁴ v neposredni bližini maloobmejnega prehoda. Na beneški strani, kjer

⁴ Gostišče v nekdanji obmejni stražarnici, edino v tem delu doline, je bilo priljubljeno med domačini z obeh bregov reke, v njej so se lahko srečali ob kozarčku in praznovali. Tako je povsem naravno, da so se tu dogovorili o skupnem pustovanju. Gostišče so leta 2005 zaprli (Ravnik 2005).

di avvenimenti e manifestazioni, che proseguono ancora oggi. La maggior parte delle consuetudini, delle feste e delle manifestazioni è certamente legata alla tradizione e alla memoria storica, comune agli abitanti di entrambi i versanti.

È tuttavia interessante osservare come alcuni legami tradizionali siano in realtà nati prima di questi storici momenti di svolta. Primo fra tutti il Carnevale nella Valle dello Judrio, *Idarski pust* del 1995, in occasione del quale si riunirono amici provenienti dalle due parti del confine, conosciutisi nell'a-

obstajajo številne pustne skupine, ki hodijo od vasi do vasi, od hiše do hiše (Ravnik 2008), so bili pobudniki člani športnega društva iz doline Idrije, na liški strani pa liški pustje, ki so se pod vodstvom Branka Žnidarčiča, znanega izdelovalca mask, leta 1993 združili v Turistično društvo Kolovrat Lig, leta 1998 pa ustanovili Etnološko društvo Liški pustje (Miklavčič-Brezigar 2002: 89-90; Kotar 2003). Zbrali in oblekli so se v gostilni v Budigoju, obhodili vasi na italijanski strani, nato šli čez mejni prehod Britof in po vaseh na slovenski strani, nato se spet vrnili v Benečijo. Spremljala sta jih dva harmonikarja, eden iz Kala nad Kanalom, drugi je bil Benečan.⁵ V naslednjih letih se je spontano prehajanje meje pri Britofu za pusta nadaljevalo.

Pustovanje je prestopilo mejo tudi na priljubljeni prireditvi *Pust na odprti meji* med Livkom in Ceplešiščem, ki so jo začeli prirejati od leta 2000. Prirediteljem z obeh strani meje je uspelo za ta dan doseči odprtje maloobmejnega prehoda Livek za vse udeležence.

Poleg pustovanj pa so tudi druge stare šege potegnile ljudi čez mejo že

⁵ Domačin iz Oborč je snemal na italijanski strani, na slovenski pa TV Primorka. Leta 1996 je v režiji Darje Skrt in produkciji TV Primorka nastal videozapis *Liški pustje – tradicionalno pustovanje na Liškem območju* (Kotar 2000: 163-164).

mata locanda di Britof,⁴ nelle immediate vicinanze del valico di seconda categoria. Dalla parte della Benecia, dove esistevano numerosi gruppi carnevaleschi itineranti (Ravnik 2008), i promotori dell'iniziativa furono i soci dell'associazione sportiva della Valle dello Judrio; mentre dalla parte di Lig l'iniziativa fu promossa da un gruppo di persone capitanate da Branko Žnidarčič, famoso realizzatore di maschere, che, incontratesi nel 1993 presso l'associazione turistica Turistično društvo Kolovrat Lig, fondarono poi nel 1998 l'associazione etnologica Etnološko društvo Liški pustje (Miklavčič-Brezigar 2002: 89-90; Kotar 2003). Radunatisi per travestirsi nella trattoria di Bodigoj, percorsero dapprima i paesi italiani, poi, attraversando il valico di Britof, continuarono il giro nei paesi sloveni, tornando infine in Benecia. Erano accompagnati da due fisarmonicisti, uno di Kal nad Kanalom, l'altro beneciano.⁵ Negli anni successivi la

⁴ La locanda situata vicino alla garitta del confine, l'unica in questa parte della valle, era molto apprezzata dagli abitanti di entrambi i versanti, perché era un luogo dove incontrarsi, bevendo un bicchiere e festeggiando insieme. È quindi logico che gli abitanti del posto abbiano deciso di ritrovarsi qui in occasione del Carnevale comune. La locanda è stata chiusa nel 2005 (Ravnik 2005).

⁵ Un abitante di Oborza ha effettuato le riprese per la parte italiana, TV Primorka per quella slovena. Nel 1996, con la regia di Darja Skrt e la produzione di TV Primorka, è stato realizzato il documentario sul Carnevale di Lig *Liški pustje – tradicionalno pustovanje na Liškem območju* (Kotar 2000: 163-164).

Idarski pust, voz s pustinjači na mejnem prehodu Centa/Britof
Idarski pust, carro con i mascherati, pustinjači, nel valico di confine di Centa/Britof
 (foto: M. Ravnik, 6. 2. 2005, arhiv/archivio ISN ZRC SAZU)

pred prelomnimi dogodki. Leta 2002 so se trije domačini s Kambreškega odpravili na *burnjak*⁶ na Gorenjem Tarbilju kar ‘na kontrabant’, se pravi brez dovoljenja za prehod meje, dva oblečena po starem, s koši na ramah, ‘v starih nošah kontrabantarskih’. Drugi Kambrežani pa so se peljali naokoli čez mejni prehod Britof, s seboj so imeli harmoniko. Vaščani Gorenjega Tarbilja, posebno starejši, so jih bili veseli in ganjeni, saj so jim oživili spomin na stara skupna

⁶ Burnjak je star senjam, praznik kostanja (*burje* ‘kostanj’), posvečen zaključku obiranja tega gozdnega sadeža, ki je bil za gospodarsko preživetje prebivalcev v preteklosti izredno pomemben vir prehrane pa tudi denarnih dohodkov.

tradizione carnevalesca transfrontaliera è proseguita spontaneamente.

Il Carnevale riuscì a varcare il confine anche in occasione dell’apprezzata manifestazione *Carnevale sul confine aperto / Pust na odprti meji* tra Livek e Cepletischis, la cui prima edizione si svolse nel 2000. Gli organizzatori, provenienti da entrambe le parti del confine, riuscirono in questa particolare giornata a far aprire il valico di seconda categoria di Livek a tutti i partecipanti alla manifestazione.

Oltre al Carnevale esistono altre antiche usanze che permisero di far incontrare le persone, attraverso il confine, prima dell’apertura delle frontiere. Nel 2002 tre abitanti di Kambreško si recarono al

praznovanja. Pri maši jih je župnik posebej pozdravil. Naslednje leto se jih je odpravilo po stari poti brez dovoljenj še več. Ko je po vstopu Slovenije v EU prehod v Podklancu ostal zaprt, so bili domačini razočarani, češ toliko političnega hrupa in ognjemetov je bilo, čez mejo pa še zmeraj ne moremo, kjer bi želeli. Ljudi, ki so tega leta želeli na *burnjak*, je bilo preveč, da bi se podali tja 'na kontrabant', zato so si na policiji priskrbeli dovoljenje za prehod meje. Med njimi so bili tudi starejši ljudje, ki so po dolgem času, po četrto stoletja, ponovno šli po stari poti. Srečanje z domačini in župnikom Emilom Cencičem je bilo ganljivo.

V Podklancu so tudi vstop Slovenije v schengenski prostor proslavili zelo izvorno. Na mostu so še zadnjikrat odigrali *Kontrabant čez Idrijo*, nato pa sta se pripeljala z italijanske strani Božiček, s slovenske pa Dedek Mraz, se srečala na mostu in skupaj obdarovala otroke. Mejno zapornico so nekaj dni prej domačini sami odstranili in odpeljali razrezat; koščke so delili za prostovoljne prispevke v korist popravila ceste in usposobitve mostu za promet, s čimer naj bi se ponovno vzpostavile naravne povezave vzdolž reke Idrije in med obema njenima bregovoma. Zbirali so tudi podpise pod peticijo za čimprejšnjo usposobitev ceste med Kambreškim in Benečijo. Povezave med domačini torej ne živijo samo na podlagi tradicije in spomina,

*burnjak*⁶ di Tribil Superiore come 'contrabbandieri', ovvero senza documenti per l'espatrio, due vestiti secondo le vecchie usanze, con le ceste sulle spalle, con i 'vecchi abiti dei contrabbandieri'. Gli altri abitanti di Kambreško passarono invece attraverso il valico di Britof, portando con sé una fisarmonica. La gente di Tribil Superiore li accolse con grande entusiasmo, poiché ricordavano loro i piacevoli tempi passati, quando potevano far festa insieme, e il parroco rivolse loro, durante la Messa, un particolare saluto. L'anno seguente si aggiunsero, al gruppo di 'contrabbandieri', altre persone. Quando, dopo l'ingresso della Slovenia della UE, il valico di Podklanc/Clinaz fu chiuso, grande fu la delusione degli abitanti del luogo che non riuscivano a capire come, nonostante tutto il clamore politico suscitato dall'evento, non potessero comunque oltrepassare liberamente la frontiera. Le persone che, quell'anno, avrebbero voluto partecipare al *burnjak* erano troppe per poter percorrere l'antica via dei 'contrabbandieri' e si procurarono perciò, presso la polizia, un permesso speciale per oltrepassare il confine. Tra i partecipanti vi erano anche delle persone anziane che, dopo un quarto di secolo, ripercorrevano per la prima volta la strada di un tempo. L'incontro con gli abitanti del luogo e con il parroco Emil Cencič fu davvero toccante.

⁶ Burnjak è un'antica festa delle castagne (*burje* 'castagna') che si tiene alla fine della raccolta di questo frutto autunnale, estremamente importante per la sopravvivenza economica degli autoctoni in passato, sia come alimento che come fonte di guadagno.

ampak, kot kaže ta primer, tudi zaradi skupnih interesov po izboljšanju življenja in napredku.

Za boljši vpogled v prepletanje tradicije in spomina bi bilo treba predstaviti še mnoge druge prireditve iz časa pred, med in po prelomnih dogodkih, a naj jih omenimo le nekaj: praznik medu v Britofu 1. 9. 2002; predstavitev *Trinkovega koledarja za leto 2005* na Srednjem 5. 3. 2005; proslava 500-letnice cerkve sv. Kancijana 29. 5. 2005 v Britofu – zanjo so domačini pripravili razstavo

A Podklanec/Clinaz anche l'ingresso della Slovenia nell'area Schengen fu festeggiato con grande originalità. Sul ponte fu rappresentato per l'ultima volta lo spettacolo *Kontrabant čez Idrijo*, poi giunsero, da una parte del ponte Babbo Natale, dall'altra Dedek Mraz, che s'incontrarono al centro per distribuire i doni ai bambini presenti. La sbarra del valico era stata rimossa alcuni giorni prima dagli autoctoni che l'avevano portata a tagliare, per distribuirne poi i pezzi, in cambio di offerte libere destinate alla riparazione della strada e alla modernizzazione del

Kosi razrezane mejne zapornice, proslava ob vstopu Slovenije v Schengenski prostor, Poklanec

Pezzi della sbarra del valico di confine, cerimonia di ingresso della Slovenia nell'area Schengen, Podklanec/Clinaz

(foto: M. Ravnik, 26. 12. 2007, arhiv/archivio ISN ZRC SAZU)

o življenju in delu ljudi v vaseh ob Idriji in objavili knjižico z dragocenimi prispevki ne samo o cerkvi, ampak tudi o življenju ljudi v teh krajih (Jereb 2005). Posebno pozornost bi zaslužili vsakoletni *Kulturni dnevi pod Globočakom*, ki jih od leta 2003 prireja Turistično rekreacijsko društvo Globočak na Kambreškem in ki predstavljajo kulturno izročilo in sodobno ustvarjanje ljudi z obeh strani meje. V prelomnih letih so priredili nekaj izredno živahnih in vsebinsko bogatih srečanj. Večkrat so sodelovali rezijanski brusači in folklorna skupina iz Rezijske, iz njihovih prijateljskih stikov se je porodila ideja za skupno počastitev spomina na rezijanskega brusača Dominika Uzbeta, ki je živel v teh krajih in se ga mnogi starejši Kambrežani še spominjajo. Na Kambreško je prišel pred drugo svetovno vojno, ostal in se preživljal kot brusač in piskrovez ter z raznimi drugimi deli. Živel je na kmetijah, kjer je delal, domačini pa so na starost tudi skrbeli zanj. Umril je leta 1957, pokopan je na pokopališču v Ročinju.⁷ Z odkrivanjem in obujanjem Dominkove usode so se tako spletle nove vezi med Rezijani in Kambrežani. Leta 2006 so na Kambreškem slovesno odkrili spominsko ploščo, ki so jo Rezijani posvetili spominu

⁷ Rezijani so v Rezijski v matičnih knjigah pobrskali po podatkih o njegovem rodu in ugotovili, da se je rodil leta 1882 na Solbici, njegov ded pa je prišel v Rezijsko iz Selca na Kranjskem kot potujoči prodajalec posode in se poročil z domačinko s Solbice (Ravnik 2006).

ponte al fine di renderlo adatto al traffico, in modo tale da ristabilire i collegamenti lungo il fiume Judrio e tra i due versanti. Si raccolsero inoltre delle firme per una petizione volta a richiedere l'immediata sistemazione della strada tra Kambreško e la Benecia. I legami tra gli abitanti di questi luoghi non si basano quindi soltanto sulla tradizione e sulla memoria, ma anche, come mostra questo esempio, sull'impegno nel perseguire interessi comuni per migliorare le condizioni di vita e incentivare il progresso.

Per approfondire meglio l'intreccio tra tradizione e memoria sarebbe necessario presentare molte altre manifestazioni del periodo antecedente, contemporaneo e successivo a questi avvenimenti storici, ma ci si limiterà a citarne soltanto alcune: la festa del miele a Britof il 1° settembre 2002; la presentazione del *Trinkov koledar za leto 2005* a Stregna, il 5 marzo 2005; la cerimonia per il cinquecentenario della chiesa di San Canziano il 29 maggio 2005 a Britof, in occasione della quale gli abitanti del luogo allestirono una mostra sulla vita e sul lavoro nei paesi lungo lo Judrio e pubblicarono un libretto con preziosi contributi non solo sulla chiesa, ma anche sulla vita della gente di questi luoghi (Jereb 2005). Degni di nota sono inoltre i *Kulturni dnevi pod Globočakom* (*Giornate della cultura sotto il monte Globočak*), organizzati dal 2003 dall'associazione turistico-ricreativa Turistično rekreacijsko društvo Globočak a Kambreško, che presentano l'eredità culturale e le opere creative contemporanee degli abitanti di entrambe le

Plošča v spomin Dominiku Uzbetu z besedilom v slovenščini, rezijanščini, italijanščini in angleščini, pod stopnicami, kjer je vedno sedel in popravljajl razne predmete in orodje, Kambreško

La targa alla memoria di Domenico Usbe con l'iscrizione in sloveno, resiano, italiano e inglese, sotto la scalinata su cui era solito sedersi a riparare vari oggetti e attrezzi, Kambreško (foto: M. Ravnik, 9. 6. 2007, arhiv/archivio ISN ZRC SAZU)

na Dominika in v zahvalo ljudem Kambreško-Livškega Kolovrata, ki so ga imeli radi. Spominska slovesnost s pesmijo in glasbo je bila simbolični poklon vsem brusačem, krošnjarjem in drugim anonimnim ljudem, ki so bili v preteklosti primorani zapustiti domači kraj in si poiskati delo in zaslužek daleč od doma, od koder se mnogi niso nikoli vrnili.

Po prelomnih dogodkih se v obmejnih krajih sproščajo stiki med ljudmi na različnih ravneh vsakdanjega in prazničnega življenja. Tako se npr. prošnjih procesij sv. Marka 25. aprila (ta dan je tudi italijanski državni praznik osvoboditve), 'ročince' (praznika Marijinega vnebovzetja) in 'burnjaka' v Benečiji vsako leto udeleži več ljudi, tudi s slovenske strani. Procesija sv. Marka v dolini Idrije se prične z molitvijo v cerkvi v Oborčah, nato pa krene za duhovnikom in križem po pobočjih nad Idrijo, skozi Čubce, kjer je maša. Nato procesija krene do vasice Budaži, kjer je daljši postanek ob prigrizku in pijači, saj s domačini vselej pripravijo bogato obloženo mizo. Procesija nato nadaljuje pot skozi Bordone, Salamante in Podklanec do Melin. V vsaki vasi je pripravljen oltarček za molitev. Po procesiji je zabava s hrano in pijačo v Bordonih, tudi to pripravijo domačini. Vedno je tam tudi harmonikar, ki potegne za seboj pevce. Ljudje se spominjajo, da so včasih na procesiji več molili in prosili Boga, naj jih varuje pred lakoto, boleznijo, vojsko in reši pridelek pred

parti del confine. Negli anni della svolta sono stati organizzati alcuni incontri estremamente vivaci e ricchi dal punto di vista dei contenuti. Dalla collaborazione degli arrotini resiani con il gruppo folcloristico di Resia e dai conseguenti rapporti di amicizia è nata l'idea di celebrare la memoria dell'arrotino resiano Domenico Usbe, che visse in questi luoghi e che molti abitanti di Kambreško ancora ricordano. Giunse a Kambreško prima della seconda guerra mondiale, dove si stabilì, lavorando come arrotino e stagnaio e dedicandosi ad altre varie attività. Viveva nelle fattorie in cui lavorava e gli abitanti del luogo si presero cura di lui anche durante la vecchiaia; morì nel 1957 e fu sepolto nel cimitero di Ročinj.⁷ La riscoperta e il ricordo della vita di Domenico hanno permesso di intrecciare nuovi contatti e legami tra gli abitanti di Resia e di Kambreško. Nel 2006 a Kambreško fu ufficialmente scoperta la targa alla memoria di Domenico da parte dei resiani e, come ringraziamento, da parte degli abitanti di Kambreško-Livški Kolovrat, che gli erano affezionati. La cerimonia, accompagnata da canti e musica, fu una sorta di omaggio simbolico a tutti gli arrotini, i venditori ambulanti e le altre persone anonime che furono costrette, in passato, a lasciare le proprie case per cercare lavoro altrove, non facendo più ritorno al proprio luogo natio.

⁷ A Resia è stata consultata l'anagrafe alla ricerca dei dati sulla sua nascita e si è constatato che era nato nel 1882 a Stolvizza, che suo padre era giunto a Resia da Selce nella Carniola come venditore ambulante di stoviglie e si era sposato con un'abitante di Stolvizza (Ravnik 2006).

točo in strelami, danes pa so procesije zelo pomembne tudi zaradi druženja. Podoben preplet žive tradicije, zgodovinskega spomina in druženja je značilen še za mnoge šege, praznike in prireditve v tej dolini.

Dopo questi avvenimenti storici, i rapporti tra gli abitanti delle zone di confine si sono distesi, sia nella vita quotidiana che in occasioni di feste e ricorrenze. Ad esempio alle processioni di S. Marco del 25 aprile (giorno in cui in Italia si festeggia la Liberazione), alla *rožinca* (Festa dell'Assunta) e al *burnjak* in Benecia, partecipa un numero sempre crescente di persone, anche provenienti dalla Slovenia. La processione di S. Marco nella valle dello Judrio inizia con una preghiera nella chiesa di Oborza, continua poi seguendo il sacerdote e la croce sui versanti dello Judrio, arrivando a Ciubiz, dove si celebra la Messa. Si prosegue quindi verso Berda, dove ci si ferma per un abbondante rinfresco, preparato dagli abitanti del luogo. Si continua poi attraversando Bordoni, Salamanti e Podklanec/Clinaz, fino a Melina. In ogni paese è allestito un piccolo altare per la preghiera. Dopo la processione, a Bordoni viene organizzata una festa con cibo e bevande, anch'essi preparati dagli abitanti del posto, in cui non manca mai il fisarmonicista, accompagnato da vari cantanti. Le persone ricordano come in passato, durante la processione, pregavano Dio affinché li proteggesse dalla fame, dalla malattia, dall'esercito, affinché salvasse il raccolto dalla grandine e dai fulmini, mentre oggi la processione è più che altro un'importante occasione di incontro e socializzazione. Sono molte le usanze, le feste e le manifestazioni di questa valle in cui la tradizione viva, la memoria storica e la socializzazione si intrecciano strettamente tra loro.

ZAKLJUČEK

Prebivalce krajev, ki so bili v mnogih preteklih obdobjih ločeni z mejo in so pripadali različnim, tudi nasprotujočim si, celo sovražnim državam, najmočnejše povezujeta tradicija in zgodovinski spomin; zbirke kulturne dediščine so njuno opredmetenje. Predmeti, fotografije in listine pričajo o gospodarskih dejavnostih (od poljedelstva, živinoreje, gozdnega gospodarstva do prehrane, prometa, obrti in trgovine), o sezonstvu in izseljenstvu, o družbenih odnosih in zgodovinah družin, o šegah družinskega in letnega ciklusa, o vaških praznikih, glasbi, umetnosti, verovanju itd. Skoraj vse zbirke vsebujejo tudi predmete iz prve in druge svetovne vojne, saj gre za kraje, ki so bili prizorišče vojnih spopadov.

Projekt *ZBORZBIRK* je vzpostavil mrežo sodelovanja med zbiralci in zbirke promoviral kot razvojni potencial. Upamo tudi, da bo vzpodbudil etnološke raziskave, saj se jim, odkar so bile odpravljene mejne ovire, odpirajo doslej neslutene možnosti. Mnoga vprašanja o vplivu meja in različnih političnih sistemov na vsakdanje in praznično življenje prebivalcev še niso raziskana. Prostor med Alpami in Krasom je pravi laboratorij za preverjanje teorij o identitetah, mejnosti in konstrukcije drugega, saj so se ljudje večkrat zaporedoma znašli v zelo različnih položajih, istočasno 'drugi'

CONCLUSIONI

Gli abitanti di luoghi che, in passato, erano divisi da vari confini e che nel corso della storia sono appartenuti a Stati contrapposti l'un l'altro, se non addirittura nemici, sono fortemente legati dalla tradizione e dal ricordo storico, la cui esistenza viene resa tangibile proprio dalle collezioni dell'eredità culturale. Gli oggetti, le fotografie e i documenti testimoniano di attività economiche (dall'agricoltura all'allevamento, alla silvicoltura, all'alimentazione, ai trasporti, all'artigianato e al commercio), del lavoro stagionale e dell'emigrazione, dei rapporti sociali e delle storie famigliari, delle usanze del ciclo familiare e annuale, delle feste paesane, della musica, dell'arte, della fede religiosa, ecc. Quasi tutte le collezioni comprendono inoltre oggetti risalenti alla prima e alla seconda guerra mondiale, trattandosi di luoghi che sono stati teatro di battaglia.

Il progetto *ZBORZBIRK* ha creato una rete di collaborazione tra i raccoglitori ed ha promosso le collezioni come potenziale di sviluppo, nella speranza che esse possano stimolare le ricerche etnologiche che, con la caduta del confine, dispongono oggi di opportunità prima inimmaginabili. La maggior parte delle domande riguardanti l'influsso dei confini e dei vari sistemi politici sulla quotidianità e sulla vita festiva degli abitanti di questi territori non è infatti ancora stata indagata.

med 'svojimi' ali 'svoji' med 'drugimi', ne samo glede na meje, ampak tudi glede na jezik, nacionalno zavest, politično prepričanje, državljanstvo in ideologijo. Za vse te raziskave bodo zbirke, ki jim je bil posvečen naš projekt, vir pristnega gradiva in spoznanj.

L'area compresa tra le Alpi e il Carso è un vero e proprio laboratorio per verificare teorie sull'identità, sulla confinarietà e sulla costruzione dell'altro, poiché qui le persone hanno dovuto affrontare spesso, nella storia, situazioni molto difficili, trovandosi ad essere gli 'altri' tra i 'propri' o i 'propri' tra gli 'altri', non soltanto considerando il confine politico in senso stretto, ma anche a livello di lingua, di coscienza nazionale, di convinzione politica, di cittadinanza e di ideologia.

Le collezioni a cui è dedicato il progetto potranno quindi essere una fonte di materiale autentico e di conoscenze utili a ricerche di questo tipo.

Zaključek procesije sv. Marka v dolini Idrije, Melina

Conclusione della processione di S. Marco nella Valle dello Judrio, Melina

(foto: M. Ravnik, 25. 4. 2010, arhiv/archivio ISN ZRC SAZU)

LITERATURA / BIBLIOGRAFIA

ANONIM/ANONIMO, 1968: Veliki Slovenec za Slovence na obeh straneh meje. *Trinkov koledar za leto 1969*. Čedad: Kulturno društvo Ivan Trinko. 62–64.

ANONIM/ANONIMO, 2006: Chi era “Dominik”. *Náš glas* 2/2: 8.

FLOREANCIG, Giuseppe – Kokoc, 1999: Par starin pod Human. *Trinkov koledar za leto 1999*. Čedad: Kulturno društvo Ivan Trinko. 153–156.

GOLJEVŠČEK, Frane, 2007: *Modrina nad Maricelom*. Ljubljana: Jutro.

JEREB, Slavko, idr. (ur.), 2005: V zavetju sv. Kancijana. 1505 – 2005. Ob 500-letnici cerkve v Britofu. Britof: Turistično društvo Kolovrat Lig.

KALC, Aleksej, 1997: Selitvena gibanja ob zahodnih mejah slovenskega etničnega prostora. Teme in problemi. *Annales* 10: 193–214.

KALC, Aleksej, 2000: Prispevki za zgodovino izseljevanja iz Beneške Slovenije. *Dve domovini / Two Homelands* 11-12: 175–202.

KOTAR, Alja, 2003: Branko Žnidarčič – izdelovalec mask. *Traditiones* 32/1: 161–169.

LAVRENČIČ, Aleksander, 1996: Ljudje z železnimi rokami in nogami. Nekaj utrinkov iz preteklosti vasi ob zgornjem toku Nadiže. *Zgodovina za vse* 3/2: 5–21.

MEDVEŠČEK, Pavel, 1990: *Na rdečem oblaku vinograd rase*. Ljubljana: Kmečki glas (Zbirka Glasovi, 3).

MELINK, Branko, 1995: *Marijino Celje nad Kanalom* 1, 2, 3. Marijino Celje: Župnijski urad (Sakralni spomeniki Primorske, 87).

MIKLAVČIČ-BREZIGAR, Inga, 2002: *Pustovanja na Goriškem – Izvori in tradicija*. Inga Miklavčič-Brezigar, Pavel Medvešček: *Pustovanja na Goriškem*. Nova Gorica: Goriški muzej. 9–117.

RAVNIK, Mojca, 2003: Družina in selitveni pojavi v Nadiških dolinah v Beneški Sloveniji. *Traditiones* 32/1: 29–55.

RAVNIK, Mojca, 2005: Gostišča v Britofu ne bo več? *Most; Glasilo Občine Kanal ob Soči* 3/9: 13.

RAVNIK, Mojca, 2006: Vstop v Evropsko unijo v dolini Idrije. *Traditiones* 35/1: 167–182.

RAVNIK, Mojca, 2008: *Pustne šege v Benečiji v kontekstu selitvenih gibanj in položaja slovenskega narečja*. Ingrid Slavec Gradišnik, Helena Ložar-Podlogar (ur.): *Čar izročila. Zapuščina Nika Kureta (1906–1995)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 281–301.

RUTTAR, Riccardo, 2000: *La gente della Slavia*. Paolo Petricig (ur.): *Valli del Natisone / Nediške doline*. San Pietro al Natisone: Lipa. 409–429.

STRANJ, Pavel, 1999: *Slovensko prebivalstvo Furlanije-Juljske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi*. Trst: Slovenski raziskovalni inštitut, Narodna in študijska knjižnica Trst in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

SVOLJŠAK, Petra, 1991: *Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU (Zbirka zgodovinskega časopisa, 9).

ZUANELLA, Natalino, 1998: *Mračna leta Benečije. Dejavnost tajnih organizacij v vzhodni Furlaniji*. Ljubljana: CZ.

PATRIMONIO ETNOANTROPOLOGICO E TURISMO: OPPORTUNITÀ E TRANELLI

ETHNOANTHROPOLOGICAL HERITAGE AND TURISM: OPPORTUNITIES AND TRAPS

GIAN PAOLO GRI

L'antropologia del turismo è divenuta parte integrante dell'antropologia della contemporaneità e ha obbligato gli etnologi a modificare profondamente il modo di pensare le iniziative di conservazione e riproposta della tradizione. Accanto alla corretta valutazione del peso economico assunto dal turismo nei progetti che si sforzano di garantire la sopravvivenza delle comunità piccole e marginali (come molte, in area alpina), si è trattato di rivedere anche le posizioni dell'etnologia tradizionale relative alle categorie del tipico, originale e autentico. Avvicinarsi al turismo come forma peculiare e complessa di interazione culturale offre agli etnologi nuove opportunità di servizio sia a favore della molteplicità degli sguardi turistici, sia a favore dei processi di autoriflessione che maturano nelle comunità di accoglienza.

Parole chiave: antropologia del turismo, economia del patrimonio, fruizione della diversità, incontro, comunità di accoglienza.

The anthropology of tourism has become an integral part of the anthropology of the contemporary and has forced the ethnologists to radically change the way they think the initiatives for the conservation and re-proposal of the tradition. Beside the correct assessment of the economic weight assumed by tourism in projects that strive to ensure the survival of small and marginal communities (as many, in the alpine area), it was also to review the positions of the traditional ethnology relating to the categories of the typical, original and authentic. Approach to tourism as a peculiar and complex form of cultural interaction offering to ethnologists a new service of opportunities both in favor of the multiplicity of the touristic sights, and in favor of the processes of self-reflection that mature in host communities.

Key words: anthropology of tourism, economy of the heritage, enjoyment of diversity, meeting, encounter, host communities.

Ho incontrato la prima volta il problema, sul campo e in termini operativi, tre decenni fa. Stavamo lavorando con le comunità di Zahre/Sauris per arrivare alla costituzione del nuovo Centro etnografico nell'ambito del *Progetto integrato Sauris*.¹ Stava succedendo anche lassù quanto accade un po' dappertutto: che fra i programmi di incentivazione del turismo acquistasse un forte peso l'insistenza sulla tipicità della tradizione alimentare e che l'alimentazione venisse concepita come categoria privilegiata del patrimonio locale (Turci 1994).

Era nata da poco, e aveva avuto immediato successo, la nuova *Festa del prosciutto*. Essa garantiva un gioco di rimandi interessante, in termini di immagine e sponsorizzazione, fra alcuni aspetti della tradizione alimentare locale e il più grosso prosciuttificio sorto lassù (la ditta Wolf), divenuto cardine, insieme con l'offerta turistica – travolto il genere di vita agro-pastorale – delle opportunità lavorative locali.

Inizialmente, e per ovvie ragioni, la Proloco aveva sovrapposto quella festa di nuova invenzione all'occasione festiva locale più importante, tradizionale e antica: quella del patrono di Sauris di Sotto, Sant'Osvaldo, il 5 agosto (festa centrale nell'antico calendario delle comunità dell'alto Lumiéi, non soltanto perché centrata sul rinomato santuario di lassù che attirava pellegrini fin dalla città di Venezia,² ma anche perché corrispondeva alle date di pesatura del latte nelle malghe e incideva sui tempi della fienagione alta, in quota). Qualche settimana dopo la festa, Caterina S., ottantenne, ci confessava di aver pianto e di aver visto molti anziani piangere quel 5 agosto, osservando la processione con la statua di Sant'Osvaldo che procedeva fra la folla dei visitatori venuti da fuori, seduti comodamente, con indifferenza, a mangiare e bere sui tavoli imbanditi lungo le strade e nelle piazzette. Il racconto di Caterina ci lasciava fra le mani, in maniera diretta, il senso della lacerazione prodotta all'interno della comunità fra quanti erano interessati alla riformulazione della base economica in termini di turismo (con la

1 Mi richiamo a *Zahre, Sauras, Sauris. Un'identità a tre dimensioni*, ora in Gri 2003: 67-84; il saggio riprende la mia introduzione ai due volumi collettivi dedicati a Sauris (Cozzi, Isabella 1998-99).

2 Un percorso esemplare: dai pellegrini di ieri ai turisti di oggi. Bausinger 1991. Per l'area alpina nordorientale, Tilatti 2008.

definizione di un nuovo, o almeno rinnovato, calendario collettivo) e quanti invece questa trasformazione la subivano senza esserne coinvolti.³

Poco dopo è capitato lo stesso con la reinvenzione delle questue natalizie ed epifaniche e con il Carnevale: come trasformarli in eventi non di disgiunzione comunitaria, ma capaci di coinvolgere «quelli di dentro e quelli di fuori»? E noi, per chi dovevamo progettare il nuovo Centro etnografico; dove potevamo trovare il punto di equilibrio fra la necessità di memoria degli abitanti di Sauris che vedevano sfumare l'orizzonte del loro modo tradizionale di vita, e la ricerca di novità e tipicità da parte dei turisti che avevano ormai sostituito – sempre di operazioni del tipo accudire e mungere si tratta, in definitiva – le mandrie di mucche al pascolo come base economica per il sostentamento della comunità?

Immagino che ognuno di noi, qui dentro, possa aggiungere alle mie altre simili e significative esperienze di campo. Non insisto perciò con gli esempi.

Rivedendo mentalmente le esperienze connesse a trasformazioni che abbiamo visto accadere e che in parte abbiamo contribuito a produrre, pensavo, nei giorni scorsi, a quanto è diverso questo nostro incontro odierno da quello – fondativo delle collaborazioni transfrontaliere di ricerca etnoantropologica, in quest'area d'Europa – tenutosi a Ljubijana nel marzo 1956, quando venne fondato il gruppo di studio *Alpes Orientales*. C'erano i nostri padri e nonni.

Per loro, in piena guerra fredda, nel riflettere sulla propria identità e responsabilità storica come «etnologi di confine», si trattava di non ricadere nel tranello di rinnovati nazionalismi, di sottolineare l'importanza non solo scientifica ma anche politica (di fondamento per le politiche culturali, intendo) della pratica comparativa, di ribadire l'interesse della documentazione etnografica come solido fondamento del dialogo (cito dalla relazione introduttiva di 'nonno' Grafenauer): *«perché nelle Alpi orientali non c'è quasi problema etnografico di qualche importanza, che si possa risolvere entro i*

3 Si prospetta qui un'ulteriore critica alle tante già avanzate alla definizione di turismo di MacCannel 1976 (il turismo «visto come una rete sociale che permette all'attuale viaggiatore, spinto di processi alienanti della vita quotidiana a cercare autenticità e realizzazione in luoghi lontani ed esotici, a loro volta costruiti in maniera intenzionalmente artefatta a favore dei visitatori da parte dei residenti»: cit. e discusso in Simonicca 2004: 59): non c'è solo la genericità di quel 'attuale viaggiatore'; come assumere in termini unitari anche la categoria dei 'residenti'? Dentro le piccole comunità di cui ci occupiamo qui, non sono molte le persone interessate e implicate nella piccola economia legata al turismo, e spesso i loro interessi e progetti non coincidono con quelli degli altri residenti.

*confini di un solo popolo, senza cioè una buona conoscenza delle tradizioni dei popoli circumvicini».*⁴

Vale ancora oggi. E, per quel che so e per quanto ho potuto conoscere quei nostri maestri, questo era il punto più avanzato della riflessione degli etnologi che in quel drammatico dopoguerra non si astraevano, ma si calavano responsabilmente nel complesso mosaico culturale, sociale e politico in cui stavano.

Gli etnologi d'allora non immaginavano, però, il peso che invece ha assunto l'economia della cultura per la nostra generazione, e proprio per i legami con i processi di mutamento indotti dal turismo; avevano meno di noi a che fare con le implicazioni economiche connesse alla raccolta, conservazione, gestione e valorizzazione del patrimonio etnografico, all'interno di contesti profondamente mutati.

Erano ancora etnologi (mi scuso per lo schematismo della contrapposizione) che potevano permettersi di fare i 'puristi'. Potevano inventare l'opposizione fra 'folklore' e 'folklorismo', protestare per le falsificazioni operate dalla «reinvenzione della tradizione» messa in atto dai gruppi folkloristici e corali, dalle Proloco e dai primi enti per il turismo; potevano sorridere (se non irridere) l'artigianato del souvenir 'tipico' e guardare con occhio critico i fenomeni del folk-revival. Lo facevano in nome di una categoria – l'autenticità – che la nostra antropologia ha invece decostruito e svuotato di senso (Hermann Bausinger, 2001: 145-160).

Per noi è diverso. Noi siamo dopo e «oltre il folklore»;⁵ abbiamo perso ogni illusione sull'originale, l'autentico e il tipico. Non utilizziamo più l'opposizione vero/falso. Siamo più abituati a maneggiare la categoria della diversità in termini processuali.

4 L'espressione venne pronunciata dal prof. Ivan Grafenauer, presidente dell'ISN, il 26 marzo 1956, nel discorso di apertura del convegno; venne ripresa poi nel manifesto quadrilingue (sloveno, friulano, italiano, tedesco) che apre il volume degli atti: *Alpes Orientales 1959*.

Parteciparono al convegno Emilijan Cevc (Ljubljana), Evel Gasparini (Venezia), Milovan Gavazzi (Zagreb), Ivan Grafenauer (Ljubljana), Marija Jagodic (Ljubljana), Jakob Kelemina (Ljubljana), Leopold Krezenbacher (Graz), Zmaga Kumer (Ljubljana), Niko Kuret (Ljubljana), Milko Matičetov (Ljubljana), Oskar Moser (Klagenfurt), Vilko Novak (Ljubljana), Boris Orel (Ljubljana), Gaetano Perusini (Udine), Giuseppe Vidossi (Torino), Sergij Vilfan (Ljubljana), Valens Vodušek (Ljubljana), Robert Wildhaber (Basel).

5 *Oltre il folklore*: è il bel titolo scelto da Pietro Clemente e Fabio Mugnaini per l'antologia di saggi del 2001.

Proprio sulla nozione e proprio sulla manipolazione della diversità si reggono i progetti di sviluppo turistico che chiedono oggi aiuto agli etnologi e agli antropologi: progetti che corrono sempre il rischio di reggersi sulla essenzializzazione di tratti culturali (qualcuno ha parlato di ‘glaciazione’ delle culture locali), ideata per convertire alcune caratteristiche storicamente e antropologicamente rilevanti di una comunità e di un luogo in risorse economiche per la produzione di reddito e per uno sviluppo locale capace di frenare la deriva demografica, la perdita dei servizi, l’impoverimento e l’invecchiamento delle comunità, e quant’altro.

Nell’economia mondiale il turismo è oggi la seconda voce di scambio, dopo il settore energetico (Aime 2007: 3-5); è il fenomeno di massa che ha conosciuto l’incremento maggiore, fino a diventare vitale per la stessa sopravvivenza di moltissime comunità, anche in area alpina. Si sono determinate combinazioni del tutto nuove nella ricerca di svago e di conoscenza di natura, monumenti, culture. La tradizione si è fatta risorsa economica rilevante. Come patrimonio di espressioni tradottosi in bene economico, la cultura tradizionale è sul mercato, subisce la spinta a trasformare il tipico in esotico, vende, ma deve trovare clienti; ha bisogno di promozione.

Ma il turismo non è solo reddito sostitutivo o aggiunto; è pur sempre una forma di incontro. E come tutti gli incontri innesca dinamiche complesse di relazione, modifica gli immaginari, rielabora le memorie collettive, obbliga a riformulare i profili identitari. Alle spalle degli sguardi reciproci che il turismo comporta, vengono anche rimodellati i rapporti di potere. Come scrive Gianni Celati, *«i turisti sono massa in crescita, sono popolo nuovo: hanno elaborato un loro sistema di credenze, una propria mitologia, uno specifico e variamente effimero modo di vestire, mangiare, abitare, vedere»* (Celati 1998). Sono comunità nuova, campo nuovo di ricerca, che va a incastrarsi in vari modi, anche contraddittori, fra le pieghe della comunità vecchia.

Insomma: chi progetta e realizza oggi una qualsiasi iniziativa di riproposta e una qualsiasi performance folklorica/folkloristica non ha più di fronte una sola e coerente comunità di osservatori/fruitori; ne ha diverse; ne ha perlomeno due. Qualcuno ha parlato della dicotomia fra strade e radici, fra radicamento e dislocazione (Clifford 1997). La seconda – la comunità delle strade, della dislocazione, del turismo – non solo è composita e indefinita, spesso ingenua, incapace sul piano culturale di valutare la congruenza di ciò che le viene proposto (bisognosa dunque di avvocati difensori), ma è anche in grado di spezzare la comunità ospitante, ponendo in contrapposizione fazioni d’interesse

di natura nuova. Come l'emigrazione un tempo, così il turismo oggi: rappresenta il punto di massima pressione della modernità sulle aree più tradizionali che, in forza di quella loro stessa conservatività e alterità, sono diventate attrattive. «*La Modernità produce il suo contrario, la Tradizione; e il turismo, figlio della modernità, se ne pasce*» (MacCannel 1976). Se ne pasce per un po' e poi – bel problema – va a cercare altra erba, altrove.

Collocati in questo magma in ebollizione, consapevoli del peso che il turismo ha assunto per la sopravvivenza di tante comunità, da angoli diversi del pianeta gli etnologi hanno dato vita a quel complesso di esperienze di campo e di riflessioni assunte da qualche anno a dignità di sotto-area disciplinare specifica: l'antropologia del turismo, come ambito specifico dell'antropologia della modernità⁶. Antropologia capace di tenere sotto osservazione ospitanti e ospitati e di analizzarne la relazione; riflessione antropologica comparativa di cui bisognerà giovare di più, anche per i temi della ricerca, della riproposta, del ruolo operativo della documentazione etnografica in questo nostro angolino di mondo.

Penso, ad esempio – se dovessi tornare oggi sul campo a Zahre/Sauris, a Plodn/Sappada, ad Alagna, o a Rezija/Resia e mi venisse chiesto di collaborare a un progetto serio (in termini antropologici) di 'mantenimento in vita' di quelle comunità, alle prese con malghe da rivitalizzare, miniere da riutilizzare, edifici abbandonati da restaurare, santuari da risuscitare, memorie da rivitalizzare, ecc. – a come mi gioverebbero le osservazioni dei colleghi sul contributo specifico che essi hanno potuto offrire nei processi di trasformazione delle comunità in 'siti': in mete attrattive, cioè, capaci di muovere l'immaginario altrui. Basterebbe questo: il turismo e il viaggio sono «pratiche culturali» che si reggono su filiere comunicative in competizione; hanno bisogno di affabulazione, di testi, di costruzioni massmediali capaci di generare un «anticipo di desiderio», per le quali c'è larghissimo spazio per le nostre competenze di etnologi e per l'uso intelligente dei nostri 'magazzini' di documenti e informazioni etnografiche. Abbiamo quanto meno la responsabilità professionale di non lasciare in circolo moneta falsa.

Naturalmente, la varietà dei turismi riflette la varietà delle forme della modernità; ed è dentro questo quadro complesso che fa meglio il suo lavoro una etnografia che voglia fare i conti con la realtà e con il peso assunto dal turismo nelle economie locali: indagando le dimensioni relazionali dello sguardo turistico (il «*touristic gaze*» di J. Urry 1990) e sapendo leggere ed interpretare la natura

⁶ Simonicca, Alessandro: Europa e antropologia del turismo: problemi di definizioni e pratiche di ricerca, in Simonicca 2004: 57-125.

‘addomesticata’ dei luoghi, divenuti interessanti a quello sguardo esterno solo a partire da caratteristiche che lo differenziano da altri. Ecco una bella domanda: l’immagine turistica si fonda sulla proposta e sull’appropriazione di «mondi particolari»; quali sono gli strumenti che ho professionalmente a disposizione per trasformare la varietà degli sguardi del turista (lo sguardo romantico, consumistico o ‘responsabile’, ambientalista, mediatico...) o per arricchirne, almeno, la capacità antropologica di interpretare il sistema di segni presente in una località entro un quadro storico di significati e di simboli?

Se dovessi ripensare oggi il Centro etnografico di Zahre/Sauris, questo mi sforzerei di fare: pensarlo nelle sue qualità di spazio privilegiato di incontro e dialogo fra i viaggiatori che capitano lassù con motivazioni molto diverse e una comunità locale obbligata a ragionare sulla propria politica di ‘ospitalità interessata’; spazio di dialogo fra le rappresentazioni (più o meno ingenuie) dei visitatori e le autorappresentazioni (più o meno formalizzate, e mai per sempre) della comunità di accoglienza. Dovrei pensarlo come spazio della «messa in scena» – una scena sulla quale starei anch’io, come etnologo, alla stessa stregua dei residenti e dei turisti – per cui quel luogo riceve un incremento di valore ogni volta che viene reso documentatamente più originale e attrattivo. Originale non in sé (come pensavano i nostri padri e nonni) ma, più umilmente, come risultato sempre nuovamente plasmabile di diverse azioni conoscitive: dell’etnologo sul sito e sui turisti, dei turisti sul sito e sui nativi grazie anche all’etnologo, dei nativi sull’etnologo, sui turisti e su se stessi; tutti attori di un gioco nuovo, interessante e complesso con i ‘beni’ della tradizione.

BIBLIOGRAFIA

AIME, Marco, 2007: Un'antropologia dell'incontro. Marco Aime (a cura di): *Antropologia del turismo. La Ricerca Folklorica* 56 (ottobre 2007). 3-5.

Alpes Orientales 1959: *Alpes orientales. Acta primi conventus de ethnographia Alpium Orientalium tractantis. Labaci 1956*. Ljubljana: ISN SAZU.

BAUSINGER, Hermann, et al. (Hrsg.), 1991: *Reisekultur. Von der Pilgrimfahrt zum modernen Tourismus*. München: Beck.

BAUSINGER, Hermann, 2001: *Per una critica alle critiche del folklorismo*. Pietro Clemente, Fabio Mugnaini (a cura di): 2001. 145-160.

CELATI, Gianni, 1998: *Avventure in Africa*. Milano: Feltrinelli.

CLEMENTE, Pietro, MUGNAINI, Fabio (a cura di), 2001: *Oltre il folklore. Tradizioni popolari e antropologia nella società contemporanea*. Roma: Carocci.

CLIFFORD, James, 1997: *Routes. Traves and Translation in the Late Twentieth Century*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press (tr. it. 1999: *Strade. Viaggio e traduzione alla fine del secolo XX*. Torino: Bollati Boringheri).

COZZI, Donatella, ISABELLA, Domenico (a cura di), 1998-99: *Sauris Zahre. Una comunità delle Alpi Carniche*. Udine: Forum.

GRI, Gian Paolo, 2003: *(S)confini*. Montereale Valcellina: Circolo culturale Menocchio.

MACCANNEL, Dean, 1976: *The tourist. A New Theory of the Leisure class*. New York: Schocken Books.

SIMONICCA, Alessandro, 2004: *Turismo e società complesse. Saggi antropologici*. Roma: Meltemi.

SIMONICCA, Alessandro, 2007: Turismo fra discorso, narrativa e potere. Marco Aime (a cura di): *Antropologia del turismo. La Ricerca Folklorica* 56 (ottobre 2007): 7-30.

TILATTI, Andrea (a cura di), 2008: *Santuari di confine: una tipologia?*. Gorizia: Edizioni della Laguna.

TURCI, Mario (a cura di), 1994: *Antropologia dell'alimentazione. La Ricerca Folklorica* 30 (ottobre 1994).

URRY, John, 1990: *The tourist gaze*. London: Sage (tr. it. 1995: *Lo sguardo turistico. Il tempo libero e il viaggio nelle società contemporanee*. Roma: Seam).

ETNOANTROPOLOŠKA DEDIŠČINA IN TURIZEM: PRILOŽNOSTI IN PASTI

Spodbuda za refleksijo izhaja iz izkušenj, pridobljenih z raziskovalnim delom v devetdesetih letih prejšnjega stoletja v večjezični skupnosti Zahre/Sauris v furlanskih hribih. Takrat se je jasno pokazala težava pri usklajevanju zahtev raznovrstnih turistov s potrebami skupnosti, ki je od turizma sicer imela koristi, toda bile so bile neenakomerno porazdeljene. Tudi na alpskih območjih so se sodobna antropološka prizadevanja osredotočila na turizem in sicer na stičišče med dokumentiranjem in ohranjanjem kulturne dediščine ter prizadevanji in odgovornostjo uporabne antropologije. Prav potreba po premisleku raziskovalne prakse in po zasnovi predstavitev tradicionalnih prvin ter tradicionalnih praks kot turističnih zanimivosti je primorala etnologe, da korenito spremenijo način razumevanja konceptov in prakso ohranjanja in predstavljanja tradicije. Poleg gospodarske vrednosti, ki jo ima turizem pri projektih, namenjenih zagotavljanju preživetja majhnih in odmaknjenih skupnosti (pogostih na alpskem območju), je bila etnologija primorana redifinirati kategorije, kot so tipičnost, izvornost in avtentičnost ter spremeniti vrednotenje ponarejanja tradicije ter potrošniškega pristopa k dediščini. Takšen pristop k turizmu – kot posebni in zapleteni obliki kulturnega prepletanja – omogoča etnologom nove možnosti udejstvovanja in sicer tako za različne in številne ciljne skupine turistov, promocijske projekte kot tudi za postopke samorefleksije znotraj lokalnih skupnosti.

Gian Paolo Gri
Ordinario (in quiescenza) di Antropologia culturale
(Università degli Studi di Udine)
Via V. Presani, 33
33100 Udine
Italia
gri.gianpaolo@tin.it

TURISMO CULTURALE IN VAL RESIA: L'ESPERIENZA DEL LABORATORIO *SPOZNATI REZIJO / CONOSCERE RESIA*

CULTURAL TURISM IN RESIA VALLEY: THE EXPERIENCE OF THE LABORATORY *SPOZNATI REZIJO / CONOSCERE RESIA*

SANDRO QUAGLIA

La Val Resia è da decenni meta di turisti provenienti dalla vicina Repubblica di Slovenia con lo scopo di visitare la vallata e conoscere anche gli aspetti culturali che la caratterizzano. Il tratto che principalmente attrae i turisti risulta il dialetto sloveno che la maggioranza dei residenti ancora parla. Il flusso turistico in questione ha dimostrato inoltre di creare opportunità di utilizzo della lingua tetto, ossia lo sloveno standard, e di reddito per la debole economia locale.

Parole chiave: Resia, turisti sloveni, lingua, economia.

For decades the Resia Valley has been a destination of tourists coming from the near Republic of Slovenia who visit the valley also to know the cultural aspects that characterize it. The main one is the Slovene dialect that is still spoken by the majority of the residents. Furthermore, this touristic movement has demonstrated to create possibilities for the use of the roofing language (Dachsprache) and income for the weak local economy.

Key words: Resia, Slovenian tourists, language, economy.

Per alcune regioni italiane in cui sono presenti le minoranze linguistiche, soprattutto il Trentino Alto Adige e la Valle d'Aosta, il turismo rappresenta uno dei settori più importanti dell'economia. Anche nelle comunità della Provincia di Udine, in cui è storicamente insediata la minoranza linguistica slovena, le caratteristiche del territorio, le aspirazioni ad una qualità di vita migliore da parte dei loro abitanti, nonché la maturata coscienza dei visitatori, sempre più rispettosi nei confronti dei territori visitati, sono elementi chiave che svolgono un ruolo determinante per il progressivo sviluppo di tale importante settore. Mediante appropriate strategie l'attività turistica può essere riallineata in modo tale da soddisfare i requisiti di uno sviluppo che vuole essere reale e quindi duraturo nel tempo. La sfida principale per il turismo risulterebbe quindi, oggi più che mai, la corretta gestione delle attività, il rispetto delle risorse naturali e la capacità delle stesse di rigenerarsi oltre che di assicurare una giusta ed equa ripartizione dei benefici, in riferimento sia ai bisogni attuali che a quelli delle future generazioni. L'obiettivo è di creare le condizioni affinché si realizzi una salvaguardia del territorio in linea con i principi del turismo sostenibile, che punti cioè alla qualità piuttosto che alla quantità dell'offerta turistica, nella consapevolezza e nel rispetto dei valori della natura e della cultura locale. Un tempo queste sinergie erano già presenti sul territorio, pertanto oggi per la comunità locale si tratterebbe solamente di ricostruire un nuovo equilibrio fra l'uomo e il territorio seguendo strategie di armonia e rispetto dell'ambiente e della propria cultura. Turismo, cultura ed ambiente sono infatti indissolubilmente legati e dipendenti tra loro.

In Val Resia, da più di venti anni, si è sviluppata una particolare forma di turismo culturale, che si può definire 'turismo linguistico', prodotta dagli ospiti provenienti dalla vicina Repubblica di Slovenia e dovuta, in particolare, alla volontà di questi di ascoltare le varietà dialettali slovene parlate, ancora oggi, dalla maggioranza degli abitanti della vallata. I primi gruppi organizzati di turisti sloveni provenienti dall'allora Repubblica Federativa Socialista di Jugoslavia risalgono agli anni Settanta ed i luoghi visitati erano, all'epoca, le chiese, i cimiteri ed i monumenti dove si potevano leggere i tipici cognomi resiani scritti sulle lapidi; già allora si intuiva l'interesse culturale/linguistico di quelle visite. Inizialmente queste comitive non avevano sul luogo un referente o un'associazione con cui rapportarsi. Inoltre all'epoca non vi erano le strutture per l'accoglienza attive oggi, quali il Centro Culturale *Ta Rozajanska Kulturna Hiša*, operativo dal 1981 (ancora

oggi struttura fondamentale per queste attività perché l'unica dotata dei requisiti previsti dalle normative in materia di accoglienza), i due allestimenti museali gestiti rispettivamente dall'Associazione Culturale Museo della Gente della Val Resia, dal 1998, dal Comitato Associativo Monumento all'Arrotino, fruibile dal 2000, ed infine il centro visite del Parco Naturale Regionale delle Prealpi Giulie, attivo dal 2001. La pubblicazione, in Slovenia, nel 1973 della famosa raccolta di fiabe di animali *Zverinice iz Rezijske* a cura del prof. Milko Matičetov e la loro successiva diffusione come pupazzi animati contribuirono a generare, per molti sloveni, il 'mito' della valle all'ombra del Canin ed il desiderio di visitarla. Una prima nota scritta di queste prime visite (Bollettino Parrocchiale di Resia 1975) riporta:

Grande animazione in Piazza Tiglio. Una quarantina di professori del Ginnasio di Raune - Na Koroskem (Slovenia) sono venuti a visitare la nostra Resia. Abbiamo fatto loro un'intervista lampo.

Perchè a Resia?

«Ci sentiamo parenti prossimi».

Ma come mai non capite il resiano?

«Il vostro linguaggio è slavo arcaico, il nostro è sloveno moderno».

Come conoscevate Resia? «I vostri antenati venivano a Raune a vendere filo, bottoni, vetro, ditali e poi, ricordano i nostri anziani, anche gli arrotini».

Che vi sembra la Val Resia? «Lepa!, Lepa! ».

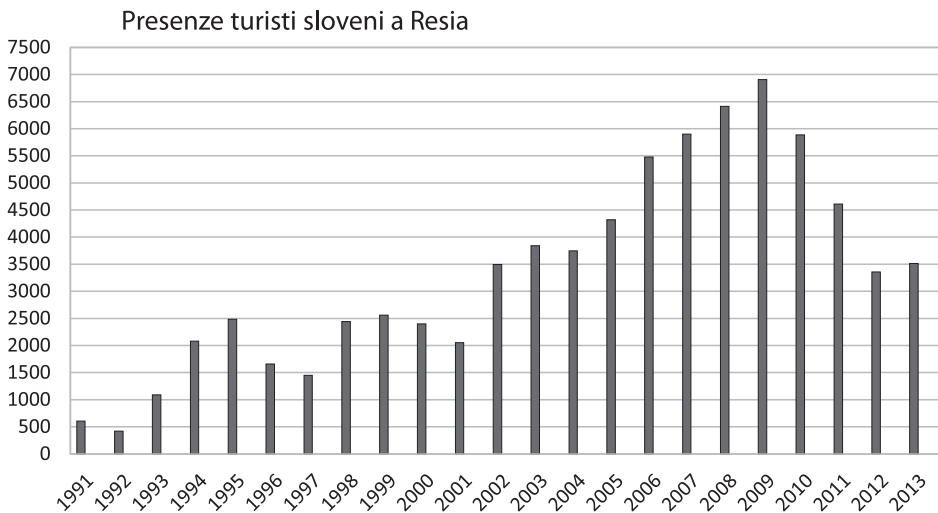
Come vedete siamo fatti oggetto di attenzione. Occorre pertanto aumentare la ricettività, occorre offrire del materiale per la conoscenza, necessita, lo ripetiamo ancora, amare la nostra lingua, parlarla senza paura, ricercare i vocaboli persi e ... magari arrivassimo ... tenere i corsi serali per l'approfondimento del linguaggio, della grafia, ecc.

Per rispondere in modo adeguato alla sempre maggiore richiesta di visita a Resia fu ideato nel 1991 dall'Unione dei Circoli Culturali Sloveni – Ufficio di Solbica/Stolvizza, in collaborazione con la Pro Loco Val Resia, il progetto turistico *Spoznati Rezijsko / Conoscere Resia* con la relativa promozione rivolta ai turisti sloveni, italiani e carinziani di lingua slovena. Oggi quasi tutte le agenzie turistiche slovene contemplano, tra le varie proposte, la visita alla Val Resia come meta o tappa di un più ampio percorso alla scoperta dei territori in cui è presente la minoranza linguistica slovena in Italia. Il progetto nel 2004 è stato preso in gestione

dal Parco Naturale delle Prealpi Giulie e poi dal 2010 ad oggi dall'Associazione Culturale Museo della Gente della Val Resia. Questo flusso turistico per la Val Resia risulta essere, ancora oggi, prevalente rispetto al movimento creato dagli ospiti provenienti da altre nazioni. Il progetto turistico *Spoznati Rezijo / Conoscere Resia* prevede un programma culturale, promosso e gestito dalle agenzie turistiche slovene, di un'intera o di una mezza giornata alla scoperta della Val Resia. Sul posto, oltre alla guida turistica slovena abilitata, che accompagna la comitiva, le agenzie richiedono la collaborazione di operatori culturali locali che vengono coinvolti per la presentazione dell'eredità locale. Questi operatori devono comunque possedere competenze nella lingua slovena standard o una buona conoscenza di una delle varianti locali resiane. L'aspetto fondamentale di questo progetto è, come già accennato, l'elemento linguistico. Infatti la proposta riguarda un laboratorio culturale che prevede l'illustrazione in lingua slovena, alternando il dialetto resiano, di diversi aspetti quali, ad esempio, la storia, la geografia, l'architettura e le tradizioni come la musica e la danza. Per lo svolgimento di questi laboratori viene utilizzato il Centro Culturale di Prato di Resia in base a una convenzione stipulata tra l'Associazione Culturale Museo della Gente della Val Resia ed il Gruppo Folkloristico Val Resia che ne è il gestore. Nel caso il gruppo di visitatori sia interessato e l'agenzia lo proponga, il progetto prevede inoltre la visita alla sede del Parco Naturale delle Prealpi Giulie, alla pieve di Santa Maria Assunta a Prato di Resia, al Museo della Gente della Val Resia e al Museo dell'Arrotino. Tutte queste istituzioni, proprio grazie alla presenza dei visitatori, si sono dotate di materiali informativi e di allestimento in lingua slovena standard che a Resia altrimenti non avrebbe utilizzo in ambito pubblico. Alcuni gruppi usufruiscono dei servizi di ristorazione presenti nella valle che propongono, già da diversi anni, menù appositamente studiati per questo tipo di utenza predisponendo piatti della tradizione locale. Ciò permette ai visitatori sloveni di rapportarsi non solo con l'operatore culturale locale, ma anche con gli altri residenti, di dialogare e di interagire anche in funzione economica. Le visite alla Val Resia vengono effettuate da marzo a ottobre compresi, poiché nei mesi invernali risulta difficile garantire una assistenza adeguata, con picchi di affluenza in primavera ed autunno. Il target di questi visitatori è molto diversificato e coinvolge categorie di diversa estrazione sociale con un numero di arrivi costantemente in crescita fino al 2009, mentre dal 2010 si registra una sensibile diminuzione delle presenze. In leggero aumento sono invece le visite di istruzione in Val Resia che vengono proposte dalle stesse scuole slovene di ogni ordine e grado. Non va dimenticata anche una particolare attenzione dei media sloveni che in pratica attuano una promozione turistica alla valle. Ogni anno l'Istituto per la cultura slovena di San Pietro al Natisone, in collaborazione anche con l'Associazione Culturale Museo della Gente

della Val Resia, per mantenere i contatti con le agenzie o gli operatori turistici sloveni partecipa alla fiera del turismo *Alpe-Adria: Turizem in prosti čas* (*Turismo e tempo libero*) di Ljubljana dove viene presentata, in modo unitario, l'offerta turistica di tutta la minoranza slovena nella provincia di Udine. Questo importante appuntamento permette, inoltre, agli operatori culturali locali di incontrare le guide ed i rappresentanti delle agenzie turistiche slovene e offrendo l'opportunità di confrontarsi anche con alcune grandi realtà del settore turistico già consolidate. Il turismo sloveno in valle è stato da alcuni organi di stampa locali pubblicamente contestato, adducendo a questa tipologia di turismo la mancata creazione di un vantaggio economico per il territorio. Per comprendere meglio le dimensioni di questo flusso turistico è quindi utile riportare alcuni dati: dal 1991 al 2013 i turisti sloveni che hanno fruito del progetto *Spoznati Rezijo / Conoscere Resia* sono stati circa 80.000 (vedi grafico). Solo per gli ultimi 10 anni è stato possibile stimare un indotto economico da esso prodotto che si aggira attorno ai 300.000 euro.

In conclusione è doveroso sottolineare quanto importante sia invece per la piccola comunità della Val Resia questa forma di turismo che produce sostanzialmente tre effetti positivi: offre la possibilità ai residenti di interagire con i turisti sloveni utilizzando la lingua slovena (sia nella sua forma letteraria che in quella dialettale), crea flussi di persone e pertanto giustifica la presenza in valle delle istituzioni sopra descritte (Ente Parco, Musei...) che occupano personale locale a tempo pieno e contribuisce, come detto, alla debole economia locale soprattutto nel settore della ricezione e dell'artigianato.

BIBLIOGRAFIA

AA.VV, 2009: *Pro Loco ... un ponte tra passato e futuro - Pro Loco ... itö ka jë bilu, itö ka jë, itö ka bo*. Resia: Associazione Pro Loco "Pro Val Resia".

AMEDEO, Santino, 2008: *Tre vallate tre culture. Minoranza linguistiche nell'itinerario di un fotografo. Immagini dal 1985 al 2008. Tri duline tri kultiire*. Resia/Rezija: Circolo Culturale Resiano "Rozajanski dum".

Bollettino Parrocchiale "All'ombra del Canin". Nov./Dic. 1975. Resia.

QUAGLIA, Sandro, 2007: *Le esperienze di turismo linguistico in Val Resia (Udine)*. Luigia Negro (a cura di): *Lingue e turismo. Le varianti locali delle lingue minoritarie come elementi di richiamo turistico. Atti del convegno*. Resia/Rezija: Circolo Culturale Resiano "Rozajanski Dum". 68-71.

KULTURNI TURIZEM V DOLINI REZIJE:
IZKUŠNJE DELAVNICE Z NASLOVOM
SPOZNATI REZIJO / CONOSCERE RESIA

Zveza slovenskih kulturnih društev s sedežem na Solbici/Stolvizza je v sodelovanju z društvom Pro Loco Val Resia v dolini Rezije leta 1991 začela turistični projekt z naslovom *Spoznajmo Rezijsko / Conoscere Resia*. S projektom so v dolino uspeli privabiti kar lepo število slovensko govorečih turistov iz Slovenije, Italije in Koroške. Danes skoraj vse slovenske turistične agencije med drugim ponujajo tudi obisk doline Rezije kot samostojni cilj ali kot del širše ponudbe odkrivanja prostora, kjer živi slovenska manjšinska jezikovna skupnost v Italiji. Projekt je leta 2004 prevzel zavod Parco Naturale delle Prealpi Giulie, od leta 2010 dalje pa je pod okriljem Kulturnega društva Muzej rezijanskih ljudi. V primerjavi s turisti, ki prihajajo iz drugih držav, je delež turistov, ki obišejo dolino Rezije v okviru projekta, še vedno večji in je v teh letih prinesel znatne prednosti z vidika gospodarstva.

Sandro Quaglia
Associazione Culturale
Museo della Gente della Val Resia
33010 Resia (Udine)
Italia
muzej@rezija.com

KULTURNI TURIZEM IN ČEZMEJNI PROJEKTI
RAZUMEVANJE TURISTIČNIH POTENCIALOV KULTURNE DEDIŠČINE V
PROJEKTIH ČEZMEJNEGA SODELOVANJA MED SLOVENIJO IN ITALIJO

CULTURAL TOURISM AND CROSSBORDER PROJECTS
UNDERSTANDINGS OF THE TOURISM POTENTIALS OF CULTURAL
HERITAGE IN CROSSBORDER PROJECTS BETWEEN SLOVENIA AND ITALY

SAŠA POLJAK ISTENIČ

Prispevek obrazmišljanju opomenu večjezičnosti in kulturne dediščine v razvoju turizma prinaša pregled projektov programa evropskega teritorialnega sodelovanja Slovenija - Italija, ki se nanašajo na kulturo in še posebej na kulturno dediščino ter spodbujajo obiskovanje obmejnih krajev. Strateško najpomembnejša je kulinarčna dediščina, ki pa jo v projektih razvijajo predvsem v gospodarski namen, medtem ko je njen identitetni vidik večinoma spregledan.

Ključne besede: dvojezičnost, kulturni turizem, kulturna dediščina, kulinarika, čezmejni projekti.

Considering the meaning of multilingualism and cultural heritage in tourism development author analyses the projects in the territorial cooperation programme between Slovenia and Italy that deal with culture and specifically cultural heritage and encourage visits to the border region. The most strategically important is culinary heritage which is developed mostly for economic purpose while its identity dimension is mostly overlooked.

Key words: bilingualism, cultural tourism, cultural heritage, cuisine, crossborder projects.

UVOD

‘Več jezikov znaš, več veljaš!’ je pregovor, ki morda najbolje ponazarja pomen znanja jezikov in zaobjame tudi Unescova prizadevanja za spodbujanje večjezičnosti in jezikovne raznolikosti ter varovanje ogroženih jezikov. Unescova *Splošna deklaracija o kulturni raznolikosti* (2001), *Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine* (2003) in *Konvencija o varovanju in spodbujanju raznolikosti kulturnih izrazov* (2005) poudarjajo tesno povezanost jezika s kulturno raznovrstnostjo. Jeziki so podlaga za opismenjevanje, pridobivanje znanja in veščin, za ohranjanje lokalnega in avtohtonega znanja ter spretnosti za trajnostno gospodarjenje z okoljem, hkrati pa so vse večkrat prepoznani kot kulturna dediščina, in to še posebej v okoljih, kjer so ogroženi.

Narodne manjšine se soočajo s številnimi težavami pri rabi maternega jezika (prim. Poljak Istenič 2013a). V Sloveniji je po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije leta 2002 živelo 2258 oseb, ki so se opredelile za pripadnike italijanske narodnosti, oz. 3762 oseb, katerih materni jezik je (bila) italijanščina (http://www.un.gov.si/si/manjsine/italijanska_narodna_skupnost/statisticni_podatki/). V Italiji naj bi po oceni takrat živelo okrog 95.000 pripadnikov slovenske manjšine, okrog 100.000 naj bi jih govorilo slovensko in okrog 183.000 naj bi ta jezik razumelo (Bogatec 2004). Italijanska manjšina je v Sloveniji ustavno zavarovana in zato uživa posebne pravice, se pa kljub temu srečuje s predsodki in nerazumevanjem (prim. Hrobat Virloget 2013). Enako občutijo tudi pripadniki slovenske manjšine v Italiji, čeprav se po vstopu Slovenije v Evropsko unijo in vse številnejših dejavnostih čezmejnega povezovanja, sodelovanja in odnosov na institucionalni ravni, v katerih je slovenska manjšina postala povezovalka med Italijo in Slovenijo, njen pravni položaj in javno mnenje o njej izboljšujeta (Vidali 2013: 282). Čezmejni projekti sicer že z dosledno uporabo vsaj dveh deželnih jezikov (tj. italijanščine, slovenščine in nemščine, lahko tudi furlanščine) prispevajo k ohranjanju (manjšinskih) jezikov in kulture, hkrati pa s promocijo skupne kulturne dediščine – tudi jezikov – pripomorejo k opredelitvi in občutenju novih lokalnih, regionalnih, čezmejnih, večjezičnih, večkulturnih in drugih skupnosti.

Zanimanje za kulturno dediščino v zadnjih desetletjih močno narašča. Ljudje zbirajo vse, kar naj bi bilo staro, tradicionalno, in to predstavljajo v zbirkah,

publikacijah, na prireditvah in na številne druge načine. Motiv za to ni več zgolj ohranjanje izročila prednikov, pač pa imajo ljudje tudi ekonomske in druge razloge. Najbolj dobičkonosna je zagotovo uporaba dediščine v turizmu; v sodobni turistični ponudbi so sestavine dediščine najpogosteje uporabljene na turističnih prireditvah, v kulinariki, spominkarski ponudbi, turistični propagandi in promociji, posebnih turističnih programih (obiskovanje neokrnjene narave), na številnih področjih turizma na vasi, pri prenovi starih mestnih, trških in vaških središč ipd. (Bogataj 2004: 77). Kadar ljudem take dejavnosti prinašajo dohodek, se spremeni tudi odnos do dediščine – ljudje v njej vidijo potencial, ki ga je vredno ohranjati, saj se z njeno promocijo uvrstijo na turistični zemljevid, hkrati pa jih tovrstni dogodki povezujejo v različne skupnosti (prim. Poljak Istenič 2013b). Vendar pa je to še posebej težko doseči v krajih daleč od upravnih središč in urbanih območij, česar se zavedajo tudi države in skupnosti držav, ki so zato vzpostavile finančne mehanizme pomoči manj razvitim območjem. S programi in projekti podpirajo predvsem vzpostavitev osnovne infrastrukture, ki omogoča razvoj turizma, ter turistično povezovanje in promocijo območij 'na robu'. Prispevek tako prinaša pregled projektov, podprtih v programu evropskega teritorialnega sodelovanja Italija - Slovenija, ki se nanašajo na kulturo (in še posebej na kulturno dediščino), spodbujajo obiskovanje krajev na skupni meji obeh držav in posredno pomagajo pri vzpostavljanju novih skupnosti.

KULTURNI TURIZEM MED 'VISOKO' IN 'TRADICIONALNO' KULTURO

Dediščina je že od 19. stoletja temelj za turistično gibanje, vendar pa je bilo njeno vključevanje v turizem po drugi svetovni vojni pa vse do 60. let vsaj na Slovenskem zelo skromno. V turizmu, pa tudi v obrti, stikih z javnostjo, propagandi, poslovnih in protokolarnih ritualih, šolstvu ipd., je tako postala pomembnejša šele od 80. let 20. stoletja dalje (Bogataj 2004; Bogataj in Fikfak 2004), danes pa je praktično nepogrešljiva. V ušesa nam je tako že prišel termin dediščinski turizem, ki pa se, vsaj v tujini, pogosteje nanaša na Unescov seznam svetovne dediščine oz. na dediščino v mestih. Enako velja tudi za termin kulturni turizem; v *Strategiji razvoja slovenskega turizma 2012–2016* je poudarek še vedno na kulturi v urbanem okolju in tudi *Strategija razvoja in trženja kulturnega turizma 2009–2013* že v predgovoru izpostavlja, da pri strategiji razvoja kulturnega turizma nikakor ne gre zgolj za razvoj v mestih (2009: 2). Po drugi strani pa je največ stvari, ki privlačijo kulturne turiste, ravno v urbanih okoljih (muzeji in galerije, arheološka najdišča, zgodovinski, umetnostnozgodovinski in etnološki spomeniki ter kulturni dogodki, kot so koncerti, gledališke in plesne predstave, razstave, tradicionalni festivali

ipd.). Mesta so, gledano globalno, tudi najpogostejše destinacije kulturnih turistov, hkrati pa je tak turistični obisk najlažje izmeriti glede na prodane vstopnice ali, posredno, glede na število nočitev v mestnih hotelih.

Nedvoumno definirati kulturni turizem je zelo zahtevno, saj je ta vrsta turizma opredeljena s kulturo, ki je izredno kompleksen termin s nešteti pomeni in definicijami. *Strategija razvoja in trženja kulturnega turizma 2009–2013* (2009: 33) ga opredeljuje kot

zvrst turizma, pri kateri je osnovni motiv potovanja zavestno in aktivno spoznavanje ter doživljanje kulture obiskanih krajev ali/in pridobivanje znanja. Med pojavne oblike kulturnega turizma sodijo: a) turizem v mestih, b) študijska potovanja, c) izobraževalna (predvsem priljubljena so jezikovna) potovanja in d) tematska potovanja (sem sodi kot najmočnejša podzvrst verski turizem; priljubljena so tudi gastronomska, literarna, fotografska, umetnostnozgodovinska itd. ter tematske poti).

Kulturni turizem ne obsega le 'porabe' kulturnih izdelkov iz preteklosti, pač pa tudi sodobno kulturo in 'način življenja' ljudi ali pokrajine. Zaobjema torej tako dediščinski turizem, ki se nanaša na predmete in prakse iz preteklosti, kot tudi umetniški turizem, ki sloni na sodobni kulturni produkciji (Richards 2003). Glede na zadnje svetovne trende kulturni turizem narašča, kar velja tudi za kulturni (oz. dediščinski) turizem na podeželju. Nosilci tovrstne dejavnosti so posebne podeželske skupnosti s svojimi tradicijami, dediščino, umetnostjo, načini življenja, prostori in vrednotami, ki se prenašajo med generacijami. Turisti obiskujejo območja, da bi se poučili o kulturi in spoznali folkloro, šege, naravno krajino in zgodovinske preobrate, hkrati pa lahko uživajo tudi v drugih dejavnostih na podeželju, npr. v naravi, pustolovščinah, športu, prireditvah (festivalih), sejmih in splošnem ogledovanju znamenitosti (MacDonald in Joliffe 2003).

Snovalci *Strategije razvoja slovenskega turizma 2012–2016* za Slovenijo ugotavljajo, da področje kulturnega turizma pri nas (še) ni organizirano in da pravzaprav sploh ni veznega člana med turizmom in kulturo, čeprav je bila leta 2009 sprejeta *Strategija razvoja kulturnega turizma v Sloveniji*. Prav tako za Slovenijo ni podatkov o številu obiskov in prenočitev in o potrošnji t. i. kulturnih turistov. V strategiji 2012–2016 sta omenjena dva ponudnika oz. promotorja kulturnega turizma, od katerih pa nobeden ni vezan izključno na podeželje – prvi je Združenje zgodovinskih mest Slovenije, drugi Hiše s tradicijo. Hkrati pa strategija prepoznava vrednost žive kulturne dediščine za trajnostno turistično

ponudbo ter konkurenčnost Slovenije na področju kulture vidi v povezovanju ponudbe nepremične, premične in žive kulturne dediščine (*Strategija razvoja slovenskega turizma 2012–2016* 2012: 51–53).

PROJEKTI ZA SPODBUJANJE ČEZMEJNEGA KULTURNEGA TURIZMA MED SLOVENIJO IN ITALIJO

Turizem na podeželju je proti koncu 20. stoletja, ko se je na obrobni območjih v mnogih državah začelo gospodarsko prestrukturiranje, postal sestavina razvojnih strategij. Ruralne vire, ki so bili tradicionalno osnova primarni dejavnosti (kmetijstvu), so začeli uporabljati za doseganje drugačnih ciljev (prim. Daugstad 2008). Lokalno prebivalstvo je vse pogosteje iskalo alternativne vire zaslужka in mnogi so priložnost za to videli predvsem v turizmu. Turizem na podeželju, ki ga lahko uvrstimo na presečišče globalizacije in lokalizacije, je sčasoma postal eden glavnih virov prihodka ruralnih prebivalcev. Njegov potencial so v zadnjih dveh desetletjih prepoznale tudi države in skupnosti držav (Evropska unija, Združene države Amerike) in ga promovirale kot sredstvo za reševanje (omilitev) gospodarskih in socialnih problemov perifernih ruralnih območij, predvsem tistih, v katerih so ljudje zaradi (pre)skromnega pridelka opuščali tradicionalne kmetijske panoge, in so za njegov razvoj namenjale tudi precejšnja sredstva (strukturna sredstva, projekti CRPOV, LEADER ipd.). To potrjuje tudi pregled sprejetih projektov v čezmejnem programu Slovenija - Italija. Več kot 20 % projektov v letih 2000–2006 je bilo izbranih za spodbujanje čezmejnega sodelovanja v turizmu, dodatno pa so bili projekti, ki so se zavzemali za ohranjanje dediščine in njeno promocijo, odobreni tudi v drugih kategorijah (npr. pri sodelovanju v kulturi, komunikacijah in raziskovanju med inštitucijami). Enako velja tudi za shemo 2007–2013.

Cilj enega od projektov v tej shemi, imenovanega *T-lab: Laboratorij turističnih priložnosti obmejnih regij Slovenije in Italije / Laboratorio delle opportunità turistiche delle regioni transfrontaliere di Slovenia e Italia* (<http://www.tourism-lab.eu/>), je bila vzpostavitev čezmejnega turističnega portala, ki omogoča mreženje ponudnikov, podpira nastanek novih podjetij, ki se ukvarjajo s turizmom, in objavlja informacije o razpisih, inovacijah in dobrih praksah. Novembra 2013 so sodelujoči v projektu pripravili konferenco o turizmu s predstavitvijo kapitalizacije rezultatov turističnih projektov v shemi 2007–2013 in iskanja stičnih točk med tovrstnimi projekti. Sklep te konference je bil, da je treba boljše povezati trajnostni turizem z mobilnostjo, kar v praksi

pomeni povezave med kolesarskimi potmi in javnim prevozom in krepitev turistične ponudbe za kolesarje. Udeleženci so poudarili tudi nujnost skupne promocije, s čimer bi ponudniki lahko bolje tržili svoje izdelke in si lažje zagotovili preživetje.

Glede na njihovo spletno stran naj bi se dvajset projektov, financiranih v programu Slovenija - Italija 2007–2013, neposredno navezovalo na turizem. Pri tem pa se nekateri osredinjajo na izboljšanje dostopnosti perifernih območij in na razvoj nove infrastrukture, predvsem čezmejnih kolesarskih poti, drugi na kmetijstvo, živinorejo in naravno okolje, osem projektov pa se neposredno navezuje na umetnost, kulturo oz. dediščino in na njeno povezavo s turizmom. V središču pozornosti je kulinarčna dediščina. Projekti se ukvarjajo z razvojem blagovnih znamk posameznih destinacij, z lokalnim in čezmejnim povezovanjem ponudnikov v različne tematske poti, z združevanjem podobnih turističnih ponudb in predvsem s promocijo te dediščine.

Poglejmo podrobneje. Projekt *AGROTUR: Kraški agroturizem / Agroturistica carsica* (<http://www.agrotur.si>) se ukvarja z razvojem blagovne znamke 'Kras, destinacija avtohtonih produktov', s katero naj bi izboljšali kakovost in prepoznavnost terana, kraškega pršuta in turističnih kmetij. Te naj bi se povezale v t. i. razpršeni hotel, kar pomeni, da imajo kmetije eno recepcijo, ki poleg posredovanja prenočišč ponuja tudi gostinske storitve in različne aktivnosti drugih ponudnikov s kraškega območja, npr. turistično vodenje, prodajo tradicionalnih prehranskih izdelkov, ježo s konji, izposojo koles in ogleda lokalnih muzejev in zbirk. Vendar pa se projekt namesto na kulturne vidike kulinarčne dediščine osredinja predvsem na tehnološke vidike pridelave, merljivost kakovosti izdelkov in na njihovo promocijo izven konteksta kulturnega turizma.

Projekt *Enjoy Tour: dober tek po čezmejnih poteh okusov / Buon appetito sulle strade del gusto transfrontaliere* (<http://www.enjoytour.eu>) si prizadeva spodbuditi razvoj in promocijo podeželskega turizma in njegovo povezavo s ponudbo značilnih jedi in pijač. V središču je torej lokalna kulinarčna dediščina, ki jo promovirajo prek študijskih ogledov, z ocenjevanjem kakovosti tradicionalnih kulinarčnih izdelkov, izdajo receptov, urejanjem čebelnjakov in s povezovanjem poti dobrih okusov in vinskih cest. Lokalno kulinariko na Idrijskem pa povezujejo tudi z drugimi oblikami podeželske dediščine; tako so (kot turistično zanimivost) obnovili meščanski čebelnjak v Idriji, ki je bil v preteklosti tako dom za čebele kot prostor meščanskega družabnega življenja.

Projekt *RURAL: čezmejni razvoj turizma na podeželju in skupna promocija kakovostnih tipičnih izdelkov občin Prepotto/Praprotno in Kanal ob Soči / Sviluppo transfrontaliero del turismo rurale e promozione congiunta dei prodotti tipici e di qualità tra i comuni di Prepotto e Kanal ob Soči* (<http://rural-pro.eu/>) razvoj čezmejnega turizma na podeželju spodbuja z ustvarjanjem novih priložnosti za mala in srednje velika podjetja, predvsem tista, ki se ukvarjajo s kmetijstvom in kmečkim turizmom, kot vsi projekti pa si prizadeva tudi za večjo prepoznavnost vključenega območja. Razviti želijo predvsem vzdržni turizem, usmerjen v skupno ovrednotenje kakovostnih tipičnih kmetijsko-živilskih pridelav in proizvodenj, ki so povezane s kulturnimi, naravnimi in gastronomskimi viri. Projekt nima spletne strani, iz poročil o dogodkih pa je razvidno, da je poudarek na kulinarični dediščini brez njene navezave na kulturne prakse in druge oblike kulturne dediščine.

Aktivnosti projekta *SOLUM: Skupna pot skozi tradicijo okusov / Sapori della tradizione* (<http://www.solum-eu.eu/>) so namenjene predvsem promociji in povezovanju ponudnikov tipičnih lokalnih izdelkov in pridelkov projektnega čezmejnega območja. V ta namen pripravljajo promocijske dogodke, degustacije, konference in izobraževanja. Poleg kulinarične dediščine promovirajo tudi izdelke domače in umetnostne obrti, iz koledarja dogodkov pa je zaslediti občasno povezovanje z lokalnimi etnografskimi zbirkami in razstavami.

Projekt *SALTWORKS: Ekološko trajnostno vrednotenje solin med Italijo in Slovenijo / Valorizzazione ecosostenibile delle saline tra Italia e Slovenia* (<http://www.kpss.si/si/o-parku/naloge-parka/projektno-delo/saltworks>) se ukvarja s trajnostnim koriščenjem in promocijo solin. V solinah Cervia, Comacchio, Sečovlje in Strunjan so obnovili ali ohranili nekatere elemente naravne in kulturne dediščine, razvijali infrastrukturo (učne poti) in dejavnosti za obiskovalce. Poleg naravnih vrednot solin, solinarskih muzejev in stavbne dediščine so promovirali tudi druge oblike kulturne dediščine, povezane s solinarstvom (zgodovino dejavnosti, delovne postopke, šege in navade, orodje), zaradi katerih imajo soline velik potencial v razvoju okoljsko vzdržnega turizma.

Počasni ali 'slow' turizem je novi koncept v turizmu, ki turistom omogoča preživljanje prostega časa na umirjen, brezskrben in nestresen način. Temelji na trajnosti, odgovornosti in sonaravnosti, razvijajo pa ga tudi v projektu *SLOWTOURISM: Valorizzazione e promozione di itinerari turistici "slow" tra l'Italia e la Slovenia* (<http://www.slow-tourism.net/>). Cilj je oblikovanje nove turistične ponudbe na italijanskih in slovenskih območjih, ki jih zaznamujejo

predvsem naravne zanimivosti in voda. T. i. počasne aktivnosti so bolj ali manj povezane z rekreacijo v naravi (izletništvo in pohodništvo, kolesarjenje, konjenišstvo, neadrenalinski vodni, zračni in zimski športi, odkrivanje podzemnih jam, ogledi zaščitenih področij, opazovanje ptic itd.) in tudi pilotne akcije v projektu so usmerjene zgolj v obnovo ali vzpostavitev infrastrukture za rekreativne dejavnosti. Vendar pa v tovrstni turizmu sodijo vse dejavnosti v zvezi z naravo, kulturo in še posebej kulinariko, pri katerih se lahko turisti umirijo, spočijejo in lagodno uživajo in ki jih ponudniki turističnih storitev na projektnem območju ponujajo v posebej oblikovanih turističnih paketih (gl. Slow turizem).

Projekt *MOTOR: Mobilni turistični inkubator / Incubatore turistico mobile* (<http://www.motor-mti.eu>) je združil turistične ponudnike, da bi ti okrepili svoje znanje za razvoj inovativne turistične ponudbe, postali bolj konkurenčni in povezali obstoječo turistično ponudbo in pakete z namenom zadovoljiti potrebe mednarodnega trga. Med turističnimi potenciali projektnega območja so partnerji prepoznali tudi kulturno dediščino bodisi podeželja (vino in kulinarika, stavbna dediščina, podeželske tradicije) bodisi starega mestnega jedra Jesenic (*Študija turističnega potenciala in razvojni načrt* 2012).

Projekt *HERITASTE: Poti okusov in doživetij / Le vie dei saperi e dei sapori* (<http://www.heritaste-project.eu/>) med vsemi projekti še najbolj stremi k povezavi kulinarčne dediščine z drugo vrsto kulturne in naravne dediščine in k vključitvi vseh vrst dediščine v kulturni turizem. Njihova ideja je s tesnim sodelovanjem turističnega in kulturnega sektorja ugoditi zahtevam prebivalcev po izboljšanju storitev in odstraniti še vedno obstoječe zgodovinske, kulturne in družbene ovire med prebivalci na obeh straneh meje. S promocijo tematskih poti, ki značilne lokalne izdelke umeščajo v zgodovinski in kulturni kontekst, opozarjajo na turistične, kmetijske in gospodarske posebnosti ter na zgodovinske in kulturne vrednote. Na njihovi spletni strani tako poleg turističnih ponudnikov in tipičnih lokalnih proizvodov najdemo predstavitev znamenitosti, pretežno kulturnozgodovinske in druge nepremične kulturne dediščine (dvorci, cerkve, vinske kleti) in nekaterih zgodovinskih dokumentov, ne pa tudi 'etnološke' dediščine.

Poleg omenjenih projektov kulturni turizem razvijajo tudi v nekaterih drugih projektih, ki se osredinjajo predvsem na ohranjanje kulturne dediščine. Dobro ohranjena kulturna dediščina, ki z ustreznimi nadgradnjami obiskovalcem lahko poteši radovednost in jih pritegne k dejavnemu spoznavanju preteklega načina

življenja, je namreč vse močnejša turistična privlačnost v hitro se spreminjajočem modernem svetu. Projekt *ZBORZBIRK: Kulturna dediščina v zbirkah med Alpami in Krasom / L'eredità culturale nelle collezioni fra Alpi e Carso* (<http://zborzbirk.zrc-sazu.si/>) je namenjen strokovni obdelavi, ovrednotenju in promociji zbirk kulturne dediščine, ki so jih v preteklosti ustvarili domačini z obmejnega območja med Alpami in Krasom. Zbirke, ki so bodisi virtualne bodisi fizično dostopne, se povezujejo v virtualno mrežo, ki ostaja odprta za vključevanje novih zbirk in zbiralcev in za njihovo nadaljnjo promocijo. Projekt *LIVING FOUNTAINS: Oživljanje vodnjakov in kalov v čezmejnem območju / Ripristino dei pozzi e stagni nella zona transfrontaliera* (<http://www.livingfountains.eu>) stremi k oživljanju vodnjakov, projekt *ECHOS: Čezmejni odmevi / Echi transfontalieri* (<http://echosproject.eu>) promovira skladateljsko dediščino obeh območij in razvija glasbeno kulturo, tudi prek festivalov, projekt *PRATICONS: Prakse konservatorstva arhitekturne dediščine / Pratiche di conservazione del patrimonio architettonico* (<http://praticons.com>) se ukvarja z vprašanji konservatorstva, tj. obnovo in ohranjanjem stavbne dediščine, projekt *LIVING LANDSCAPE: Živa krajina Krasa / Vivo paesaggio del Carso* (<http://www.fhs.upr.si/sl/raziskovanje/mednarodni-projekti/raziskovalni-razvojni%20projekti/living-landscape>) pa želi z ustreznim vrednotenjem in promocijo kraške krajine doseči njen vpis na Unescov seznam svetovne dediščine. Nizko število znamenitosti svetovne kulturne dediščine je namreč po mnenju snovalcev *Strategije razvoja slovenskega turizma 2012–2016* (2012: 33) eden od dejavnikov nekonkurenčnosti slovenskega (tudi kulturnega) turizma.

Projekt, ki sicer ni omenjen niti na spletni strani programa čezmejnega sodelovanja Slovenija - Italija niti na spletni strani *T-laba*, je pa eden najuspešnejših v razvijanju kulturnega turizma, je *POT MIRU – VIA DI PACE: Zgodovinske poti prve svetovne vojne od Alp do Jadrana (Percorsi storici della prima guerra mondiale dalle Alpi all'Adriatico)*. Njegov cilj je ohranitev in predstavitev kulturno-zgodovinske dediščine prve svetovne vojne na čezmejnem območju ter poveza v enoten zgodovinsko–turističen produkt Pot miru – Via di pace. Slovesno odprtje te poti bo 21. marca 2015 na skupnem Trgu Evropa - Transalpina med Novo Gorico in Gorico. Na svoji spletni strani (<http://www.potmiru.si>) in v informacijskem centru Fundacije Poti miru ponujajo promocijski material o kulturni dediščini prve svetovne vojne (tematski ali občinski/pokrajinski zemljevidi s fotografijami in osnovnimi informacijami o znamenitostih, kot so npr. muzeji, zbirke, ostaline itd.) ter spominke izdelovalcev domače in umetnostne obrti in lastne blagovne znamke (npr. med, čaje, suho sadje, sveče, lesene izdelke, pastirske palice, nakit iz soških prodnikov, izdelke iz

domače ovčje volne, turistično in zgodovinsko literaturo ipd). Sodelujejo tudi z lokalnimi turističnimi organizacijami v Posočju, muzeji in drugimi institucijami, tako da je promocija turističnega produkta vsestranska. Hkrati so še s posebnimi akcijami (npr. s promocijskim tramvajem o soški fronti, ki je novembra 2014 vozil po Milanu; gl. Grčman 2014) občutno prispevali k obeleževanju stote obletnice prve svetovne vojne in s tem k ohranitvi spomina na pomembno nacionalno in evropsko zgodovino.

Poseben sklop čezmejnega sodelovanja predstavljajo projekti, ki so namenjeni ohranjanju manjšinskih jezikov oz. večjezičnosti in večkulturnosti in imajo tako le posreden, zagotovo pa ne zanemarljiv turistični učinek. Ker so manjšinski jeziki tega območja z izjemo furlanščine nacionalni jeziki sosednjih držav, so eden bistvenih dejavnikov za zadovoljstvo številnih gostov oziroma obiskovalcev in pomembna marketinška strategija. Hkrati pa večjezičnost postaja tudi turistično zanimiva kulturna dediščina; kot tako jo promovirajo tudi nekateri čezmejni projekti, ki opozarjajo na lokalna narečja in večkulturno okolje:

Dvojezičnost kot turistična prednost: ‘Dežela krajevnih tabel’, tokrat ne skozi politično prizmo, temveč s kulturnega in kulinaričnega vidika. Južna Koroška je za dopustnike pestra in zanimiva dežela, kjer se govorita dva jezika in kjer živita dve etnični skupini. [...] Razsežnosti in učinke dvojezičnosti si lahko torej ogledamo ali o njih preberemo v nekakšnem zaščitenem prostoru. Toda ali jih lahko v vsej njihovi pristnosti občutimo tudi kot dopustniki? [...] Seveda lahko. Samo vedeti moramo, kje. Za gostilniškimi omizji slovenščina velikokrat nenadoma onemi, brž ko v gostilno stopi tujec. Morda zato, ker je v fašističnem času slovenščina veljala za ‘odvraten’ jezik? Ker ljudem ni bilo všeč, da si morajo mejo deliti še z nekom drugim? Tega nikoli ne bomo natančno vedeli. V drugih krajih dvojezičnost že dolgo spodbujajo kot prednost. (vir: Dvojezično? Enkratno!)

Besedilo s spletne strani *TuSmoDoma: Spoznajte zamejstvo / Entdecke deine Nachbarn (Conoscete il vicino)*, ki je nastala v okviru projekta Interreg med Italijo in Avstrijo z naslovom *Turizem Alpe–Jadran* (http://www.tusmodoma.eu/home_sl/) ter je posvečena promociji Furlanije - Julijske krajine in avstrijske Koroške, osvetljuje enkratnost dvojezičnosti in njene (še neizkoriščene) potenciale. Pod zavihkom ‘Dvojezično? Enkratno!’ dobimo osnovne informacije o zgodovini dvojezičnosti, kulturnih društvih, centrih in ustanovah, kot je na primer gledališče, ki delujejo dvo- ali celo trojezično, o večjezičnih umetnikih, o gostilnah in prenočiščih,

ki svojo ponudbo gradijo na dvo- ali večjezičnosti ali etničnih posebnostih – torej o vsem posebnem, kar ljudi lahko pritegne k obisku dvojezičnega ozemlja v Avstriji in tudi v Italiji in tako okrepi turizem na tem območju.

Eden pomembnejših projektov med Slovenijo in Italijo, ki jezik prepoznava kot kulturno dediščino, je zagotovo *JEZIK - LINGUA: Večjezičnost kot bogastvo in vrednota čezmejnega slovensko-italijanskega območja / Plurilinguismo quale ricchezza e valore dell'area transfrontaliera italo-slovena* (<http://www.jezik-lingua.eu/index.html>). Projekt spodbuja uporabo matičnega jezika manjšin, boljše poznavanje kulture in tradicije ter krepitev medkulturne izmenjave. Med tovrstne avstrijsko-slovenske projekte pa spada *FLU-LED: Kulturni portal ledinskih in hišnih imen / Kulturportal der Flur- und Hausnamen* (<http://www.ragor.si/?subpageid=323>), ki si prizadeva za dokumentiranje in ohranjanje večinoma samo v slovenskem jeziku rabljenih hišnih in ledinskih imen na gorenjskem in južnokoroškem območju. Njihovo enkratnost je Avstrija priznala z vpisom slovenskih ledinskih in hišnih imen v Unescov seznam kulturne dediščine, v Sloveniji pa si prizadevajo za njihov vpis v Register žive kulturne dediščine.

Kot dokazujejo tovrstni projekti, se s sodelovanjem in turizmom še prav posebej krepi tudi položaj manjšinskih jezikov v sosednjih državah in promovira dvo- ali večjezičnost, ki je pomemben element integracije in večkulturnosti. Pripadniki večine se (tudi tako) seznanjajo z različnimi kulturami in jeziki svojega življenjskega prostora, njihovo učenje manjšinskih in regionalnih jezikov (za turizem ali v druge namene) pa jih osvešča o tem, da je večjezični značaj določenega območja kulturna dediščina vseh njegovih prebivalcev (Komac 2002).

SKLEP

Glede na analizo spletnih socialnih omrežij o najpogosteje uporabljenih ključnih besedah o turizmu v Sloveniji ter najpogostejših aktivnostih in izraženih čustvih (*Slovenski turizem v številkah 2013 2014: 2*) 'kultura' ne spada med turistično privlačnost Slovenije, čeprav glavni dohodek državi prinašajo nočitve v slovenskih mestih z bogato kulturno (ne pa 'etnološko') dediščino. Podeželska območja nimajo potrebnih kapacitet za ustvarjanje tolikšnega dobička, hkrati pa si prebivalci množičnega turizma niti ne želijo. Turizem je zanje najpogosteje le dodatni vir zaslužka in pogosto tudi motivacija za ohranjanje tistega, česar si turisti želijo – domače kulinarike, stavbne dediščine, tradicionalnih dejavnosti ipd.

Čezmejni projekti med Slovenijo in Italijo, ki razvijajo kulturni turizem, se največkrat osredinjajo na podeželje. Kot kaže njihova analiza, je za Italijo in Slovenijo strateško najpomembnejša kulinarična dediščina, ki je za turiste najprivlačnejša, za domačine pa najbolj dobičkonosna vrsta podeželske dediščine. Največ projektov tako razvija in promovira kulinarični turizem, bodisi v obliki turističnih poti, tržnic (lokalni pridelki in izdelki), degustacij (lokalno značilne jedi, vina) in izobraževanj bodisi skupne promocije. Njihov temeljni cilj je povečanje konkurenčnosti območja in dobička turističnih akterjev, medtem ko je identitetni vidik tovrstne in tudi druge snovne dediščine v projektih, neposredno usmerjenih v razvoj turizma, večinoma spregledan. Le redkokateri tovrstni projekt dediščino izrecno povezuje s skupnostjo, v kateri je nastala, in ji priznava ustrezno vlogo v povezovanju ljudi in ohranjanju oziroma krepitvi njihove skupinske identitete. To je najverjetneje posledica vse bolj razvojno/gospodarsko naravnanih razpisov, ki tudi kulturne dobrine povezujejo z odpiranjem novih delovnih mest in povečanjem konkurenčnosti gospodarstva. Vsekakor pa je drugotni rezultat tovrstnih projektov zagotovo večja povezanost ljudi in močnejša zavest o skupni dediščini, v nekaterih primerih pa tudi nastajanje novih ali oživljanje starih čezmejnih skupnosti.

Identitetni pomen snovne dediščine – tudi v povezavi z nesnovno, tj. ustnim izročilom, spomini, jezikom, večkulturnostjo ipd. – bolj poudarjajo projekti, v katerih razvoj kulturnega turizma ni glavni cilj, pač pa zgolj posledica promocije ohranjene kulturne dediščine. Taka projekta sta na primer *POT MIRU / VIA DI PACE* in *ZBORZBIRK*. *Pot miru od Alp do Jadrana* tako povezuje dediščino, ustanove in ljudi vzdolž nekdanje soške fronte od Rombona do Devina/Duino, simbolno poslanstvo te poti pa je sodelovanje in sprava med некоč sprtimi narodi. Projekt *ZBORZBIRK* pa si z vrednotenjem, strokovno obdelavo in promocijo zasebnih zbirk kulturne dediščine v obmejnem območju načrtno prizadeva za ohranjanje kulturne dediščine, osveščanje prebivalcev o njenem pomenu in v Italiji še posebej opozarja na to, da je multikulturnost – in kot del nje tudi dvo- ali večjezičnost – pravzaprav kulturna dediščina dežele Furlanije Julijske krajine. Z urejanjem informacijskih točk, lokalnih muzejev in pripravo zasebnih zbirk za obisk turistov lokalne skupnosti povezuje v skrbi za kulturno dediščino in jim ponuja prostore za druženje. Z ustrezno promocijo zbirk kulturne dediščine bodo lokalni muzeji in zbiralci ne le prispevali k razvoju turizma na tem območju, pač pa v prihodnosti morda prišli tudi do dodatnega zaslužka in si izboljšali svoj ekonomski položaj.

VIRI IN LITERATURA

BOGATAJ, Janez, 2004: *Dediščina in turizem*. Angelos Baš (ur.): *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 76–77.

BOGATAJ, Janez, FIKFAK, Jurij, 2004: *Dediščina*. Angelos Baš (ur.): *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 76.

BOGATEC, Norina (ur.), 2004: *Slovene. The Slovene Language in Education in Italy*. Ljouwert/Leeuwarden: Mercator-Education.

DAUGSTAD, Karoline, 2008: Negotiating Landscape in Rural Tourism in Norway. *Annals of Tourism Research* 25/2: 402–426.

Dvojezično? Enkratno! (http://www.tusmodoma.eu/kaernten_sl/detail/zweispachig_einmalig/, 1. 12. 2014).

GRČMAN, Marjana 2014. Soška fronta do Milana. (<http://www.rtv slo.si/prva-svetovna-vojna/soska-fronta-do-milana/350952>, 27. 1. 2015).

HROBAT VIRLOGET, Katja, 2013. *Konfliktni spomini na sobivanje prebivalstva v Istri v povojni Jugoslaviji*. Ljudmila Bezlaj-Krevel in Iris Furlan (ur.): *Ohranjanje spomina: zbornik strokovnih prispevkov za mentorje zgodovinskih krožkov*. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, Komisija za delo zgodovinskih krožkov. 76–83.

KOMAC, Nataša, 2002: *Na meji, med jeziki in kulturami: širjenje slovenskega jezika v Kanalski dolini*. [Trst]: Slovenski raziskovalni inštitut; Kanalska dolina: Slovensko kulturno središče Planika; Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

MACDONALD, Roberta, JOLLIFFE, Lee, 2003: Cultural Rural Tourism: Evidence from Canada. *Annals of Tourism Research* 30/2: 307–322.

POLJAK ISTENIČ, Saša, 2013a. *Language and identity: vignettes on language use among members of the Slovenian minority in Austrian Carinthia*. Dragana Radojičić, Srđan Radović (ur.): *Kulturna prožimanja: antropološke perspektive* (Zbornik, 28, vol. 28). Beograd: Etnografski inštitut SANU. 145–157.

POLJAK ISTENIČ, Saša, 2013b. *Tradicija v sodobnosti: Janče - zeleni prag Ljubljane* (Ethnologica – Dissertationes, 4). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

RICHARDS, Greg, 2003: What is cultural tourism? (http://www.academia.edu/1869136/What_is_Cultural_Tourism, 1. 12. 2014).

Slovenski turizem v številkah 2013, 2014 (http://www.slovenia.info/pictures/TB_board/attachments_1/2014/tvs_2013_splet_18601.pdf, 2. 12. 2014).

Slow turizem (http://www.slovenia.info/si/Slow-turizem.htm?slow_landing=0&lng=1, 1. 12. 2014).

Strategija razvoja in trženja kulturnega turizma 2009–2013, 2009 (http://www.slovenia.info/pictures/TB_board/attachments_1/2009/SRKTS-29_8849.pdf.pdf, 1. 12. 2014).

Strategija razvoja slovenskega turizma 2012–2016, 2012 (http://www.mgrt.gov.si/fileadmin/mgrt.gov.si/pageuploads/turizem/Turizem-strategije_politike/Strategija_turizem_sprejeto_7.6.2012.pdf, 1. 12. 2014).

Študija turističnega potenciala in razvojni načrt, 2012 (http://www.motor-mti.eu/resources/files/Center_odlinosti/tudija_turistinega_potenciala_in_razvojni_nart_MOTOR_SLO.pdf, 1. 12. 2014).

UNESCO, 2001: Splošna deklaracija o kulturni raznolikosti (<http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127160m.pdf>, 1. 12. 2014).

UNESCO, 2003: Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine (<http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlImpid=20082>, 1. 12. 2014).

UNESCO, 2005: Konvencija o varovanju in spodbujanju raznolikosti kulturnih izrazov (<http://www.uradni-list.si/1/content?id=76907>, 1. 12. 2014).

VIDALI, Zaira, 2013: *Upravljanje etno-jezikovne različnosti. Primer dežele Furlanije Julijske krajine: doktorska disertacija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

IL TURISMO CULTURALE E I PROGETTI TRANSFRONTALIERI

LA COMPrensIONE DEL POTENZIALE TURISTICO DELL'EREDITÀ CULTURALE NEI PROGETTI DI COOPERAZIONE TRANSFRONTALIERA TRA SLOVENIA E ITALIA

Il turismo nelle aree rurali è entrato a far parte delle strategie di sviluppo a partire dalla fine del secolo scorso, quando nelle zone periferiche di molti Paesi è iniziata una fase di riorganizzazione economica che ha indotto la popolazione locale ad individuare proprio nel turismo una fonte alternativa di guadagno. Questo processo è stato inoltre favorito anche da progetti di sviluppo delle aree rurali e altri programmi di questo tipo. Il potenziale del turismo rurale è stato riconosciuto, negli ultimi due decenni, anche da Paesi e comunità di Paesi (Unione europea, Stati Uniti d'America) che l'hanno promosso come mezzo per ovviare ai problemi economici e sociali delle aree rurali periferiche, i cui abitanti stavano abbandonando il tradizionale settore agricolo, a causa della scarsità dei raccolti. Nello sviluppo del turismo sono quindi state investite somme piuttosto ingenti (fondi strutturali, progetti CRPOV, LEADER, ecc.), come confermato anche da un'analisi dei progetti accolti nel programma transfrontaliero Slovenia – Italia. Oltre il 20% dei progetti selezionati per i periodi 2000-2006 e 2007-2013 erano infatti rivolti alla promozione della cooperazione transfrontaliera nel settore del turismo, a cui si aggiungono progetti volti alla conservazione del patrimonio e alla sua promozione, approvati in altre categorie (ad es. cooperazione tra istituzioni nell'ambito della cultura, delle comunicazioni e della ricerca).

La minoranza slovena in Italia, dopo l'ingresso della Slovenia nell'Unione europea e la sua partecipazione a tutte le numerose attività di collegamento, cooperazione e rapporti transfrontalieri, è diventata, a livello istituzionale, una sorta di 'anello di congiunzione' tra l'Italia e la Slovenia, con un importante influsso positivo sui rapporti tra la maggioranza italiana e gli abitanti slovenofoni, la loro cultura e la loro lingua. I progetti transfrontalieri, già solo per l'uso delle due lingue nazionali, concorrono a conservare le lingue e le culture minoritarie; l'effetto economico diretto o indiretto di alcuni progetti contribuisce poi a rafforzare ulteriormente il giudizio positivo in merito al plurilinguismo e alla multiculturalità che gli appartenenti alla maggioranza stanno lentamente iniziando a considerare come patrimonio culturale del proprio ambiente di vita. Sul versante sloveno, il turismo culturale non svolge invece questo ruolo: progetti di questo tipo sono per lo più volti a migliorare le condizioni di vita delle persone che abitano nelle zone di confine.

I progetti transfrontalieri tra Slovenia e Italia, volti allo sviluppo del turismo culturale, si concentrano principalmente sulle aree rurali. D'importanza strategica è il patrimonio culinario, poiché gran parte dei progetti sviluppa e promuove il turismo gastronomico (sentieri turistici, mercatini, degustazioni, formazione in ambito enogastronomico e promozione comune di offerenti da entrambe le parti del confine). Il loro obiettivo principale è quello di aumentare la concorrenzialità del territorio e migliorare le condizioni economiche degli operatori turistici, lasciando passare in secondo piano il punto di vista identitario del patrimonio culturale materiale. Sono rari i progetti che, finalizzati direttamente allo sviluppo del turismo, mettono in relazione il patrimonio con la comunità in cui esso si è sviluppato, riconoscendogli il giusto ruolo di collegamento delle persone e di conservazione/rafforzamento della loro identità di gruppo. Tali aspetti sono messi in rilievo nei progetti in cui lo sviluppo del turismo culturale rappresenta la conseguenza della promozione dell'eredità culturale conservata. In questo senso si distinguono i progetti *POT MIRU / VIA DI PACE*, che mette in relazione individui e istituzioni nell'obiettivo di conservare e promuovere l'eredità culturale comune del fronte sull'Isonzo nell'area transfrontaliera, e il progetto *ZBORZBIRK* che, grazie ad una rete di punti informativi, musei locali e collezioni private appositamente allestiti per accogliere i turisti, riesce a mettere in connessione le comunità locali con la tutela del patrimonio culturale, offrendo loro al tempo stesso dei luoghi di aggregazione.

Saša Poljak Istenič
Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU
Novi trg 2
1000 Ljubljana
Slovenija
sasa.poljak@zrc-sazu.si

DEDIŠČINA MED TEORIJO IN PRAKSO KULTURNEGA TURIZMA
O POMENU INTERPRETACIJE DEDIŠČINE IN KOMUNIKACIJE MED
MUZEJSKIMI STROKOVNJAKI IN ZBIRATELJI

HERITAGE BETWEEN THEORY AND PRACTICE
OF CULTURAL TURISM

ON THE MEANING OF INTERPRETATION OF HERITAGE
AMONG THE MUSEUM EXPERTS AND COLLECTORS

INGA MIKLAVČIČ-BREZIGAR

Prispevek predstavlja pomen komunikacije med strokovnimi institucijami varovanja kulturne dediščine in lokalno skupnostjo na muzejskem in zbirateljskem področju ter pomen interpretacije. Varovanje dediščine na terenu vključuje tudi ozaveščanje lokalne skupnosti o vrednosti dediščine za vsesplošni ekonomski, kulturni in turistični razvoj kraja. Prikazani so primeri dobrih praks na Goriškem in v Posočju, tj. na terenu delovanja etnološkega oddelka Goriškega muzeja.

Ključne besede: interpretacija, dediščina, komunikacija, zbiralci, ekomuzej, lokalna skupnost.

The article presents the importance in communication between professional institutions for the protection of cultural heritage and the local community, especially the constructive dialogue between museum - workers and collectors and the importance of the interpretation of local collections in the sense that the protection of heritage in local community includes the awareness of the local community about the value of heritage protection for the overall economic, cultural and touristic development of the area on the examples of good practices at Goriško and Posočje–Soča Valley, issued with the collaboration of ethnological department of Goriški muzej.

Key words: interpretation, heritage, communication, collectors, eco-museum, local community.

Interpretacija dediščine v medsebojni interakciji z obiskovalci se je kot posebna strokovna veda oblikovala po načelih, ki jih je prvi utemeljil Freeman Tilden v knjigi o interpretaciji dediščine *Interpreting Our Heritage*, izdani leta 1957. V njej je avtor izpostavil šest osnovnih principov predstavljanja dediščine, ki poudarjajo razumevanje dediščine skozi interpretacijo ter vrednotenje in varovanje dediščine na podlagi razumevanja skozi interpretacijo. Na teh temeljih se je razvila interpretativna stroka in institucije, ki se sistematično ukvarjajo s prenosom informacij in spoznanj o dediščini v obliki, dostopni obiskovalcem in ljubiteljem dediščine.¹ Temelj interpretacije dediščine je komunikacija in skupaj predstavljata ključ, s katerim lahko vzpostavimo komunikacijski most ali kanal za pretok informacij med strokovnimi delavci na področju varovanja kulturne dediščine in ljubitelji – zbiralci ter od tu do porabnikov informacij, obiskovalcev. Pri tem je treba varovanje kulturne dediščine razumeti v širšem kontekstu, ki povezuje vse aspekte dediščine in zajema tako naravno, nepremično, premično in živo dediščino, pa seveda vsa področja, ki se dediščine dotikajo. Prav tako je treba v širšem kontekstu upoštevati posebnosti zbirateljske dejavnosti, ki se v zbiralski vnemi največkrat ne omejuje na izbor gradiva, medtem ko strokovno delo (posebej v muzejih) teži h klasifikaciji in ločevanju posameznih zvrsti in področij dediščine. In končno je v širšem kontekstu treba razumeti komunikacijo, ki se v medsebojnem odnosu lahko vzpostavi kot enosmerna. Komunikacija kot enosmerna pot informacije je v praksi varovanja in interpretiranja dediščine še vedno dokaj pogosta. Vendar se čedalje bolj uveljavlja interpretacija, ki implicira komunikacijo kot interakcijo, dialog, v smislu skupnega razumevanja in interpretiranja zbirk oz. predmetov. Še pogosteje pa težimo h komunikaciji kot transakciji, ko se s skupnim naporom gradi razumevanje dediščine ter vrednotenje in varovanje dediščine prek konsenza stroke, zbiralcev, lokalne skupnosti in seveda obiskovalcev, potrošnikov kulturne dediščine, ki jih lahko poimenujemo kar turisti.

¹ V svoji knjigi je Freeman Tilden definiral šest principov interpretacije: 1. Prepoznavnost razstavljenega za obiskovalca. 2. Informacija kot taka ni interpretacija – ta je spoznanje, ki temelji na informaciji. Kakorkoli vsaka interpretacija vključuje informacijo. 3. Interpretacija je umetnost. 4. Cilj interpretacije ni pouk, ampak provokacija. 5. Interpretacija naj raje predstavlja celoto kot del in naslavlja človeka kot celoto, ne v posameznih fazah. 6. Interpretacija za otroke (do npr. dvanajstega leta) zahteva poseben pristop. Z interpretativno dejavnostjo se ukvarja Slovensko društvo za interpretacijo dediščine (SMID), na mednarodni ravni Združenje za interpretacijo dediščine /Association for Heritage Interpretation (AHI).

V teoretskem razvoju je varstvo kulturne dediščine doživelo največji premik v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja, kar se je mogoče še najbolj izrazito manifestiralo prav na področju muzejske dejavnosti. Na 10. generalni konferenci *Mednarodnega muzejskega sveta* (ICOM)² leta 1974 v Københavnu je postalo jasno, da se muzeji v svetovnem merilu vedno hitreje preoblikujejo iz samozadostnih strokovnih institucij, namenjenih posvečeni funkciji zbiranja, varovanja in preučevanja predmetov, v kulturne centre, namenjene potrebam lokalnih skupnosti, v okviru katerih delujejo. Predmeti tako postanejo tudi nosilci zgodb, povezanih z ljudmi, in simboli, ki lokalni skupnosti služijo na različne načine – kot emotivni predmeti spomina kot predmeti za vzgojo, zabavo in izobraževanje, ali v gospodarske namene. Kenneth Hudson, eden vodilnih muzeologov tedanjega časa, je bil med začetniki teoretske smeri, ki se je kmalu poimenovala ‘nova muzeologija’. Ta smer je svoj praktični izraz in aplikativno vlogo iskala v gibanju ekomuzejev. Hudson jo je predstavil v pregledu svetovnih trendov v muzeologiji in viziji »muzejev za osemdeseta leta« (Hudson 1977). V viziji, ki v širokem pogledu zajema tudi pogled na muzeje 21. stoletja, muzejske trende, povezane z razvojem tehnologije in spremembo miselnosti, ki muzejsko delo prenaša k ljudem, je zaslutiti razmah muzejev ob koncu 20. stoletja in muzejsko dobo 21. stoletja. Prepoznamo jo tudi v zakonsko urejenih podlagah formalne zaščite, ki materialno kulturno dediščino povezuje z družbenim okoljem, tako na področju spomeniškega varstva, ki skrbi za nepremično kulturno dediščino kot na področju varovanja premične kulturne dediščine. Kulturni spomeniki in dediščina so bili že v predhodnih zakonih zaščiteni ne le izključno sami po sebi, ampak tudi v širšem kontekstu kulturnega, zgodovinskega, socialnega in tudi geografskega ali etnografskega okolja. Po *Zakonu o varstvu kulturne dediščine* (ZVKD-1) iz leta 2008 pa je posebej poudarjeno celostno ohranjanje dediščine, ki je odsev in izraz vrednot, identitet, verskih in drugih prepričanj, znanj in tradicij ter vključuje vidike okolja, ki izhajajo iz medsebojnega vplivanja med ljudmi in prostorom skozi čas. Ta zakon zavezuje družbo, da celostno ohranjanje dediščine uresničuje v razvojnem načrtovanju in ukrepih države, pokrajin in občin tako, da dediščino ob spoštovanju njene posebne narave in družbenega pomena vključujejo v trajnostni razvoj.

Dediščina je v 21. stoletju kulturni kapital, ki ustvarja sinergije ekonomskega, socialnega in razvojnega kapitala, vključuje se v perspektive turističnega razvoja in je po zakonu vključena v strategije trajnostnega razvoja družbe. Ekomuzeji,

2 International Council of Museums.

inkluzivni ali vključujoči muzeji, lokalni muzeji na prostem, predvsem pa razmah ljubiteljskega zbirateljstva kaže na premik pozornosti muzeološke filozofije od predmetov k ljudem. Dediščina se interpretira v kontekstu njene povezave z ljudmi in zgodbami, ki jih obdajajo.³

Interpretacija dediščine je neločljivo povezana s predstavitvijo: interpretacija predmetov ali objektov s strani stroke kot s strani uporabnikov naj bi bili usklajeni. Tudi strokovne odločitve v stalnih postavitvah naj bi se občasno preverjale, ali še ustrezajo vsem okoliščinam. V stiku z ljubiteljskimi zbiralci pa pričakujemo komunikacijo, prek katere se preveri ustreznost laičnih odločitev s pravili stroke: na primer pri restavratorskih delih, ki jih ljubitelji opravijo na predmetih ali stavbah glede na svoje znanje in vedenje pogosto niso v skladu s strokovnimi restavratorskimi in konservatorskimi načeli. Toda večina zbiralcev si želi svetovanja in pomoči s strani muzejev. Delo z ljudmi na terenu, z ljubitelji kulturne dediščine, z zbiralci je tako pogosto razpeto med interpretacijo v interesu posameznika, ki želi na primer zbirko postaviti po svoje, in strokovno interpretacijo, ki želi zbirko postaviti po načelih muzejske stroke. Še težje je v primerih varovanja nepremične dediščine, ko se želje stranke soočajo z zakonskimi zahtevami varstva kulturne in naravne dediščine.

Načela varovanja in ohranjanja kulturne dediščine so zapisana v vrsti zakonov in določil na državni ravni, na globalni ravni pa so zaznamovana predvsem z določili in priporočili že omenjenega ICOM-a in *Mednarodnega sveta za spomenike in spomeniška območja* (ICOMOS).⁴ V praksi pa se je sočasno s spremembo muzejske filozofije, v kateri je poudarek na aktivnem delu z ljudmi na terenu in povezovanju strokovne in ljubiteljske dejavnosti, začela spreminjati tudi vloga muzejskega kustosa: pomembno je postalo ne le zbiranje predmetov za muzej, ampak raziskovalno delo in motivacija ljudi za zbiranje in ohranjanje predmetov kulturne dediščine na terenu, v muzejskih zbirkah lokalnih skupnosti. Eden prvih primerov tovrstnega povezovanja na območju delovanja Goriškega muzeja je bilo prav odprtje lokalnega muzeja v vasi Bardo/Lusevera v Terski dolini (*Museo etnografico Lusevera / Etnografska zbirka v Bardu*), ki je nastal na pobudo lokalnega kulturnega delavca, profesorja Viljema Černa, s pomočjo in sodelovanjem tedanjega kustosa Goriškega muzeja Naška Križnarja (Križnar 2006). Muzej v mlekarni je nastal po potresu leta 1976, ko so ljudje začeli

³ Ekomuzeji se razvijajo od konca šestdesetih let 20. stoletja, do leta 1985 pa se je vzpostavil pravi koncept ekomuzejev, ki v prvi točki zapiše sodelovanje oblasti (strokovnjaki, znanstveniki in njihovi viri) in lokalnega prebivalstva (z znanjem, individualnimi pristopi) (Ekomuzej).

⁴ International Council on Monuments and Sites.

spontano prinašati predmete kulturne dediščine v opuščeno mlekarno, kjer so jih pod vodstvom muzejskega kustosa strokovno uredili in predstavili.

Vendar se je teorija 'nove muzeologije' v muzejski praksi uveljavljala le s počasnimi premiki – v osemdesetih letih z refleksijo slovenskih etnologov in muzejskih delavcev o muzejskem delu in v devetdesetih letih z delovanjem Tomislava Šole, teoretika zagrebške muzeološke šole. Razkorak med teoretskim delom in prakso varovanja kulturne dediščine se je na primeru etnološkega dela muzejskega kustosa oz. kustodinje Goriškega muzeja v delu izkazal ob pripravi predlogov za elaborate o možnosti kulturne ponudbe v turizmu v občini Tolmin in Nova Gorica, pri raziskovalni nalogi *Strategija razvoja turizma v Zgornjem Posočju* Zavoda za razvoj in plan občine Tolmin in pri enaki nalogi za občino Nova Gorica, ki jo je vodil Urbanistični inštitut iz Ljubljane (Miklavčič-Brezigar 1991a, 1991b). Elaborati so bili pripravljeni za potrebe občin, vendar so jih na tedanji občinski ravni tako rekoč spregledali. Pač pa se je spontano, med ljudmi v Kobaridu, pod vodstvom referenta za družbene dejavnosti občine Tolmin, Zdravka Likarja, oblikovala ideja o muzeju prve svetovne vojne v Kobaridu (Miklavčič-Brezigar: 1991b). Ideja je bila očitno 'v zraku', prav tako so se v družbeno okolje že spontano vključevale smernice oz. usmeritve, ki so se v teoriji muzeologije manifestirale v pojavu ekomuzejev in novi muzeologiji. Ljudje v Kobaridu so idejo o muzeju realizirali s pomočjo strokovnega vodstva Goriškega muzeja in vzpostavili izjemno uspešen Kobariški muzej (Likar 2000).

S podobnim uspehom so postavljali muzejsko zbirko ljudje s pomočjo stroke (in ne stroka s pomočjo ljudi) tudi pri drugih lokalnih muzejih in muzejskih zbirkah npr. v Trenti, Robidišču, Breginju, Lokovcu. Ključno je bilo torej sodelovanje lokalnega prebivalstva: interpretacija dediščine v muzejski predstavitvi je povezana z njihovo identiteto, pri čemer morajo v lokalni skupnosti začititi kulturno dediščino kot del svoje preteklosti, tradicije in dediščine preteklega življenja v kraju in se emotivno povezati tudi z lokalnim muzejem kot prostorom spomina. V vseh primerih pa je, več ali manj, kulturna dediščina povezana s turizmom, in s tem integrirana v razvoj kraja. V Trenti je muzejska zbirka v prostorih bivše italijanske vojašnice nastala že leta 1952 in vsa leta delovala tudi kot del turistične ponudbe doline Trente. Po obnovi v letih 1989-1995 ta muzejska zbirka deluje v okviru Doma Trenta - Informacijskega središča Triglavskega narodnega parka, z apartmaji za turiste, večnamensko kulturno dvorano, prostori za potrebe krajevne skupnosti in krajanov, muzejsko trgovino in zdravniško ambulanto. Muzej in kulturni center vodijo domačini, zaposleni v Javnem zavodu Triglavski narodni park. Z obnovo stavbe in zagonom centra so torej bila

omogočena delovna mesta, z vključevanjem kulturne ponudbe pa tudi turistični in gospodarski razvoj doline. Podobno se je na Robidišču razvijal turizem ob predstavitvi kulturne dediščine 'črne kuhinje'. Ta muzej na prostem, ki ga vodijo domačini, je pripomogel, da se je, prej skorajda zapuščena vas na skrajni zahodni meji med Slovenijo in Italijo, od odprtja zbirke leta 1995 do danes razvila v ekskluzivno turistično točko.⁵ V Breginju se je etnološka dediščina ohranila v Breginjskem muzeju, umeščinem v nekdanje stanovanjske stavbe, ki so jih uspeli rešiti in v prvotni obliki obnoviti s pomočjo *Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije*. Ostale hiše v vasi so bile po potresu leta 1976 večinoma porušene in nadomeščene z montažno gradnjo.⁶ Muzej je bil odprt leta 1996 ob dvajsetletnici potresa. Postavljen je bil z aktivnim sodelovanjem domačinov, ki so v delu stavb želeli postaviti stanje, kakršno je bilo pred potresom in v prostorih razstaviti predmete iz 'starega', to je predpotresnega Breginja. Muzej sodeluje v turistični ponudbi kraja, vendar bi bila potrebna celovita obnova kompleksa in upravljanje celotnega starega vaškega jedra kot kulturno-turističnega prostora.⁷ V Breginju kulturno ponudbo dopolnjujeta še dve privatni zbirki – muzejska zbirka družine Mazora združuje zbrane etnološke predmete in ostaline prve svetovne vojne, prav tako tudi muzejska zbirka *Stol 1915-1917 Zdravka Marcole*. Obe sta vključeni v projekt *ZBORZBIRK*. V Lokovcu na Trnovsko-banjški planoti so se domačini ob raziskovanju in predstavljanju lokalne kulturne dediščine povezali, kar je vplivalo tudi na življenje v vasi, ki se je do leta 1996 osredotočalo sprva okoli obrtne proizvodnje in pozneje okoli tovarne kovaškega orodja. V 19. stoletju je bilo območje Lokovca dokaj gosto naseljeno, prebivalstvo je naraščalo in leta 1910 je v kraju živelo 1483 ljudi. Kraj je živel od kmetijstva, gozdarstva in domačega kovaštva – v vsaki domačiji je bila mala kovačnica, predvsem žeblice,

5 Leta 1995, ko je na 'črno kuhinjo' v hiši Robidišče 14 opozorila Vida Škvor, učiteljica v Breginju, poročena z domačinom Dantajem Škvorom, je bilo v vasi le še nekaj ostarelih domačinov. S pomočjo tedanjega Turističnega društva Breginj je bila hiša urejena za ogled, zanjo sta skrbela domačina Ana in Jože Cenčič. Kulturna prireditve Spoznajmo se – srečanje obmejnih slovenskih krajev leta 1995, ko je bila zbirka odprta, je javnost opozorila na to najzahodnejšo slovensko vas. Družina Škvor in Igor Cencič so aktivno pričeli z revitalizacijo vasi in se z ostalimi vaščani povezali v sekcijo Ohranimo Robidišče pri Kulturnem društvu Stol Breginj. V Robidišču potekajo mednarodni študentski tabori, v obnovljenih hišah nudijo namestitve in/ali kmečki turizem; ohranjena etnološka dediščina je del turistične ponudbe. Za ohranjanje kulturne dediščine in njeno vključevanje v prireditve je omenjena sekcija in družina Mazora (za urejeno in dokumentirano zbirko premične kulturne dediščine v Breginju) leta 2012 prejela Murkovo listino, priznanje Slovenskega etnološkega društva (Robidišče).

6 'Novi' Breginj so zgradili na mestu, kjer so bile nekoč njive.

7 Breginjski muzej je bil vzpostavljen s pomočjo Goriškega muzeja, od leta 2000 je pod strokovnim vodstvom Tolminskega muzeja.

nožev in *foučev* (krivcev), svedrov in malega kovaškega orodja. Po prvi svetovni vojni je število prebivalcev upadlo, do velikega zmanjšanja pa je prišlo po drugi svetovni vojni, ko se je zaradi spremenjenega načina življenja in zaposlovanja v industriji začelo pospešeno izseljevanje v bližnje industrijske kraje, predvsem v Novo Gorico. V sedemdesetih letih je upad ustavila novozgrajena tovarna kovaškega orodja, vendar le do leta 1996, ko so jo zaprli. Ob stalnem upadanju prebivalstva je Lokovec ob koncu 20. stoletja na robu demografskega zloma, število prebivalcev je upadlo na 350 prebivalcev in se še niža (Miklavčič-Brezigar 2002). Domačini so z namenom revitalizacije kraja rešitev poiskali tudi v predstavitvi kulturne dediščine. Ob ideji kovaškega muzeja kot torišču so zastavili vrsto dejavnosti, da bi spodbudili večjo privlačnost območja za stalno naseljene prebivalce in izseljene prebivalce ter obiskovalce. V program razvoja območja so vključili izboljšanje kvalitete materialne baze naselitvenega območja (stanovanjski in gospodarski standard, infrastruktura, komunikacije), socialne povezanosti prebivalstva (skupni projekti, druženja) in duhovne kulture (izobraževanje, versko življenje, družabni in kulturni dogodki). Muzej torej služi kot središče, ki je spodbudilo domačine k raziskovalni in kulturni dejavnosti. S projektom *LJUDEM - Ljudska dediščina za muzeje na Banjški in Trnovski planoti* so se vključili v mehanizem norveškega sklada in navezali stike z norveškimi muzeji v pokrajini Hordaland. Muzejska dejavnost oz. dejavnosti povezane s kulturno dediščino so oživile vso Trnovsko-banjško planoto in ob povezovanju ljudi spodbudile tudi turistično dejavnost (Šuligoj Bremec 2009).

Z evropskimi projekti smo se na etnološkem oddelku Goriškega muzeja srečali ob prelomu tisočletja, ko smo leta 2000 sodelovali v Phare projektu *Pustovanje na Goriškem*, kjer smo bili partner italijanske občine Ceggia (Plahuta in Miklavčič-Brezigar 2004). Čeprav pri tem projektu ni bil poudarek na oblikovanju zbirk, pač pa le na raziskovalnem delu, publikacijah in medsebojni izmenjavi izkušenj, je projekt potekal v sodelovanju z ljudmi in se končno pokazal v ideji o vzpostavitvi muzeja mask v občini Kanal. Zaradi nesoglasij med stroko in zbiralcem na eni strani ter občino na drugi strani se ideja ni uresničila.

V naslednjih letih smo z občino Nova Gorica in italijanskimi občinami sodelovali v vrsti evropskih projektov, ki so doprinesli k trajnostnemu razvoju, kulturnemu turizmu in skrbi za ohranjanje naravnega in kulturnega okolja ter raznolikosti evropskih kultur.

V smislu povezovanja in komunikacije med muzejskimi strokovnjaki in zbiratelji je zasnovan tudi evropski projekt *ZBORZBIRK*, namenjen ovrednotenju kulturne dediščine v prostoru med Alpami in Krasom v zasebnih zbirkah. Projekt v mrežo

povezuje štiriintrideset raznovrstnih muzejskih in zasebnih zbirk na slovenski in italijanski strani nekdanje državne meje. Gre za komunikacijo med strokovnimi delavci s področja etnologije, jezikoslovja in muzeologije in ljubitelji – zbiralci, ki se dolga leta ukvarjajo z zbiranjem etnoloških predmetov, pa tudi drugega raznovrstnega gradiva in ga urejajo v lastnih zbirkah. Z muzealskega vidika je pomemben predvsem popis predmetov, obogaten s fotografijami in dostopen v spletni aplikaciji, kjer je dediščina na ogled javnosti. Vendar je še večjega pomena vzpostavljeno zaupanje med zbiralci – ljubitelji in strokovnimi delavci in spodbuda k odpiranju zbirk za obiskovalce, s tem pa tudi za turistične namene.⁸

Posebej dragocene pa so pobude s strani domačinov, ki prek društev poiščejo strokovno pomoč pri ohranjanju in predstavljanju kulturne dediščine. Npr. društvo DOLI (*Društvo za oživljanje lokavškega izročila*) iz Lokavca izvaja rekonstrukcije furmanskega prevoza v stalnem sodelovanju z Goriškim muzejem. Tovrstna komunikacija med ljubitelji in stroko lahko pripelje do dobrih projektov, s katerimi lahko lokalna skupnost kandidira za sredstva iz nacionalnih in evropskih razvojnih skladov.

Komunikacija med strokovnimi delavci in lokalno skupnostjo, ljudmi, ter usklajena interpretacija zbirk sta torej ključni za uspeh projekta. Kot primer zdrsa interpretacije in komunikacije naj predstavim še projekt *BRDA - harmonija kultur*, ki je bil strokovno izjemno dobro pripravljen, vendar je gradil izključno na strokovnih institucijah in lokalni, državni in evropski finančni podpori investicij v kulturne objekte, eksponate in razstavno dejavnost. Prav pomanjkljiva komunikacija je bila vzrok neuspeha: razpršeni muzeji, ki bi jih s pomočjo evropskih sredstev pridobili, bi v Brdih povečali kulturno in turistično ponudbo. Vendar je lokalna skupnost, ki jo predstavlja svet občine Brda, projekt zavrnila z razlago, da bi bil vložek v izvedbo in nato vzdrževanje objektov prevelik v primerjavi z učinkom. Projekt namreč ni gradil na poglobljeni komunikaciji z ljudmi, na interpretaciji lokalnih zbirk v smislu ohranjanja, vzdrževanja in promocije lokalne identitete, na pomenu lokalnih zbirk in kulturnega turizma za ekonomski razvoj kraja, pridobivanje novih delovnih mest in odpiranje novih tržišč. Uspeh varovanja kulturne dediščine zagotovo v veliki meri temelji na komunikaciji med institucijami za varovanje kulturne dediščine in politiko ter na ozaveščanju lokalne skupnosti o vrednosti dediščine za vsesplošni ekonomski, kulturni in turistični razvoj kraja.

⁸ Povezavo dediščine in turizma vzpostavljajo tudi nekateri drugi mednarodni projekti na Goriškem: projekt SUSTCULT je namenjen raziskavi možnosti upravljanja in vključevanja kulturne dediščine v trajnostni razvoj, Sy-CULTour sinergiji kulture in turizma za razvoj podeželskih območij in THETRIS možnostim vzdržne rabe sakralne dediščine.

VIRI IN LITERATURA

Ekomuzej (<http://www.sl.wikipedia.org/wiki/Ekomuzej>, 22. 11. 2014).

Heritage interpretation (http://en.wikipedia.org/wiki/Heritage_interpretation, 22. 11. 2014).

HUDSON, Kenneth, 1977: *Museums for the 1980s: A Survey of World Trends*. Paris, London: Macmillan, Unesco.

Komunikacija (http://sl.wikipedia.org/wiki/Komunikacija_na_delovnem_mestu, 22. 11. 2014).

KRIŽNAR, Naško, 2006: *Etnografski muzej v mlekarni*. Milena Kožuh (ur.): *Terska dolina = Alta val Torre = Val de Tor: Terska dolina v besedi, sliki in pesmi Viljema Černa*. Celje, Gorica: Celjska Mohorjeva družba, Goriška Mohorjeva družba. 239–247.

LIKAR, Zdravko, 2000: *Kako je nastajal Kobariški muzej*. Zdravko Likar, Željko Cimprič (ur.): *Kobariški muzej 1990-2000*. Kobarid: Kobariški muzej. 7.

MIKLAVČIČ-BREZIGAR, Inga, 1991a: Kulturna dediščina in kulturne značilnosti v turistični ponudbi občine Nova Gorica. *Primorska srečanja* 16/116: 133–137.

MIKLAVČIČ-BREZIGAR, Inga 1991b: Kulturna ponudba v turizmu na območju občine Tolmin. *Primorska srečanja* 16/119–120: 145–150.

MIKLAVČIČ-BREZIGAR, Inga, 1996: Breginjski muzej, oživljeni svet naših dedov. *Primorska srečanja* 20/188: 830–831.

MIKLAVČIČ-BREZIGAR, Inga, 2002: »Kovaški muzej« in razvoj kraja. *Pro-Lokovec* : 1/1: 29–31.

MIKLAVČIČ-BREZIGAR, Inga, 2014: *Zbiranje, zbirke, kulturna dediščina in razvoj. Interpretacija kot osrednja sestavina zbiranja*. Tatjana Dolžan Eržen, Ingrid Slavec Gradišnik, Nadja Valentinčič Furlan (ur.): *Interpretacija dediščine*. Knjižnica Glasnika SED 48. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo. 94–108.

PEARCE, Susan M. (ur), 1995: *On Collecting: An Investigation into Collecting in the European Tradition*. London, New York: Routledge.

Robidišče (<http://www.robidisce.si>, 29. 11. 2014; <http://www.skvor-holidayhouse.com>, 29.11.2014).

PLAHUTA, Slavica, MIKLAVČIČ-BREZIGAR, Inga: 2004: *Il carnevale nel Goriziano sloveno: Un'occasione di conoscenza e di collaborazione tra il comune sloveno di Nova Gorica e il comune italiano di Ceggia*. Paolo Frasson (a cura di): *Ceggia: il carnevale dei ragazzi: Carnevale popolare Veneto*. Ceggia: Comune. 33–40.

ŠOLA, Tomislav, 1997: *Essays on Museums and their Theory: Towards a Cybernetic Museum*. Helsinki: The Finnish Museums Association.

ŠOLA, Tomislav, 2001: *Marketing u muzejima, ili o vrlini i kako je obznaniti*. Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo.

ŠULIGOJ BREMEC, Miroslav (ur.), 2009: *Ljudem: Ljudska dediščina za muzeje na Banjški in Trnovski planoti*. Grgarske Ravne: Ustanova Fundacija BIT planota.

PATRIMONIO TRA TEORIA E PRASSI DEL TURISMO CULTURALE

SUL SIGNIFICATO DELL'INTERPRETAZIONE DEL PATRIMONIO E DELLA COMUNICAZIONE TRA I PROFESSIONISTI MUSEALI E I COLLEZIONISTI

Il successo della tutela del patrimonio culturale dipende, in larga misura, dalla comunicazione tra gli enti competenti, dalla politica, ma naturalmente soprattutto dall'acquisizione da parte della comunità locale della consapevolezza del valore di tale patrimonio per lo sviluppo economico, culturale e turistico locale. La comunicazione tra i professionisti del settore e la popolazione locale, i collezionisti e un'interpretazione armonizzata delle collezioni sono i fattori chiave determinanti per il successo del progetto. Il contributo mette in luce l'importanza della comunicazione tra gli enti competenti per la tutela del patrimonio culturale e la comunità locale nel campo museale e collezionistico, nonché l'importanza dell'interpretazione, orientata a presentare l'identità del singolo luogo e della comunità ad essa collegata. Vengono illustrati esempi di buone prassi nel Goriziano e nell'Isontino, ovvero nell'ambito di competenza del sezione etnologica del Goriški muzej (Museo di Gorizia). Uno dei primi esempi di collaborazione nell'ambito di attività del Goriški muzej è stata l'apertura del museo locale nel paese di Lusevera/Bardo nelle Valli del Torre (Museo etnografico Lusevera / Etnografska zbirka v Bardu), sorto grazie all'iniziativa di un operatore culturale locale, il professor Viljem Černo, con il supporto e la collaborazione dei professionisti del Goriški muzej. Il museo è sorto dopo il terremoto del 1976, quando le persone iniziarono spontaneamente a raccogliere oggetti del patrimonio culturale in una latteria abbandonata, dove, sotto la guida del curatore del museo, vennero catalogati ed esposti in base a criteri scientifici. E sempre spontaneamente iniziò a prender forma, tra la gente, l'idea della realizzazione di un museo della prima guerra mondiale a Caporetto, che è stata resa poi possibile dalla collaborazione del Goriški muzej. La partecipazione della popolazione locale è stata fondamentale, inoltre, per portare a termine i lavori di rinnovamento del museo di Trenta e la sistemazione delle collezioni museali di Robidišče, Breginj, Lokovec e di altre località del Goriziano, allo scopo di collegare le collezioni museali locali in un'unica rete. Fondamentale in tal senso è l'interpretazione del patrimonio nella presentazione del museo, legata all'identità della comunità locale, in

modo tale che essa possa percepirlo come parte del proprio passato, della tradizione e dell'eredità della vita di un tempo, legandosi emotivamente al museo locale come luogo della memoria. In tutti i casi, il patrimonio culturale è comunque legato, in qualche misura, al turismo e quindi allo sviluppo locale integrato in senso più ampio.

Inga Miklavčič-Brezigar
Goriški muzej Kromberk–Nova Gorica
Grajska cesta 1, Kromberk
5000 Nova Gorica
Slovenija
brezigar.inga@gmail.com

IZZIV TERENSKEGA DELA IN VZPOSTAVITVE STIKA Z INFORMATORJI PRI IZVEDBI POPISA

CHALLENGE OF FIELD AND THE ESTABLISHMENT OF A CONTACT WITH THE INFORMANTS IN THE PROCESS OF DRAFTING THE INVENTORY

TANJA RIJAVEC

Popis zbirk je temelj projekta *ZBORZBIRK – Kulturna dediščina v zbirkah med Alpami in Krasom*, ki združuje osebno z javnim, ljubiteljsko s strokovnim in preteklost s prihodnostjo. Strokovni sodelavec predstavlja most med ljubiteljsko strastjo in strokovnimi smernicami in je vez med ljudmi in institucijo. V prispevku poskušam ovrednotiti vlogo stroke in popisovalca pri ljubiteljskem zbirateljstvu in popisovalčeve metode dela z informatorji. Predstavim potek etnološkega dela v praksi – na primeru popisa osmih zbirk na območju občine Kanal ob Soči.

Ključne besede: zbiranje, zbiralci, dediščina, komunikacija, terensko raziskovanje.

Inventory of collections is the main goal of the project *ZBORZBIRK - Cultural heritage in collections between the Alps and the Karst*, which combines personal to the public, professional and amateur and past with the future. Assistant acts as a bridge between amateur passion and 'strict' professional guidelines and the bond between the people and the institution. In this article we try to evaluate the role of the profession in amateur collecting. It is very important the role of the interviewer and ones methods of work with informants. We try to present ethnological work in practice – for example, the inventory of eight collections in the Municipality of Kanal ob Soci.

Key words: collecting, collectors, heritage, communication, fieldwork.

V projektu *ZBORZBIRK* mi je bila zaupana naloga strokovne sodelavke pri popisu etnoloških zbirk na območju občine Kanal ob Soči. Kljub obilici administrativnega dela je projekt omogočil tiste lepše, pozitivnejše plati, kot so sodelovanje in izmenjevanje izkušenj med projektnimi sodelavci in institucijami, terensko raziskovanje ter sodelovanje in druženje z zbiralci – varuhi dediščinskih drobcev. Število teh je na območju Kanala ob Soči (pa tudi drugod) precejšnje, veliko pa je tudi zanimanje za zbiranje. Dokaz za popularnost zbirateljstva je med drugim že osmi mednarodni sejem zbirateljstva *Collecta*,¹ drugi zbirateljski sejmi² ter delovanje društev.³ Občina Kanal ob Soči je tesno sodelovala z zbiralci tega območja že pred vstopom v projekt – z investiranjem v nekatere zbirke, aktivnim vključevanjem na razne turistične dogodke in sejme, Turistično informacijski center Kanal (TIC Kanal) pa že vrsto let na spletni strani in v pisarni nudi informacije in promocijski material nekaterih zbirk. Začudenje nad velikim številom zbiralcev ne bi smelo biti tako veliko, saj po Susan Pearce skoraj vsak tretji človek v severni Ameriki in Evropi nekaj zbira in tako bi lahko vsaj tretjino zahodne populacije uvrstili v kategorijo zbiralcev, tj. ljudi, ki jim zbiranje pomeni pomemben del življenja (Pearce 1995: VII). Na Slovenskem so se zasebne zbirke razmahnile po drugi svetovni vojni, ko smo želeli zaščititi kulturno dediščino pred propadom in v svojih koreninah iskali identiteto naroda (Sivec 2009: 71). In končno, da navdušenje nad zbiranjem ni majhno, nam kaže evidenca lokalnih zbirk Goriškega muzeja, ki je vzpostavljena od leta 2003 in se letno dopolnjuje. Seznam zbirk obsega območje delovanja muzeja, to je v občinah Nova Gorica, Ajdovščina, Sežana, Brda, Renče-Vogrsko, Šempeter-Vrtojba, Kanal ob Soči, Komen, Miren-Kostanjevica in Vipava. Zbirke so po večini zasebne, peščica je lokalnih in društvenih. Muzej hrani o nekaterih zbirkah evidenčne liste z izpolnjenimi podatki o zbirki, terenske zapiske, fotografije, zloženke, kopije objav in drugo promocijsko in informativno gradivo,

1 V Ljubljani se je od 27. do 29. 3. 2014 odvijal vsakoletni mednarodni sejem zbirateljstva *Collecta*, ki je pritegnil 150 sodelujočih iz 16 različnih držav in 6.000 obiskovalcev (*Collecta*).

2 Srečanje s preteklostjo vsakoletno organizira Društvo soška fronta Nova Gorica, Mednarodno srečanje zbiralcev militarij pa je pod okriljem omenjenega društva in Društva ljubiteljev soške fronte Ljubljana. Oba sejma potekata v Šempetru pri Gorici.

3 Na območju Soške in Vipavske doline že 20 let delujeta dve društvi, ki združujeta zbiralce in skrbita za ohranjanje dediščine. Društvo soška fronta Nova Gorica proučuje in ohranja zapuščino prve svetovne vojne, Društvo zbiralcev Ajdovščina pa združuje vse ljubitelje, ki zbirajo poštne znamke, denar, razglednice, telefonske kartice (Društvo zbiralcev Ajdovščina; Društvo Soška fronta).

o drugih pa samo zabeležko zbirke in kontaktne osebe. Tako kot v drugih muzejih tudi v goriškem zaznavajo povečano pojavljanje zasebnih zbirk na terenu, vendar manjka institucionalno ukvarjanje z njimi, kot je npr. popisovanje predmetov, ki jih zbirke vsebujejo. Potreba za vodenje seznama zasebnih zbirk se je pokazala pri sodelovanju muzeja v projektih Slovenskega etnološkega društva (SED) in pri projektu TEMPU.⁴ Tudi večina drugih slovenskih muzejev ima zbirke popisane po zaslugi SED-ovega projekta *Evidentiranje oziroma terenska topografija etnoloških in sorodnih zbirk, ki se hranijo zunaj pristojnosti muzejev na slovenskem etničnem ozemlju*, ki je bil izpeljan med letoma 2004 in 2005. Projekt je vodil SED v sodelovanju s Slovenskim etnografskim muzejem (SEM). Namen projekta je bil pridobiti čim več podatkov o zasebnih zbirkah, ki so izven pristojnosti muzejev. V njem je sodelovalo 21 muzejev in ena lastnica zbirke, evidentirali so 160 etnoloških in sorodnih zbirk, med njimi Goriški muzej največ - 21 zbirk - v občini Ajdovščina 7, Nova Gorica 5, Kanal 4, Brda 2 in v Divači, Mirnu-Kostanjevici ter Vipavi po eno (Porenta 2006: 19-25). V Goriškem muzeju z nekaterimi zbiralci redno sodelujejo s podajanjem strokovnih nasvetov, sodelovanje pa je v veliki meri odvisno od zbirateljve želje in iniciativnosti. Glavne težave lokalnih zbirk Inga Miklavčič-Brezigar, etnologinja Goriškega muzeja, vidi v kopičenju predmetov, prostorski stiski, neprimernih klimatskih pogojih, nenačrtnem zbiranju, dokumentaciji gradiva in problematiki nasledstva zbirke. Zbiralcem svetuje, naj usmerijo svoje sorodnike za prevzem nasledstva ali pa se skušajo dogovoriti za donacijo zbirke muzeju po zbirateljevi smrti.⁵ Ker so muzejski depoji v vedno večji stiski s prostorom, v Goriškem muzeju zagovarjajo obstanek zbirke na prvotnem mestu: »muzej v vsaki vasi kot nova stvarnost modernega sveta« (Miklavčič-Brezigar 2013).

Na območju Občine Kanal ob Soči smo v okviru projekta *ZBORZBIRK* popis izvedli v osmih zbirkah: *Črna kuhinja pri Čuoljevih* (Andrej Ipavec, Ročinj), *Etnološka in vojna zbirka Jožeta Gorjanca* (Jože Gorjanc, Rodež), *Etnološko-rezbarska zbirka Franca Jerončiča* (Franc Jerončič, Melinki), *Jugova zbirka* (Pavel Levpušček, Seniški Breg-Avšje), *Zbirka cerkvenih podob* (Marija Čargo, Ročinj), *Zbirka Lukčeva hiša* (Jožica Strgar, Kambreško), *Zbirka razglednic Kanalskega* (Branko Drekonja, Morsko) in *Zbirka Zorana Šuligoja 1914-1917* (Zoran Šuligoj, Deskle, Kanal).

4 Cilj projekta je bil evidentiranje lokalnih, društvenih in zasebnih muzejskih zbirk etnološkega značaja na območju delovanja Goriškega muzeja, trajal je med letoma 2006 in 2007. Bilo je evidentiranih 32 zbirk (Evidenca projekta TEMPO 2007).

5 Muzeju je bilo do sedaj podarjenih malo zbirk, pogostejše je darovanje posameznih predmetov. Med zadnjimi je Vanda Garlatti-Krampl iz Ankarana podarila zbirko 232 spominskih lutk – punčk, spominkov v narodnih nošah z vsega sveta, Terezija Paljk iz Nove Gorice pa zbirko 59 pirhov avtorice Francke Lukančič (Akcesija predmetov za leto 2013).

Etnološki del zbirke Jožeta Gorjanca
 Parte etnologica della Collezione di Jože Gorjanc
 (foto: T. Rijavec, 2013)

Večinoma gre za upokojence,⁶ ki nekateri bolj, drugi malo manj sistematično zbirajo predmete lokalne kulture in življenja vzdolž reke Soče. Za večino zbirateljstvo pomeni način življenja. Tako Zoran Šuligoj skupaj s sinom Matejem redno vsak konec tedna raziskuje okolico in išče ostaline prve svetovne vojne. Rad sodeluje z drugimi zbiralci in obiskuje sejme, ni pa pristaš izmenjevanja in prodaje predmetov. Marija Čargo je vzpostavila stik z več župnijskimi uradi in posamezniki, ki ji podobice pošiljajo po pošti. Vsak izmed albumov s podobicami ima lično okrašeno naslovnico s podatki o nastanku posameznega albuma; skupaj z možem vodita tudi seznam darovalcev in številčno evidenco podobic. Jožica Strgar živi v muzeju in za muzej ter stalno raziskuje zgodovino na Kambreškem. Predmete je začela sistematično zbirati po potresu leta 1976, ko so ljudje popravljali poškodovane hiše, stare predmete pa so metali proč. Franc Jerončič je živa enciklopedija dogajanja na Kanalskem Kolovratu, skupaj s sinom skrbno zapisujeta spomine in dopolnjujeta muzejsko zbirko. Branko Drekonja na zbirateljskih sejmih išče razglednice Kanala in okolice in preko njih skuša razvozlati zgodovinska dejstva, saj iz njih lahko razberemo zgodovino stavb, ulic, krajev, iz napisanih besedil pa dogodke in občutke ljudi. Andrej Ipavec mir od mestnega vrveža poišče v senci ročinjskega doma, ki s črno kuhinjo izžareva dušo in pestro zgodovino

⁶ Povprečna starost znaša 68 let.

Čuoljeve družine. Pavel Levpušček je zbirateljsko strast negoval vse življenje, pri tem mu je bil v veliko pomoč poklic veterinarskega tehnika in terensko delo po domačijah, Jože Gorjanc prav tako veliko predmetov dobi na smetiščih ali pa mu za zapuščene predmete povedo drugi, ki poznajo njegovo strast.

SEZNAM PODOBIC	10. POKOJNI DUHOVNIKI
1. MOLITVE	11. VELIKONOČNA SPOVED
2. POSVETITVE	12. MISIJON
3. POSVEČENJE ZVONOV	13. MARIJINE BOŽJE POTI
4. NOVOMAŠNIKI	14. SVETNIKI
5. SREBRNOMAŠNIKI	15. SVETNICE
6. ZLATOMAŠNIKI	16. PAPEŽI IN ŠKOFJE
7. BISEROMAŠNIKI	17. RAZNO
8. DIAMANTNOMAŠNIKI	18. BREZ NAPISA
9. ŽELEZNOMAŠNIKI	19. PESEM VSEH STVARI GOSPODA SLAVI

Dve zbirki sta tematsko zamejeni, in sicer zbirka cerkvenih podobic in zbirka razglednic. Zgornji zbirateljčin seznam prikazuje sistematično zbiranje cerkvenih podobic in razporeditev teh po temah v albume.

Le due collezioni sono divise dal punto di vista tematico: la collezione dei santini e la collezione delle cartoline illustrate. L'elenco del collezionista indica la raccolta sistematica dei santini e la suddivisione tematica degli stessi in diversi album.

(foto: T. Rijavec, 2013)

Nekatere od zbirk,⁷ ki sodelujejo v projektu, so bile že prej vključene v evidenco Goriškega muzeja, tako da so bile vezi med zbiralci in stroko že vzpostavljene. Priča smo bili tudi odpovedim sodelovanja v projektu iz osebnih razlogov⁸ in zanimanju več zbiralcev za naknadno vključitev v projekt, kar pa zaradi narave dela ni bilo mogoče. Pri takšnem raziskovalnem delu, ki nudi veliko zadovoljstva, pa tudi negotovosti in težav, je še kako pomembna vloga popisovalca ter njegove metode dela z informatorji.

⁷ *Etnološko-rezbarska zbirka Franca Jerončiča* (Melinki), *Lukčeva hiša* (Kambreško) in *Jugova zbirka* (Seniški Breg-Avšje).

⁸ Bucikova zbirka (Kambreško) je bila zamenjana z Etnološko in vojno zbirko Jožeta Gorjanca (Rodež), zbirka Joška Gabrijelčiča (Lig) pa z zbirko Črna kuhinja pri Čuoljevih (Ročinj).

Zbirateljica Marija Čargo z možem Ivanom in pomočnikom Robertom Devetakom med popisom zbirke skoraj 18.000 cerkvenih podob

La collezionista Marija Čargo con il marito Ivan e l'aiutante, Roberto Devetak, durante l'inventario di quasi 18.000 santini

(foto: T. Rijavec, 2013)

Strokovni sodelavec predstavlja most med ljubiteljsko strastjo in 'strogimi' strokovnimi smernicami in je vez med ljudmi in institucijo. Kako doseči ravnovesje med različnima poloma, je za popisovalca zahtevna naloga, saj vstopa v zbirateljev svet (hišo) kot tujec – opremljen s svojo lastno (osebno in strokovno) 'prtljago'. Podobno je nek zbiralec Gulbekian na koncu 18. stoletja, ko so se zasebne zbirke v Angliji začele odpirati javnosti, odgovoril, ko so ga naprosili, da bi pokazal svojo zasebno zbirko: »Ali bi dovolili tujcu vstopiti v vaš harem?« (Horvat 1994: 17), prav s tem posebnim občutkom sem sama vstopala v 'zakladnice' zbiralcev. In ti so takoj, ko je pogovor nanesel na zbirko in predmete dobili poseben žar v očeh in z vsakim obiskom so se bolj odpirali in zaupali. Kot etnologinja sem pri delu ubrala osebno, ne preveč uradno, togo noto. Na začetku sva skupaj s kustodinjjo Ingo Miklavčič-Brezigar opravili uvodne sestanke pri vsakem posameznem zbiralcu ter jim na njim razumljiv način razložili namen in potek projekta.

Podajanje nasvetov kustodinje Goriškega muzeja, Inge Miklavčič-Brezigar zbiralcu razglednic Branku Drekonji

La curatrice del Museo di Gorizia, Inga Miklavčič-Brezigar, mentre dà dei suggerimenti al collezionista di cartoline illustrate Branko Drekonja

(foto: T. Rijavec, 2013)

Inga Miklavčič-Brezigar je večino zbiralcev že poznala, zato je bilo v njenem spremstvu lažje vzpostaviti prvi stik, še toliko bolj zato, ker jim sama še nisem bila znana, pa tudi iz tega okolja nisem. Občasno mi je pri popisu pomagal podiplomski študent zgodovine Robert Devetak iz Ročinja, ki ga je večina zbiralcev poznala; tudi preko njega sem lažje pridobila zaupanje. Inga Miklavčič-Brezigar je kot izkušena muzealka in terenska delavka svetovala, da je na terenu najpomembnejša iskrenost do informatorjev in da »vzameš, poješ in popiješ vse, kar ti ponudijo« (Miklavčič-Brezigar, 2013). Zato sem si med popisom vzela čas tudi za povsem običajne pogovore – o vremenu, počutju, kmetijstvu ter z njimi spila kavo (celo žganje), jedla kosilo ali jim naredila uslugo ‘v dolini’. Zaupanje sem morala poleg čisto človeške potrebe pridobiti tudi zato, da sem od zbiralcev dobila čim več informacij, ki sem jih potrebovala za popis. Da so me spustili blizu, pove to, da so mi nekateri zbiralci v njihovi odsotnosti puščali ključ na dogovorjenem mestu. Popisovanje se je zbiralcem zdelo zamudno, počasno, dolgovezno, (pre)natančno, predvsem starejši so težko ostali osredotočeni dovolj dolgo. Glavne bojazni zbiralcev so bile izpostavljenost predmetov na svetovnem spletu, skrb, da jim bo

muzej odvezel predmete oz. zbirko ali pa da bo država predmete obdavčila.⁹ Med zbiralci in Goriškim muzejem so bile prav v izogib kakršnim koli nesporazumom podpisane pogodbe o avtorstvu. Tako imajo zbiralci med drugim pravico do pregleda popisanih obrazcev v spletni aplikaciji, fotografskega gradiva ter drugih besedil navezanih na zbirko (Avtorska pogodba 2013). Kot simbolično poplačilo za njihov trud in čas pa je v oktobru Goriški muzej postavil razstavo *Etnologija, zbirke in prva vojna*, kjer so se predstavili zbiralci s svojimi zbirkami. Med trajanjem projekta so se dogajale tudi zelo življenjske situacije, ki so v neki meri omejevale potek popisa oz. ga odložile za nekaj časa, vendar smo s skupnimi močmi in dialogom težave rešili. Na žalost je bila ena izmed bridkih izkušenj tudi izguba zbiralca Pavla Levpuščka iz Seniškega Brega (29. 6. 1927–5. 6. 2014), ki nas je zapustil le nekaj dni po tem, ko sem mu predala njegove zgibanke. Nanje je bil ponosen, potrdile so njegovo dolgoletno delo.

Zbiralec Pavel Levpušček z dobrodoščico med pregledom osnutka za zgibanko

Il collezionista Pavel Levpušček offre agli ospiti un bicchierino mentre controlla la bozza del pieghevole (foto: T. Rijavec, 2014)

Informatorja, domačina iz Ročinja, Avgust (roj. 1925) in Sonja Černovec (roj. 1928) z zbiralcem Andrejem Ipavcem med popisom

Gli informatori, originari di Ročinj, Avgust (nato nel 1925) e Sonja Černovec (nata nel 1928) con il raccoglitore Andrej Ipavec durante l'inventario (foto: T. Rijavec, 2013)

⁹ Popis je potekal ravno v času, ko je Vlada RS sprejemala Zakon o davku na nepremičnine, ki ga je Ustavno sodišče nato razveljavilo.

Med popisom, ki je v Občini Kanal ob Soči trajal od aprila 2013 do februarja 2014, je bilo popisanih 1213 predmetov in opravljenih 347 terenskih ur. Obiski so bili vnaprej dogovorjeni z zbiralci, v veliki meri tako, da smo se prilagajali njihovim urnikom. Dogovorili smo se osebno ali po telefonu dan, dva pred obiskom. Na začetku popisa sem se želela seznaniti z vsako posamezno zbirko, da sem najprej pridobila splošen občutek in informacije o zbirki, zbiralcu in predmetih.

Lukčeva hiša je bila vedno središče vasi Kambreško. V njej so bili partizanska kuhinja, posvetovalnica za otroke, trgovina in gostilna, na katero spominja tudi današnja postavitvev.

La *Lukčeva hiša* ha sempre rappresentato il punto centrale del paese di Kambreško. La casa ospitò al suo interno una cucina partigiana, un centro di consulenza per bambini, un negozio e una trattoria, di cui rimane traccia anche nella disposizione odierna dell'edificio.

(foto: T. Rijavec, 2013)

Z zbiralcem sva tako najprej opravila ogled celotne zbirke in nato skupaj določila potek popisovanja ter opravila selekcijo gradiva za popis. V ta obseg so se vključili predmeti, ki definirajo identiteto zbirke, njeno raznovrstnost in lokalne posebnosti. Minimalno določeno število popisanih eksponatov¹⁰ je bilo večkrat preseženo. Na terenu smo večino pogovorov posneli na diktafon, ki so ga

¹⁰ Navodila vodje popisa Inge Miklavčič-Brezigar so določila minimalno število popisanih predmetov na 100.

sogovorniki kmalu odmislili, tako smo lahko posneli avtentično, narečno govorico. Vnašanje popisanih predmetov v spletno aplikacijo je bilo sočasno vneseno na terenu. Nekateri od zbiralcev so pokazali več zanimanja in želje po sodelovanju, nekateri manj. Predmete smo najprej opisali, jih izmerili ter povprašali zbiralca o provenienci – zgodovini, izvoru in lastništvu določenega predmeta, namenu uporabe in kje ga je dobil, narečne izraze za predmet in njegove posamezne dele, iz katerega materiala je narejen. Vse predmete smo tudi fotografirali oz. preslikali. Po končanem terenskem delu je sledilo kabinetno delo: redakcija - urejanje in dopolnjevanje vnosov z obstoječo literaturo in viri, obdelava posnetih fotografij, poslušanje zvočnih posnetkov posnetih na terenu, preverjanje podatkov. Težava, na katero sem pogosto naletela, je povezana z verodostojnostjo podatkov o gradivu, še posebno je vprašljiva pri starejših informatorjih. Na uspešnost popisa vpliva več dejavnikov, kot so zbiralčev čas in želja po sodelovanju, način spraševanja raziskovalca in zbiralčevega podajanja informacij. Največkrat zbiralcem nisem polagala odgovorov v usta, pa tudi v besedo jim nisem segala. Sem se pa posluževala intervjuvanja z veliko podvprašanji ali kot se je izrazil vedno veder in hudomušen zbiralec Pavel Levpušček: »Si kot veverica, dokler ne prideš do lešnika, ne odnehaš« (Levpušček, 25. 9. 2013).

Rezbarski del zbirke Franca Jerončiča v prenovljenih prostorih
 La parte della collezione di Franc Jerončič dedicata all'intaglio, nei locali rinnovati
 (foto: T. Rijavec, 2014)

Poleg dokumentacije predmetov na terenu je projekt omogočil tudi zelo pomembne investicije v nekatere zbirke. V muzeju v Melinkih so bila izvedena nujna vzdrževalna dela in tako je bila lahko Jerončičeva zbirka zaradi vse večjega števila eksponatov prerazporejena še v spodnji del stavbe. Boljši pogoji za razstavljenе predmete so bili vzpostavljeni tudi v *Lukčevi hiši* na Kambreškem. Novo domovanje na železniški postaji v Kanalu je dobila *Zbirka Zorana Šuligoja 1914-1917*,¹¹ ki jo je lastnik zaradi številčnosti predmetov s težavo hranil v stanovanju v Desklah. Od strokovnih delavcev zbiralci pričakujejo pomoč pri identifikaciji predmetov, določanju starosti in vrednosti predmetov ter hranjenju, saj so premalo informirani o pravilnem ravnanju s predmeti in njihovi negi.¹² Pristojni muzeji bi morali nuditi zasebnim zbiralcem svoje konservatorske storitve, ampak ti že svoje lastne zbirke težko fizično vzdržujejo oz. sploh nimajo lastnih konservatorskih delavnic.

Zbiralec Zoran Šuligoj pri postavljanju predmetov v vitrino
Il collezionista Zoran Šuligoj mentre dispone gli oggetti nella vetrina
(foto: T. Rijavec, 2014)

Pomembna je bila tudi vključenost zbiralcev v čim več projektih aktivnosti – skupaj smo opravili korekturo vnosov popisanih predmetov, pred oddajo besedil in izbranih fotografij za zgibanke sem v veliki meri upoštevala njihove pripombe in želje. Zbiralci kažejo namreč veliko samoiniciativnosti pri urejanju in vodenju in nočejo, da stroka preveč posega v urejanje njihove zbirke. Prav osebnosti zbiralcev dajejo zbirkam pečat in s svojo dejavnostjo pomagajo preučevati in ohranjati lokalno kulturno dediščino ter s tem dopolnjujejo delo profesionalnih muzealcev, v poznavanju lokalne problematike pa jih celo prekašajo (Križnar 2002: 186). Prav zaradi tega ne smemo pozabiti bdeti nad lokalnimi zbirkami - etnologija so ljudje in zgodbe, ki stojijo za predmetom, predmeti brez zgodb, pa niso vredni nič.

¹¹ Zbirka Zorana Šuligoja 1914-1917 obeležuje letošnjo stoto obletnico začetka prve svetovne vojne.

¹² Na terenu sem zasledila nepravilno hranjenje razglednic in cerkvenih podob v albumih brez uporabe brezkislinških map, pritrjevanje eksponatov na steno z žebli ter izpostavljenost predmetov vlagi, neprimerni svetlobi in prahu.

VIRI IN LITERATURA

Pisni viri in literatura

Akcesija predmetov za leto 2013, Oddelek za etnologijo, Goriški muzej.

Avtorska pogodba sklenjena med Goriškim muzejem in zbiralcem, arhiv Goriškega muzeja, 2013.

Evidenca projekta TEMPO, Goriški muzej, Oddelek za etnologijo, 2007.

HORVAT, Jasna, 1994: Zbirke – predhodnice muzejev. *Argo: časopis slovenskih muzejev* 36/37: 15–18.

KRIŽNAR, Naško, 2002: *Zasebne muzejske zbirke in zbiralci*. Tatjana Dolžan, Matevž Oman (ur.): *Stražišče pa Strašan*. Kranj: Gorenjski muzej. 173–188.

MIKLAVČIČ-BREZIGAR, Inga, 2013: *Zbiranje, zbirke, kulturna dediščina in razvoj*. Neobjavljen prispevek za predavanje na posvetu Interpretacija kulturne dediščine, Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, 19. 10. 2013.

PEARCE, Susan M. (ur), 1995: *On Collecting: An Investigation into Collecting in the European Tradition*. London, New York: Routledge.

PORENTA, Tita, 2006: Rezultati projekta »Evidentiranje oziroma terenska topografija etnoloških in sorodnih zbirk, ki se hranijo zunaj pristojnosti muzejev na slovenskem etničnem ozemlju«. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 46/3-4: 19–25.

SIVEC, Janja, 2009: Zasebna etnološka zbirka v Dramljah: etnološka zbirka kot člen razvoja podeželja. Diplomski naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.

Ustni viri

LEVPUŠČEK, Pavle, 25. 9. 2013, Seniški Breg. Zvočni posnetek pogovora: Tanja Rijavec.

Spletni viri

Collecta: Mednarodni sejem zbirateljstva (<http://www.collecta.si/domov>, 3. 5. 2014)

Društvo soška fronta: (<http://www.drustvo-soskafronta.si/>, 3. 5. 2014)

Društvo zbiralcev Ajdovščina:
(<http://www.tic-ajdovscina.si/?id=2008051612253995&lng=slo&vie=cnt>, 3. 5. 2014)

LA SFIDA DELLA RICERCA SUL CAMPO E DELL'INSTAURAZIONE DI UN CONTATTO CON GLI INFORMATORI NELL'ELABORAZIONE DELL'INVENTARIO

Le linee guida dei musei tengono sempre più conto del singolo e della comunità locale, mentre gli oggetti diventano portatori di storie, legate alle persone e alle loro vite. L'interpretazione del patrimonio diventa uno degli obiettivi principali del lavoro museale e la ricerca sul campo, a diretto contatto con le persone, sta quindi assumendo un'importanza sempre maggiore. Soprattutto la motivazione della popolazione locale alla conservazione del patrimonio culturale e la ricerca di possibili reperti conservatisi in luoghi rimasti isolati – per riuscire, tramite il presente, a collegare il passato con il futuro. In questo possono essere molto d'aiuto gli esperti, tuttavia è molto importante lasciare sufficiente spazio all'iniziativa e alla creatività individuale. Il lavoro con gli informatori è una parte importante del flusso comunicativo con il pubblico e soltanto una buona collaborazione con essi potrà garantire ottimi risultati. Proprio alle persone-raccoglitori si affida il progetto *ZBORZBIRK - L'eredità culturale nelle collezioni fra Alpi e Carso*. Nell'area del comune di Kanal ob Soči, l'inventario di oggetti ha riguardato ben otto collezioni; all'inizio sono stati organizzati degli incontri introduttivi con i singoli collezionisti, per decidere poi tutti insieme le modalità secondo cui procedere con l'inventario. Il principio fondamentale da seguire nel corso di tutta la ricerca era quello di garantire l'affidabilità e l'onestà degli informatori, nonché la massima esaustività dell'inventario. Oltre alla documentazione degli oggetti sul campo, il progetto ha consentito di effettuare importanti investimenti in tre collezioni di Kanal ob Soči. Gli obiettivi principali del progetto *ZBORZBIRK* – collegare tra loro gli enti culturali, consentire a giovani studenti e laureati in sociologia e scienze umanistiche di acquisire esperienza e conoscere la ricerca etnologica, i collezionisti e le loro collezioni, nonché dare valore e fornire delle linee guida per il futuro – sono quindi stati raggiunti. Ciò favorisce l'arricchimento della sfera spirituale e sociale dell'area di confine tra Italia e Slovenia.

Tanja Rijavec
Občina Kanal ob Soči
Trg svobode 23
5213 Kanal
Slovenija
rijavec.tanja@gmail.com

TERENSKO GRADIVO OB DOKUMENTIRANJU ZGODB O ZBIRKAH IN PREDMETIH

FIELD-WORK MATERIAL GATHERED BY DOCUMENTING NARRATIVES ON COLLECTIONS AND OBJECTS

BARBARA IVANČIČ KUTIN

V narativnih intervjujih, namenjenih kontekstualizaciji posamezne zbirke v projektu *ZBORZBIRK*, so bile poleg zgodb o zbirkah in predmetih dokumentirane zgodbe o lokalnem življenju nekoč in slovstvena folklor (šege, prehrana, oblačila, folklorne pripovedi, pesmi, molitvice, zagovori ipd.). V članku je najprej predstavljena metodologija terenskega dela in njene specifike glede na okvir projekta, nato pa še količinski pregled in vsebinska opredelitev pridobljenega gradiva, pri čemer so posamezni sklopi ponazorjeni s konkretnimi primeri pripovedi.

Ključne besede: Benečija, Posočje, folklorne pripovedi, slovstvena folklor, ustno izročilo.

In narrative interviews which were done for contextualization of collections included in the project *ZBORZBIRK*, beside the stories about objects also narratives about local life in the past and folklore narratives were documented (customs, nutrition, clothing, folk narratives, songs, prayers ...). The article presents methodology of the specific field work, quantity review and classification of the documented material according to contents what is illustrated also with concrete cases.

Key words: Venetian Slovenia, The Valley of Soča and its affluents, folk narratives, verbal folklore, oral tradition.

Uvod

V projekt *ZBORZBIRK* je bilo vključenih 34 zbirk,¹ 15 na slovenski in 19 na italijanski strani meje. Zbirke lahko glede na vrsto predmetov opredelimo v štiri skupine: 1) etnološke zbirke: predmeti, ki so se uporabljali v nekdanjem vsakdanjem in prazničnem življenju; 2) vojne zbirke: predmeti, ki so se uporabljali med vojnami, največ v prvi svetovni vojni; 3) mešane zbirke: največkrat gre za etnološko-vojne zbirke; in 4) zbirke specifičnih predmetov: npr. nabožnih podob, likalnikov, grabelj ipd. Popis predmetov v posamezni zbirki se je osredotočal na tehnične podatke, opis rabe, osnovni historiat ter narečna poimenovanja predmeta in njegovih sestavnih delov oz. dejavnosti, povezanih z njim. Vsem muzejskim predmetom je skupno, da niso več v uporabi, zato se védenje o njihovi nekdanji funkciji počasi izgublja. Šele s ponovno postavitvijo v družbeno-ekonomski in/ali historično-politični kontekst tak premet spet dobi smisel in spregovori današnjemu obiskovalcu in/ali nepoznavalcu zbirke. Prav z namenom take kontekstualizacije je vzporedno s popisi zbirk potekalo dokumentiranje zgodb o zbirkah in predmetih, čemur je bil namenjen poseben, raziskovalni delovni sklop projekta. Kot vodja tega delovnega sklopa sem bila zadolžena za dokumentiranje v 28 zbirkah, sodelovale pa so še kolegice dr. Danila Zuljan Kumar (4 zbirke), dr. Nataša Gliha Komac (1 zbirka) in Tanja Rijavec (1 zbirka). Dokumentirano gradivo v obliki pogovorov, pripovedovanj in pričevanj na zvočnih posnetkih je vsebinsko raznoliko, zato bo lahko vir za širok spekter nadaljnjih sinhronih in diahronih folklorističnih, etnoloških, jezikoslovnih in drugih raziskav slovenske kulture na slovensko-italijanskem obmejnem območju med Alpami in Krasom. Tukajšnji prispevek predstavlja način terenskega dela (metodologijo) in njegove specifične glede na okvir projekta, količinski pregled in vsebinsko opredelitev pridobljenega gradiva, pri čemer so posamezni sklopi ponazorjeni s konkretnimi primeri.²

¹ Prvotno je bilo v projekt vključenih 31 zbirk, v prvem letu trajanja projekta pa so se pridružile še 3 zbirke.

² Analiza podatkov se nanaša le na doslej opravljeno delo, to je v 26 od 28 zbirk, za katere sem bila zadolžena sama; delo na terenu in sinhronizacija podatkov z ostalimi sodelujočimi kolegicami trenutno (junij 2014) še niso zaključeni.

METODOLOGIJA

Največ o svoji zasebni zbirki gotovo vedo njeni lastniki, še posebej, če so zbirko zgradili z lastnim zbiranjem; zato so bili prav oni prvi informatorji o zbirki in njenih predmetih. Pri zbirkah, ki so v lasti lokalne skupnosti ali druge pravne osebe, se je bilo treba obrniti na ljudi, ki so muzejski zbirki podarili svoje predmete (drugi informatorji); če osebno udeleženih ljudi ni bilo, pa je bilo treba poiskati t. i. tretje informatorje, to je ljudi iz lokalnega okolja, ki kaj vedo o predmetih v zbirki ali o kulturi in načinu življenja v kraju zbirke ter o lokalni zgodovini. Informatorje na slovenski strani sem obiskala po predhodnem telefonskem dogovoru;³ na italijanski strani je pri dogovorih o datumu in kraju srečanj največkrat posredovala kolegica Marina Cernetig z Inštituta za slovensko kulturo v Špetru.⁴ Poleg lastnikov oz. drugih poznavalcev zbirke so bili pri intervjujih včasih navzoči ali udeleženi še družinski člani glavnih informatorjev.

Vsi pogovori so bili opravljeni z metodo opazovanja z lastno udeležbo na terenu, in sicer s pomočjo polstrukturiranega usmerjenega narativnega intervjuja. Intervjuji so bili zvočno dokumentirani (z digitalnim diktafonom), dopolnilno pa še z vizualnimi zapisi (fotografije, snemanje z videokamero).⁵ Intervjuji, ali bolje rečeno pogovori, so v okviru tematske koordinacije potekali dokaj spontano, vanje pa so bila vgrajena nekatera specifična vprašanja: 1) o začetkih zbiranja (vzgibi, motivacija, čas, vzorniki/sodelavci ipd.); 2) osebni izbor najljubših/najdragocenejših oz. najzanimivejših predmetov s podvprašanji za utemeljitev tega izbora; 3) vprašanja, ki so spodbujala pripovedovanja o lokalnem življenju in delu nekoč, in sicer na vseh področjih socialne, materialne,

3 Na slovenski strani je bilo doslej obdelanih 13 zbirk: *Muzejska zbirka Poti umika pri Kobaridu 1917*, Kobarid; *Posočje 1915–1917*, Idsko; *Muzejska zbirka Stol 1915–1917*, Breginj; *Muzejska zbirka Mazora*, Breginj; *Zbirka Lukčeva hiša*, Kambreško; *Etnološka in vojna zbirka Jožeta Gorjanca*, Deskle; *Zbirka cerkvenih podob*, Ročinj; *Jugova zbirka*, Kanal; *Etnološko-rezbarska zbirka Franca Jerončiča*, Kanal; *Zbirka razglednic Kanalskega*, Kanal; *Zbirka Zorana Šuligoja*, Deskle; *Muzej Rateče*, Rateče; *Jervahova mizararska zbirka*, Rateče.

4 Gospe Marini Cernetig se iskreno zahvaljujem za pomoč. Doslej so bili bilo na italijanski opravljeni intervjuji za 12 zbirk: *Zbirka v Vidijah*, Belopeška ravnina / Piana di Fusine; *Etnografski muzej Bardo*, Bardo/Lusevera; *Pričevanja kmečke kulture*, Tipana/Taipana; *Pričevanja kmečke kulture*, Prosnid/Prossenico; *Muzej blumarjev in vasi*, Čarni Varh / Montefosca; *Zbirka Elia Qualizze – Kaluta*, Gnidovca/Gnidovizza; *Zgodovinski muzej Balus*, Gorenji Tarbilj / Tribil Superiore; *Cieglici*, Dreka/Drenchia; *Muzej v Dreki*, Trinko/Trinco; *Kovačija Mašere* / Masseris; *Zbirka Odda Lesizze*, Oborča/Oborza; *Zbirka Riccarda Ruttarja*, Videm/Udine; Načrtovan je še obisk *Zbirke iz Kravarščakove hiše v Špetru* in *Zbirke Grablje v Tarčmunu* / Tercimonte.

5 Videokamera in fotoaparati sta služila zgolj za vizualni utrinek konteksta. V dveh primerih vizualna tehnika zaradi težav z opremo ni bila uporabljena.

še posebej pa duhovne kulture. Ob tem je bilo največ pozornosti namenjene slovstveni folklori, kot so pravljice, povedke, šaljive pripovedi, folklorne molitve, zagovori, pregovori, pesmi, rime ipd. Poizvedovalo pa se je tudi po preteklih in še živečih nosilcih tovrstnega izročila. Prva dva sklopa vprašanj je bilo mogoče postavljati le informatorjem, ki so lastniki zbirk, medtem ko je bil pri drugih (in t. i. tretjih informatorjih, ki z zbirko nimajo neposredne zveze), poudarek na tretjem sklopu. Odgovori na specifična vprašanja, še posebej iz tretjega sklopa, so odraz številnih dejavnikov, kot so npr. informatorjevi interes, védenje, znanje, vključenost v okolje v preteklosti, spomin, sposobnost pripovedovanja ipd. Pri intervjujih so bili informatorji spodbujeni k rabi njihovega domačega narečja.⁶

Če želimo dokumentirati tudi slovstveno folkloro, ki vključuje pripovedovanje kot umetnostno zvrst govorenega jezika, tega ne moremo tako, da pridemo k nekemu na dom, nastavimo mikrofona in ga vprašamo, ali nam pove zgodbo. Večina ljudi ne more začeti pripovedovati kar na ukaz ali željo popolnega neznanca. Potreben je čas, da pripovedovalca spoznamo in ustvarimo vzajemno zaupanje. Sogovornik mora čutiti, da ga raziskovalec ceni in spoštuje kot kolega, sodelavca, in da je prav njegovo znanje pomemben vir za razumevanje raziskovanih pojavov. Sprejetje odgovornosti za občutljiva medčloveška razmerja in ohranjanje zaupanja morata biti osnovni etični pravili za raziskovalca, ki dela z ljudmi na terenu.⁷

Z dosedanjim terenskim delom v 26. od 28. zbirke⁸ je doslej nastalo blizu 70 ur zvočnih posnetkov,⁹ kar povprečno pomeni približno 160 minut na zbirko.

6 Ker sama prihajam z Bovškega, z razumevanjem beneškoslovenskih narečij nisem imela težav. V komunikaciji z informatorji sem rabila bovški narečni govor, ki je ljudem v Benečiji veliko bližji od knjižne slovenščine. Med terenskim delom sem se sproti naučila nekaj osnovnega besedišča, s katerim sem se informatorjem še nekoliko bolj približala. Raba narečnega jezika raziskovalke (tudi na slovenski strani) je gotovo pripomogla k večji sproščenosti informatorjev in s tem tudi h kakovostnejšemu delu.

7 Pogosto se zgodi, da pripovedovalec pokliče raziskovalca, češ da se je spomnil še tega in onega. V takšnih primerih ga raziskovalec seveda ne more zavrniti s pojasnilom, da se ukvarja z drugimi stvarmi in ga to ne zanima več (gl. tudi Toelken 1996: 348). Ljudje, še posebej starejši in tisti, ki živijo sami, se pogosto zelo navežejo na raziskovalca in ga z veseljem pričakujejo, ga pogrešajo, če ga že dlje ni na obisk (gl. Ivančič Kutin 2011: 31). Prav bi bilo, če bi navezane stike vzdrževati tudi potem, ko je raziskava opravljena. Toda žal to ni vselej mogoče, saj se raziskovalcu, ki veliko dela na terenu, z leti nakopiči nepregledno število informatorjev. To lahko raziskovalcu – tu govorim o svojih osebnih izkušnjah – povzroča precej 'slabo vest'.

8 Upoštevane so le zbirke, v katerih je gradivo dokumentirala avtorica tukajšnjega prispevka.

9 To je 68 ur 58' 12" neobdelanih zvočnih posnetkov, ki zajemajo celoten intervju. Ti posnetki so potrebni redakcije (izbrisa oz. izrezanja): pri sproščenem pogovoru se na posnetek ujame tudi marsikaj takega, kar zaradi etike (do intervjuvancev ali oseb, o katerih se govori) ne pride v poštev za arhiviranje.

Pogovori so bili vselej daljši od posnetkov, saj je bilo treba pred vklopom diktafona z informatorji najprej spoznati in jim razložiti namen in način dokumentiranja.¹⁰ Spoznavna, motivacijska faza pred zvočnim dokumentiranjem je načeloma trajala od 10 do 20 minut.¹¹ Obiski pri posameznih informatorjih so bili dolgi v razponu med uro in pol do šest ur.¹²

OPIS IN OKVIRNA KLASIFIKACIJA GRADIVA

Projektni načrt je predvideval, da se v vsaki zbirki dokumentira vsaj nekaj zgodb, ki jih bomo lahko kot zanimivost vključili v vodnik po zbirkah in na spletišče projekta. Za dokumentiranje zgodbe je potreben (dober/soliden) pripovedovalec. Velika večina zbiralcev rada govori o svoji zbirki, mnogi med njimi imajo tudi smisel za pripovedovanje, zato nekaj zanimivih pripovedi ni bilo težko dobiti. Redko, a vendarle se je primerilo, da je bilo treba za kratko zgodbo informatorju pomagati s številnimi vprašanji in podvprašanji. Odgovori so omogočili, da je bila pozneje z redakcijo in priredbo sestavljena zgodba, ki smo jo lahko vključili v vodnik. Nekateri sogovorci pa so zanimive pripovedi stresali kot z rokava. In prav pri teh, bolj pripovedovalsko razpoloženih, sem pogovor poskusila razširiti še na teme, zunaj okvirov konkretne zbirke in njenih predmetov, tj. na pripovedovanje o zgodovini in življenju v kraju nekoč in lokalni slovstveni folklori. Pri informatorjih, ki sami niso poznali kake *pravce* in podobnih *štorij*, sem se pozanimala o ljudeh, ki bi take stvari vedeli.¹³ Pogosto sem slišala odgovor: »Joj, če bi prišli prej, ko je še živel še ta in ta! Ta bi vam ji znal povedati!« Čepprav sem včasih imela občutek, da sem že vse zamudila, se je na posnetkih nabralo precej slovstvene folklore – od proznih besedil (povedke in celo pravljica¹⁴), folklornih obrazcev (folklorne molitve, zagovori, pregovori, šaljive rime) do pesmi. Npr. v Prosnidu so se zbrale tri domačinke, Evelina, Franca in Gianna, da bi zapele dve ali tri stare domače pesmi. Brez predhodne vaje in z nekaj malega spodbude so se jih v celoti spomnile trinajst, nekaj pa še fragmentarno! Povedale so tudi kratko prosnijsko molitev in nekaj šaljivih rim.¹⁵

10 Z vsemi informatorji sem se osebno spoznala šele na terenu.

11 Za podrobnejšo teoretično razčlemba faz dela na terenu gl. Ivančič Kutin 2003.

12 V nekaterih zbirkah je bil opravljen več kot 1 intervju.

13 Nekatero sem že obiskala, druge pa bom, upam, kmalu.

14 Pravljica o tem, kako je ptiček kraljiček zmagal na tekmovanju za kralja ptičev, je precej dolga, zato jo nisem mogla vključiti v gradivski del prispevka.

15 Iz izbranega gradiva je bil za raziskovalne namene izdelan dokumentarni CD; besedila pesmi pa so bila transkribirana in objavljena (gl. Ivančič Kutin 2013b).

Pripovedno izročilo v Benečiji je bilo hkrati z jezikoslovnimi raziskavami v preteklosti deležno dokumentiranja, kot ga premore le redko kateri del slovenskega etničnega prostora,¹⁶ in izšlo je nekaj obsežnih zbirk folklornega gradiva npr. Merkù (1976), Matičetov (1976), Tomasetig (2010). Če gradivo (arhivsko in objavljeno) samo čez palec primerjamo z gradivom iz Zgornjega Posočja,¹⁷ je lepo videti, da je (bil) prostor z vidika slovstvene folklorne kljub zgodovinsko-političnim razmejitvam precej homogen in povezan. Npr. pripovedno izročilo o ženskem bajčnem liku z narobe zasukanimi stopali, t. i. *krivopetah/krivapetah/krivopetnicah* (Kropej 2008: 228-229), je v Benečiji še danes precej navzoče. Ada Tomasetig je v knjigi od *Idrije do Nediže* objavila kar 47 pripovedi o *krivapetah!* Prav tako je (bilo) izročilo o *krivopetah* močno prisotno v Breginjskem kotu (gl. Ivančič Kutin 2013a),¹⁸ *Krivopetnice* so bile nekdanje znane tudi višje v Posočju, vse do Trente (gl. Zorčeva 1985; DAJD). Tudi druge pripovedi, npr. legendne povedke, med njimi *Kako je bil sv. Peter trikrat tepen* (Merkù 1972: 191; DAJD), *O sajenju repe* (Merkù 1972: 190-191; DAJD; Ivančič Kutin 2013d) ali *Kako sta Marija in hudič sadila sadno drevje* (Merkù 1976: 357-358; Ivančič Kutin 2013c: 18-19) so na tem območju precej razširjene. Rezijska pravljica o Muji Karotovi/grdinici, ki zasede babičino/mišjo/lisičjo hišico (Matičetov 1973: 151-157), je znana tudi na Bovškem, le da tu medvedov brlog zasede pol odrta in pol nadrta koza Bajsa (Ivančič Kutin 2013c: 2-3); v obeh primerih vsiljivko prežene rusica (prim. ATU 2015, ATU 2012). Variante enakih pripovedi v Zgornjem Posočju in Benečiji bi gotovo zaslužile poglobljeno analitično komparativno raziskavo!

Z vsebinskega vidika bi lahko gradivo, ki je bilo z namenom kontekstualizacije zbirk dokumentirano v okviru projekta *ZBORZBIRK* v letu 2013/2014, razvrstili v 3 skupine: 1) zgodbe, povezane z zbirkami in predmeti v zbirkah; 2) etnološko in drugo gradivo, ki ni neposredno povezano z zbirkami; in 3) slovstvena folklor. Čeprav so ti vsebinski sklopi pogosto prepleteni, okvirna razvrstitev omogoča lažjo orientacijo po gradivu glede na interese nadaljnjih raziskav (etnološke/folkloristične/sociološke idr.).

16 Že okoli leta 1840 je slovenska narečja - tudi v Benečiji in Rezijski - raziskoval ruski raziskovalec Izmail Sreznjevski: leta 1842 je predelane zapiske o Beneških Slovencih objavil v *Žurnalu Ministerstva narodnega prosvetščanja*, leta 1878 pa še kot samostojno knjigo *Slovani v Furlaniji* (Čurkina 1995: 56). Za njim je med 1873 in 1901 gradivo v Benečiji in Rezijski zbiral in ga raziskoval Jan Baudouin de Courtenay (gl. Čurkina 1994: 55-56; Spinozzi Monai 2009: 9-10). Pozneje so na tem območju gradivo dokumentirali/ali raziskovali Pavle Merkù, Milko Matričetov, Roberto Dapit, Matej Šekli, Elio Berra, Ada Tomasetig idr.

17 Npr. v objavah in arhivskem gradivu J. Dolenca, M. Matičetovega, V. Komac, B. Ivančič Kutin idr.

18 Gradiva v dijaškem arhivu Janeza Dolenca (DAJD) je še veliko več, kot ga je bilo lahko objavljenega v citiranem članku.

PRIMERI

Vsak sklop gradiva je v nadaljevanju ponazorjen z nekaj konkretnimi primeri.¹⁹ Zapisi gradiva so dveh vrst: priredbe v knjižnem jeziku, pri čemer so ohranjene posamezne posebne narečne besede, in v poenostavljeni fonetični transkripciji²⁰ besedil. Slednje so bile lahko pripravljene le na enotah, kjer je bilo mogoče dosledno slediti tonskemu zapisu (največ takega gradiva je v razdelku slovstvene folklore); ostala besedila so bila deležna več redakcije (izpusti, preskočitve, zlepljenja, priredbe), zato dialektološka transkripcija ni bila smiselna.²¹

1. Zgodbe, povezane z zbirkami in predmeti v zbirkah

a) Osebne pripovedi v zvezi z zbirko in posameznimi predmeti, npr. zgodbe o začetku zbiranja, o najljubših oz. najdragocenejših predmetih v zbirki ipd.

Od nekdaj me je zanimalo dogajanje v prvi svetovni vojni, že 30 let se ukvarjam s tem. Večino predmetov sem sam izkopal, ničesar ne kupujem, predmeti so najdragocenejši, če jih najdeš sam. Navdušila sta me dva prijatelja, ki sta že pred mano hodila kopat, pa sem šel z njima. V začetku sem bil nosač, ko so pobirali železje za prodajo. Zbirka se je začela hitro večati, ko sem dobil svoj detektor kovin. Največ mi pomenijo osebni predmeti vojakov npr. značke in zaponke za pasove, v zbirki so tudi pipe, očala, predmeti za osebno higieno, kot so mila, čopič za britje, narejen iz tulca naboja in živalske dlake, glavniki... (Zoran Šuligoj, 2013)

Predmeti, ki so meni osebno najdražji so *flaškica za žegnano vodo*, zvonček, majhen svečnik in majhen kovinski krožniček za obhajilo. Našel sem jih v kotanji, zaraščeni s koprivami, na planini Mederje. Gotovo so bili last vojnega kurata. Strohnjen in ožgan les naokoli pa so bili najbrž ostanki kapelice ali kuratovega spalnega prostora. Najdbe poklicnih in osebnih predmetov vojakov so vselej čustven dogodek. Človek začne ob njih razmišljati o usodah posameznikov,

19 Podlaga za zapis zgodb so bili zvočni posnetki; podatki o informatorju ter kraju in datumu dokumentiranja so navedeni v seznamu virov.

20 Poenostavljena fonetična transkripcija: zapis z običajnimi znaki slovenske abecede in polglasnika; naglasna znamenja so označena samo v besedah, kjer se mesto naglasa razlikuje od knjižnega.

21 Vsekakor pa so tudi ti tonski posnetki zaradi rabe govorjenega jezika in narečja dobrodošel vir za raziskave govorjenega jezika oz. narečja.

ki jih je vojna odtrgala od svojih bližnjih in jih proti njihovi volji pogoltnila v svoj krut in neusmiljen vrtinec. (Ivan Šavli, 2013)

Od vseh italijanskih kovancev Vittoria Emanuela III, ki so bili v obtoku od leta 1900 do 1943, mi jih manjka samo pet ali šest. Zanimivo je, kako sem dobil zelo redek primerek za *10 čentežimov* iz leta 1919 s podobo čebelice. Od drugih sem izvedel, da ima ta kovanec Jože Kragelj, župnik na Ligu. Vedno, ko sem bil službeno na Ligu, sem šel k njemu povprašat: »Kaj pa čebelica kaj pravi?« On pa: »Ja, ja, je še doma!« »Da jo ne boste kje zapravili!« sem mu zmeraj rekel. On pa: »Ma, ne, ne, ne bom jo zapravil.« Po treh ali štirih letih mi jo je pa le dal. Je prišel čez dolga leta k meni na obisk, je rekel: »A maš še mojo čebelico?« »A,« sem rekel, »ne bo šla od mene! A vam jo pokažem?« In sem mu pokazal vse te albume. Je rekel: »Dobro, dobro! Sem mislil, da boš delal kupčijo. Zdaj pa vidim, da je v sigurnih rokah!« (Pavel Levpušček, 2013)

b) Zgodbe/opisi uporabe oz. namembnosti predmetov ter spominske pripovedi o času/kraju/navadah/ socialnih razmerah, kjer se je predmet uporabljal.

V vasi Dreka in nekaterih bližnjih vaseh imajo prav posebno *kosò* eden od ročajev je obrnjen v drugo smer, zato je treba koso drugače držati, od spodaj gor. Ma pri nas v vasi Laze smo imeli navadno koso. Jaz sem *sekel* (kosil) že kot otrok, star osem ali devet let. Sem imel manjšo koso in sem s tatom hodil gor v Kolovrat. Za gor priti, je bilo kar deleč. Zaradi meje nismo mogli kar naravnost v breg, se je moralo iti celo tja na Solarje na *blok* (mejni prehod), potem pa nazaj po cesti tja. Smo hodili tri četrt ure. Ko so ob šestih zjutraj odpirali blok, smo že čakali, da smo bili čim prej pri travi. Za *fruštek* smo jedli kruh, salamo pa *sr* (sir), za kosilo pa so žene prinesle v skledi polento zrezano in mleko notri *namudljeno* (*pinjenec*). Vodo smo si prinesli v *lempi*, smo natočili že zjutraj v vasi. Vse smo popili, še zmanjkalo je. Ja, takrat je bil Kolovrat ves čist, vse je bilo *posečeno!* (Antonio Cicigoi, 2013)

Predmeti, ki so v muzeju, so se nekoč uporabljali v Tipani in okolici. Ljudje so po potresu leta 1976 metali proč reči, ki jih niso več potrebovali. Moj *oćac* (stari oče) pa je veliko teh stvari pobral, saj se mu jih je zdelo škoda. V *štali* si je uredil prostor, kjer je začel nastajati muzej: *gurleta* (kolovrat), *kotoli* (kotli), *špekula za tiče*

(kletka), *čokule* (lesene cokle), *krikje* (raglje). *Krikje* so imeli za *paskuo* (veliko noč), na sveti četrtek niso zvonili z *zvoni* ampak s *krikjami*. So jih imeli vsi, otroci ta male, ta veliki pa ta velike. Danes jih imajo samo še za pusta. Moj *oćac* je imel *lenjerijo* in je delal vrata, okna, *pasteje* (postelje) ma tudi *kosišća* (ročaje za koso), *žlicarji*, *žlk* (sani) za drva nositi, *sviederje* (svedre), obode za *sr*, *šstamp za spuouju* (model za maslo). Veliko teh predmetov, ki so v muzeju, je naredil moj *oćac*. (Ivano Carloni, 2013)

2) Etnološko in drugo gradivo, ki ni direktno povezano z zbirkami oz. predmeti v zbirkah: pripovedi o lokalnih šegah, navadah, socialnih in zgodovinskih razmerah, prehrani ter pripovedi z bogatim narečnim besediščem.

Revščina se znajde. Jedli so *ocikano*, tako pravijo tej jedi v Bardu, v drugih vaseh tudi *cikana* ali *pólita*. To je polenta, polita z *maslom*. *Maslo* pomeni mast, ne pa maslo kot v slovenščini. Za *vahte*, so vso noč molili za *ranjke*, in v vsaki družini se je skuhala *ocikana*. Ko se doda vroče *maslo*, cika, cvrći, skače, zato je tako ime. V Viskorši pravijo pa *polita*, ker je polita z *maslom*. (Viliam Černo, 2013)

Moj pranono je veliko pripovedoval o prvi svetovni vojni. Že v letu 1915 je bil vpoklican kot črnovojnik, to so bile zaledne avstrijske enote. Na krnskem pogorju, pred italijanskim zavzetjem samega Krna, so bili italijanski in avstrijski strelski položaji le kakih 60 do 80 metrov narazen. Vojaki ene in druge vojske so se lahko med seboj pogovarjali. Enkrat, ko je pranono prišel na stražo, je videl, da si italijanski vojak lovi uši. Pa je rekel v italijanščini – je znal italijansko, ker je živel na meji – »Ei, cio, sono grosse? A so debele?« Pa je oni pogledal gor, pravi: »Ma, bejži, bejži, saj jih imate tudi vi!« Je pravil pranono: »Se nismo zmeraj samo streljali, še posebej na začetku vojne ne. Potem pa so stvari postale veliko bolj nečloveške.« (Zdravko Mazora, 2013)

Za pobiranje kostanjev je bilo v rabi nekaj osnovnih pripomočkov: koš za nositi *griće* domov, *late* za klatiti, *luojtre* in *šćipavke* za *brat griće*. *Grića* je kostanj, ko je še v zelenem bodičastem olupku. Ko sem bil mlad, niso *brali kostènj* kot zdaj, ko čakajo, da pade dol. So šli *ta mladi* gor po drevju in so ga klatili prej, kot je začel iz *grič* padati. So ga pripeljali domov in so ga vsuli na *brječ* (dvorišče). Je bil poln *brječ grič*. Kar niso imeli za doma, so konec novembra, decembra,

pred božičem vozili v Furlanijo, v Čedad, v Krmin in so menjavali za koruzo. Ta kostanj je bil še *gričah*, saj tako zdrži dosti več časa. Imel je dobro ceno. Za doma pa so ga *zmeli* iz *grič*, so ga dali v *liese*, to so mrežaste rešetke, in obesili v *kamin* (dimnik), eni rečejo v *batafur*. Tam se je kostanj sušil ene 2 meseca, je postal *pocinkan*. Ko si ga vzel v roko, je *klepetou*, se je premikal v lupini. So rekli da je *zgonilo*. *Črieslo*, tako mi rečemo kožici na mesu, se je rado ločilo od mesa. Suh kostanj so dali po vrečah in je bil uporaben še veliko časa. Ni bilo nevarnosti, da bi prišel kak črv, saj je bil od zunaj lepo okajen od dima. Ko so ga rabili, so dali tak suh kostanj v *martale*, take *kamnaste* posode, in so ga *tukli*, ko je bilo suho vreme, vetrovno. *Tukli* so z lesenim, debelim kolom, da so se od njega odluščile *bužine* in *čreslo* in je ostala čista *burica* (jedro). Olupljenemu kostanju pa smo rekli *búrice*. Tako olupljen kostanj smo skuhal, da se je zmehčal in so ga jedli zraven kislega mleka vsak dan zvečer. To je bila glavna hrana! Je bilo dobro! Kostanjev les pa je dober za okna in vrata. (Franc Jerončič, 2013)

3) Slovstvena folklor: pravljice, povedke, šaljive pripovedi, anekdote, zbadljivke, izštevanki, pesmi, molitvice, zagovori, pregovori ipd.²²

Od kosov in čečice

A veste od tistih kosou? So hodil h nauku u farouš. In puobči gredò po pot gor, ən tən u nej meji lieskowi, zagliedajo no gniedzdo od kuosou. In pridejo gor v farouž, je bil nauk, in gor se menajo, da so kosi, dole, da so tri mladiči notre, lepi mladiči. Gospod: »Kjə so, kjə so?« je rieku gəspuod. »Kjə so?« Pravijo: »Tam, tle dole, tejsta meja pr ciest, je dna meja tje pr ciest, dol so.« »A, dol so.« Druh četrtk, k pridejo nazaj h nauk, ni blo vč kuosov not. Jih je mieu gəsprod not u čajbe, gor u farouže te tri kuosi, ne. Zdej tuo təm puobom ni blo prou, oni so miselni drgač, da nesejo usak enega domou. Do ve, kej so miselni oni, ne. Nč niso rekli gəsprod. Nis mogla reč nč, ne. Je pa ... potn griedo lieta nəzaj, je pršlo pismo zə jt h vojakəm puobom. Enemu od tistih puobov. Je šu pozdravət gəspuoda. Je reku: »Gəspuod, sm vas pršu pozdravət. Jutre grem h

²² Zaradi prostorske omejitve članka tukaj predstavljam le po eno kratko prozno enoto (povedko), pesmico, molitvico in dva zagovora.

vojakəm.« Je reku: »Maš čəčico? Maš?« Je reku: »Mam.« Je reku:
»Pa, kje jo maš?« je reku gəspuod. »Ja,« je reku, »za kuosa, je šlo
takuo, ma za čəcico ne poviem!« (Franc Jerončič, 2013)

Pleši, pleši črna urana

Pleši, pleši črna urana.
Ku čəm plesat, kr səm sama.
Pleši, pleši črni kus!
Ku čəm plesat, kr səm bus.
Ki so toje šulənce?
Təm pod nm grmićm.
Ki je tejts grmić?
Wədica ga je neslà.
Ki je tejsta wədica?
Wəkići so jo popil.
Ki so tejtst uki?
Gəspuodići so jih postreljəl.
Ki so tejtst gəspuodići?
Zə driščo so krəpəl!

(Evelina Melissa, Franca Melissa, Gianna Platischis, 2013)

Molitvica pred spanjem

Pujmo z Bougəm spat,
s svetim križem prebiwət.
Kduor je z Bougən, Boug je žnjjin,
Ježuš je Marijən sin.
Svet Petr iz Rima use nebeske ključe ima.
“Oprite nem, oprite nem,
Də pridemo səmì gor h wen.²³

(Evelina Melissa, Franca Melissa, Gianna Platischis, 2013)

23 Zadnji stih ni razločen, morda tudi: Də primo še mi gor h wen.

Zagovor zoper abud (afto) in zoper ječmen

Za tisto, kr se je nardilo tu ustəh: Abud te prženəm u imenu Krištuša, s kosti, z mesa, s kože wən! Puj (*pljune*)! Trikit mouraš tuole narèst an trikit muoraš pluvənt. Tiste samuo je naša mama, də jest viem, de je tiste nardila. An za kr smo miel ta pod očjo. Je uziela sərp an je nrdila tokolie (*kaže z gibi rok: pred očmi ponazarja, kot bi z levo prijela šop žita in z desno požela, ob koncu giba pljune na stran*). Trikit! In tole je znala moja mama, se nisem maj telega pozabila. (Maria Crainic, 2013)

SKLEP

V narativnih intervjujih, namenjenih kontekstualizaciji posamezne v letih, vključene v projekt *ZBORZBIRK*, so bile poleg zgodbe o zbirkah in predmetih leta 2013/2014 dokumentirane tudi zgodbe o lokalni kulturi in življenju v preteklosti ter slovstvena folklor; okoli 70 ur zvočnih posnetkov pogovorov, večinoma v lokalnih narečjih, bo lahko pomemben vir za nadaljnje etnološke, folkloristične, dialektološke, sociološke druge raziskave, ki zadevajo Slovence ob slovensko-italijanski meji med Alpami in Krasom.

VIRI IN LITERATURA

Literatura

ČURKINA, Iskra, 1995: *Rusko-slovenski kulturni stiki od konca 18. stoletja do leta 1914*. Ljubljana: Slovenska matica.

DOLENC, Janez, 1992: *Zlati Bogatin*. Ljubljana: Kmečki glas.

IVANČIČ KUTIN, Barbara, 2003: Raziskovalni položaji pri terenskem zbiranju prozne folklore. *Traditiones* 32/2: 117–124.

IVANČIČ KUTIN, Barbara, 2013a: Folklorno izročilo Breginjskega kota iz dijaškega arhiva Janeza Dolenca. *Trinkov koledar za leto 2013*: 180–195.

IVANČIČ KUTIN, Barbara, 2013b: Evelina, Franca in Gianna še znajo zapeti prosnjske pesmi. *Trinkov Koledar za leto 2014*: 132–149.

IVANČIČ KUTIN, Barbara (ur.), 2013c: *Pirta, farca, fadinja. Upodobitve folklornih pripovedi z Bovškega*. Ljubljana: Zveza društev slovenskih ilustratorjev.

IVANČIČ KUTIN, Barbara (ur.), 2013d: *Po sledih pripovednega izročila Bovca*. (Zvočni vodnik). Ljubljana: AVL ISN ZRC SAZU.

KROPEJ, Monika, 2008: *Od ajda do zlatoroga*. Celovec – Ljubljana – Dunaj: Mohorjeva založba.

MATIČETOV, Milko, 1973: *Zverinice iz Rezije*. Ljubljana – Trst: Mladinska knjiga.

MEDVEŠČEK, Pavle 1990: *Na rdečem oblaku vinograd rase. Pavce n štorje od Matajurja do Korade*. Ljubljana: Kmečki glas (Glasovi, 3).

MERKÛ, Pavle, 1972: Nekaj legend iz Karnajske in Nadiške doline. *Traditiones* 1: 187–194.

MERKÛ, Pavle, 1973: Tarčmunske legende in povedke. *Traditiones* 2: 211–216.

MERKÛ, Pavle, 1976: *Ljudsko izročilo Slovencev v Italiji, zbrano v letih 1965–1974*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.

SPINOZZI MONAI, Liliana, 2009: *Il Glossario del dialetto del Torre di Jan*

Baudouin de Courtenay. Udine: Consorzio Universitario del Friuli.

TOELKEN, Barre, 1996: *The Dynamics of Folklore*. Logan, Utah: Utah State University Press.

TOMASETIG, Ada et al. (ur.), 2011: *Od Idrije do Nediže. Benečija / Dal Judrio al Natisone. Slavia Friulana*. Reana del Rojale: Chiandetti (Miti, fiabe e leggende del Friuli storico - Istituto di ricerca Achille Tellini 12).

UTHER, Hans-Jorg, 2004: *The types of International Folktales. Part1, Part 2*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia Academia Scientarium Fennica.

ZORČEVA, Svetka, 1995: *Krivopetnice in zlatorog*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Arhivski viri

ATU: UTHER, Hans-Jorg, 2004: *The types of International Folktales. Part1, Part 2*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia Academia Scientarium Fennica.

DAJD: Dijaški arhiv Janeza Dolenca. Kopije hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

Ustni viri²⁴

Ivano CARLONI, Tipana/Taipana, 7. 6. 2013.

Antonio CICIGOI, Dreka/Denchia 22. 11. 2013.

Maria CRAINIC, Kras/Cras, 22. 11. 2013.

Viliam ČERNO, Bardo/Lusevera, 6. 6. 2013.

Franc JERONČIČ, Melinki, 24. 5. 2013.

Pavel LEVPUŠČEK, Seniški Breg, 17. 5. 2013.

Zdravko MAZORA, Breginj, 28. 2. 2013.

Evelina MELISSA, Prosnid/Prossenico, 7. 6. 2013.

Franca MELISSA, Prosnid/Prossenico, 7. 6. 2013.

Gianna PLATISCHIS, Plestišča/Platischis. 7. 6. 2013.

Ivan ŠAVLI, Idrsko, 18. 1. 2013.

Zoran ŠULIGOJ, Deskle, 11. 10. 2013.

²⁴ Z vsemi informatorji se je pogovarjala B. Ivančič Kutin.

MATERIALI DI RICERCA SUL CAMPO NELLA DOCUMENTAZIONE DI STORIE DELLE COLLEZIONI E DEGLI OGGETTI

Le interviste di tipo narrativo, volte alla contestualizzazione della singola collezione, inserite nel progetto *ZBORZBIRK*, contengono non solo storie delle collezioni e degli oggetti documentati, ma anche storie sulla cultura locale e sulla vita di un tempo, nonché forme di folclore letterario. Il contributo fornisce dapprima una presentazione della metodologia applicata per il lavoro sul campo e delle sue caratteristiche specifiche, inserite nell'ambito del progetto: nei colloqui con gli informatori, coordinati a livello tematico, erano infatti state introdotte alcune domande specifiche: 1) sugli inizi della collezione (origini, motivazioni, tempo, modelli, collaboratori, ecc.); 2) sulla selezione personale di oggetti preferiti/più preziosi ovvero più interessanti, con sottodomande riguardanti la motivazione di tale selezione; racconti su usi locali, usanze, condizioni sociali e storiche, alimentazione e racconti con ricco lessico dialettale 3) domande volte a stimolare racconti sulla vita locale e il lavoro nel passato, in particolare su tutti gli ambiti della cultura sociale, materiale e soprattutto spirituale (fiabe, racconti, storielle divertenti, preghiere, scongiuri, proverbi, canzoni, ecc.; si è parlato però anche dei depositari, deceduti o ancora viventi, di tale patrimonio). Il lavoro sul campo ha quindi permesso di raccogliere circa 70 ore di materiale audio registrato, con colloqui svoltisi per lo più nei dialetti locali.

I patrimoni narrativi orali degli sloveni in Italia (Val Resia, Valli del Torre e del Natisone) e nell'Alto Isonzo (zona di Kobarid, Bovec) sono molto simili. Il confronto tra alcuni racconti e fiabe caratteristiche (ad esempio racconti sulle Krivapete, su Cristo e San Pietro e le fiabe di Muja Karotova / Koza Bajsa) evidenzia in modo chiaro come quest'area geografica sia, e sia stata, piuttosto omogenea e unita dal punto di vista del folclore letterario, nonostante la presenza di confini storico-politici. Per quanto riguarda il contenuto, il materiale raccolto nell'ambito del progetto è suddiviso in tre complessi: 1) storie legate alle collezioni e agli oggetti nelle collezioni; 2) materiale etnologico e di altro tipo, non strettamente legato alle collezioni, come racconti su usi locali, usanze, condizioni sociali e storiche, alimentazione e racconti con ricco lessico dialettale; e 3) folclore letterario (fiabe locali, racconti, canzoni, preghiere, scongiuri, ecc.). Nonostante i tre complessi tematici s'intersechino spesso tra loro, questa

presentazione schematica consente di orientarsi più facilmente all'interno del materiale, a seconda degli specifici interessi che potranno poi ispirare eventuali ricerche successive (etnologiche, folcloristiche, dialettologiche, sociologiche, ecc.). Nell'ultima parte del contributo, i complessi tematici sopra menzionati sono invece corredati da esempi concreti. I testi dei primi due complessi sono trascritti in forma letteraria, mantenendo però il lessico dialettale; i testi dell'ultimo complesso, dedicato al folclore letterario, sono invece pure trascrizioni dialettologiche. In questi casi è infatti stato possibile seguire le registrazioni audio senza quasi bisogno di alcun intervento di redazione; le unità presentate in questa parte sono le seguenti: il racconto *Od kosov in čečice* di Britof (I merli e la ragazza), la canzone *Pleši pleši črna vrana* (Balla, balla, cornacchia nera), la preghiera di Prossenico, e due formule di scongiuro per l'afta e l'orzaio del paese di Cras di Drenchia.

Barbara Ivančič Kutin
Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU
Novi trg 2
1000 Ljubljana
Slovenija
b.ivancic@zrc-sazu.si

USTNO IZROČILO OB SEVERNI SLOVENSKO-ITALIJANSKI MEJI

ORAL TRADITION ON THE NORTHERN SLOVENIAN-ITALIAN BORDER

MONIKA KROPEJ TELBAN

Članek se osredotoča na neobjavljene zbirke ljudskega pripovednega izročila Beneške Slovenije in Posočja, predvsem na rokopise Štrekljevih sodelavcev iz druge polovice 19. stoletja in na Matičetov rokopis terskega izročila *Slovensko folklorno gradivo iz Tera*, zbranega v letu 1940. V Štrekljevi zapuščini so se ohranili zapisi ljudskih pripovedi s Primorske in iz Kanalske doline. Med zapisovalci so bili Jožef Kragelj, goriški nadškof Frančišek Sedej, Jožef Cejan, Josip Kenda, Anton Črv, J. Berlot in Ivan Kokošar. Bogato pripovedno gradivo predstavlja pomemben dokument slovstvene folklore svojega časa, prav tako pa tudi narečij s konca 19. in prve polovice minulega stoletja.

Ključne besede: ljudsko pripovedništvo, folklor, Beneška Slovenija, Posočje, Primorska, Terska dolina.

The paper focuses on unpublished collections of folk literature from Venetian Slovenia and the Posočje Region, and particularly on manuscripts written by Štrekelj's collaborators in the second half of the 19th century and Matičetov's manuscript of the Tera tradition *Slovensko folklorno gradivo iz Tera* (Slovenian Folklore Materials from Tera/Torre) collected in 1940. Štrekelj's legacy includes records of folk narratives from Primorska and the Kanal Valley; among the collectors are: Jožef Kragelj, Archbishop of Goriško Frančišek Sedej, Jožef Cejan, Josip Kenda, Anton Črv, J. Berlot and Ivan Kokošar. This wealth of narrative materials is an important document of the folklore of its time, as well as dialects from the end of the 19th and the first half of the 20th century.

Key words: folk narratives, folklore, Venetian Slovenia, Posočje Region, Primorska (the Littoral part of Slovenia), Tera Valley.

UVOD

Etnološko in lingvistično raziskovanje Beneške Slovenije in severne Primorske se je začelo v času razsvetljenstva, ko je ob koncu 18. stoletja (predvidoma leta 1790) poljski plemič in literat Jan Potocki potoval po teh krajih. Njegove opise Rezijske in ljudi ter njihove kulture¹ sta objavila Jan Dobrowsky² in Jernej Kopitar³.

Spomladi leta 1841 sta drobce rezijanske folklorne zakladnice zbrala Stanko Vraz, ki je zapisal predvsem nekaj rezijanskih ljudskih pesmi (Matičetov 1964), in ruski jezikoslovec Ismail Ivanovič Sreznjevski, ki je istega leta potoval po Kranjskem, Koroškem in Rezijski. O Rezijski je v češčini objavil članek *Zpráva o Rezijskanech*⁴ in v ruščini *Rezijskane*,⁵ obširneje je pisal o Slovencih v severni Italiji v knjigi *Friulskie Slavjane* (1881) (gl. Novak 1986: 235 in Matičetov 1984).

Leta 1873 je po napatilu Sreznjevskega te kraje prvič obiskal poljski lingvist Jan Baudouin de Courtenay, ki je natančno popisal in raziskal jezik in folklorno izročilo Slovencev, ne le v Rezijski pač pa tudi v Nadiški in Terski dolini. Bogato gradivo, ki ga je zbral v osemdesetih letih 19. stoletja, je objavil v številnih knjigah, nekaj pa ga je ostalo še v arhivih.⁶ To gradivo je še danes temelj vseh raziskav jezika in folklorne v tem prostoru. Delček predvsem pesemskega izročila in glasbene zapise k njegovim zbirkam je prispevala Ella von Schultz-Adajewski. Baudouin de Courtenay je z osebnimi stiki sprožil zanimanje za etnografske probleme med pomembnimi slovenskimi, hrvaškimi in italijanskimi kulturniki, kot so bili Frančišek Sedej, Anton Klodić in Geminiano Loschi (Matičetov 1948: 16). Bil pa je tudi velik vzornik Karlu Štreklju, ki se je seznanil z njim še v rosnih mladosti. Tedaj že uveljavljenemu slovanskemu lingvistu je kot enajstletni deček prinesel zapis zagovora, ki ga je slišal v hiši svoje babice iz Gabrij pri

1 Rokopis je shranjen v knjižnici Ossolińskich v Lvovu.

2 Dobrowsky 1806.

3 Beleške poljskega grofa Jana Nepomucena Potockeja z njegovega potovanja po Rezijski ok. leta 1790 je Kopitar objavil v članku Die Slaven im Thale Resia v Vaterländische Blätter für den österreichische Kaiserstaat (1815), 176–180.

4 Časopis Českého Museum 1841.

5 Moskovitjanin 5, 1844.

6 Na Baudouinove zapise folklornega in jezikovnega gradiva Slovencev v Italiji v Sankt Petersburškem arhivu nas je prvi opozoril Milko Matičetov (1980), ki je zanje izvedel iz članka Nikite I. Tolstoja o delih Baudouena de Courtenaya.

Mirnu, povedal pa mu ga je njegov ded Valentin Pavletič.⁷ Od tedaj se je med njima spletla vez, ki je ostala nepretrgana vse do Baudouinove smrti. Na graški slavistični stolici še danes hranijo vse Baudouinove separate člankov, ki jih je pošiljal Štreklju tudi že v času, ko je Štrekelj postal profesor na graški univerzi.

Tudi profesorja na goriški realki, Fran Erjavec (1883) in Simon Rutar (1899), sta Karla Štreklja navduševala za zbiranje ljudskega pesemskega in pripovednega izročila, saj sta ga v precejšnji meri zbirala in raziskovala tudi sama (gl. Matičetov 1948a: 16).

Pomembni zbiratelji slovenskega ustnega izročila v teh krajih so bili še Anton von Mailly (1916, 1922), Andrej Gabršček (1910), Ciril Drekonja (1932), Josip Kenda (1896), Ivan Trinko (1884, 1980), Metod Turnšek (1954), Rihard Orel (1949), Valentino Ostermann (1940), Milko Matičetov (1948a), Pavel Merkù (1972, 1973, 1976, 2004), Andreina Nicoloso Ciceri (1992), Janez Dolenc (1992), Ada Tomasetig (2010), Bruna Balloch (2010), Roberto Dapit (1995, 1998, 2008), Adriana Miceu (2008), Marjan Zupan (1999) in Barbara Ivančič Kutin (2013) – če omenim le peščico izmed njih. Vendar pa tokrat ni moj namen predstaviti delo teh raziskovalcev, saj je podroben in vsebinsko razdeljen pregled objav podal že Roberto Dapit (1995). Moj namen je predstaviti doslej manj poznano neobjavljeno gradivo z območja ob severni slovensko-italijanski meji, ki je bilo zbrano proti koncu 19. stoletja in v prvi polovici 20. stoletja.

GRADIVO ŠTREKLJEVIH SODELAVCEV

Filologu Karlu Štreklju so na *Prošnjo za zbiranje narodnega blaga*, ki jo je objavil leta 1887 v *Ljubljanskem zvonu 10* in *Slovanu 4*, potem ko je postal urednik *Slovenskih narodnih pesmi*, številni zbiralci pošiljali gradivo iz vseh slovenskih regij. Prav rojaki v zahodnoslovenskih krajih pa so bili še posebno marljivi zbiralci.⁸

Med sodelavci s Primorske so bili: Štrekljev osebni prijatelj Jožef Kragelj (1845–1917) iz Volč pri Senožečah, pozneje tolminski dekan; prav tako Štrekljev prijatelj, pozneje goriški nadškof, Frančišek Sedej (1854–1931) iz Cerknega, s katerim sta kot gimnazijca med počitnicami po vaseh zbirala

⁷ Ta zagovor je pozneje objavil Štrekelj sam v *Slovenskih narodnih pesmih III* (1904–1907), št. 5167.

⁸ Rokopisno gradivo hrani Arhiv Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

pesmi. Iz Vrtojbe in Šempetra mu je pošiljal gradivo Jožef Cejan, ki je bil železniški uradnik na Savi in pozneje v Tržiču/Monfalcone. Iz okolice Tolmina mu je poslal gradivo Josip Kenda (1859-1929), učitelj v Tolminu in publicist iz Temljin pri Kneži.⁹ Zbirko Antona Črva (1846-1891), ki je bila v zapuščini Štefana Kociančiča, je poslal Frančišek Sedej. Sedej je poslal Štreklju tudi zbirko pesmi in petih ugank Mihaela Skočirja (ŠZ 9/149), dijaka v Gorici iz Starega sela pri Kobaridu, prav tako tudi pesmi iz Kamnega pri Kobaridu, ki jih je zapisal dijak Jožef Maligoj, in zbirko dijaka J. Berlota, ki je bil pozneje župnik na Vogrskem pri Šempasu. Iz Grahovega je Štreklju poslal rokopisni zvezek ljudskih pesmi in pripovedi Anton Črv, doma iz Koritnice v Baški grapi. Pozneje je kot zgodovinar in nabožni pisatelj med drugim opisal Trento. Štreklju pa je poslal svojo zbirko tudi Ivan Kokošar (1860-1923) iz Hudajužine, ki je bil kaplan v Cerknem in pozneje župnik v Gorici. Bil je tudi glasbenik in od leta 1906, ko je Štrekelj prevzel uredništvo slovenskega dela *Avstrijskih narodnih pesmi z napevi*, poverjenik za Primorsko pri *Odseku za nabiranje slovenskih narodnih pesmi*. Pesmi so poslali Štreklju tudi Ivan Murovec, dekan v Cerknem, in Julij Kleinmayr, tedaj prof. bogoslovja, pozneje kanonik in apostolski protonotar v Gorici, ki mu je izročil svojo zbirko ter zbirke bivših dijakov. Svojo zbirko 107-ih pesmi, je poslal tudi učitelj Joško Velikonja s Strmca pri Logeh na Beneškem,¹⁰ vendar prepozno, da bi bile lahko še vključene v *Slovenske narodne pesmi*.

Medtem ko so se od rokopisov Frančiška Sedeja in večine goriških dijakov v Štrekljevi zapuščini ohranili le zapisi pesmi (ŠZ IV, 132 oz. ŠZ 6/192-194) ter zapis psovke Josipa Kende (ŠZ 9/153, 7), je od ostalih petih zapisovalcev ohranjeno več gradiva.

Jožef Kragelj je poslal 41 pesmi iz Volč, nabranih ok. leta 1862 (ŠZ IV, 72), ter pregovore, uganke, vraže in dve bajčni povedki z Goriškega *Divje žene* in *Od vipere* (ŠZ 7/42-44).

Ohranjen je tudi rokopisni zvezek Antona Črva s pesmimi iz Grahovega ob Bači pri Tolminu (ŠZ IV, 21) in bajčnimi povedkami *Pripovedki o Vedomcih* in *O škratelju* (ŠZ 7/124-125 oz. 9/16-17).

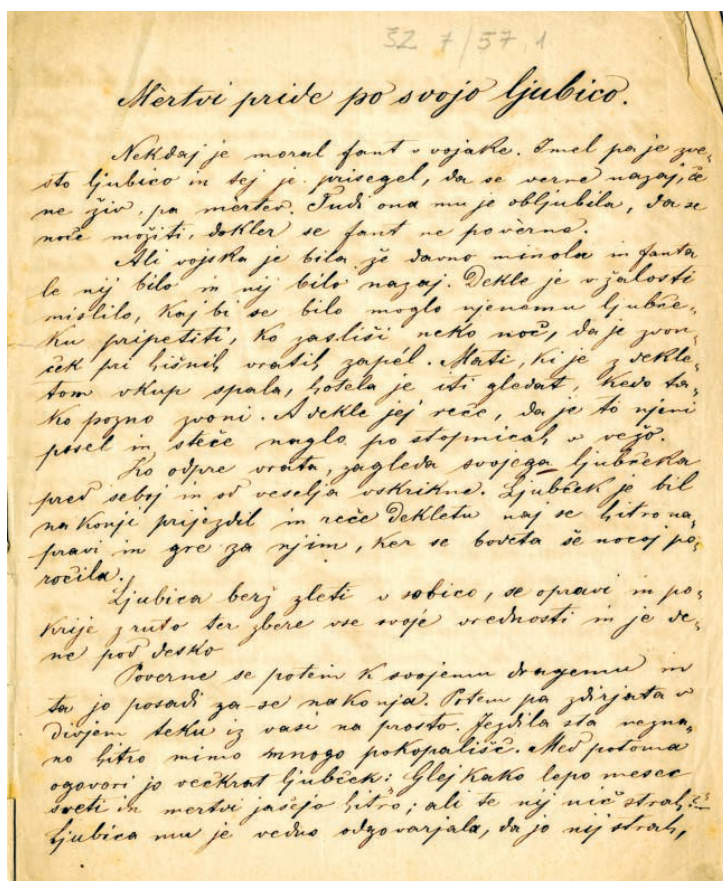
⁹ Josip Kenda je v Vrtcu, Ljubljanskem zvonu in Koledarju goriške Mohorjeve družbe 1928 objavil tolminske ljudske pripovedi, pregovore in reke. Leta 1896 je objavil zbirko Narodne pripovedke v Soških planinah III.

¹⁰ Rokopise pesmi Joška Velikonje hrani Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU v Ljubljani (ŠZ IV 158).

J. Berlot je zapisal dve etiološki povedki iz Kanalske doline, ki se navezujeta na čase turških vpadov, *Zakaj se vas v Kanalski dolini imenuje Krvavec?* (ŠZ 7/29) in *Izvor imena turka za krompir* (ŠZ 7/30).

Ivan Kokošar je zbral ljudske pesmi (ŠZ IV, 65) in pravljice. Ohranila se je ena pravljica iz Hudajužine *Mertvi pride po svojo ljubico* (ŠZ 7/57; ATU 365).

Jožef Cejan je zbiral ljudske pesmi (ŠZ IV, 17) in vraže, basni ter pravljice iz Vrtojbe in Šempetra (ŠZ 6/2; 7/31-31; 9/20). Ohranile so se štiri pripovedi *Trije bratje*. *Narodna pravljica iz goriške okolice* (ATU 566; ŠZ 7/31); *Zakaj strese mačka kruh, prej ko začne jesti?* (ad ATU 219G*; ŠZ 7/32); *Koža od uši* (ad ATU 554; ŠZ 9/20,1) in *Prebrisani osel* (ATU 103C*; ŠZ 9/20,2).

Ivan Kokošar, rokopis povedke *Mertvi pride po ljubico* iz Hudajužine
Manoscritto del racconto *Mertvi pride po ljubico* di Hudajužina
(arhiv/archivio ISN ZRC SAZU)

To sicer ni prav veliko pripovedi, vendar pa vse ohranjajo domač govor in narečja tistega časa. Omeniti moramo še Lovra Žvaba iz Dutovelj na Krasu in Antona Pegana iz Vipave. Prvi je iz svojega rodnega kraja, Dutovelj, Štreklju poslal poleg pesmi tudi pravlјice, povedke, vraže in pregovore (ŠZ 7/213-214), ki pa geografsko ne sodijo v obravnavano območje. Gradivo drugega pa je bilo že objavljeno. Poleg tega je Anton Pegan svoje zbirke ljudskega izročila, predvsem pesmi, pravlјice in povedke, poslal že *Slovenski matici*, ko je ta objavila *Povabilo za zbiranje ljudskih pesmi v Novicah* leta 1868. Gradivo je nabiral na Vipavskem, Goriškem, Krasu in Tolminskem (ŠZ IV; ŠZ 8/1-117), pripoved je živahna, jezik pa je starinski, času primeren in delno tudi narečen. Pesmi so bile objavljene v Štrekljevih *Slovenskih narodnih pesmih* (1895-1923), pripovedi pa v knjigi, ki jo je uredil Franc Černigoj (Pegan, Černigoj 2007).

Rokopisni zvezki Antona Pegana *Narodno blago iz Vipavskega, Goriškega in Tolminskega*, 1868 in 1869

Quaderni manoscritti di Anton Pegan *Narodno blago iz Vipavskega, Goriškega in Tolminskega*, 1868 e 1869
(arhiv/archivio ISN ZRC SAZU)

V letih 1868 in 1869 je Anton Pegan še kot dijak zbral kar 12 rokopisnih snopičev ljudskega pesništva, od tega poleg pesmi kar 60 ljudskih pravljic in povedk ter nekaj vraž, pregovorov in rekov. Veliko gradiva je z Goriškega in Tolminskega, med drugim tudi veliko pravljic, kot so *Indija Komandija* (ATU 1930; Pegan, Černigoj 2007, št. 1), *Vsemogočna ura* (ATU 560 oz. 554; Pegan, Černigoj 2007, št. 11), *Sv. Jožef* (ATU 326 + 1063B + 1045 + 1640; Pegan, Černigoj 2007, št. 12), *Dva brata* (ATU 954; Pegan, Černigoj 2007, št. 13), *Brat in sestra* (ATU 315 + 300; Pegan, Černigoj 2007, št. 14), *Vod treh predic* (ATU 707; Pegan, Černigoj 2007, št. 15), *Sirota* (ATU 510A; Pegan, Černigoj 2007, št. 16), *Od kobilce in pobča* (ATU 531; Pegan, Černigoj 2007, št. 17), *Trije bratje* (ATU 1030; Pegan, Černigoj 2007, št. 22), *Ne povej vsega kar veš* (ATU 911; Pegan, Černigoj 2007, št. 24), *Soča, Sava in Drava* (Pegan, Černigoj 2007, št. 38), med bajčnimi povedkami so zgodbe o *Mrtvaški tici* (Pegan, Černigoj 2007, št. 32), *Vesnah* (Pegan, Černigoj 2007, št. 39), *Veslah* (Pegan, Černigoj 2007, št. 40), *Vizerjih in Salmsonarjih* (Pegan, Černigoj 2007, št. 40), o *Divjih ženah* (Pegan, Černigoj 2007, št. 45) in *Šembilji* (Pegan, Černigoj 2007, št. 46). Med legendami ni toliko zgodbic o Kristusu in sv. Petru, ki hodita po svetu, pač pa npr. legenda o *Sv. Andreju* (Pegan, Černigoj 2007, št. 50), *Sv. Urbanu* (Pegan, Černigoj 2007, št. 51), *Sv. Duhu in golobu* (Pegan, Černigoj 2007, št. 64,2), o *Čevljarju in Bogu* (Pegan, Černigoj 2007, št. 53) ter zgodbici *Kdo premore več Bog ali hudič?* (Pegan, Černigoj 2007, št. 25) in *Hudič vratar* (Pegan, Černigoj 2007, št. 27).

V 19. stol. so torej v teh krajih zbiralci nabrali kar lepo število pravljic. Tudi Baudouin de Courtenay jih je objavil nekaj, čeprav ga je zanimalo predvsem narečje in ljudskih pripovedi ni načrtno zbiral.

MATIČETOVO TERSKO GRADIVO

Poleti leta 1940 je prišel v Tersko dolino prvič zbirat etnografsko gradivo Milko Matičetov, ki je bil tedaj še študent na padovanski univerzi. Nastanil se je na desnem bregu reke Ter/Torre v vasi Ter/Pradielis v hiši, ki se ji je po domače reklo Ciljési. Da bi razumel narečje, je vsak stavek zapisoval sproti in pri tem glasno ponavljal besedo za besedo, tako da je njegov sogovornik natanko vedel, kje je, da se mu je lahko prilagodil. »Kajpada sem svoje nikomur razumljive čačke vsak dan sproti prepisal na čisto.« Iz Tera se je odpravil v vas Pod Bárđan, takole opisuje svoje doživetje v tej vasi:

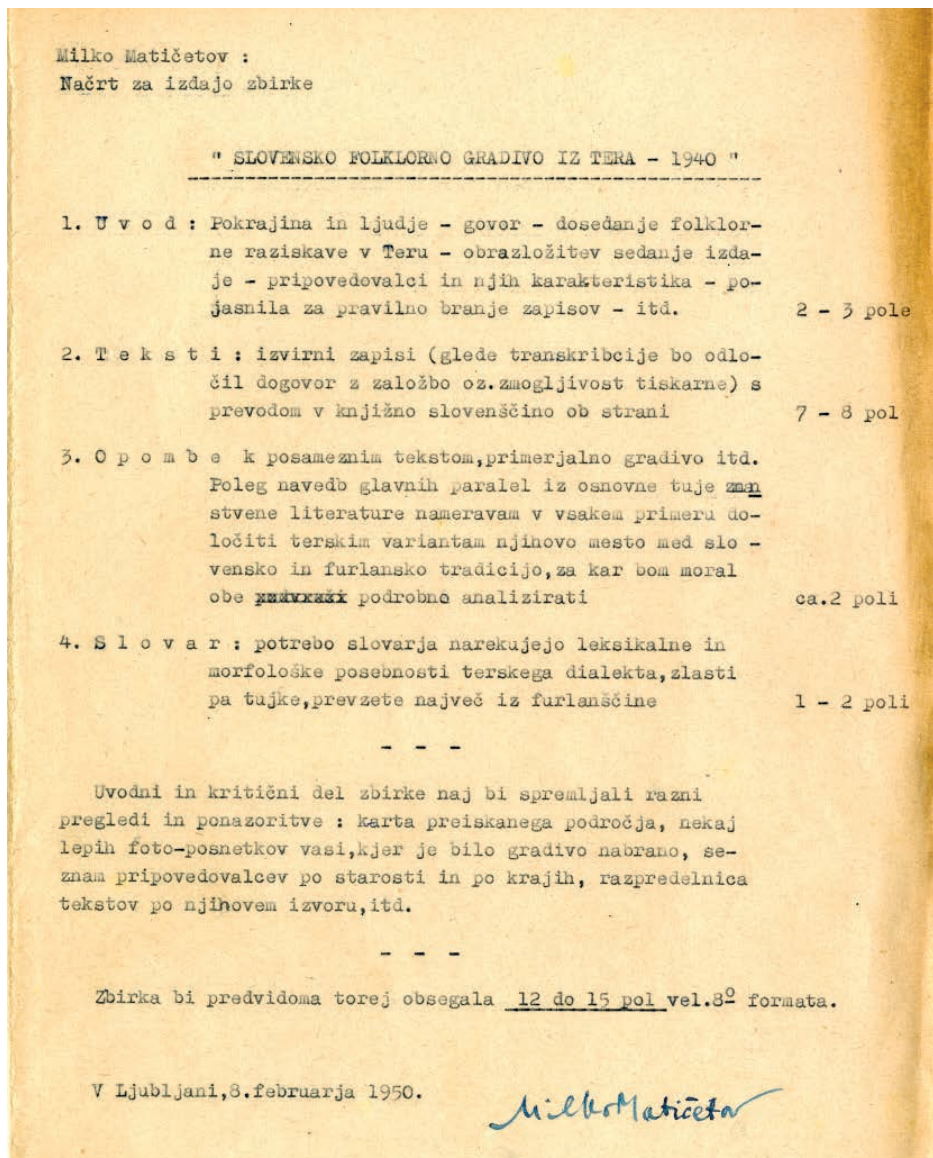
Na kogarkoli sem se obrnil, vsak mi je zatrjeval, da ‘právic’ pri njih ne zna nihče. Poparjen sem zapuščal naselje po strmem bregu navzdol. Kar zaslišim za sabo otroško vpitje in zagledam trop otročadi, kako teče za mano in mi maha, naj počakam. Ko smo prišli skupaj, so mi povedali, da jih pošilja ta in ta, ki bi mi rada povedala nakaj ‘pravíc’. Kajpada mi ni bilo treba reči dvakrat! S spremstvom vred sem se pognal po stezi navzgor in tokrat res zadel na pravi naslov. V polmraku ob nizkem ognjišču je sedela, sključena v dve gubé, Režina Krámáro po domače Količesa, pravljíčarka, da malo takih! Samo 13 pravljič mi je povedala do zadnjega slovesa in čeprav sem skoraj vse slišal kasneje tudi drugod, spet in spet ponavljam, da je v njih razlita posebna, enkratna milina (Matičetov, Štefan 2010: 12).

Kot piše sam, je po slovesu od Režine Krámáro, na dan novega leta 1941 moral za dalj časa prekiniti svoje zbirateljsko delo, nadaljeval je šele po drugi svetovni vojni v terenskih ekipah Borisa Orla; maja leta 1962 pa je skupaj z Urošom Krekom, Marijo Šuštar in Valensom Voduškom iz Ljubljane, v družbi z maestrom Giorgiom Natalettijem iz Rima prvič stopil v rezijansko občino – pravljíčni eldorado (Matičetov, Štefan 2010: 17). Dobro je znano, koliko pripovednega gradiva je Matičetov v Reziji posnel na magnetofonske trakove, zato se bom osredotočila na tersko zbirko, ki je z izjemo posameznih redkih pripovedi, ostala neobjavljena.

Matičetov je v kratkem času svojega bivanja v Terski dolini zbral toliko pravljič, povedk in drugega folklornega gradiva,¹¹ da ga je bilo dovolj za knjigo.

11 Prepise in rokopise narečnih pripovedi hrani Arhiv Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

Načrtoval je izdajo zbirke *Slovensko folklorno gradivo iz Tera* in z že pretipkanimi teksti v knjižni slovenščini se je leta 1950 obrnil na založbo predvidoma v Novi Gorici ali Trstu, vendar do natisa ni prišlo.

Tipkopis načrta in kazala Matičetovega *Slovenskega folklorne gradiva iz Tera* – 1940
Dattiloscritto del piano dell'opera e dell'indice dello *Slovensko folklorno gradivo iz Tera* – 1940 di Matičetov
(arhiv/archivio ISN ZRC SAZU)

Rokopise narečnih tekstov in tipkopise v knjižni slovenščini še danes hrani Arhiv Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Ohranjeno je tudi kazalo pravljic, povedk in drugega krajšega folklornega gradiva, skupaj 110 enot, in seznam pripovedovalcev (kar 41 imen in še nekaj neznanih oz. nepoimenovanih). V *Načrtu za izdajo zbirke*, ki ga je datiral z 8. februarjem leta 1950, je Matičetov predvidel:

1. *Uvod*: tu je nameraval predstaviti pokrajino in ljudi, govor, dosedanje folklorne raziskave v Teru in pripovedovalce. Dodati pa je nameraval tudi pojasnila za pravilno branje knjige ter ponazoritve, kot so karta preiskanega področja, nekaj lepih fotografij vasi, seznam pripovedovalcev po starosti in po krajih, razpredelnice tekstov po njihovem izvoru.

2. *Teksti*: objaviti je nameraval izvirne zapise, pri tem je pripisal: »Glede transkripcije bo odločil dogovor z založbo oz. zmogljivost tiskarne«. Objaviti pa je nameraval tudi prevode v knjižno slovenščino ob strani.

3. *Opombe* k posameznim tekstom: tu je nameraval navesti primerjalno gradivo, »paralele s tujo znanstveno literaturo«, pri tem pa je poudaril: »V vsakem primeru nameravam določiti terskim variantam njihovo mesto med slovensko in furlansko tradicijo, za kar bom moral obe podrobno analizirati«.

4. *Slovar* s predstavitevijo leksikalnih in morfoloških posebnosti terskega dialekta skupaj s tujkami, ki so prevzete največ iz furlanščine.

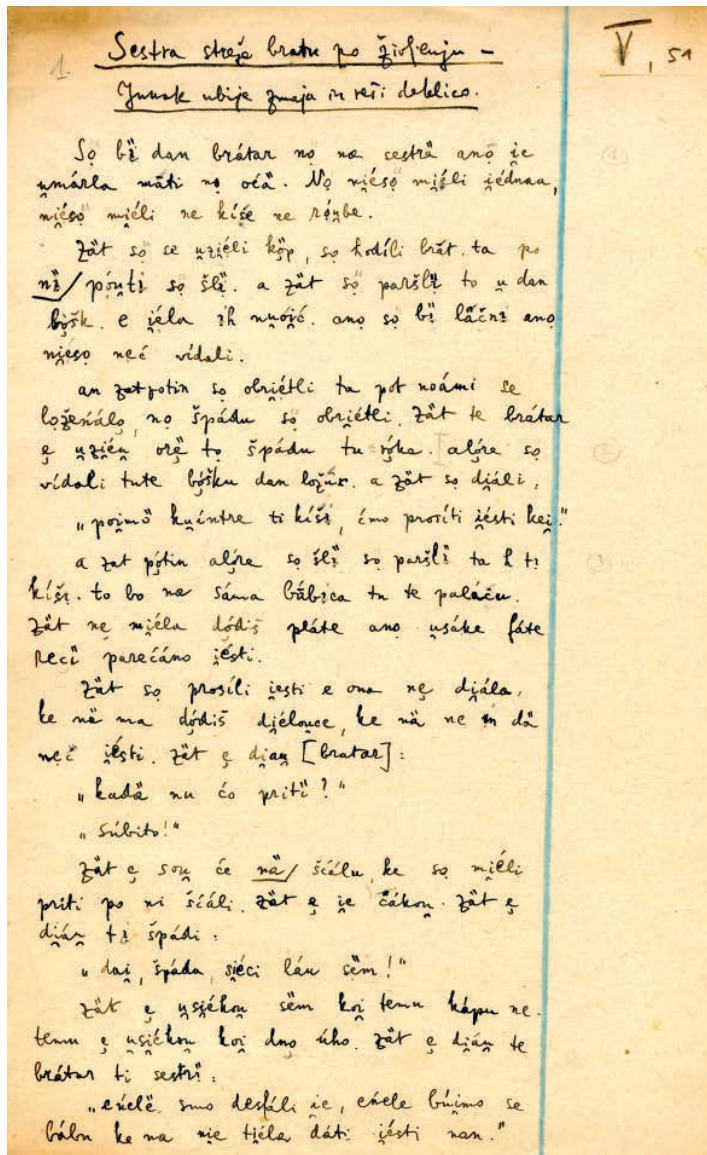
Za vse skupaj je predvidel 12 do 15 pol v velikosti formata 8.

Pripovedi izvirajo iz štirih terskih vasi: Breg/Pers, Fejplàn (=Feiplan/Flaipario), Pod brdom (=Podbardo/Cesariis) in Ter/Pradielis. Pripovedovalci niso naštetih po abecedi, na prvem mestu je seveda Režina Krámaro Kolićesa, Matičetova najboljša pravljíčarka iz teh krajev.

Vsebina zajema 47 pravljíc in povedk, uganke, frazeme in pregovore, zagovore, pesmi, besedne igre, koledovanje, šege, vedeževanje, vraževerje in ljudsko medicino. Nekaj teh pripovedi je Matičetov v drobnih prispevkih objavil v različnih revijah in časopisih, npr. v tržaških *Razgledih* (1948b) je primerjal pravljíco *Brat in ljubi* v pripovedi njegove najboljše pravljíčarke iz Tera Režine Krámaro in v zapisu Josipa Jurčiča in dal prednost pravljíčarki.¹²

¹² Pozneje je Matičetov pravljíco *Brat in ljubi* (ATU 315 + 300) v pripovedi Antona Dremlja Resnika iz Petrušnje vasi pri Stični prav tako primerjal z Jurčičevim zapisom (Matičetov 1956).

Nekaj pesmic je objavil v *Beneški Sloveniji* leta 1950, več pravljic pa v otroških revijah *Ciciban* in *Pionir*.

Matičetov zapis pravljice *Nehvaležna sestra, zmaj in rešena kraljična*, kot jo je povedala Režina Krámaro Količesa

Trascrizione di Matičetov della fiaba *Nehvaležna sestra, zmaj in rešena kraljična*, come raccontata da Režina Krámaro Količesa
 (arhiv/archivio ISN ZRC SAZU)

Pravljíčno gradivo vsebuje kar 18 pravljíc, ki se uvrščajo v mednarodni tipni indeks, kar je, z ozirom na to, da je večina izmed 47 pripovednih enot legend in povedk, veliko. Med pravljícami izstopa že omenjena pravljica *Brat in ljubi* (ATU 315 + 300) oz. pravljica *Nehvaležna sestra, zmaj in rešena kraljična*, ki jo je pripovedovala Režina Krámaro Kolićesa. Sledi pravljica *Mati me je ubila, oče pojedel, sestra pokopala* (ATU 720), nato pravljica *Laž in resnica* (ATU 613) in pa *Tri čevljarjeve želje*, ki pripoveduje o čevljarju, ki je prelisíčil smrt in vruga, ko sta prišla ponj, nazadnje se je sam odpravil na oni svet in se mimo sv. Petra prítihotapil v raj (Matičeto: št. 4; ATU 330 + 751E*). Prímo Batoja je povedal pravljíco o *Spretnem tatu*, ki je terska varianta pravljíc o prebrísanih zvitežih, po zgledu egipčanskega Rhampsinitusa (Matičeto: št. 5; ATU 1525). Sledi pripoved *Od koruznega zrna do žene*, ki je sorodna pravljíčnemu tipu ATU 1642. Režina Krámaro je povedala pravljíco *Bobič* (Matičeto: št. 8) - o terskem *Palčku*, ki združuje pravljíčna tipa ATU 750 + 700. Veliko je legend o Bogu in sv. Petru, ki sta hodila po svetu, in nekatere med njimi se uvrščajo v mednarodne pravljíčne tipe, kot npr. *Bogata in uboga sestra* (Matičeto: št. 11, 12; ad ATU751G*), *Razbojnik spremenjen v osla* (Matičeto: št. 13, 14; ATU 753*), *Prevzetni kovač* (Matičeto: št. 15; ATU 753), *Prevzetni zidar* (Matičeto: št. 16; ATU 752A), ki se pojavlja tudi v kombinaciji z legendo *Sveti Peter tepen* (Matičeto: št. 17, 18, 19; ATU 791 + 752A), legenda *Lenuh in pridna deklica* (Matičeto: št. 28; ATU 822) ter *Novčič in volčji zob* (Matičeto: št. 29), ki se uvršča v pravljíčni tip ATU 774C. Več je variant legende o *Mladeníču in starcu* (Matičeto: št. 20, 21, 22, 23) in o *Vodi iz nečistega vrelca* (Matičeto: št. 25, 26, 27). Veliko pa je tudi šaljivih zgodb, npr. *Zlodej in nuna* (Matičeto: št. 9; ATU 1164D), *Muha na nosu* (Matičeto: št. 39; ATU 1586) in dve živalski povedki (Matičeto: št. 32, 33), ki se, čeprav kratki, uvrščata v pravljíčni tip ATU 30 in pripovedujeta, kako je lisica zapeljala volka, da je skočil v prepad, v drugi varianti pa lisjak zapelje lisico. Omenimo še legendo *Pokora sv. Ivana Zlatousta* (Matičeto: št. 34) in obsceno šaljivo zgodbo na račun duhovščine in cerkvenih praks *Devica Marija* (Matičeto: št. 44). Na račun duhovnikov se pošali tudi pripoved *Bog na vijakih* (Matičeto: št. 46) in *Golob in sv. Duh* (Matičeto: št. 45; ATU 1837). Veliko zgodb se navezuje na katoliško vero, med drugim tudi šaljivka *Rezijan v cerkvi* (Matičeto: št. 47).

Od strani 41 do 56 pa sledi ostalo folklorno gradivo. Veliko tukaj zbranih legend najdemo tudi v drugih zbirkah pripovedi iz Beneške Slovenije, npr. v Merkujevih objavah (Merku 1972; 1973), kjer so zbrane vzporednice legendam tipa ATU 752A, 791, 774C in 822.

Pravljicam in povedkam sledijo uganke, med njimi:

1. Sta dva brata, ki zmeraj hodita, odkar sta se rodila, a se še nikoli nista videla. (Oči)
2. Je neka žena, ki zmeraj pomiva sklede in jih nikoli ne more pomiti. (Voda, ki gre dol po Teru)
3. Je mož, ki ima samo glavo in en zob. Samo en zob ima, še ta se mu maje. (Zvon in kembelj)
4. Jaz vem, kje je ponvica, ki nima ne dna ne pokrovca in vendar drži notri meso. (Prstan)
5. Tam v omari je smetana in da bi jo vzel ven, moraš (omaro) zlomiti. (Lešnik) (Matičetov: št. 48)

Nato 21 pregovorov in frazemov, med njimi:

- Kdor da – je bog, kdor ne da – je rog.
Če daš – si bog, če ne daš – si kozji rog.
Sveti Andrej zimo pripelje.
Čaka jajce kakor bog dobro dušico.
(Matičetov: št. 49)

Dalje dva zagovora (Matičetov: št. 50 in 51), ki jih pravijo otroci, kadar gre dež ali kadar je megla. Sledi 23 ljudskih pesmi (Matičetov: št. 52–75), vaške zbadljivke (Matičetov: št. 76–82), osebne zbadljivke (vir: št. 83 in 84), oponašanje zvonov (Matičetov: št. 85–87), otroška folklor (Matičetov: št. 88–95), ki jo je Matičetov porazdelil v skupine: *Napeljevanje*, *Oponašanje pravljic*, *O pravljici*, *Zgodbica o petih prstih*, *Otrokom štejejo in Uspavanka*.

Matičetova rokopisna knjiga prinaša na koncu še nekaj drobcev s področja šeg in ljudske medicine: novoletno kolednico, s katero so pozdravljali pri vstopu v hišo fantje, ko so hodili po vasi, včasih celo s harmoniko (Matičetov: št. 96 in 97); dalje odstavek o kresu ob svetih treh kraljih (Matičetov: št. 98); vedeževanje ob kresu, na predvečer svetega Ivana (Matičetov: št. 99–105); izročilo o mori (Matičetov: št. 106–108), zdravljenju bradavic (Matičetov: št. 109) in kratek dodatek o zagovarjanju (Matičetov: št. 110).¹³

¹³ Kjer pa je zapisal le: »Mauričesa je poznala nekoga, ki je zagovarjal, vendar ni nikogar naučil, češ: to muči (žali) sveto Marijo« (Breg).

Če primerjamo Matičetovo rokopisno gradivo iz Tera z Baudouinovimi zapisi iz teh krajev, najdemo le malo vzporednih variant, le nekaj sorodnih legend in anekdot. Kot primer pa naj omenim npr. otroško igro s prsti.

Zgodbica o petih prstih

Tale je nesel v mlin,

tale je prinesel iz mlina,

tale je skuhal,

tale je pogladil,

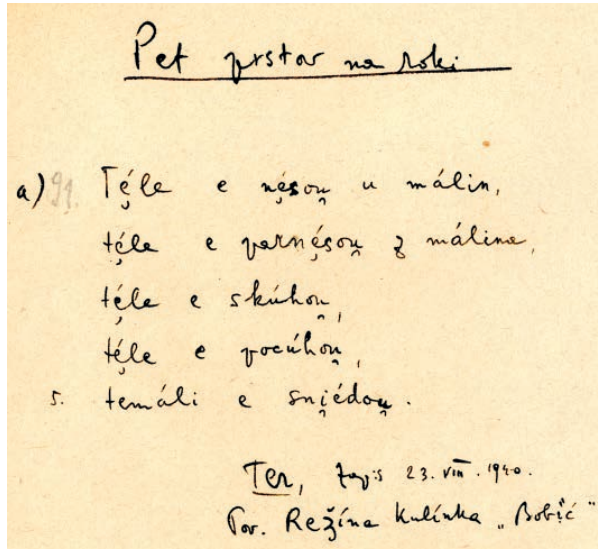
ta mali je pojedel.

1. Мнѳ о пяти пальцах. (Mythus über fünf Finger).

764 Pr̄st: páwac, mazínac, te - sr̄čn̄ - pr̄st.

765 Téle э - jàw: «jéjmo kí». Téle э - jàw: «z̄kí émo - jjěst?» Téle э - jàw: «mát̄re skr̄jo zderimo». Téle э - jàw: «páj̄i te - mál povjé».

766 Te - mál э - jàw: «čè povjén, mári (μαγáρι) máj vénč na - bìw». Za - twó э míckaŋ, zák э - bìw povjédu mátr̄e.

Baudouinov (1904) in Matičetov (1940: št. 91) zapis zgodbe o petih prstih

Trascrizione di Baudouin (1904) e Matičetov (1940: n. 91) della storiella delle cinque dita

SKLEP

Ob pregledovanju gradiva, ki je bilo v šestdesetih letih 20. stoletja in pozneje dokumentirano v krajih severne Primorske in Terske, Kanalske ter Nadiške doline, npr. v zapisih Pavla Merkuja in Metoda Turnška ter drugih, lahko ugotovimo, da so odstopanja od starejšega pripovednega gradiva precejšnja. Novejše zbirke prinašajo predvsem bajčne povedke, živalske pravljice, šaljive pripovedi, nekaj legend in zgodovinskih povedk, npr. o Kralju Matjažu¹⁴, Atili in Turkih. Na slovenski strani meje je razvoj šel v podobno smer. Ni več šaljivk na račun duhovščine, iz katerih se pošali npr. šaljiva zgodba o *Golobu – svetem duhu*, ko želi duhovnik svojo pridigo podpreti z živim golobom, katerega bi moral cerkovnik spustiti skozi lino, toda goloba prej požre mačka. To mednarodno razširjeno šaljivo povedko tipa ATU 1837 sta na terenu še zapisala Anton Pegan in Milko Matičetov, medtem ko je v poznejših zbirkah več ne najdemo.

Vipavska 328/22, 2. Pegan 98-99.
Metnska.

2. Tam v Portah je imel gospod za binkošti pridigati, ... Dal je pa cerkovniku pred ta dan goloba in mu rekel, da kadar bo on na prižnici zakričal: Pridi, sveti duh, in razli svoj, "čez moji družino, naj tega goloba po cerkvi spusti, tako da bodo ljudje mislili, da je sveti duh res iz nebes nad nje prišel. Drugi dan začne gospod od svetega duha pridigati, nagaduje pa zakriči: Pridi, sveti duh, in razli svoj, "čez moji družino."
"Gospod ga je mačka svedla, zakriči cerkovnik po prižnico. - Goloba namreč je bila mačka čez noč tvedla."

3

14 Da so bile pripovedi o Kralju Matjažu na Primorskem pogoste, potrjujejo tudi druge objave, med drugim je tudi pravljíčarka Katra Jovškova iz Trente Matičetovemu pripovedovala o Kralju Matjažu (Matičetov 1963: 108–109).

Šaljiva zgodba o golobu in sv. Duhu (ATU 1837) v zapisu Antona Pegana (1868) in Milka Matičetovega (1940)

Storiella divertente sulla colomba e lo Spirito Santo (ATU 1837) nella trascrizione di Anton Pegan (1868) e Milko Matičetov (1940).

45. Duhovna kava družice:
I. Golob - sv. Duh

Dan hit no so se intendeli pre prims
no cinkuantin. no so mieli no kolombo. no
nedijo pre primo je rakomandou:

„pridite druz nedijo sou? maisi, e
ce piti spirtusanto.“

zät so parsi? druz nedijo. a zät e
dian prepelno cinkuantin:

„ia con spieti maisi. ta na puse
misi con rec? »spirito santo« e ti ma
molati to kolombo. na ce piti dou, ce stari?
tri žiric e zät na ce it? von.“

cinkuantin e dian »ia«, ma e se
napin pre tea bilaa nina. a zät e sou
von-na terico a zät e baspa.

zät te lo ūra za ko rece pre primo
»spirito santo«. a zät e dian »spirito santo«
or. e zät

a zät to nie tiolo, nec velicsti dou.
a zät e dian boe s sarcan »spirito santo“.

a zät e se zbridon cinkuantin, na na
mu kregala ta kolomba con ruku. a zät
e dian cinkuantin:

„pre primo, e je mudite la kolombe.“

V Terne, žy. 23. III. 1940.
Por. enajstetni Lidia Jöbrić

Ker te in tudi druge pravljice danes med ljudmi več ne živijo, je bolj pomembno, da bi neobjavljeno gradivo, ki se že desetletja praši v arhivih, zdaj končno le predstavili javnosti v knjižni objavi. Natis gradiva bi bil še toliko bolj pomemben zaradi predstavitve narečnih govorov, kot so bila dokumentirana konec 19. in v prvi polovici minulega stoletja. Predvsem Matičetovi zapisi ohranjajo terski dialekt, kot so ga govorili tamkajšnji prebivalci v štiridesetih letih 20. stoletja. V primeru zapisov iz Štrekljeve zapuščine pa je ohranjen jezik iz druge polovice 19. stoletja. Nekateri zapisovalci so sicer zapisovali v poknjiženem jeziku, drugi pa so vendarle ohranili domače narečje. Zapisi, čeprav preprosti, so danes pomemben dokument primorskih narečij tistega časa.

VIRI IN LITERATURA

Viri in kratice

ATU: mednarodna klasifikacija pravljic po: AARNE, Antti, THOMPSON, Stith, 1961: *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography*. (Second Revision). Helsinki: Academia scientiarum Fennica (FF Communications 184) in UTHER, Hans-Jörg, 2004: *The Types of International Folktales.: A Classification and Bibliography I–III.*, Helsinki: Academia scientiarum Fennica (FF Communications 284–286).

GNI ZRC SAZU: Arhiv Glasbenonarodopisnega inštituta Znanstveno-raziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani

ISN ZRC SAZU: Arhiv Inštituta za slovensko narodopisje Znanstveno-raziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani.

Matičeton: Milko Matičeton, *Slovensko folklorno gradivo iz Tera – 1940*

ŠZ: Štrekljeva zapuščina

Literatura

AARNE, Antti, THOMPSON, Stith, 1961: *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography*. (Second Revision). Helsinki: Academia scientiarum Fennica (FF Communications 184).

BALLOCH, Bruna, 2010: *Mlada lipa. Pravčice doma narete*. Roberto Dapit, Lucia Trusgnach, Danila Zuljan Kumar (ur.). Čedad: Kulturno društvo Ivan Trinko.

BAUDOUIIN DE COURTENAY, Jan I. N., 1876: Rez'ja i Rez'jane. *Slavjanskij sbornik* 3: 223–371.

BAUDOUIIN DE COURTENAY, Jan I. N., 1895: *Materialien zur südslavischen Dialektologie und Ethnographie I. Resianische Texte, gesammelt in den J. 1872, 1873 und 1877, geordnet und übersetzt von J. Baudouin de Courtenay / Materialy dlja južnoslovjanskoj dialektologii i etnografii. I. Rez'janske teksty*

sobral v 1872, 1873 i 1877 gg., uporjadočil i prevel J. Baudouin de Courtenay. S. Peterburg: Kaiserl. Akademie der Wissenschaften.

BAUDOUIIN DE COURTENAY, Jan I. N., 1904: *Materialien zur südslavischen Dialektologie und Ethnographie II. Sprachproben in den Mundarten der Slaven von Torre in Nordost Italien, gesammelt und herausgegeben von J. Baudouin de Courtenay / Materialy II. Obrazcy jazyka na govorach Terskich Slavjan v severovostočnoj Italii sobral i izdal J. Baudouin de Courtenay*. S. Peterburg: Buchdruckerei der Kaiserl. Akademie der Wissenschaften.

CRONIA, Arturo, 1950: Contributi alla dialettologia slovena. *Slavistična revija* 3: 321–326.

DAPIT, Roberto, 1995: *La Slavia Friulana – lingue e culture. Resia, Torre, Natisone. Bibliografia ragionata / Beneška Slovenija – jezik in kultura. Rezija, Ter, Nadiža. Kritična bibliografija*. Cividale / Čedad in San Pietro al Natisone / Špeter: Circolo Culturale / Kulturno društvo Ivan Trinko in Cooperativa / Zadruga Lipa.

DAPIT, Roberto, 1995: *Aspetti di cultura resiana nei nomi di luogo. 1. Area di Solbica/Stolvizza e Korìto/Coritis*. Padova: CLEUP.

DAPIT, Roberto, 1998: *Aspetti di cultura resiana nei nomi di luogo. 2. Area di Osoanë/Oseacco e Učja/Uccea*. Padova: CLEUP.

DAPIT, Roberto, 2008: *Aspetti di cultura resiana nei nomi di luogo. 3. Area di Bila/San Giorgio, Njiva/Gniva e Ravanca/Prato*. Padova: CLEUP.

D'ARONCO, Gianfranco, MATIČETOV, Milko, 1951: Folklorna anketa v Furlaniji 1946: Odgovori slovenskih šolarjev. *Slovenski etnograf* 3-4: 207–330.

DOBROWSKY, Joseph, 1806: Über die Slawen im Thale Resia. *Slawin* 1: 120–128.

DOLENC, Janez, 1992: *Zlati Bogatin. Tolminske povedke*. Ljubljana: Kmečki glas (Glasovi, 4).

D'ORLANDI, Lea, CANTARUTTI, Novella, 1964: Credenze sopravvienti in Friuli intorno agli esseri mitici. *Cefastu? Rivista della Società Filologica Friulana* 40/1-6: 17–41.

DREKONJA, Ciril, 1932: *Tolminskendarodnepravljice*. Trst: Književna-družina "Luč".

ERJAVEC, Fran, 1883: Iz potne torbe. *Letopis Matice slovenske 1883*: 195–351.

GABRŠČEK, Andrej, 1910: *Narodne pripovedke v Soških planinah*. Gorica: Goriška tiskarna.

IVANČIČ KUTIN, Barbara, 2013: *Pirta, farca, fidinja. Upodobitve folklornih pripovedi z Bovškega*. Ljubljana: Društvo slovenskih likovnih umetnikov.

KENDA, Josip 1896: *Narodne pripovedke v Soških planinah III*. Gorica.

KOŽUH, Milena (ur.), 2006: *Terska dolina / Alta Val Tore / Val de Tor*. Celje, Gorica: Mohorjeva družba.

KROPEJ, Monika, 2001: *Karel Štrekelj. Iz vrelcev besedne ustvarjalnosti*. Ljubljana: Založba ZRC.

MAILLY, Anton von, 1916: *Mythen, Sagen, Märchen vom alten Grenzland am Isonzo*. München: Hugo Schmidt Verlag.

MAILLY, Anton von, 1922: *Sagen aus Friaul und den Julischen Alpen. Gesammelt und mit Unterstützung von Johannes Bolte herausgegeben von Anton v. Mailly*. Leipzig: Dieterich.

MAILLY, Anton von, 1989³: *Leggende del Friuli e delle Alpi Giulie. Edizione critica a cura di Milko Matičetov*. Gorizia: Editrice Goriziana.

MATIČETOV, Milko, 1948a: O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev. *Slovenski etnograf* 1: 9–56.

MATIČETOV, Milko, 1948b: Josip Jurčič, Regina Kramaro in nosilci folklore. *Razgledi* 3/10: 449–457.

MATIČETOV, Milko, 1950: *Naša živa beseda. Odlomki iz ljudskega pesništva*. Damir Feigel, Viljem Nanut (ur.): *Beneška Slovenija*. Gorica: Knjigarna G. Carducci. 134–149.

MATIČETOV, Milko, 1956: »Brat in ljubi« (ATU 315, 300) - Povedala Marinčič in Jurčič. *Zbornik primorske založbe Lipa*. Koper: Lipa. 35–62.

MATIČETOV, Milko, 1963: Pri slovenskih pravljicarjih: Katra Jovžkova iz Trente. *Pionir* 4: 108–109.

MATIČETOV, Milko, 1964: »Pěsme Rezianske« Stanka Vraza. *Slovenski etnograf* 16–17: 203–215.

MATIČETOV, Milko, 1968: Pregled ustnega slovstva Slovencev v Režiji (Italija). *Slavistična revija* 16: 203–229.

MATIČETOV, Milko. 1972: Opombe k Merkujevim beneško-slovenskim legendam. *Traditiones* 1: 194.

MATIČETOV, Milko, 1973: Opombe k Merkujevim tračmuskim zgodbicam. *Traditiones* 2: 215–216.

MATIČETOV, Milko, 1980: Sto let stari folklorni zapiski iz nadiških dolin. *Trinkov koledar* 1980: 82–88.

MATIČETOV, Milko, 1984: Prezrta objava devet ziljskih pesmi, z vtisi I. Sreznoveškega ob reju pod lipo, zbijanju soda ipd. *Slavistična revija* 32: 337–355.

MATIČETOV, Milko, ŠTEFAN, Anja, 2010: *Anton Dremelj Resnik*. Ljubljana: Založba ZRC (Slovenski pravljicarji, 1).

MERKÙ, Pavle, 1972: Nekaj legend iz Karnajske in Nadiške doline. *Traditiones* 1: 187–193.

MERKÙ, Pavle, 1973: Tračmunske legende in povedke. *Traditiones* 2: 211–215.

MERKÙ, Pavel, 1976: *Ljudsko izročilo Slovencev v Italiji – Zbrano v letih 1965–1974 / Le tradizioni popolari degli Sloveni in Italia – Raccolte negli anni 1965–1974*. Trst: ZTT-EST.

MERKÙ, Pavel, 2004²: *Ljudsko izročilo Slovencev v Italiji – Zbrano v letih 1965–1974 / Le tradizioni popolari degli Sloveni in Italia – Raccolte negli anni 1965–1974*. Udine: Pizzicato.

MICEU, Adriana, 2008: *Friûlgurizan / Bisiacaria / Goriška*. Udine: Chiandetti (Miti, Fiabe e Leggende del Friuli storico 9).

NICOLOSO CICERI, Andreina, 1992³: *Tradizioni popolari in Friuli* 1-2. Udine: Chiandetti editore.

NOVAK, Vilko, 1986: *Raziskovalci slovenskega življenja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

OREL, Richard, 1949: *Terski Slovenci* (Posebni odtis iz tržaške revije *Razgledi* 5/ 6–7).

OSTERMANN, Valentino, 1940²: *La vita in Friuli. Usi – Costumi – Credenze popolari*. (ed. riveduta da G. Vidossi). Udine: Del Bianco.

PEGAN, Anton, ČERNIGOJ, Franc, 2007: *Indija Komandija. Prozna ljudska besedila z Vipavskega, Goriškega, s Krasa in Tolminskega iz 19. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC.

RUTAR, Simon, 1899: *Beneška Slovenija. Prirodoznanski in zgodovinski opis*. Ljubljana: Matica Slovenska.

TOMASETIG, Ada, 2010: *Od Idrije do Nadiže / Dal Iudrio al Natisone / Benečija – Slavia Friulana*. Udine: Chiandetti (Miti, Fiabe e Leggende del Friuli storico, 12).

TRINKO, Ivan, 1884: Narodne stvari IV. Divje žene ali Krivjopete. V beneški Sloveniji zapisal Ivan Trinko. *Ljubljanski zvon* 14: 229–232.

TRINKO, Ivan, 1980: *Beneška Slovenija. Hajdimo v Rezijo*. Celje: Mohorjeva družba.

TURNŠEK, Metod, 1952: *Od morja do Triglava. Narodopisni zapiski iz slovenskega obrobja I. Od Istre preko Tržaškega in Goriškega do Benečije*. Trst: Zgodovinsko-narodopisni inštitut.

TURNŠEK, Metod, 1954: *Od morja do Triglava. Narodopisni zapiski iz slovenskega obrobja II. Od idrijskih, nediških in tarčintskih Slovencev do Rezijanov*. Trst: Zgodovinsko-narodopisni inštitut.

UTHER, Hans-Jörg, 2004: *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography I–III*. Helsinki: Academia scientiarum Fennica (FF Communications 284–286).

ZUPAN, Marjan, 1999: *Rpečnekova vučca. Folklorne pripovedi z visoke Gorenjske in iz Kanalske doline*. Ljubljana: Kmečki glas (Glasovi, 20).

TRADIZIONE ORALE LUNGO IL CONFINE SLOVENO-ITALIANO SETTENTRIONALE

Le prime ricerche etnologiche e linguistiche della Slavia Veneta e dell'Isontino svolte alla fine del '700 dal linguista polacco Jan Potocki e all'inizio dell'800 da Stanko Vraz (1841), Ismail Ivanovič Sreznjevski (1841) e Jan Baudouin de Courtenay (1873) sono state seguite da numerose ricerche successive sul patrimonio orale sloveno. Tra i più importanti ricercatori e raccoglitori di queste zone figurano Fran Erjavec, Simon Rutar, Anton von Maily, Andrej Gabršček, Ciril Drekonja, Josip Kenda Ivan Trinko, Metod Turnšek, Milko Matičetov, Pavle Merkuš, Andrea Nicoloso Ciceri, Valentino Ostermann, Janez Dolenc, Ada Tomasetig, Bruna Balloch, Adriana Miceu, Marjan Zupan, Roberto Dapit e Barbara Ivančič Kutin.

Il presente studio si concentra soprattutto sui reperti manoscritti dell'eredità di Štrekelj e sulla raccolta delle Valli del Torre di Milko Matičetov.

Il filologo Karel Štrekelj, diventato curatore di *Slovenske narodne pesmi*, si trovò a ricevere trascrizioni di materiale orale, inviategli da numerosi raccoglitori, attivi sul campo in tutte le regioni del territorio di lingua slovena. Particolarmente diligenti si rivelarono i suoi compatrioti del litorale, tra cui ad esempio Jožef Kragelj, l'arcivescovo di Gorizia Frančišek Sedej, Jožef Cejan, Josip Kenda, Anton Črv, J. Berlot e Ivan Kokošar. Del materiale narrativo raccolto dai collaboratori sopra menzionati si sono conservati soprattutto racconti mitici, racconti eziologici, storici e fiabe (ad es. ATU 365, ATU 566), nonché favole (ad es. ATU 103C* in ATU *219G*).

È doveroso però citare altri due collaboratori di Štrekelj: Lovro Žvab, che raccolse materiale soprattutto a Dutovlje, e Anton Pegan, le cui trascrizioni del patrimonio orale popolare raccolto nei dintorni di Gorizia e Vipava sono già state pubblicate (Pegan, Černigoj 2007). Negli anni 1868 e 1869 raccolse ben 12 quaderni manoscritti di poesia popolare, di cui, oltre alle poesie, ben 60 favole popolari e racconti, nonché alcune credenze, proverbi ed espressioni idiomatiche. Tra le fiabe ad es. *Indija Komandija, Vsemogočna ura* (= *l'orologio onnipotente*) (ATU 560), *Od kobilce in pobča* (= *il ragazzo e la cavalletta*) (ATU 531), *Brat in sestra* (= *Fratello e sorella*) (ATU 315 + 300), *Trije bratje* (= *I tre fratelli*) (ATU 1030), *Ne povej vsega, kar veš* (= *Non dire tutto ciò che sai*) (ATU 911) e la storiella divertente *Sv. Duhu in golob* (= *Lo Spirito Santo e la colomba*) (ATU 1837).

Nell'estate del 1940 Milko Matičetov, allora studente all'università di Padova, giunse nelle Valli del Torre per raccogliere materiale etnografico. I racconti sono stati raccolti in quattro paesi della zona: Breg/Pers, Fejplàn/Flaipano, Podbardo/Cesariis e Ter/Pradielis. Il materiale narrativo comprende 18 favole presenti nell'indice internazionale dei tipi narrativi – un numero notevole, se si pensa che gran parte delle 47 fiabe raccolte sono leggende e racconti. Tra le favole spiccano i racconti di Režina Krámaro Kolićesa, come le favole *Nehvaležna sestra, zmaj in rešena kraljična* (= *La sorella ingrata, il drago e la principessa salvata*) ATU 315+300, *Mati me je ubila, oče pojedel, sestra pokopala* (= *mia madre mi ha uccisa, mio padre mi ha mangiata, mia sorella sepolta*) ATU 720, *Laž in resnica* (= *Bugia e verità*) ATU 613 e *Tri čevljarjeve želje* (= *I tre desideri del calzolaio*) ATU 330, *O spretnem tatu* (= *L'abile ladro*) ATU 1525 e *O Bobiču oz. O Palčku* (= *Quella di Bobič o quella di Palček*) ATU 700. Numerose sono le leggende su Dio e San Pietro in giro per il mondo, e storielle divertenti, ad es. *Muha na nosu* (= *La mosca sul naso*) ATU 1586. Alcune storie sono legate alla fede cattolica, come ad esempio la leggenda *Pokora sv. Ivana Zlatousta* (= *La penitenza di S. Giovanni Crisostomo*) e le storielle divertenti sul clero e sulla prassi ecclesiastica, come ad es. *Devica Marija* (= *La Vergine Maria*), *Bog na vijakih* (= *Dio sulle viti*) e *Golob in sv. Duh* (= *La colomba e lo Spirito Santo*), ATU 1837.

Matičetov, durante la sua breve permanenza nelle Valli del Torre, raccolse tante favole, racconti e altro materiale folclorico da riuscire a scrivere il volume *Slovensko folklorno gradivo iz Tera - 1940*, rimasto però inedito, nonostante l'autore si fosse rivolto nel 1950, per la sua pubblicazione, presumibilmente ad una casa editrice di Nova Gorica. I manoscritti dei testi dialettali e i dattiloscritti in lingua letteraria slovena (110 unità), l'elenco degli informatori e l'indice sono stati depositati, insieme al *Načrt za izdajo zbirke* (*Piano di edizione della collezione*), nell'archivio dell'Istituto di etnologia slovena (ISN ZRC SAZU), dove sono conservati ancora oggi.

Poiché queste favole e racconti non sono più vivi oggi, sarebbe quanto mai importante riuscire a presentare al pubblico, in forma di pubblicazione, il materiale conservato per decenni negli archivi. Alcuni dei raccoglitori di Štrekelj hanno trascritto il materiale in forma letteraria, altri hanno invece preferito mantenere la parlata autentica e il dialetto del litorale. Un'edizione di questo materiale sarebbe ancora più importante, perché consentirebbe di presentare i dialetti così come furono documentati alla fine del XIX secolo e nella prima metà del XX secolo, quindi una parlata che oggi si sta già perdendo

e che è già fortemente impoverita. Per questo motivo le trascrizioni non pubblicate, seppure semplici, diventerebbero al giorno d'oggi un importante documento dei dialetti del litorale di quell'epoca.

Monika Kropelj
Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU
Novi trg 2
1000 Ljubljana
Slovenija
monika@zrc-sazu.si

LA TRADIZIONE ORALE SLOVENA NELLA PROVINCIA DI UDINE: RICERCA E VALORIZZAZIONE

THE SLOVENIAN ORAL TRADITION IN THE PROVINCE OF UDINE: RESEARCH AND DEVELOPMENT

ROBERTO DAPIT

Il contributo intende offrire, oltre ai dati relativi a collezioni di testi di tradizione orale raccolti sul campo, un'analisi riguardante l'approccio alla ricerca, la documentazione e lo stato di conservazione dell'eredità immateriale raccolta. Si tratta, in taluni casi, di ampie collezioni provenienti dall'area linguistica slovena della provincia di Udine perlopiù inedite e in attesa di una valorizzazione sul piano scientifico e applicativo. La discussione riguarda infine la questione del contesto e della misura in cui se ne è tenuto conto nella fase di raccolta dei materiali, essenzialmente sotto forma di sequenze di testi. In una visione metodologica della ricerca futura si pongono inoltre quesiti di fronte alle sfide derivate da un lato dall'analisi delle collezioni, dall'altro dagli aspetti che vanno essenzialmente individuati nell'interazione tra ricercatore e informatore. Ai fini della costruzione di un sapere antropologico sempre più approfondito si rivelano infatti

The article is intended to provide, in addition to the data relating to the collections of texts of oral tradition gathered in the field, a reflection in the approach to research, documentation, and the state of preservation of the intangible collected heritage. Some extensive collections from the Slovenian linguistic area in the province of Udine are mostly unpublished and waiting for a scientific development and opportunities of application. The discussion concerns at last the question of context and the extent to which it is taken into account for the collection of materials, primarily in the form of a sequence of texts. From a methodological perspective of the future research also arise questions related to the challenges derived on one hand from the analysis of the collections, on the other from the aspects that are primarily identified in the interaction between the researcher and the informant. For the purposes of the construction of an increasingly

fondamentali i ruoli degli attori e i contesti in cui si sviluppa la pratica etnografica sul campo.

Parole chiave: tradizione orale in lingua slovena, collezioni ed archivi sonori, ricerca sul campo, provincia di Udine, contesto.

in-depth anthropological knowledge are in fact fundamental the roles of the actors and the contexts in which develops the ethnographic practice on the field.

Key words: Slovenian oral tradition, audio collections and archives, field research, Province of Udine, context.

INTRODUZIONE

L'area linguistica slovena nella provincia di Udine rivela da molti punti di vista una condizione peculiare rispetto al territorio del Goriziano e Triestino. Questo contributo intende mettere in luce determinate caratteristiche del patrimonio immateriale conservato prevalentemente in archivi di istituzioni pubbliche o presso privati ma che non rientra negli obiettivi di conservazione e valorizzazione previsti dal progetto *ZBORZBIRK*.

Si sottolinea innanzi tutto che le intenzioni e gli interessi che hanno guidato le ricerche qui trattate hanno prediletto materiali che esprimessero particolare valore estetico. Le tipologie testuali più rappresentate sono infatti la fiaba, il racconto sugli esseri mitici, il canto narrativo, lirico o di improvvisazione e religioso. Le storie di vita, obiettivo in generale più diffuso negli ultimi decenni, sono pressoché assenti nelle collezioni che sono oggetto di questo contributo.

Gli interrogativi che sorgono di fronte alla consistenza e allo stato dei materiali raccolti ci invitano inoltre a proporre alcune riflessioni più generali inerenti all'approccio metodologico nella fase di raccolta e alle conseguenti ripercussioni nell'eventuale trattamento in fase di conservazione e valorizzazione degli stessi.

Ciò riconduce inevitabilmente alla riflessione intorno al processo etnografico nella prospettiva fondamentale dell'interazione tra ricercatore-antropologo e informatore¹ che rappresenta uno dei 'luoghi' di produzione del sapere antropologico (Fabietti 1998: 16-17). Nello specifico emerge la questione del contesto di tale incontro, quesito che si staglia sullo sfondo dei materiali consistenti in *corpora* di testi verbali e talvolta in sequenze di testi che, ai fini di una più ampia interpretazione, contemplanò scarsi elementi di contesto.

¹ A proposito dei limiti del termine 'informatore' nel processo comunicativo che si sviluppa durante la ricerca sul campo cfr. Fabietti (1998: 16-17) che in alternativa annovera i termini 'interlocutore' e 'nativo', peraltro non privi di problematicità sul piano semantico.

CARATTERISTICHE LINGUISTICO-LETTERARIE DELL'AREA IN QUESTIONE

In apertura abbiamo sottolineato la peculiarità che caratterizza l'area considerata rispetto ai territori linguistico-culturali limitrofi. In particolare, dal confronto che immediatamente si delinea fra il territorio della provincia di Udine e gli altri, da un lato emerge il dato della conservazione, fino all'epoca attuale, di un consistente patrimonio di tradizione o letteratura orale, fissata nei generi di cui sopra, e dall'altro la scarsa produzione letteraria scritta. Ciò distingue notevolmente questo contesto rispetto a quelli delle province di Gorizia e Trieste dove la letteratura d'autore in lingua slovena è assai sviluppata. Da un punto di vista storico, come ben noto, ciò trae origine non soltanto dal carattere rurale dell'economia e dall'assenza di centri urbani importanti del primo ma soprattutto dalla diversa appartenenza dei vari territori di lingua slovena in Italia. A causa della scarsa o insufficiente interazione con le aree più centrali la lingua letteraria, nelle varie fasi evolutive, è riuscita a coinvolgere solo in misura minima il territorio della provincia di Udine dove il sistema educativo in lingua slovena è un fenomeno recente e non generalizzato. Qui infatti il livello linguistico conservato e, negli ultimi decenni, diffuso anche nella lingua scritta, è prevalentemente il dialetto, meglio definibile come lingua locale, mentre la lingua slovena standard è in uso soltanto in determinati ambiti pubblici o sociali.

Di conseguenza la diffusione della conoscenza è avvenuta in buona parte (presso le comunità Resia e del Torre il fenomeno appare più marcato), mediante l'utilizzo dell'oralità, ancora oggi riconosciuta sul piano sociale come principale fonte di trasmissione del patrimonio locale o dell'esperienza artistica che usa come strumento la lingua. Ciò è rilevabile sia nelle performance dei portatori della tradizione (che ora appaiono anche in una nuova veste, come vedremo più avanti) sia nell'eredità orale trasformata in testo (tra)scritto, in prodotto multimediale o altro.

È opportuno a questo punto precisare che il fenomeno appena abbozzato tuttavia non esclude la presenza di una tradizione scritta. Infatti l'esperienza letteraria d'autore in lingua locale si sta sviluppando ovunque con esiti molto interessanti, in modo particolare, dagli anni Settanta del XX secolo. Il genere letterario più diffuso è la poesia ma anche nell'ambito della prosa e del teatro si distingue un discreto gruppo di autori, soprattutto nelle Valli del Natisone. Nella Valcanale non si registrano particolari esperienze di scrittura letteraria in lingua locale. Dall'analisi dei temi e dei motivi di cui si nutre la prosa,

emerge un dato pertinente alla presente discussione, giacché le varie poetiche tengono conto in misura notevole della tradizione orale o la cultura locale in genere come riferimento nella scelta dei contenuti nel processo di scrittura (Dapit 2004).

CENNI STORICI RELATIVI ALLE RICERCHE COMPIUTE

Il patrimonio immateriale (linguistico ed etnografico) emerso nell'area in questione deriva soprattutto dalle ricerche compiute nella seconda metà del Novecento e le collezioni si conservano prevalentemente nella loro veste sonora.² I ricercatori che hanno operato nelle epoche precedenti invece hanno in parte pubblicato o almeno trascritto i materiali raccolti.³ Tenendo conto dei criteri individuati nella presente trattazione, che privilegia le collezioni di maggiore consistenza, si possono considerare come prima esperienza 'moderna' di campagna di raccolta le ricerche sul campo realizzate da Jan Baudouin de Courtenay che ha pubblicato per ognuna delle tre aree di Resia, Torre e Natisone un volume dei noti *Materialy* (rispettivamente nel 1895, 1904 e postumo nel 1988) riproducendo un cospicuo e prezioso *corpus* di testi di tradizione orale soprattutto per Resia. Va precisato tuttavia che la motivazione principale fu essenzialmente l'interesse linguistico benché Baudouin abbia prodotto una serie di studi, più numerosi per Resia, finalizzati anche alla definizione del contesto storico-culturale e sociale, oltre che linguistico, della ricerca.

Nel primo Novecento non si registrano esperienze significative eccetto la raccolta effettuata da Milko Matičetov nel 1940 nell'alta Val Torre. Si tratta di un *corpus* di testi narrativi trascritti e conservati ancora in forma manoscritta (cfr. il contributo di Krojež in questo volume). È lo stesso Milko Matičetov che inaugura, non tanto con questa ricerca ma con le sue successive, una nuova fase di indagini, anche dal punto di vista metodologico, del patrimonio orale. Grazie agli strumenti messi a disposizione dalla tecnologia che consente la registrazione su nastro magnetico, riuscirà infatti a raccogliere dei materiali su supporto audio di elevato valore culturale. Nel 1962 inizia a Resia la più ampia

2 In questo scritto non si rende conto tuttavia dei materiali audiovisivi che pure rappresentano una parte, talvolta consistente, degli archivi, in particolare quello dello scrivente.

3 Per la consultazione dei dati bibliografici dal 1806 al 1995 per il territorio di Resia, Torre e Natisone cfr. la bibliografia ragionata Dapit 1995, mentre per Resia dal 1927 al 1979 cfr. Matičetov 1981. Si rimanda inoltre al contributo di Krojež (in questo volume) per ulteriori dati sulle ricerche compiute.

campagna di ricerca sul campo mai effettuata nell'area e che, condotta con intensità negli anni Sessanta, si affievolisce soltanto nel decennio successivo diventando sporadica dopo il terremoto del 1976. L'archivio di Milko Matičetov⁴ conserva alcune migliaia di unità di ogni genere della tradizione orale (prediligendo tuttavia la narrativa) raccolte non soltanto in tutte le frazioni di Resia ma anche presso alcuni portatori della tradizione che vivevano al di fuori del territorio resiano, ad esempio a Graz, Pordenone (Matičetov, Štefan 2010: 20, 24). Le campagne di ricerca sul campo si svolgevano in periodi che duravano più giorni o addirittura settimane e, nella stagione estiva, diventavano terreno di ricerca anche gli alpeggi di bassa quota dove i resiani svolgevano le attività fino all'autunno.

Avendo ascoltato buona parte dell'archivio richiamo alcune caratteristiche essenziali delle registrazioni utili alla presente discussione. Esse risultano essenzialmente come sequenze di interviste con singoli informatori o gruppi di persone legate da vincoli familiari. Solitamente emerge una sola voce benché dal contesto sonoro si possa evincere la presenza, durante la registrazione, di altri interlocutori che talvolta si avvicendano nella narrazione. La novellatrice che ha raccontato il maggior numero di unità è Tina Wajtawa (Valentina Pielich) di Stolvizza/Solbica con 403 unità (Matičetov, Štefan 2010: 25). Il gruppo familiare di novellatori più importante è quello dei Čunkini di San Giorgio, a cui Milko Matičetov, come più volte riferitomi da lui stesso, avrebbe voluto dedicare degli studi specifici. I nastri magnetici all'epoca rappresentavano un costo piuttosto elevato e si è propensi a considerare ciò come fattore condizionante le registrazioni dei materiali che, nella maggior parte dei casi, appaiono come sequenze di unità testuali il cui livello di interconnessione è variabile. Il segmento audio contempla l'inizio e la fine della singola unità narrativa o della performance, nel cui contesto, solitamente alla fine, si inseriscono le domande poste da Milko Matičetov all' informatore riguardo la fonte della singola unità. Più di frequente ne risulta che l'ha udita raccontare o cantare da un familiare (madre) o parente (zia). In altri casi si possono ascoltare brevi dialoghi tra l' informatore e il ricercatore che pone delle domande relative ai contenuti del testo verbale. Le performance sono così scandite, almeno nella maggior parte dei casi, dal rumore del registratore che si accende e si spegne.

4 Gli originali e le copie sono conservati presso ISN ZRC SAZU - Lubljana, una copia dell'archivio giace anche presso il Centro Internazionale sul Plurilinguismo dell'Università degli Studi di Udine.

Più o meno alla stessa epoca risalgono le registrazioni effettuate da Pavle Merkù (confluite in varie pubblicazioni, anche con CD allegati, cfr. in particolare Merkù 2003, 2004,⁵ in tutta l'area linguistica slovena in Italia da Muggia a Fusine (eccetto il Collio) tra il 1965 e il 1974. I materiali sono conservati presso l'archivio ZRC SAZU di Ljubljana e presso la Sezione di storia della Biblioteca Nazionale Sloveno e degli Studi di Trieste. Dei risultati di questa ricerca, la quale si distingue per le tante qualità, desideriamo mettere in evidenza il lavoro dell'ecclettico studioso e artista triestino che per la prima volta mette in luce un atteggiamento in grado allo stesso tempo di esprimere la visione unitaria della comunità slovena in Italia e di mettere in evidenza implicitamente le varietà linguistiche slovene presenti nel territorio. Un simile atteggiamento, riflesso in questo caso da un'indagine dedicata alla tradizione orale, non rappresentava un'intenzione generalmente diffusa nei primi decenni del secondo dopoguerra nell'ambiente della ricerca in Italia. Anche sul piano organizzativo e politico la comunità slovena risultava infatti molto più frammentata rispetto alla situazione che si registra in questi ultimi decenni.

Nel 1990 inizia la raccolta di audioregistrazioni dello scrivente che, conservate su audiocassetta, comprendono circa 300 ore provenienti dall'area della Val Canale, Resia, Valli del Torre e del Natisone.⁶ In questa collezione confluiscono materiali raccolti in seguito a finalità di ricerca interdisciplinare: indagini linguistiche (lessico e questionari dello *Slovenski lingvistični atlas*; toponomastica e antroponomia) o etnografiche (fiabe, racconti, canti, formule di scongiuro, e altri generi minori o testimonianze di varia natura). Gli interlocutori raccontano in sedute individuali o a più voci. Rispetto ai nastri magnetici dell'epoca precedente, la tecnologia dell'audiocassetta ha permesso di raccogliere sequenze con maggiori porzioni di contesto e il nastro scorre registrando elementi ambientali e dialogici con performance eseguite talvolta assieme al ricercatore nell'esecuzione dei canti. In questo archivio si conservano anche le preziose registrazioni raccolte nell'ambito del gruppo di ricerca *Ustno izročilo v Nadiških dolinah* del Mladinski raziskovalni tabor 1996 - Benečija nelle frazioni del comune di Savogna/Sovodnja. Nell'ampia rosa di interlocutori emergono, dal punto di vista quantitativo e qualitativo, due voci femminili: Cirilla Madotto Preščina di Coritis/Korito (Resia) e Pia Lovo Awklineja di Villanova delle Grotte/ta-za Warhan (Alta Val Torre). Entrambe hanno dimostrato sin dall'inizio, ossia dai primi anni Novanta, di essere assolutamente coscienti

⁵ La prima edizione è pubblicata nel 1976.

⁶ Alla stessa collezione appartengono le registrazioni (45 ore circa) effettuate nell'area friulana e, in minima parte, a Sauris.

del valore della ricerca trasmettendo così (e continuano a farlo) ampi segmenti del proprio sapere attraverso narrazioni o dimostrazioni di attività relative alla cultura materiale. Ciò è avvenuto anche introducendo il ricercatore nel proprio ambiente sociale, familiare e naturale fornendo così preziosi strumenti per una più ampia comprensione del contesto in cui esse stesse si collocano, sia nella prospettiva storica che contemporanea. Oltre a ciò hanno accettato e addirittura stimolato l'utilizzo di strumenti di ricerca come il registratore e in particolare la videocamera, dimostrando che sono ormai diventati mezzi di memoria allo stesso tempo individuale, familiare e collettiva (cfr. anche Clemente 2007: 31). L'impegno profuso come testimoni e la quantità dei materiali trasmessi rappresentano non soltanto una dimostrazione di amore nei confronti della propria essenza culturale ma anche della consapevolezza che la storia della propria comunità, non tanto quella personale, può entrare in sistemi di comunicazione a diffusione illimitata. Si può quindi affermare che l'obiettivo principale di valorizzazione dell'eredità culturale di queste intellocutrici diventa piuttosto raggiungere la «comunità di eredità» nel significato contemplato dalla Convenzione Faro (Consiglio d'Europa 2005).⁷ Grazie alla coscienza delle connessioni possibili in una rete di soggetti, il loro concetto di comunità va perciò oltre a quella di stretta appartenenza che tuttavia «rappresenta la matrice sociale entro la quale il grosso del folklore viene appreso usato e trasmesso» (Bauman 2001: 104). Ne consegue che tale dimensione appare superata da concezioni che appartengono a un sistema culturale cui non si pongono limiti sociali o geografici. Cirilla Madotto infatti non soltanto esprime questa convinzione attraverso frasi come «*midwa grewa dalëč*» 'noi due arriviamo lontano', quando trova riscontro nella produzione scientifica o nell'applicazione del suo repertorio orale, ma invita implicitamente a diffonderlo in tutte le forme possibili nonché a instaurare rapporti e connessioni. Grazie al feedback giunto da ricercatori o da visitatori, soprattutto sloveni, che hanno dimostrato di conoscerla come portatrice della tradizione, questo suo naturale atteggiamento ottiene ulteriori conferme. Benché l'idea della conservazione (archivistica) si ponga alla base della sua necessità di memoria, dimostra altresì che si tratta soltanto di una fase della ricerca.

Altre collezioni di tradizione orale derivano da recenti rilevazioni sul campo realizzate nell'ambito di tesi di laurea presso l'Università degli Studi di Udine. Per le Valli del Natisone Iussa ([1993]), che riproduce il ricco repertorio di

⁷ Cfr. la definizione nel testo della convenzione firmata dall'Italia il 27/2/2013 ma non ratificata: «Article 2 – Definitions / For the purposes of this Convention, [...] / b. a heritage community consists of people who value specific aspects of cultural heritage which they wish, within the framework of public action, to sustain and transmit to future generations».

Ilde Chiabudini, Pericoli ([2006]) e Crisetig ([2009]); Lorenzi ([2007]) invece ha svolto l'ultima indagine di più ampie dimensioni a Resia, Berginc ([2013]) nell'Alto Isonzo. A questo proposito mi limito infine a riferire il dato che costantemente emerge dalle tesi di laurea, relazioni o da altri elaborati proposti agli studenti dell'Università degli Studi di Udine: instaurando relazioni di scambio di conoscenze, inaspettate proprio dagli stessi attori del contesto comunicativo (solitamente nonni e nipoti), viene valorizzato un patrimonio, sconosciuto da parte dei giovani, e mai considerato da nessuno per quanto riguarda gli interlocutori anziani (cfr. anche Clemente 2010a).

NUOVE SFIDE PER LA RICERCA NEL PAESAGGIO CULTURALE

Nonostante l'ingente quantità di materiali conservati negli archivi e nelle collezioni, le sfide che giungono dal campo, anche attraverso i risultati delle ultime indagini sopra menzionate, continuano ad alimentare il fascino per le attività di ricerca. Nuovi fenomeni interessano il territorio considerato e non soltanto. Si registrano infatti alcune istanze o quantomeno opportunità per attivare interazioni all'interno della «comunità di eredità», intesa quindi «come una geometria variabile priva del riferimento all'etnicità o ad altre comunità rigide». ⁸ Il potenziale offerto dalla tradizione orale negli ultimi anni richiama la nostra attenzione essendosi affermate modalità comunicative tali da permettere a nuove figure di protagonisti di creare 'ambienti narrativi' in contesti sociali diversi e più ampi rispetto al focolare tradizionale, anche attraverso i nuovi media (cfr. anche Mugnaini 2001: 57). I narratori interagiscono oggi con il pubblico in eventi organizzati soprattutto nelle scuole, nei centri culturali e nei festival (anche in Slovenia), nei locali di ristorazione, nell'ambiente naturale e antropico. Il nuovo fenomeno riguarda Resia con l'attività di Silvana Paletti⁹ e le Valli del Natisone, dove da alcuni anni sono attivi in particolare Renzo Gariup, Giovanni Coren, Ada Tomasetig,¹⁰ Marina Cernetig (alle iniziative possono partecipare occasionalmente anche altri narratori, di solito sono narratrici) e, eccetto nelle scuole, incontrano un pubblico solitamente numeroso e non giovane.¹¹

⁸ Cfr. Council of Europe 2005: «A heritage community is thus defined as a variable geometry without reference to ethnicity or other rigid communities». Framework Convention (...). Explanatory Report / Section I – Aims, definitions and principles / Article 2 – Definitions. (la traduzione italiana del passo è dello scrivente)

⁹ A proposito dell'attività di S. Paletti cfr. Dapit 2013.

¹⁰ Cfr. l'ampia raccolta di testi pubblicati in Tomasetig 2011.

¹¹ Ringrazio Marina Cernetig per i dati forniti il 30.12.2014.

In particolare Silvana Paletti e Ada Tomasetig, entrambe portatrici della tradizione e allo stesso tempo raccoglitrice, svolgono un ruolo importante non soltanto nella raccolta e conservazione di sapere folklorico ma anche nella sua rappresentazione nel contesto sociale.

Questo dato induce a riflettere sulla funzione delle nuove modalità di diffusione della tradizione orale con cui, pare, il pubblico o le «comunità di eredità», siano in grado di identificarsi tramandando un atteggiamento che riconosce ad essa significati e valori stabili.¹²

Vale la pena infine mettere in evidenza alcuni progetti specifici divenuti obiettivi delle strutture museali del territorio per rappresentare la tradizione «viva». A Resia, che ancora all'epoca delle indagini di Milko Matičetov poteva vantarsi della definizione «the rich home of words» (presa a prestito da Finnegan 2007: 223 che così definiva l'Africa), o di *folklorni eldorado* 'l'eldorado folklorico' (Matičetov, Štefan 2010: 17) è in fase di svolgimento il progetto *Zverinice tu-w Reziji / Zverinice v Reziji* che prevede di istituire una sezione dedicata al patrimonio immateriale all'interno del Museo della gente della Val Resia. Del resto anche lo SMO - *Slovensko multimedialno okno*, il museo inaugurato nel 2013 a San Pietro al Natisone, fa largo uso di testimonianze orali (audio e visuali). Il Museo etnografico di Malborghetto si rivela tuttavia la prima istituzione che ha offerto un tetto alle copie delle registrazioni degli etnomusicologi del GNI ZRC SAZU.

Evocando ancora il potenziale di rappresentazione dello SMO, luogo in cui si riconosce e attribuisce un valore patrimoniale alla memoria, va aggiunto che le interviste riprodotte sugli schermi sono in effetti materia 'da museo' dotata di dignità patrimoniale ma allo stesso tempo si distinguono anche come performance, espressione dell'arte orale (cfr. anche Giuffré, Lapicciarella Zingari 2010: 151). Le tecnologie multimediali consentono infatti di riprodurre la più ampia gamma di elementi contestuali della narrazione. In questo senso il museo con le sue collezioni o archivi diventa davvero «spazio immaginativo e luogo di navigazione per il futuro» usando il sottotitolo di un saggio di Pietro Clemente, secondo cui il passato/presente rappresentato risulterà inevitabilmente «futuro» e «possibilità» (Clemente 2010b: 36).

12 Cfr. i dati relativi al ruolo della tradizione (orale) ottenuti da un questionario rivolto a un campione di genitori e di alunni della Scuola bilingue di San Pietro al Natisone in Cendou (2011: 82-83, 92-94).

LA RICERCA DEL CONTESTO

Lo stato e i contenuti delle collezioni menzionate suggeriscono varie questioni, anche in chiave autoriflessiva, e pongono interrogativi di natura metodologica riguardanti da un lato il lavoro compiuto, dall'altro il futuro dell'indagine con i relativi risvolti sul piano della valorizzazione. In questo senso siamo attratti non soltanto da «questioni circa il modo in cui la gente in pratica si comporta e comunica nella sfera della tradizione orale e delle arti verbali e come il ricercatore può comprendere, registrare e analizzare questo processo e i suoi prodotti» come suggerito anche da Finnegan (2001: 97), ma soprattutto da problematiche che si inscrivono nel discorso delle relazioni contestuali.

La questione, dibattuta in varie discipline, diventa oggetto di interesse da parte dei folkloristi americani nel secondo Novecento e nel 1954 William Bascom emerge come precursore grazie alla sue teorie funzionaliste espresse nel settore etnologico (Ben-Amos 1996: 217-218).

Data la complessità del tema, nelle righe seguenti cercheremo di coglierne l'interesse di alcuni studiosi, senza alcuna pretesa di esaustività. Sia nell'ambiente sloveno che italiano alcuni ricercatori hanno compiuto vari tentativi di divulgare e sviluppare il discorso relativo al contesto. Nel paragrafo *Tradizione orale: dal testo al contesto* di un interessante saggio, Fabio Mugnaini (2001) individua uno dei nodi della ricerca riferendosi a vari autori che si sono occupati del superamento del testo come «oggetto». Nello stesso volume Ruth Finnegan trattando lo stesso problema afferma: «Ma che alcuni di tali preconcetti culturali circa il ruolo e la natura del testo siano operanti emerge da molteplici istanze di ricerca, in cui l'osservatore occidentale è partito proprio dal modello di un "testo" verbale fissato, esistente, già pronto e in attesa di essere raccolto e analizzato» (Finnegan 2001: 91).

Un atteggiamento critico nei confronti di «tante recenti edizioni di narrativa popolare in Friuli» viene espresso anche da Gian Paolo Gri (2001: 12-13) che, nella *Presentazione* dello straordinario volume di Novella Cantarutti dedicata alla tradizione orale, auspica una ricerca in grado di cogliere «il livello della selezione» dei singoli repertori narrativi di una certa località. Secondo Gri «[p]er sciogliere il nodo occorre saper restituire agli informatori la loro propria storia, le loro relazioni, il loro rapporto con la tradizione e con l'ambiente. A questo modo soltanto acquistano significato le mille parole trasmesse e raccontate quasi esclusivamente da donne in paesi di montagna [...]» (Gri 2001: 12-13).

Come ricordato da Bauman (2001: 107) «La ricerca sul “folklore in contesto” è un’impresa molteplice, che per essere efficacemente condotta richiede che ci si occupi della dimensione contestuale direttamente, e che costituisca l’obiettivo centrale della ricerca sul campo fin dall’inizio, non semplicemente relegata allo *status* di categoria di informazioni complementari, residuale o secondaria, magari da essere correlata o applicata al materiale folklorico a qualche stadio più avanzato dell’analisi». Il complesso delle relazioni contestuali a cui Bauman riflette si articola in sei ampi obiettivi attorno ai quali i dati dovrebbero essere organizzati. Tali obiettivi appartengono al «contesto culturale», ossia il contesto del significato, istituzionale e del sistema comunicativo, e al «contesto sociale», suddiviso in base sociale, contesto individuale e contesto situazionale (cfr. Bauman 2001).

Molto pertinente alla discussione risulta inoltre, a nostro avviso, la complessità del concetto di testo di cui sarebbe utile e opportuno tenere conto sin dalle prime fasi dell’indagine dedicata all’oralità e ai testi verbali. In questo senso riteniamo molto illuminante la sequenza terminologica e concettuale proposta da Hanks (1989: 96) che, trattando di testo e testualità, intravede «*a family of loosely interconnected concepts*» quali *co-text*, *meta-text*, *con-text*, *pre-text*, *sub-text*, *after-text*.¹³

Nel XX secolo in ambito sloveno i ricercatori si sono dedicati prevalentemente alla dimensione testuale, benché Milko Matičetov nei suoi saggi, e non soltanto in quelli più recenti, abbia intuito l’importanza e tenuto conto del piano contestuale e degli aspetti intrinseci al testo o estetici (cfr. Anche Ivančič Kutin 2011: 18-19). Un esempio eloquente in questo senso è rappresentato dalla monografia costruita intorno alla figura del novellatore Anton Dremelj - Resnik, esito di una ricerca sul campo realizzata nel 1959 e appena pubblicata (Matičetov, Štefan 2010). Della questione relativa al contesto sul piano teorico si è occupata invece Marija Stanonik¹⁴ e, in modo specifico per il genere della narrativa popolare, Barbara Ivančič Kutin continua e applica tale approccio alle proprie ricerche sul campo i cui esiti sono visibili in vari studi.¹⁵ Definisce inoltre come *folklorno srečanje*

13 Per il significato attribuito da Hanks ai termini di questa rassegna si rimanda al passo citato, fruibile in lingua italiana anche nel contributo di Finnegan (2001: 94).

14 Tra i vari studi specifici dell’autrice citiamo la monografia Stanonik (2001).

15 Cfr. Ivančič Kutin (2011) e in particolare Idem (2012), saggio in cui l’attenzione rivolta alla dimensione contestuale lascia emergere interessanti aspetti nell’analisi del repertorio e della figura del novellatore contemporaneo Janez Ludvik.

‘incontro folklorico’ la situazione che unisce tutti gli eventi folklorici (*folklorni dogodki*) sviluppatasi nello stesso contesto sociale in un dato lasso di tempo comprendendo anche i testi che connettono i vari eventi o unità (Ivančič Kutin 2011: 18).

Di fronte alle migliaia di testi verbali ‘collezionati’ e conservati su supporto cartaceo, audio oppure video, il primo grande interrogativo che si pone riguarda allora la misura in cui l’approccio alla ricerca abbia tenuto conto dell’evoluzione teorica relativa all’idea di contesto. Questa del resto richiama una molteplicità di concetti attinenti, a nostro avviso, al discorso proposto e che, in questa sede, è stato solamente evocato. Poiché nello spazio sloveno e friulano tale misura risulta piuttosto marginale e forse soltanto in una dimensione ‘intuitiva’, sarà opportuno contemplare tale problema di fronte alle sfide che si delineano nell’eventuale analisi delle collezioni sonore. La loro consistenza globale e lo stato in cui vertono non impediscono tuttavia di offrire notevoli opportunità all’analisi antropologica se trattati attraverso ottiche ampie e non segmentarie.

IN LUOGO DELLE CONCLUSIONI

Da tempo gli orientamenti delle singole unità museali o dei soggetti interessati invitano a far confluire materiali e collezioni audiovisive nei propri archivi offrendo una dimora alle tante voci documentate nel territorio linguistico sloveno della provincia di Udine.

Nella cornice del presente discorso proponiamo di inserire la questione, piuttosto dibattuta, dei processi di patrimonializzazione che coinvolge la «comunità di eredità». La ricerca etnografica in questi contesti presenta delle sfide metodologiche e delle criticità, prima di tutto «il rischio di fissare e reificare l’intangibile» (cfr. Allovio 2011: 30) in processi considerati «per la loro stessa natura politica carichi di ambiguità negli effetti più che nelle dichiarazioni e intenzioni» (Lapicciarella Zingari 2011: 96), mentre ancora più delicata appare la questione delle relazioni tra politiche e poetiche, individui e sistemi culturali, come messo in luce da De Simonis, Lapicciarella Zingari, Mantovani (2013: 95) che parlano del «passaggio dal desiderio di condivisione della memoria attraverso la narrazione e la testimonianza alla domanda-progetto di patrimonializzazione». La conservazione e valorizzazione nonché i conseguenti risvolti applicativi degli «oggetti patrimoniali» infatti pongono gli attori della «comunità di eredità» di

fronte a dilemmi senza tuttavia impedire loro di giungere a interessanti soluzioni come suggerito nei saggi degli autori appena citati. Come (ri)consegnare le collezioni alla comunità di appartenenza o alla comunità di eredità potrebbe rappresentare un percorso irto di ostacoli ma le sinergie sono del resto attive nel paesaggio culturale del territorio linguistico sloveno in Italia. Sul piano etico invece siamo occupati dal pensiero che, di fronte a tanto impegno e altrettante aspettative dei testimoni, espresse essenzialmente in domanda di memoria, il ricercatore sa di non poter dare una risposta esauriente a questa necessità, dato che la valorizzazione del patrimonio ereditato di frequente si realizza soltanto in misura parziale. Peraltro il ruolo che i testimoni ci chiedono di assumere talvolta si rivela di dimensioni incommensurabili e tuttavia tengo in grande considerazione le parole di Pietro Clemente quando afferma che «lo studioso si fa in qualche modo anche tramite corporeo di memorie, nel senso che entrano nel suo repertorio (...)» (Bachiddu 2012: 57).

I musei, gli archivi e le collezioni evocano storie personali e, come ricorda Clemente (2010b: 37), di tutti i soggetti attivi nell'interazione emerge la storia e l'evoluzione culturale, anche del ricercatore. Nella cornice di queste riflessioni colgo tuttavia delle allusioni a ulteriori stratificazioni narrative ancora celate nella dimensione dell'esperienza verificatasi nelle numerose interazioni umane vissute sul campo e, come ricorda Lapicciarella Zingari (2012: 246), «[l]'ascolto delle voci per noi antropologi è dimensione umana e conoscitiva fondamentale, che si sviluppa come ricerca di segni e tracce dentro ed intorno allo scambio orale». Da una prospettiva dell'autoriflessione tuttavia rimpiango di non aver lasciato emergere, in misura maggiore, nella parte critica dei miei saggi, tale dimensione vissuta in una così ampia varietà di contesti e situazioni in cui i testimoni sono stati protagonisti e con i quali ho interagito: negli alpeggi e nelle loro dimore, durante le serate a veglia o nelle feste, insieme a loro nel paesaggio naturale ed antropico sulle tracce delle attività umane svolte in quei luoghi, in molteplici contesti sociali più o meno ampi, e anche sul 'set' di documentari televisivi.¹⁶ Protagonisti e interlocutori fondamentali sono stati per me anche Milko Matičetov e Pavle Merkuš; in questa occasione li ricordo in particolare nei momenti trascorsi insieme sul campo o durante le innumerevoli conversazioni spontanee sorte intorno alla loro e alla nostra ricerca a Resia e nel Torre. A loro devo un contributo imprescindibile nel contesto generale della mia pratica etnografica sul campo.

16 Cfr. il film di Hanka Kastelicova 2005/2006 in cui Cirilla Madotto Prešćina appare come uno dei protagonisti.

Quanto evocato nelle righe precedenti si rivela come intensa esperienza di alterità per il ricercatore che diventa uno dei soggetti nei confronti dei quali gli interlocutori, talvolta, si pongono anche con atteggiamento critico, riconoscendo in fondo anche così il suo ruolo nel reticolo degli attori in gioco. Anche nel mio caso si è trattato molte volte del posizionamento, talora difficoltoso, del ricercatore costretto a cercare collocazioni in base all'identità che gli intervistati gli attribuiscono (cfr. anche Giuffré, Lapicciarella Zingari 2010: 128-129) e alle continue negoziazioni o «“fusioni di orizzonti” antropologici e nativi» (Malighetti 1998: 205) che la pratica etnografica impone nelle relazioni sul campo.

Concludo questo contributo con l'accento soltanto a una questione che mi sta particolarmente a cuore e riguarda il piano estetico, la bellezza delle narrazioni. Di nuovo va invocata la dimensione dell'alterità che, emanata attraverso l'atto comunicativo, anche registrato, diventa forte esperienza emotiva, che si tratti della visita allo SMO, o dell'ascolto del ricchissimo archivio di Milko Matičetov o di qualsiasi altra collezione più o meno dotata di elementi di contesto. Del resto sorprende sempre l'effetto di seduzione esercitato, anche sul pubblico contemporaneo di ogni età, dalla narrazione, esperienza in grado forse di evocare, fra l'altro, che «la comunicazione verbale dipende dalla voce, dall'interazione viso a viso» (Goody 2002: 33) e che quindi nella performace orale c'è almeno un compagno come narratore o educatore.

FONTI E BIBLIOGRAFIA

Bibliografia

ALLOVIO, Stefano, 2011: Etnografie e patrimoni che scombinano. *La ricerca folklorica* 64: 27-36.

BACHIDDU, Elena (a cura di), 2012: *Intervista a Pietro Clemente*. Elena Bachiddu, a cura di: «*Fonti orali*». *Approcci e dialoghi tra antropologia e storia orale*. *Lares* LXXVIII 1-2: 21-58.

BAUMAN, Richard, 2001: *La ricerca sul campo in ambito folklorico nelle sue relazioni contestuali*. Pietro Clemente, Fabio Mugnaini (a cura di) *Oltre il folklore. Tradizioni popolari e antropologia nella società contemporanea*. Roma: Carocci. 99-109.

BEN-AMOS, Dan, 1996: *Kontext*. Rolf Wilhelm Brednich et al. (Hrg.): *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. Band 8/Lieferung 1. Berlin-New York: Walter de Gruyter. 217-237.

BERGINC, Polona, 2013: *Ustna kulturna dediščina Gornjega Posočja*. Tesi di laurea. Università degli Studi di Udine. Corso di laurea in Lingue e Letterature Straniere, aa. 2012-2013.

CENDOU, Francesco, 2011: *La scuola bilingue di San Pietro al Natisone e l'utilizzo della tradizione orale in lingua slovena*. Tesi di laurea, Università degli Studi di Udine, Facoltà di Scienze della formazione, aa. 2010-2011.

CLEMENTE, Pietro, 2007: *Le loro voci e le nostre*. Alessandro Andreini, Pietro Clemente (a cura di): *I custodi delle voci. Archivi orali in Toscana: primo censimento*, Firenze: Centro Stampa Regione Toscana.

CLEMENTE, Pietro, 2010a: Ascoltare la vita, *Accademia degli Euteleti della città di San Miniato al tedesco*. *Rivista di storia, lettere, scienze e arti* 77: 439-446.

CLEMENTE, Pietro, 2010b: Il passato è imprevedibile. L'archivio come spazio immaginativo e luogo di navigazione per il futuro. *Lares* LXXVI/1: 34-39.

CRISSETIG, Giulia, [2009]: *La tradizione orale nell'alta Valle del Cosizza*. Tesi di laurea. Università degli Studi di Udine, Facoltà di Lingue e letterature straniere, aa. 2008-2009.

DAPIT, Roberto, 1995: *La Slavia Friulana – lingue e culture. Resia, Torre, Natisone. Bibliografia ragionata / Beneška Slovenija – jezik in kultura. Rezija, Ter, Nadiža. Kritična bibliografija*. Cividale / Čedad in San Pietro al Natisone / Špeter: Circolo Culturale / Kulturno društvo Ivan Trinko in Cooperativa / Zadruga Lipa.

DAPIT, Roberto, 2004: *Ustno izročilo kot vir kratke pripovedne proze v Beneški Sloveniji*. Irena Novak-Popov (a cura di): *Slovenska kratka pripovedna proza, Ljubljana, 9-11. december 2004*, (Obdobja, Metode in zvrsti, 23). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 619-625.

DAPIT, Roberto, 2013: Razsežnost sodobnega ustnega izročila v Rezji (Italija). *Traditiones* 42/1: 175-186.

DE SIMONIS, Paolo, LAPICCIRELLA ZINGARI, Valentina, MANTOVANI, Silvia, 2013: Narrando@Fiesole. Abitare il paesaggio, ascoltarne le voci. *Ri-Vista ricerche per la progettazione del paesaggio* 19: 85-99. (http://www.rivista-architetturadelpaesaggio.unifi.it/19ri/pdf/10_Zingari_Simonis_Mantovani_19R.pdf)

FABIETTI, Ugo, (a cura di) 1998: *Etnografia e culture. Antropologi, informatori e politiche dell'identità*. Roma: Carocci Editore.

FINNEGAN, Ruth, 2001: Tradizioni orali e arte verbale: il caso speciale del "testo". Pietro Clemente, Fabio Mugnaini (a cura di): *Oltre il folklore. Tradizioni popolari e antropologia nella società contemporanea*. Roma: Carocci Editore. 89-98.

FINNEGAN, Ruth, 2007: *The Oral and Beyond. Doing Things with Words in Africa*. Oxford, Chicago, Pietermaritzburg: James Currey, The University of Chicago Press, University of KwuZulu-Natal Press.

GIUFFRÈ, Martina, LAPICCIRELLA ZINGARI, Valentina, 2010: *Oltre il testo, oltre l'intervista. Sguardi etnografici*. Massimo Pistacchi (a cura di): *Vive voci. L'intervista come fonte di documentazione*. Roma: Donzelli Editore. 123-154.

GRI, Gian Paolo, 2001: *Presentazione*. Novella Cantarutti. *Oh, ce gran biela vintura!... Testi di tradizione orale tra il Meduna e le Covalli*. Pasian di Prato: Editrice Leonardo. 7-15.

HANKS, William F., 1989: Text and Textuality. *Annual Review of Anthropology* 18: 95-127.

IUSSA, Raffaella, [1993]: *Narrativa di tradizione orale in Val Natisone. Il repertorio di Ilde Chiabudini (Cicigolis/Ščigla)*. Tesi di laurea in Storia delle tradizioni popolari aa. 1992-1993. Trieste: Università degli Studi, Facoltà di Lettere e Filosofia.

IVANČIČ KUTIN, Barbara, 2011: *Živa pripoved v zapisu. Kontekst, tekstura in prekodiranje pripovedi Tine Kravanja iz Bavšice*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Ethnologica – Dissertationes, 3).

IVANČIČ KUTIN, Barbara, 2012: Ludvik Janež – a storyteller and collector of local folklore stories, *Studia Mythologica Slavica* 15: 305-321.

LAPICCIRELLA ZINGARI, Valentina, 2011: Patrimoni immateriali e diritto alla cultura, tra musei, territori e comunità. Note dalla Savoia Alpina. *La ricerca folklorica* 64: 95-104.

LAPICCIRELLA ZINGARI, Valentina, 2012: I paesaggi delle voci in un percorso di frontiera. Note a partire da alcuni terreni etnografici e museografici. Elena Bachiddu (a cura di): «*Fonti orali*». *Approcci e dialoghi tra antropologia e storia orale*. *Lares* LXXVIII 1-2: 245-286.

LORENZI, Cristina, [2007]: *La tradizione orale in Val Resia. Ricerca, trascrizione e traduzione di testi dialettali*, Tesi di laurea. Università degli Studi di Udine, Facoltà di Lingue e Letterature Straniere, aa. 2006-2007.

MALIGHETTI, Roberto, 1998: *Dal punto di vista dell'antropologo. L'etnografia del lavoro antropologico*. Ugo Fabietti (a cura di): *Etnografia e culture. Antropologi, informatori e politiche dell'identità*. Roma: Carocci. 201-215.

MATIČETOV, Milko, 1981: *Resia. Bibliografia ragionata (1927–1979)*. Udine: Editrice Graphik Studio.

MATIČETOV, Milko, ŠTEFAN, Anja, 2010: *Anton Dremelj – Resnik*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Zbirka Slovenski pravljničarji, 1).

MERKÙ, Pavle, 2003: *Tonanina tonanà. Ljudsko izročilo Slovencev v Italiji. Druga knjiga / Le tradizioni popolari degli sloveni in Italia. Volume secondo*. Udine: Pizzicato.

MERKÙ, Pavle, 2004²: *Ljudsko izročilo Slovencev v Italiji / Le tradizioni popolari degli sloveni in Italia*. Udine: Pizzicato.

MUGNAINI, Fabio, 2001: *Introduzione. Le tradizioni di domani*. Pietro Clemente, Fabio Mugnaini (a cura di): *Oltre il folklore. Tradizioni popolari e antropologia nella società contemporanea*. Roma: Carocci. 11-72.

PERICOLI, Stefano, [2006]: *Traduzione di un corpus di narrativa orale nel dialetto sloveno delle Valli del Natisone*. Tesi di laurea in Mediazione culturale Lingue dell'Europa Centrale e Orientale aa. 2005-2006. Università degli Studi di Udine, Facoltà di Lingue e Letterature Straniere.

STANONIK, Marija, 2001: *Teoretični oris slovstvene folklore*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

TOMASETIG, Ada et al. (a cura di), 2011: *Od Idrije do Nediže. Benečija / Dal Judrio al Natisone. Slavia Friulana*. Reana del Rojale: Chiandetti (Miti, fiabe e leggende del Friuli storico - Istituto di ricerca Achille Tellini, 12).

Sitografia

CONSIGLIO D'EUROPA, 2005: *Convenzione quadro del Consiglio d'Europa sul valore dell'eredità culturale per la società*. STCE n° : 199. Faro, 27.X.2005.

(<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=199&CM=8&CL=ITA>, consultato il 24.11.2014)

COUNCIL OF EUROPE, 2005: *Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*. Faro, 27.X.2005. *Explanatory Report*.

(<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/199.htm>)

Documenti visuali

KASTELICOVA, Hanka, 2005-2006: *Ta rožina dolina*, TV Slovenija (DVD).

SLOVENSKO USTNO IZROČILO V VIDEMSKI POKRAJINI: RAZISKOVANJE IN VREDNOTENJE

Prispevek nudi podatke o zbirkah ustnega izročila, zbranih na terenu na slovensko govorečem območju videmske pokrajine od druge polovice prejšnjega stoletja do danes. Zbirke so shranjene v obliki zvočnih posnetkov. V nekaterih primerih gre za obsežne, večinoma še ne objavljene zbirke, ki iz vidika znanosti in uporabnosti še vedno niso splošno ovrednotene. Prednostno obravnavane vrste so pripovedna besedila, predvsem pravljice in povedke o bajeslovnih bitjih, v zbirki pa so vse zvrsti ustnega izročila, tudi na primer pripovedne, lirske, improvizirane ali verske pesmi ter druge oblike besedil. Na voljo so podrobni podatki o gradivu, zbranim v širših raziskovalnih akcijah. Glavnino predstavljajo rezijanski arhiv Milka Matičetovega, ki je v kopiji shranjen tudi na Univerzi v Vidmu, in zbirka Pavleta Merkušja (oba sta zbirala ustna besedila v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja), ter zbirka Roberta Dapita, ki je zbiral zvočne zapise od začetka devetdesetih let prejšnjega stoletja dalje. Poleg teh so še zbirke Silvine Paletti in Ade Tomasetig ter manjše zbirke, ki izhajajo iz raziskav na terenu za diplomske naloge. Cilj Etnografskega muzeja v Naborjetu, Muzeja rezijanskih ljudi, Etnografske zbirke Bardo ter Inštituta za slovensko kulturo je združitev vseh zvočnih in vizualnih zapisov v lastnih arhivih. Avtor opozarja tudi na pojav pripovedovanja v novih družbenih okoljih, ki je posledica velikih družbeno-gospodarskih sprememb v zadnjih nekaj desetletjih, v katerih se osebnosti, kot sta Silvana Paletti in Ada Tomasetig, v vlogi zbiralk pa tudi v vlogi pripovedovalk, obračata na občinstvo, ki ga ne predstavlja zgolj lokalna skupnost, temveč širša javnost ali »dediščinska skupnost«, če naj uporabimo termin konvencije FARO Sveta Evrope iz leta 2005.

Sledi še razglabljanje o pristopu k raziskavi, dokumentiranju in stanju materialnega dela zbirk, ki služi kot uvodno vprašanje konteksta etnografskega raziskovanja, s katerim skušamo razbrati, v kolikšnem obsegu je bil upoštevan pri samem zbiranju materiala. Ne glede na razvoj teoretičnega pristopa v Združenih državah Amerike od petdesetih let prejšnjega stoletja na temo etnografskega raziskovanja v kontekstu so omenjene zbirke v večini sosledje besedil, drugi elementi za opredelitev konteksta pa izhajajo predvsem iz esejev raziskovalcev. Tak pristop je značilnejši za starejše zbirke, verjetno tudi zaradi cene magnetofonskih trakov, ki je diktirala varčevanje pri porabi materiala. Pri

novejših zapisih na avdio kasete Roberta Dapita so pogostejša vmesna besedila, ki delujejo kot vezni člen med različnimi pripovedmi ali pesmi - te so osnovni predmet raziskave. Milko Matičetov se je vsekakor zavedal pomembnosti vprašanja konteksta, saj ga je vključil v svoje raziskovalno delo.

V okviru metodologije raziskovanja se zastavljajo tudi vprašanja v zvezi z izzivi, ki jih na eni strani predstavlja ohranjanje, vrednotenje dediščine in pregled vseh obstoječih zbirk, na drugi strani pa vidiki, ki izhajajo predvsem iz medsebojnega vpliva med raziskovalcem in informatorjem oziroma iz konteksta in vloge udeležencev. Tako se razvije izvajanje etnografskega raziskovanja na terenu, katere namen je izgradnja vedno bolj poglobljenega antropološkega znanja.

Roberto Dapit
Università degli Studi di Udine
Dipartimento di Lingue e Letterature Straniere
Via A. Zanon, 6
33100 Udine
Italia
roberto.dapit@uniud.it

NAREČJA ZAHODNEGA SLOVENSKEGA JEZIKOVNEGA PROSTORA

DIALECTS OF WESTERN SLOVENIAN LINGUISTIC TERRITORY

DANILO ZULJAN KUMAR

V prispevku bodo predstavljena narečja, ki se govorijo na območju, zajetem v projekt *ZBORZBIRK*. To so: koroško ziljsko narečje, kot se govori v Kanalski in Zgornjesavski dolini, rezijansko, tersko, nadiško, obsoško in briško narečje ter banjško podnarečje kraškega narečja. V uvodu bodo orisane osnovne skupne značilnosti severozahodne slovenske narečne osnove, ki se je nadalje delila na severni in zahodni del, v nadaljevanju pa bodo predstavljene osnovne glasoslovne definicijske lastnosti posameznih narečij. Opisom narečij bodo dodano narečna besedila, ki so bila posneta v posameznih nastajajočih muzejskih zbirkah ali pa jih je avtorica prispevka zbrala ob svojem dialektološkem delu.

Ključne besede: slovenska narečja, zahodni slovenski prostor, glasoslovje, narečna besedila, oblikoslovne značilnosti.

The article deals with the dialects, spoken in the area treated in the project *ZBORZBIRK*. They are the following: the Carinthian Gail Valley dialect of Val Canale and Upper Sava Valley, the Resian, the Torre Valley dialect, the Natisone Valley dialect, the Soča dialect, the Brda and the Banjšice subdialect of the Karst dialect. At the beginning the basic common characteristic of the north-western Slovenian dialectal basis, which was further on divided into the north and the south part, will be introduced. In the second part basic phonological defining characteristics of individual dialects will be illuminated. Dialectal texts will be added to the dialect descriptions. They were recorded in the new museum collections or during the field-work of the author of the article.

Key words: Slovenian dialects, western Slovenian territory, phonology, dialectal texts, morphological features.

Uvod¹

Na območju, zajetem v projekt *ZBORZBIRK - Kulturna dediščina v zbirkah med Alpami in Krasom*, se govori šest narečij in eno podnarečje. To so: koroško ziljsko narečje Kanalske in Zgornjesavske doline, rezijansko, tersko, nadiško, obsoško in briško narečje ter banjško podnarečje kraškega narečja.

Glede na starejše jezikovne spremembe (diahrona delitev slovenskih narečij) spadajo obravnavana narečja v severozahodno slovensko narečno osnovo, ki so ji skupne naslednje značilnosti: 1. razvoj issln. * \bar{e} v **ie*, 2. razvoj issln. * \bar{o} v **uo* in 3. pozna denazalizacija issln. * \bar{e} in * \bar{o} (glede na jugovzhodno narečno osnovo).

Severozahodna narečna osnova se nadalje deli na severni del, kamor prištevamo narečja koroške narečne skupine ter rezijansko narečje, in zahodni del, ki se nadalje deli na beneško-kraško narečno ploskev, kamor prištevamo tersko, nadiško, briško in kraško narečje z banjškim podnarečjem, ter obsoško-idrijsko narečno ploskev, kamor prištevamo obsoško, tolminsko, cerkljansko in črnovrško narečje. Dela se med seboj razlikujeta po vokalizaciji issln. * \bar{a} in * \bar{a} -ter po času podaljšanja staro- in novoakutiranih samoglasnikov v nezadnjem besednem zlogu.

V severnem delu sta se issln. * \bar{a} /* \bar{a} - vokalizirala v * \bar{e} (zilj. *ḍē:n*,² *v̄ē:s*; *m̄ē:ša*, *p̄ē:snan* ‘pahnem’, *p̄ē:sje* ‘pasji’),³ medtem ko sta se v zahodnem delu vokalizirala v * \bar{a} , (nad. *d̄ā:n*, *v̄ā:s*; *m̄ā:ša*, *ūs̄ā:xne*), pri čemer je bila v severnem delu vokalizacija zgodnejša kot v zahodnem. Nasprotno je bilo podaljšanje staro- in novoakutiranih samoglasnikov v nezadnjem besednem zlogu zgodnejše v zahodnih slovenskih narečjih, zato so refleksi zanje tam enaki, medtem ko so v severnih narečjih zaradi kasnejšega podaljšanja različni⁴ (zilj. *l̄īd̄* ‘led’ : *n̄ēs̄u* ‘nesel’; zilj. *m̄ūast* ‘most’ : *h̄odn* ‘hodim’). V Reziji so se issln. * \bar{e} -, * \bar{e} - in * \bar{o} -

1 Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola, ki ga je na ZRC SAZU razvil dr. Peter Weiss.

2 V rezijanščini se je nadalje razvil v *i* (rez. *'din*).

3 Primeri v prispevku so iz rokopisne gradivske zbirke za SLA, Balloch (2010) in Ivančič Kutin (2007). Glej seznam gradiva in literature.

4 V narečjih panonske narečne skupine ostajajo nepodaljšani še danes.

prek **e* in **o* razvili v današnja tipično rezijanska posebna samoglasnika *e̞* in *o̞* (rez. 'česta, 'nešel; 'dober, 'osen 'osem' (Logar 1996a: 195).

Glede na mlajše jezikovne spremembe (sinhrona delitev slovenskih narečij) narečja, zajeta v projekt *ZBORZBIRK*, spadajo v dve narečni skupini, in sicer ziljsko v koroško, ostala narečja pa v primorsko narečno skupino, v katero poleg omenjenih prištevamo še notranjsko narečje,⁵ ki glede na starejše jezikovne pojave izhaja iz jugovzhodne narečne osnove in ima vse starejše razvojne značilnosti skupne z dolenjščino.

V nadaljevanju bodo prikazane osnovne glasoslovne definicijske lastnosti posameznih narečij, pri čemer bo vsakemu opisu dodano narečno besedilo, ki je bilo posneto v nastajajočih muzejskih zbirkah ali ob siceršnjem avtoričinem dialektološkem delu. Vsebina besedil je različna: ziljsko besedilo je pravljica o kuri in kravi, rezijansko o zgodovini nekega kotla in ljudeh, ki so imeli z njim opravka, tersko o ženitni ponudbi, nadiško o umetelnih svetilkah, ki jih je z veliko ljubeznijo izdeloval vaški kovač, obsoško o hišici v senožetih, briško o košari za orehe in banjsko o tem, kako je zbiralec prišel do diplome, ki jo je želel imeti v svoji zbirki. Ob koncu prispevka bodo podane še osnovne oblikoslovne in besedotvorne značilnosti obravnavanih narečij.

ZILJSKO NAREČJE

Sinhrono spada ziljsko narečje poleg obirskega, podjunskega, rožanskega, mežiškega in severnopohorskega (remšniškega) v koroško narečno skupino. Kot rečeno, spadajo koroška narečja v severozahodno narečno osnovo z dolgo ohranjenimi nosniki in diftongizacijo issln. **ē* in **ō* v **ie* in **uo*. Kasneje so se koroška narečja začela povezovati z ostalimi slovenskimi severnimi narečji, na kar kaže razvoj issln. **ā*/*-*ā* > **ē* ter pozno podaljšanje akutiranih samoglasnikov.

Koroško ziljsko narečje se govori v Ziljski dolini (od Šmohorja do Beljaka), v Kanalski dolini v Italiji ter v Zgornjesavski dolini (Rateče, Podkoren in Kranjska Gora). V Kanalski dolini se issln. **ē* in **ō* danes kažeta kot *iā* in *uā* (ukov. *klīāšče*, *γnīāzāda*; *nūās*, *zγūān*), enako tudi issln. **ē* (ovš. *piāč*, *ħāsīāle* 'veseli'), issln. **ē̇*-

5 Notranjsko narečje se govori v zgornji Vipavski dolini do Vrtovina, na jugovzhodnem delu Trnovskega gozda do Predmeje, na vzhodnem delu Krasa do Dutovelj in v okolici Trsta, v Brkinih ter na Notranjskem v pasu zahodno od Planinskega polja, Javornikov in Sneznika (Smole 2001: 35).

*ò- se kažeta kot *e*: in *o*: (ukov. *kaléna* ‘koleno’, *nabé:sta*; *kó:ža*, *škó:da*), enako tudi issln. *è- (ovš. *ré:ku*), issln. *ē/*è- in *ō/*ò- pa kot *e*: in *o*: (ukov. *pè:st*, *pé:ta*; *zò:ḅ*, *mó:ka*). Govori Zgornjesavske doline se od ostalih ziljskih govorov ločijo po monoftongizaciji diftongov in po sovpadu teh z ozkimi sredinskimi samoglasniki (zgornj. sav. *mlé:k*, *stré:xa*, *pè:č*, *senù:*).

Govori Kanalske in Zgornjesavske doline poznajo terciarni umik dolgega cirkumfleksa z zadnjega odprtega zloga na predzadnji (issln. **okō* > **òko*, npr. zilj. *čré:wo*, *dré:wo*, *sé:no*) ter umik naglasa v tipih issln. **ženà* > **žéna*/**žèna* in issln. **məglà* > **màgla*.

Tako govori Kanalske kot Zgornjesavske doline poznajo akanje (zilj. *na želé:zna kú:ra* ‘eno železno kuro’), švapanje, to je prehod issln. **l* > *w* pred zadnjimi samoglasniki in *ə* (zilj. *zné:swa* ‘znesla’, *mé:wa* ‘imela’) in prehod issln. **u* v priporiški *ḅ* pred sprednjimi samoglasniki (zilj. *natwá:čḅe* ‘natlačili’, *postà:ḅle* ‘postavili’, *ḅì:dḡ* ‘vidim’),⁶ issln. **l̄* > *l̄*, issln. **n̄* > *n̄*,⁷ issln. **g* > *ɣ/-x* (Ramovš 1935: 7–10; Logar 1991: 287; Logar 1996c: 126–132; Smole 2004: 20–22; Kenda-Jež 2005: 86–101; Šekli 2009: 298–299).

Pričujoča zgodba iz Ukev v Kanalski dolini pripoveduje o maščevanju stare ženice, ki so ji ukradli edino kravo iz hleva.

Pravljica o kuri in kravi

Tì:stala gó:ra pər cíərkvē se kli:če Čè:wa. Spó:da je pər stà:rəx cà:jtəx mé:wa na stà:ra žəní:ca e'na kà:jža, na xì:šca. Jə mé:wa 'tud na krá:va. Blí:zu je b'wa pa na já:ma, čì:ər sa kná:pe kapá:le 'vən sré:bro al pa zwá:to. Ən dè:n žé:na je mù:ərwa 'jətə na Tər'biš. Tì:st cà:jt sa je ubí:le krá:va ən pa sa ja sné:dle. Pò:le sa ja natwá:čḅe s síənən ən postà:ḅle ja k já:sləm. Pa žé:na, k-je pərš'wa mò:u, jə ví:dwa xí:tro, də jə xì:n krá:va. Zatò: je b'wa z'va abù:pana ən pa sə jə tē:wa maščəvà:tē. Jə š'wa k nən kavá:čo u Nabər'jet pa sené:wa:⁸
 »Nardítə na želé:zna kú:ra.«

⁶ V Zgornjesavski dolini le v Ratečah (Logar 1996g: 41), sicer pa to ni splošno koroška značilnost, ampak omejena na ziljsko narečje.

⁷ Vendar to ne velja za celotno ziljsko narečje, ampak le za Kanalsko in Zgornjesavsko dolino (Logar 1993: 134).

⁸ velela

Na pa je postà:ḃwa 'təm u já:ma, čìər sa š'le kná:pe nò:tərta. 'Təm nò:tərta jə postà:ḃwa tì:sta kú:ra. An pa ré:kwa: »Priət k-bò:ste vì: še 'kej dobì:lẹ u tó:tẹ gò:rẹ 'tu nòtřę, priət vo tóta kú:ra zné:swa zwá:te à:jce.«

Ən pa ad tì:stga cà:jta nì:sa 'vəč 'nəč skapà:lẹ.⁹

REZIJANSKO NAREČJE

Glede na mlajše jezikovne pojave spada rezijansko narečje v primorsko narečno skupino, do 14. stoletja pa se je razvijalo vzporedno z današnjimi koroškimi narečji. Enako kot koroška narečja pozna naslednje glasoslovne razvoje: issln. *ǝ/*ǝ- > *ē-, issln. *ē in *ō > *ie in *uo, issln. *ĕ-/*ĕ- > *ē, issln. *ò- > *ō ter issln. *ĕ/*ĕ- *in ǝ/*ǝ- > *ē in *ō, vendar nadaljnji razvoj teh glasov kaže na posebnosti rezijanskega narečja, pogojeni z njegovo izoliranostjo od ostalega slovenskega zaledja. Ti sta naslednji:

1. *ie > i (solb. *ba'sida* 'beseda', *lit* 'led') in *uo > u (solb. *kust* 'kost'), s čimer se je razvil monoftongični samoglasniški sistem, ki ga ne pozna nobeno drugo sosednje narečje;

2. *ē > e (solb. *'nesel*, *'pekəl*) in *ō > o (solb. *š'koda*, *p'rosen*); poleg zasoplih ali temnih e in o (e) in (o) ima rezijansčina v svojem sistemu še ĭ in ŷ.

V narečju so se izgubila fonološka tonemska in kvantitetna nasprotja. Enako kot ziljsko in tersko narečje pozna umik naglasa v tipu issln. *okô > òko, enako kot tersko, nadiško in deloma briško pa odsotnost umika naglasa v tipih issln. *ženà in *məglà. Osnovne soglasniške značilnosti so naslednje: issln. *l pred pavzo in pred soglasnikom > l¹⁰ (solb. *ko'tol*), issln. *í > j (solb. *'jūdə* 'ljudje'), *ń > n (solb. *ńaa* 'njega/njegov/a/o', issln. *-m > -n, issln. *g > g¹¹h/θ¹²-x (solb. *'mōel* 'mogel'), issln. *t > č (solb. *'več* 'več'), ž in ž v izposojenkah iz furlanščine (Logar 1996a: 194–195; Logar 1996b: 232–236; Šekli 2009: 298).

9 Povedala Lojza Jannah, Ukve 1997, zapisala Danila Zuljan Kumar. Za novi posnetek zgodbe se zahvaljujem dr. Nataši Gliha Komac. V poenostavljeni fonetični transkripciji objavljeno v Zupan (1999: 21).

10 Velja za vse rezijanske govore, razen za učejskega in osojskega (Logar 1996b: 236).

11 Samo v Bili (Logar 1996b: 236).

12 Samo v Solbici (Logar 1996b: 236).

Rezijanska zgodba govori o kotlu, ki so ga v muzej v Rezijo prinesli iz Idrskega pri Kobaridu, in sicer kot spomin na čase, ko so rezijanski mojstri – brusarji in *klonfarji* – prihajali na to območje popravljat lonce, kotle, dežnike, brusit nože ipd.

O Kotlu

Tu-*u* 'Režijə, tu-*u* 'neš mu'zeo, so 'rečə, te s'tare 'rečə, kə p'rajijo, da 'kako 'nošə 'jɯdə so 'živilə nur naa 'tɪmpa¹³ iz'de *u* 'Režijə. U'saka 'rič nən ra'čə 'kej 'lipaa, nən p'ravə, da 'kako 'jɯdə so 'dɛlalə, da 'kako 'jɯdə so se t'roštalə¹⁴ za 'mɛt 'lɔpə, za 'dɛlet, za u'rɛdət otro'ke anu za 'živət iz'de *u* do'lɪnɛ. 'Jɯdə nə 'niso kəj 'živilə iz'de *u* do'lɪnɛ, mo 'ni so pa 'dɛlalə 'pə svitɛ, nej'vec so z'nonə b'rɯsarjə, mo so 'bilə pa 'tɪ, kə so k'lonfalə, ano so 'bilə pa 'tɪ, kə so porou'noʊalə imb'rene,¹⁵ ano pa 'tɪ, kə so porou'noʊalə ok'ne, ano pa u'ažʊalə lon'ce. Iz'de *u* mu'zeo jɛ na 'vidanjɛ 'den ko'tol, den va'likə ko'tol 'romouə¹⁶ ko'tol. Nur naa 'tɪmpa i'ti ko'tol an servij'el¹⁷ za 'sɪrət, za 'kɯet 'rɛpə ano 'karjɛ¹⁸ ni re'či. 'Du nən 'rɛkel i'sə anu 'du nən 'dal i'si ko'tol? Jɛ nən 'dal 'den 'non, kə an ži'vi ta-*u* 'idərskan. Den 'din an me pok'liɛel ta, si 'šel anu an mi 'rɛkel, čə 'mamo pla'žɛr 'mɛt¹⁹ 'den ko'tol, kə 'un ta-*u* 'naa 'iʃə an 'mɛl. Za'koj a 'tɛl nən 'det i'si ko'tol? Zaj'tə kə i'si ko'tol an je 'bil več 'čas tu-*u* ro'kɛ od naa 'muža z 'Režije 'ano an ji jɛ k'lonfel, 'to bil den k'lonfer 'fɪs 'ite u Koba'rɪdo. An 'mɛl 'naa 'mɛsto, tej u'sə 'nošə, kə so o'dɪlə 'dɛlet, ano 'jɯdə, konta'dɪnavə²⁰ anu u'sə, so 'mɛlə ita'dej 'rečə za mo'rɛt posjor'tet. Zaj'tə kə ko'tol an jɛ več 'čas ta na o'no ano an pa se rivi'noʊa²¹ i'si ko'tol. Poč'nuajə 'bət 'jomice ano i'se 'jomice so 'ma je za'žat. Ano i'sə 'lɔpə m'ujijo 'dɛlet k'lonfarjə, 'lɔpə so mɛlə 'dɛlet k'lonfarjə.

13 nekoč

14 so upali

15 dežnike

16 bakreni

17 služil za

18 veliko

19 če bi želeli imeti

20 kmečke

21 se poškoduje

Ano ko pərš'la d'rɥa 'uera, i'si k'lonfer an ni već 'mɔel 'tət 'ta ano i'sa 'rič na je os'tala 'ta pər isa'mo 'mužo d'rɛt 'nešni 'din.²²

Ano 'un an 'lopo nən rɛkel, da to bi bilo 'lopo 'dəržet i'si ko'tol, iz'de ɥ 'Rezijə, zaj'to kə 'već 'čas an je bil poroɥ'nen od i'saa 'muža, od A'dama Ma'dotina.²³

Kotel, ki ga je *klonfar* Adam Madotin popravljal v Idrskem
Il calderone riparato dallo stagnino Adam Madotin a Idrsko
(foto: Danila Zuljan Kumar, 2013)

TERSKO NAREČJE

Tersko narečje se govori ob reki Ter in njenih pritokih Karnahiti in Malini v zahodni Benečiji v Italiji ter v Breginjskem kotu v Sloveniji. Zaradi obsežnega in hribovitega ozemlja, na katerem se rabi, je narečje precej neenotno, vsak izmed govorov ima svoje posebnosti, vsi pa so poleg rezijanskih najbolj romanizirani govori slovenskega jezika. Čeprav skupnega sistema dolgih naglašanih

22 prav do današnjega dne

23 Povedal Sandro Quaglia, Solbica 2013, zapisala Danila Zuljan Kumar. Za pregled zapisa se zahvaljujem Janošu Ježovniku in Mateju Šekliju.

samoglasnikov ni mogoče podati, so osnovne značilnosti razvoja terskega sistema dolgih naglašanih samoglasnikov naslednje: issln. **ē*/**ĕ*- > **ie*, issln. **ō* > **uo*, issln. **ē*/**ĕ*- in issln. **ē*/**ĕ*- > **ē*, issln. **ō*/**o*- in **ō*- > **ō*. Narečje je ohranilo fonološka tonemska in kvantitetna nasprotja, izvedlo je umik naglasa v tipu issln. **okō* > **oko*, pomik naglasa v trozložnicah tipa issln. **južina* > **južina* ter ohranilo prvotno issln. naglasno mesto v naglasnih tipih **ženà* in **məglà*. Osnovne značilnosti soglasniškega sistema so: issln. **n* > *n*, issln. **l* > *j*, issln. **t* > *ć*, issln. **-m* > *-n* (*viēn* 'vem'), issln. **g* > *h/θ/-x* (ter. *zdī:ni* 'vzdigni'), značilen je še prevzeti glas *ž* (ter. *želiāzo*) (Logar 1993: 130; Smole 2001: 35–36; Šekli 2009: 301; Zuljan Kumar 2010: 372–373).

Hudomušna terska zgodba pripoveduje o materi, ki je hotela oženiti svojega sina, vendar je iskala deklo, ne pa ljubeče žene, zato ji je dekle, ki si jo je izbrala, samozavestno zabrusilo, naj si rajе kot dobi snaho kupi osla.

*Kupite enega muša*²⁴

D'na má:tə je le'dala ožení:tə né sì:na an 'zañ je tí:əla d'no x'ci
zdrá:uo, kapá:no za díəlo²⁵ an mò:ćno ...

'Dan 'dan, 'dou na Moči:lax, 'tu d'ne ní:ue je mè:rkala d'no x'ci,
kə je plíəla an osuú:la sie'rak. Matí:ka je plesá:la 'tu 'né ró:kax an
'ta x'ci: se ni narauní:la še za se odaxní:tə!

Zà:t, za siə'rak ni ló:žji ras'te, je sklepá:la kó:sə, kə je b'la zaví:ta,
jo je nabrusí:la z ó:slo mok'ro an je počnè:la sé:jčə traú:ə, uò:ku an
uò:ku ní:ue, tə kə je 'biəu urà:t.²⁶

Dò:max je sni:ədla ju'žəno an je počnè:la diəlá:tə te domà:će
diəla. Je š'la po uò:do 'dou pa'tok, je oprá:la ... napra'vəla vəčə:rjə ...
je ofúətrala žəvi:nə t'je u hlie'ue ...

Je 'biəu mi:əsac má:ja an je zuoníəlo x rožà:rjə²⁷ ... 'Ta x'ci: se
je líəpo napra'vəla, kə se je 'mejà:la' d'na drú:a x'ci:²⁸ an je š'la t'je
u cier'ku. Po rožà:rje, zu'na, jo je čakà:la ta že'na, kə jo je ué:jtalə²⁹
ciəu tiə'dan. Je je já:la: »Pošlu'ši, 'ma x'ci: ja lé:dan d'no dob'rə
stųà:r, 'tej te'be za muo'ja sí:na. 'Ti sə kapà:na za díəlo, mó:ćna,
zdrá:ua ... Nì:sə mà:j trú:dna!«

24 osla

25 sposobno za delo

26 nezoran travnat svet med njivami

27 k šmarnicam

28 je izgledala, kot bi bila drugo dekle

29 opazovala

'Ta xci: je je otsiǎkla besíǎdo ou ù:st an je je já:la na'zaj: »Viǎs'te, 'kuo 'uan mà:n já:tǎ, nú:na kupí:te 'mo d'na mú:ša, uá:šemu sí:nu! T'je u Čǎdá:de, t'je na marcá:de³⁰ jex ma'jo pó:uno na prúǎdu tu sabò:to!« an je š'la, kǎ je žgá:la,³¹ da'mou.

An 'ta že'na je š'la da'mou, z nùǎsan kà:puć je š'la!³²

'Te, kǎ sǎ ne z'na 'san veb'ratǎ že'ne, ni za žení:tǎ!³³

NADIŠKO NAREČJE

Nadiško narečje se govori ob reki Nadiži in njenih pritokih v vzhodni Benečiji v Italiji, na Livku v Sloveniji ter v vaseh na levem bregu reke Idrije (na območju Kanalskega).³⁴ Razvoj sistema dolgih naglašanih samoglasnikov je enak kot v terskem narečju, enako velja za sistem soglasnikov (razen issln. *g > γ/h/-x), ohranjene so tudi fonološka tonemska in kvantitetna nasprotja ter oksitoneza v tipih issln. *ženǎ in *meglǎ.

Pričujoča zgodba iz nadiškega narečja je posvećena spominu na kovaća Luigija Pullerja (1912–2004), ki je živel in delal v Bijaćah. Popravil in izdelal je vrsto majhnih predmetov in njegove svetilke iz ploćevine in bakra imajo skoraj vse družine v dolini.

Lumini

Vi:žǐ je bi:u an mò:š, ki je stǎ:u t'le u Bijá:ćix an je miǎu nu mi:kenu kovǎ:ćǐju dǎ:le u kǎ:ncu vasi:. Je bi:la na mi:kana kovǎ:ćǐja, 'zak 'on je rú:nu mi:kane reći:. Nar'buj velí:ku rieć je narè:du nu matí:kicu, en pǎ:uć je narè:du, 'zak je miǎu mi:kane orǎ:dje. Pe'ro je bi:u pó:znan, 'zak je stroji:u kǎ:jšnu lombrè:nu, ma je bi:u pó:znan za lumì:ne, ki je rú:nu. Je rú:nu tà:ke mi:kane lumì:ne ta-z lamíere od ó:ja, ki se prodá:ja, ka'ne. Pe'ro te-k je tiǎu miǎet an lumì:n 'buj šé:štan, mu je parnè:su maγǎ:r an kǎs lamíere od γrǎ:na an 'ton γa je naré:du 'uon. Ma je bi:u an lumì:n, ki je miǎu nǎ:tǎrka an škǎ:tlicu da diet ó:je an 'ta je miǎu 'taxt,

30 na trgu

31 kot je le mogla hitro

32 z nosom, iz katerega je kapljajo 'z dolgim nosom'

33 Povedala in zapisala Bruna Balloh, Subid (objavljeno v antologiji Mlada lipa 2010: 217), v fonetićni transkripciji zapisala Danila Zuljan Kumar.

34 današnja občina Kanal ob Soći

je bi:u nùoter 'taxt, na 'ta je tùole pəržyá:lo. An t̀eli lumí:ni jix je ru'nu mi:kane tako'le, ma je ru'nu velí:ke lumí:ne, ki so γoríel ma'yar 'če pred xí:šu, su díel lampadí:nu nùot. An 'on je bi:u pò:znán za tí:ste, 'zak je stroji:u lon'ce, je stroji:u kot'le, ká:jšan ko'rac, je kà:jšne γò:rne, tù:o k-je teklùo, je tù:ole štanjú:vu, je tùole díelu. Jas še'le se γa zmi:slen, je miəu tá:ke ro'ke, u'se 'čərne, u'se zapeče'ne, 'zak 'on nìe nú:cu 'ne plù:me 'ne pinè:la, 'ne 'nəč ku s 'pərstan je posmulì:u 'γor. Pe'ro, je bi:u pù:no pò:znán za t̀ele mi:kane lumí:ne, zatùo k-jix je naré:du na stúojke. 'Kar jix je tle po dolí:nax, usì: mà:ju an lumì:n od Vižù:na. Alò:ra mi je paršlùo me'ne tùole t'le u γlá:vu, de je rúnu te'le mi:kane lumí:ne, ma je ku de-b dà:u nu mi:kanu lú:čicu usien. U'si se γa zmi:snejo za 'tel lumì:n an ank'rat na líeto ta u mó:ji vasi:, kar je sen'jan od svè:te Dartè:je, ki γre'mo na precé:sju, zvičè:r, ki γre'mo γo-u cíerkvu, u'sak γrè: z nje'γa lumì:nen, ki je naré:du Vi:ží. An tùo t'le je pù:no lepùo. T'le nó:tərka mi smo díel kúpe, kar smo rivà:l, 'zak mà:mo še za komplì:t díélo. Je rú:nu skop'ce, t'le mà:mo u'se t̀ele mí:kane skop'ce, ki je rú:nu al pa mu jix so nosì:l stroji:t, ki é:nkrat su lovì:l pú:xe, su lovì:l bré:bərce. Sa'da se ne smìe 'nič tí:stix reči:. T'le su še nje'γa klíešče orižiná:l, ant t'le je rú:nu pù:no t̀elìx reči:, ki se je nù:calo γu xó:st an klánfe, ki se je nù:calo za díelo, kar se rú:nalo x'ram, za dar'žat kú:pe tramì: an slíeme. Je ru'nu t̀ele čí:dule, ki se je spuščà:lo dar'va an se je spuščà:lo senùo 'dol z bre'γa, dolùen. Je rú:nu t̀ele mí:kane reči:, k-je blùo za žvì:nu. [...] Kar smo šli: po tùole oró:dje, po tùole, kar je 'on díelu, smo ostà:l tako'le, 'tan nò:tərka je b'lo tá:rkaj bla'γa, je zlù:ožu ukú:pe, ku-de-b miəu narè:st an tà:užent lumì:nu, ku de-b miəu žìviet še stùo lìet. Pe'ro tər'kaj, ki je žìvè:u, je pú:stu pù:no reči:, t̀el mò:š t'le, an je bi:u an mò:š pobó:žan an bar'dak, γa u'si zmi:snejo lepùo. Smo zyubìl ne'γa človíeka, ki uríedno γa je mìet u ni vasi: tà:keγa.³⁵

35 Povedal Valter Coren, Bijače 2014, zapisala Danila Zuljan Kumar

Lumina, ki ju je izdelal kovač Luigi Puller (iz muzejske zbirke v Bijačah)
 Lanterne realizzate dal fabbro Luigi Puller (dalla collezione museale di Biacis)
 (foto: Marina Cernetig, 2014)

OBŠOŠKO NAREČJE

Obšoško narečje se govori v Zgornji Soški dolini in ga sestavljata dve podnarečji: bovško (do Srpenice) in kobariško (do Čiginja), ki na Karti slovenski narečij (Logar-Rigler 1983) sicer nista označeni. Njegove osnovne glasoslovne značilnosti so naslednje: issln. * \bar{e}/\bar{e}^{\prime} - > **ie* > *iē*³⁶ (bov. *zbiēzda*, kob. *kol'ē:no*),³⁷ issln. * \bar{o} > **uo* > *uō*³⁸ (nad. *māsùə*, bov. *γuóba*), zgodnja denazalizacija issln. * \bar{e}/\bar{e}^{\prime} - in * \bar{o}/\bar{o}^{\prime} - in zato današnji ozki dvoglasniški refleksi, ki so sovpadli z refleksi za issl. * \bar{e}/\bar{e}^{\prime} - ter issln. * \bar{o} - v *iē* in *uō* (bov. *piētēk*, *diētēlja*, *pupiēu*, *piērje*; kob. *nəbùə*). Narečje je ohranilo fonološka tonemska in kvantitetna nasprotja. Kobariško podnarečje ohranja prvotno issln. naglasno mesto v naglasnih tipih issln. **ženà* in **məglà*, medtem ko je bovško podnarečje izvedlo umik naglasa (issln. **žènà* > **žèna*/*žèna* in issln. **məglà* > **məgla*). Soglasniške značilnosti

36 Današnji refleksi se od vasi do vasi lahko nekoliko razlikujejo (poleg *iē* še *ie* in *iə*) (Logar 1996e: 139).

37 Primeri so iz Logar (1996e: 139) in Ivančič Kutin (2007: 14).

38 Današnji refleksi se od vasi do vasi lahko nekoliko razlikujejo (poleg *uō* še *uo* in *uə*) (Logar 1996e: 139).

so naslednje: issln. **n̄* > *n̄*, issln. **l̄* > *l̄*, issln. **t̄* > *ć*, issln. **u* pred sprednjimi samoglasniki > *b̄* (bov. *ḥé:ža* ‘veža’, *sbé:jča* ‘sveča’), issln. **g* > *γ/-x* (Smole 2001: 35–38; Logar 1996e: 139; Šekli 2009: 302–303; Ivančič Kutin 2007: 13–14).

Ko so bile planine še žive, so bile na Kobariškem žive tudi *gute*, v katerih so kmetje v času košnje kuhali in spali. V pričujoči zgodbi pripovedovalec opisuje, kakšna je bila *guta* in za kaj so jo rabili.

Guta

T'le pər 'nas ni b'lo 'dost t̄a:kix striɛx. Je b'la pa t'le – 'jəst šli:šəm reci:mo ú:stno izroči:lo – fərná:ža, k-so túole díelal, kó:rce ... 'Tist 'ta vè:lk smo ré:kli slemen'jak. (smeh) 'To se še z'dej dobi:. T'le 'ɣor pr̄ot Lí:ɣku so sení:ki, zrù:šeni. Skó:ro ɯ'sak se'nik je mò:ɯ má:lo s'tran, je mò:ɯ za kú:xat, 'mi smo rek'li gú:ta, t̄a:ka xí:šca za kú:xat za čá:sa kó:šnje, 'ne, in tí:sta gú:ta je b'la pokrí:ta s 'tem. 'Ko səm jəst 'ɣor, pa pərne'sem domò:ɯ po 'en 'par komà:du. Núotər u gú:ti je b'lo kamnì:to oɣní:šče, 'ɣor je bì:ɯ pa 'en tra'miéc, ži:ca dò:ɯ in kó:tu. Edì:no è:dna na nà:šem obmò:čju je še ži:ɯa, pokò:nc, jo mà:m posli:kano poliet, pozì:m, u snieɣu, 'ne. 'Ma je potríebna má:lo obnò:ɯe. Jəst prá:ɯm lastní:ku: »Pos'kərp, pos'kərp, ti 'bom pomá:ɣu, da obnoví:mo tí:sto ɣú:to.« Ko se ɣrè:, ko je tí:sta raunì:na, Globoš'čak, rečè:mo 'mi, na dè:sno 'ɣor, je st̄a:ra p̄ot, ne, s'mo vozì:li s t̄a:kmi san'mi dò:ɯ, 'ne, 'tam je pò:ɯ ú:re xó:da, reci:mo, 'ne.

Na Tolmí:nskem so ré:kli 'tej xí:šci komá:rənca, na nà:šem obmò:čju je b'la pa gú:ta.

Za čá:sa kó:šne smo sp̄a:l 'tut po senožé:tix, tí:ste k-so b'le 'bof odá:lene, 'ne. S-je sp̄a:lo 'tud u siɛnu. Je b'la 'tud nauá:da reci:mo u Koloúr̄a:t. Gospo'dar je šù: 'en 'dan p'rej, je má:lo pokosi:ɯ ok'ruox sení:ka, da s-je posuší:lo má:lo se'na, so ré:kli 'tuɔ bò:mo m̄iel za sp̄a:t, a, 'ne. Ta'pərv dà:n k-smo začíel kosi:t, ni b'lo še s̄u:xo, 'ne. 'Jəs se spó:mnəm, kot ot'rok, 'ne, smo rá:di sp̄a:l u si:ɛnu, 'ne, 'to je b'lo doživè:tje, 'ne.³⁹

39 Povedal Ivan Šavli, Idrsko 2013, posnela Barbara Ivančič Kutin, zapisala Danila Zuljan Kumar.

Pastirska *guta* v nekdanjih idrskih senožetih

Capanna di pastori sui prati alpini di un tempo nella zona di Idrsko
(foto: Ivan Šavli, 2013)

BRIŠKO NAREČJE

Briško narečje se govori na območju od Korade in Sabotina do reke Idrije, kjer meji na nadiško narečje. Osnovne glasoslovne značilnosti so: issln. * \bar{e}/\bar{e}' - > **ie* > *ielia* (br. *m'liako*, *'ciasta*), issln. * \bar{e}/\bar{e}' - > *e:* (br. *'mɛ:t* 'med', *'zɛ:jɛ* 'zelje'), issln. * \bar{e}/\bar{e}' - > *a:* (br. *p'la:sət*, *'da:nta* 'detelja'), issln. * \bar{o} > **uo* > *uɔ/ua*, issln. * \bar{o} - > **uo* > *ɔ:/uɔ/ua* (br. *'vɔ:ja* 'volja', *'nuɔsən*), issln. * \bar{q}/\bar{q}' - > *ɔ:* (br. *k'lɔ:p*). V večini briških govorov je prišlo do umika naglasa s končnega kratkega odprtega zloga na prednaglasna *e* in *o* (tip issln. **ženà* > **žèna*/issln. **kozà* > **kòza*) ter do umika naglasa na polglasnik v tipu issln. **məglà*.⁴⁰ Narečje je odpravilo fonološka tonemska in kvantitetna nasprotja. Posebnost govorov zgornjih Brd je redukcija končnih nenaglašanih samoglasnikov, zaradi katere je pri samostalnikih moškega spola prišlo do glasovne izenačitve oblike I ed. z D in

40 Sicer je v Brdih pri starejših ljudeh še v rabi končniški naglas v I množinske oblike samostalnikov no'ɣa: in *ər'ka:*, medtem ko se je končniški naglas pri edninskih samostalnikih izgubil.

M ter z I in T mn. (Logar 1996d: 154), kar je povzročilo kolikostno-tonemsko premeno (metatonijo), po kateri je novi tonem na zdaj končnih naglašanih dolgih samoglasnikih daljši in ima drugačen tonski potek kot stari dinamični dolgi samoglasnik, npr. br. I ed. *kjù:č* 'ključ': br. D, M ed., I, T mn. *kjú:č* 'ključi/e'. Pomensko razlikovanje med reduciranimi in nereduciranimi oblikami ohranja tudi odsotnost onezvenečenja zvenečih izglasnih nezvočnikov pri oblikah z redukcijo nenaglašanih samoglasnikov, npr. br. I ed. *x'ri:[p]* : br. T mn. *xri:[b]*. Osnovne soglasniške lastnosti so enake kot v obsoškem narečju razen issln. **l* > *l̃/j* (*k'ra:j* 'kralj', issln. **u* pred sprednjimi samoglasniki > *v* (br. *'vi:dəm*), pred zadnjimi pa > *u* (br. *'uə:da*), issln. **-m* > *-m/-n*.

Zgodba iz briškega narečja je anekdota o dveh nabritih fantičih, ki sta ukradla orehe iz posebne košare, imenovane *ščebelon*.

Ščebelon

Pona'va:di se je o'riəxe x'ra:nlo v 'ta:ki o'va:lni le'se:ni pa'so:di, də jəx 'mi:ši ne bi pol'jə:dle. 'A:dni so ji 're:kli ba'γu:í, 'a:dni ščebe'lo:n, 'a:dni ba'lo:n, je b'lo: 'və:č bə'siət. So'siəda je 'miəla 'tuə o'be:šeno pot šu'fi:t. Za ve'li:ku 'nuəč je 'tiəla pərp'ra:ft γu'ba:ncu. Kəp je zə'ča:la t'ra:sət 'uə:n, je na'miəsto o'riəxu s ščebe'lo:na u'su:jvəla 'ka:mje. Ta'ko:j je po'su:mila na 'so:je pref'ri:γəne 'puəbe ən jəx je pok'li:cəla ən 're:kla: »'Duə je 'nə:rdu 'tuə?» 'Niək 'ca:jta so b'li: 'ti:xo, 'po:le se oylə'si:u ta'ma:jš: »Ma'ri:ja, 'tu:ə je p'ra:u γ'vi:šno 'ka:zen 'bo:žja.« – »Ka'kuə 'ka:zen 'bo:žja?» – »'Ja:, 'vi: ste z'me:rəm 're:kla, da če 'duə nə'r'di: 'ki: s'la:bγa, 'buəx γa kaz'nu:ve.« – »'Ja:, 'do:bro, ma 'ko:γa je kazno'va:la?» – »'Ja:, 'ta:ta je u'če:ra prek'li:nju ən je 'buəx pob'ra:u'ən o'ri:əxe ən je 'lo:žu 'nə:tər 'ka:mje.« – »'Ma: jə:s sən 'tut 'ni:əki d'ru:zγa z'me:rəm γovo'ri:la: »'Bu:əx u'se: 'vi:de, 'bu:əx u'se: 'vi:ə, zə'tu:ə 'di:ələt γ'ri:əxa se ne s'mi:ə. 'Tut 'tu:ə sən z'me:rən γovo'ri:la.« 'Po:le se je oylə'si:u 'ta 've:lək: »'Ma:, 'ma:ma, sə smo š'li: u š'ta:lu, 'tə:m je 'tə:ma, 'tə:m 'bu:əx ni 'vi:du, 'ki: smo nə'r'di:l.«⁴¹

41 Povedala Darinka Sirk, Dobrovo 2013, zapisala Danila Zuljan Kumar.

Ščebelon iz zbirke Darinke Sirk
 Ščebelon dalla collezione di Darinka Sirk
 (foto: Danila Zuljan Kumar, 2013)

BANJŠKO PODNAREČJE

Banjško podnarečje se govori po zahodnem pobočju Banjšic do Kala nad Kanalom ter v Soški dolini od Doblarja do Anhovega. Osnovne glasoslovne značilnosti so: issln. **ě*/**ě*- > **ie* > *ie/iə*, issln. **ō*/**ò*- > **uo* > *uo/uə*, issln. **ē*/*è*- > *ie:*, issln. **ē*/**ĕ*- > *ie:/a:*, issln. **ō*/**ò*- > *o:*, kar banjško podnarečje loči od kraškega narečja, ki ima za issln. **ō*/**ò* danes diftong *uə*. V podnarečju je prišlo do umika naglasa v tipih issln. **ženà* > **žèna* ter issl. **məglà* > **məgla*. Odpravljena so fonološka tonemska nasprotja, toda ohranjena kvantitetna nasprotja, kar še banjško podnarečje ločuje od kraškega narečja in povezuje s tolimskim in cerkljanskim narečjem. Soglasniške značilnosti so naslednje: issln. **ń* > *jn/ń*, issln. **ĺ* > *jll/ĺ*, issln. **g* > *ɣ/-x*, issln. **-m* > *-m/-n*. Tudi v banjškem podnarečju se enako kot v nekaterih briških govorih v izglasju pojavljajo zvenci nezvočniki, ki so v ta položaj prišli sekundarno, to je po onemitvi nenaglašanih samoglasnikov (*'ža:[p]* R mn. : *'ža:[b]* 'žabe' I mn., D, T ed. (Smole 2001: 35–38; Logar 1996f: 306-312; Šekli 2009: 302).

Zbiralec starin v zgodbi iz Avšja pripoveduje o tem, kako si je želel za svojo zbirko pridobiti diplomu umnemu kmetu iz leta 1928. Enkrat mu je to le uspelo ...

Diploma

Tak'rat za 'ča:sa fa'šizma so 'ti:stmu 'mo:žu, kə je x'lieu preure'di:u, so mu 'da:l 'ta:užent 'lier. X'lieu je na 'no:vo 'nərdu po 'ti:stəx 'mierəx 'kəkər so tak'rat zax'tievəl, ne. In sm̩ 'na:jdu 'ti:sto dip'lo:mo pər 'i:stem k'me:tu, 'čier je 'bi:u x'lieu, 'sa:mo 'ta:krat me je 'ni:so 'tieli 'dat. 'Po:le 'enkrət p'ri:d̩m̩, je b'la 'sa:ma 'žena. »'Ma,« sm̩ 'reku, »'ma 'ki: 'ru:šte t'le:?'« –

Me je 'rekla: »T'le: 'nieki pop'ra:u'łəmo.« – »'Ma,« sm̩ 'reku, »'čie 'ti:sta s'li:ka, kə ste 'miel t'le:?'« – »'Ma, 'be:jš, 'be:jš, je 'rekla, paɣ'le:di 'dol na 'ti:sto ɣ'ruob'lo.«

Γ'rem 'dol u 'ti:sto ɣ'ruob'lo. P'ri:d̩m̩ na 'vərx, že 'vi:d̩m̩ 'tist va'ɣa:u ot 'ti:stya ok'vierja. Poɣ'le:dan, p'raɣ ox'ra:ñena. 'Ti:jo 'bo:no, 'lix tap'raɣ 'čas sm̩ 'pəršu, kə je ni 'du:bu ne 'dəš ne 'neč. P'ri:m̩m̩, sm̩ 'reku: »'Ki: z'dej nər'di:mo? – »Če ti 'pa:še,« je 'rekla, »'ne:si.« In za'tuo s̩ 'pəršu do 'ti:ste s'li:ke. 'Ma sm̩ 'fe:xtu 'več 'liet p'rej, 'ma, 'ne:, 'ne:, 'ne: 'da:mo s'li:ke.⁴²

Diploma za obnovo kmečkega poslopja iz leta 1928

Diploma per il rinnovamento del complesso agricolo del 1928

(foto: Tanja Rijavec, 2013)

42 Povedal Pavel Levpušček, Avšje (Seniški Breg) 2013, posnela Tanja Rijavec, za kar se ji lepo zahvaljujem, zapisala Danila Zuljan Kumar.

NEKAJ OSNOVNIH OBLIKOSLOVNIH IN BESEDOTVORNIH ZNAČILNOSTI OBRAVNAVANIH NAREČIJ

Za govore Zgornjesavske doline je značilna maskulinizacija nevter, npr. rat. *gné:izd, mlé:ik* (Logar 1996: 42) – v vseh ostalih narečjih je srednji spol v ednini ohranjen, npr. bov. *'no jà:pko je blu* (Ivančič Kutin (2007: 17) – za govore Kanalske doline ter vsa ostala obravnavana narečja pa je v množinskih oblikah značilna feminizacija nevter,⁴³ npr. ukov. *kapîte* 'kopita', pri čemer je končnica *-a* pri samost. še lahko ohranjena, npr. solb. *veľlike męsta*, ali pa je prešla v *-e* (popolna feminizacija), npr. bel. *sűe lite*, br. *veliko'no:čne 'ja:jce*.

V ziljskem, terskem, nadiškem, obsoškem kobariškem govoru ter zahodnem delu briškega narečja je ohranjena stara končnica **-ě* trdih ojevskih in ajevskih osnov, npr. ukov. *na čélè, u kòtle, na mlíacè, u pàkle*, kob. *na ok'ne*, ter. *pà'ce*.

Za izražanje svojilnosti se pogosto rabi rodilnik osebnih zaimkov, npr. ukov. *sà:č je 'mou néga pùále* 'vsak je imel svoje polje', br. *na 'bra:tje so 'pà:ršli*, banj. *od né'ha*.

Za vsa narečja je značilna raba dolgega nedoločnika, npr. bov. *díelęte*, banj. *abračâte*.⁴⁴ Za rezijansčino je značilna raba imperfekta, vendar le pri nekaj glagolih,⁴⁵ npr. solb. *Mi arděšamo, čj bęše de lîpà tęmp* 'mi bi bili šli, če bi bilo lepo vreme'. Za izražanje prihodnjega časa se v rezijanskem in terskem narečju rabi struktura *hoteti* + nedoločnik (1. os. ed. *ćon*). Za tersko narečje je značilna pogosta raba deležijskega polstavka na *-ć*, npr. *An 'ta že'na je š'la da'mou, z nùasan kà:puć je š'la!*

Predlog *od* je v večini obravnavanih narečij rabljen v pomenu 'iz', npr. ukov. *Sa ađ u'sax krà:jax l'jãđe xad'i:lę, sa pri:šlę ađ Társta*, br. *žla'vi:n je 'pà:ršu od Kàr'mi:na 'yo:r*.

Namesto predpone *iz* se v vseh obravnavanih narečjih rabi predpona **vy-*, npr. ukov. *hãgnà:l* 'izgnali', nad. *vãgnà:t* 'izgnati', ter. *vedri:etã* 'izdreti'; pogosta je deminutivna pripona *-ič/ić*, npr. ter. *otročić, kolačić*, bov. *štu:nfęč*, kob. *tra'mić*. V nadiškem in obsoškem narečju se samostalniške izpeljanke iz glagolov na *-im* tvorijo s pripono *-ba*, npr. bov. *žiemba* 'ženitev', *gũomba* 'gonitev'. Za Kanalsko dolino je znana pripona *c-/cã-* (← nem. **zu*), npr. ukov.

43 V ukovškem govoru tudi v ednini, npr. ukov. *mlíaka* (Kenda-Jež 2005: 42).

44 V nekaterih narečjih je *-i* reduciran, npr. br. *xo'di:t*, rez. *posjortet*, nad. *tarpięt*.

45 O tem več Steenwijk (1992: 138).

c'vəč 'preveč', *cmáwo* 'premalo'. Števniki od 40 do 90 so v ziljskem narečju tvorjeni z *-rədv*, npr. ukov. *štìarəđ* (Kenda-Jež 2005: 102–104; Smole 2001: 36–37; Zuljan Kumar 2010: 27–40; Steenwijk 1992: 133, 138; Ivančič Kutin 2007: 17, 45, 110).

SKLEP

Namen projekta *ZBORZBIRK* je bil ovrednotiti krajevne zbirke kulturne dediščine v območju od Zgornjesavske doline do Brd, s čimer je javnosti predstavljena do danes večinoma nepoznana, toda zanimiva in bogata kulturna dediščina tega razgibanega obmejnega prostora. Popisi predmetov so opremljeni z narečnimi izrazi in dopolnjeni s pripovednim izročilom. Večina zgodb, predstavljenih v pričujočem prispevku, je bila posnetih in zapisanih prav v novih muzejskih zbirkah. Njihova vrednost je, da predmete umestijo v zgodovinski, socialni in družbeni kontekst ter jih na ta način nekako »oživijo«, veliko pa povedo tudi o zbiralcih, ki so z vso predanostjo svoji preteklosti, svojim prednikom in svoji zemlji, predmete skrbno shranili, da jih danes lahko postavljamo na ogled. Naj bo moj doprinos k temu našemu skupnemu delu tudi širjenje védenja o nastanku in razvoju zahodnih slovenskih narečij, kot sem ga predstavila v pričujočem prispevku.

VIRI IN LITERATURA

Kratice in krajšave, znaki

banj. = banjško, bel. = belsko, bov. = bovško, br. = briško, D = dajalnik, ed. = ednina, I = imenovalnik, issln. = izhodiščni splošnoslovenski, kob. = kobariško, M = mestnik, mn. = množina, nad. = nadiško, ovš. = ovško, govor Ovčje vasi, rat. = rateško, rez. = rezijansko, SLA = Slovenski lingvistični atlas, solb. = solbiško, T = tožilnik, ter. = tersko, ukov. = ukovško, zgornj. sav. = zgornjesavsko, zilj. = ziljsko, [...] = izpuščeno besedilo

Gradivo

SLA T001 Brdo (Ivan Grafenauer, 1958)

SLA T004 Ziljska Bistrica (Ivan Grafenauer, 1960)

SLA T005 Ukve (Tine Logar, 1967)

SLA T056 V Bili (Jakob Rigler, 1962)

SLA T059 Solbica (Tine Logar, 1962)

SLA T061 Bardo (Tine Logar, 1965)

SLA T062 Viškorša (Tine Logar, 1965)

SLA T080 Špeter Slovenov (Tine Logar in Liliana Spinozzi Monai, 1980)

Literatura

BALLOCH, Bruna, 2010: *Mlada lipa. Pravace domah narete*. Izbor besedil iz publikacije *Mlada lipa / Testi scelti dalla pubblicazione Mlada lipa*. Roberto Dapit, Lucia Trusgnach, Danila Zuljan Kumar (ur.). Čedad: Kulturno društvo Ivan Trinko / Circolo di cultura Ivan Trinko.

KENDA-JEŽ, Karmen, 2005: *Fonološki opis govora Ovčje vasi*. Roberto Dapit, Peter Jurgec, Karmen Kenda-Jež, Nataša Komac, Vera Smole, Matej Šekli (ur.): *Ovčja vas in njena slovenska govorica. Valbruna e la sua parlata slovena*. Ukve (Kanalska dolina), Ljubljana: SKS Planika, Založba ZRC, ZRC SAZU. 85–104.

LOGAR, Tine, 1991: Koroška slovenska narečja. *Enciklopedija Slovenije 5*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 287.

LOGAR, Tine, 1993: *Slovenska narečja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

LOGAR, Tine, 1996a: Rezijansko narečje. *Enciklopedija Slovenije 10*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 194–195.

LOGAR, Tine, 1996b: *Rezijanski dialekt. Glasoslovna skica*. Karmen Kenda-Jež (ur.): *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Ljubljana: ZRC SAZU, ISJ FR. 232–236.

LOGAR, Tine, 1996c: *Govor Slovencev Kanalske doline v Italiji*. Karmen Kenda-Jež (ur.): *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Ljubljana: ZRC SAZU, ISJ FR. 126–132.

LOGAR, Tine, 1996d: *Značilnosti kojščanskega govora*. Karmen Kenda-Jež (ur.): *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Ljubljana: ZRC SAZU, ISJ FR. 72–78.

LOGAR, Tine, 1996e: *Obsoško-nadiška dialektična meja*. Karmen Kenda-Jež (ur.): *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Ljubljana: ZRC SAZU, ISJ FR. 126–147.

LOGAR, Tine, 1996f: *Govor kraja Podlešče na Banjšicah*. Karmen Kenda-Jež (ur.): *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Ljubljana: ZRC SAZU, ISJ FR. 306–312.

LOGAR, Tine, 1996g: *Narečna podoba Zgornjesavske doline*. Karmen Kenda-Jež (ur.): *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Ljubljana: ZRC SAZU, ISJ FR. 40–43.

KUTIN IVANČIČ, Barbara, 2007. *Slovar bovškega govora*. Ljubljana: Založba ZRC.

RAMOVŠ, Fran, 1935: *Historična gramatika slovenskega jezika. VII Dialekti*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.

SMOLE, Vera, 2004: *Narečne skupine – pregled. Del vsebine za predmet ZSD II (skripta)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta

SMOLE, Vera, 2001: Zahodna slovenska narečja. *Enciklopedija Slovenije* 15. Ljubljana: Mladinska knjiga. 35–38.

STEENWIJK, Han, 1992: *The Slovene Dialect of Resia. San Giorgio. Studies in Slavic and General Linguistics*. Volume 18. Amsterdam, Atlanta: Rodopi B.V.

ŠEKLI, Matej, 2009: *Merila določanja mej med slovenskimi narečji in podnarečji*. Vera Smole (ur.): *Slovenska narečja med sistemom in rabo. Obdobja* 26. Ljubljana: Center za sloveščino kot drugi/tuji jezik - Filozofska fakulteta. 291–318.

ZULJAN KUMAR, Danila, 2011: *O subiškem govoru terskega narečja*. Marko Jesenšek (ur.): *Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 370–378.

ZUPAN, Marjan, 1999: *Rpečnekova vučca. Folklorne pripovedi z visoke Gorenjske (in iz Kanalske doline)*. Ljubljana: Kmečki glas (Zbirka Glasovi, 20).

I DIALETTI DELLO SPAZIO SLOVENO OCCIDENTALE

Il contributo presenta i dialetti sloveni occidentali, ovvero il dialetto zegliano-carinziano della Val Canale e dell'Alta Valle della Sava, il resiano, il dialetto del Torre e del Natisone, dell'Isonzo, del Collio e il sottodialetto carsico di Bainsizza. Considerando le mutazioni linguistiche più antiche, i dialetti trattati fanno parte della base dialettale nordoccidentale, accomunati dalle seguenti caratteristiche: 1. sviluppo slcor. (= sloveno comune originario, *izhodiščni splošnoslovenski*) * \bar{e} in **ie*, 2. sviluppo slcor. * \bar{o} v **uo* e 3. tarda denasalizzazione slcor. * \bar{e} e * \bar{o} (rispetto alla base dialettale sudorientale).

La base dialettale nordoccidentale si divide a sua volta in parte settentrionale, a cui appartengono le varietà carinziane e il dialetto resiano, e parte occidentale che si suddivide ulteriormente nella base dialettale beneciana-carsica, di cui fanno parte i dialetti del Torre, del Natisone, del Collio e del Carso con il sottodialetto della Bainsizza, e la base dialettale Isonzo-Judrio, di cui fanno parte i dialetti dell'Isonzo, di Tolmino, di Cerkno e di Črni Vrh. Le due parti si differenziano tra loro per la vocalizzazione di slcor. * \bar{a} e * \bar{a} - e per il tempo di prolungamento delle vocali di antica e nuova accentazione acuta nelle sillabe non finali.

Nello spazio settentrionale, slcor. * \bar{a} / \bar{a} - si sono vocalizzate in * \bar{e} . (zegl. *d \bar{e} :n*, *v \bar{e} :as*; *m \bar{e} :ša*, *p \bar{e} xnan* 'pahnem', *p \bar{e} :sje* 'pasji'), mentre nello spazio occidentale si sono vocalizzate in * \bar{a} , (nat. *d \bar{a} :n*, *v \bar{a} :s*; *m \bar{a} :ša*, *u \bar{a} :xne*).

Le caratteristiche distintive del sistema vocalico dei singoli dialetti sono le seguenti:

1. Dialetto zegliano della Val Canale: slcor. \bar{e}^* , * \bar{e} e * \bar{o} oggi si mostrano come *i \bar{a}* e *u \bar{a}* slcor. * \bar{e} -, * \bar{e} - * \bar{o} - come *e:* e *o:*, slcor. * \bar{e} / \bar{e} - e * \bar{o} / \bar{o} - come *e:* in *o:*. Nell'Alta Valle della Sava si è verificata una monottongazione dei dittonghi.

2. Dialetto resiano: slcor. * \bar{e} e * \bar{o} > **ie* e **uo*, slcor. * \bar{e} -/ \bar{e} - > * \bar{e} , slcor. * \bar{o} - > * \bar{o} e slcor. * \bar{e} / \bar{e} - e * \bar{o} / \bar{o} - > * \bar{e} e * \bar{o} , tuttavia un ulteriore sviluppo di questi fonemi evidenzia una particolarità determinata dal suo isolamento rispetto all'entroterra sloveno: **ie* > *i* e **uo* > *u*, * \bar{e} > \bar{e} e * \bar{o} > \bar{o} , oltre alle cosiddette vocali scure *e* e *o* (\bar{e}) e (\bar{o}), il resiano comprende nel proprio sistema anche *i* e *u*.

3. Dialetto del Torre e del Natisone: slcor. * \bar{e} / \bar{e} - > **ie*, slcor. * \bar{o} > **uo*, slcor. * \bar{e} / \bar{e} - e slcor. * \bar{e} / \bar{e} - > * \bar{e} , slcor. * \bar{o} / \bar{o} - e slcor. * \bar{o} > * \bar{o} .

4. Dialecto dell'Isonzo: slcor. * $\bar{e}/\bar{e}^{\grave{e}}$ - > *ie > i \bar{e} , slcor. * \bar{o} > *uo > u \bar{o} , prima denasalizzazione slcor. * $\bar{e}/\bar{e}^{\grave{e}}$ - e * $\bar{o}/\bar{o}^{\grave{e}}$ - e quindi odierni riflessi dittonganti stretti, coincidenti con i riflessi per slcor. * \bar{e}/\bar{e} - e slcor. * \bar{o} - v i \bar{e} e u \bar{o} .

5. Dialecto del Collio: slcor. * $\bar{e}/\bar{e}^{\grave{e}}$ - > *ie > ie/i \bar{a} , slcor. * \bar{e}/\bar{e} - > e:, slcor. * $\bar{e}/\bar{e}^{\grave{e}}$ - > a:, slcor. * \bar{o} > *uo > u $\bar{o}/u\bar{a}$, slcor. * \bar{o} - > *uo > o:/u $\bar{o}/u\bar{a}$, slcor. * $\bar{o}/\bar{o}^{\grave{e}}$ - > o:.

6. Sottodialecto carsico di Bainsizza: slcor. * $\bar{e}/\bar{e}^{\grave{e}}$ - > *ie > ie/i \bar{a} , slcor. * \bar{o} > *uo > u $\bar{o}/u\bar{a}$, slcor. * \bar{o} - > *uo > u $\bar{o}/u\bar{a}$, slcor. * \bar{e}/\bar{e} - > i \bar{e} :, slcor. * $\bar{e}/\bar{e}^{\grave{e}}$ - > i \bar{e} :/a:, slcor. * $\bar{o}/\bar{o}^{\grave{e}}$ - > o:, che distingue il sottodialecto di Bainsizza dal dialecto del Carso in cui attualmente, per slcor. * $\bar{o}/\bar{o}^{\grave{e}}$, si ha il dittongo u \bar{a} . Questa parlata differisce dal dialecto del Carso anche per le opposizioni quantitative ancora conservate.

La descrizione fonetica di base dei singoli dialecti è corredata da alcuni testi in dialecto: in zegliano la favola della gallina e della mucca, in resiano la storia del paiolo e di quelli che ci avevano a che fare, nel dialecto del Torre una proposta di matrimonio, nel dialecto del Natisone una storia sulle lanterne create con tanto amore dal fabbro del paese, nel dialecto dell'Isonzo la storia della *guta*, in quello del Collio la storia sulla cesta per le noci e nel dialecto di Bainsizza un racconto sul modo in cui il collezionista è riuscito ad ottenere un diploma che desiderava includere nella propria collezione.

Danila Zuljan Kumar
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU
Raziskovalna postaja Nova Gorica
Delpinova 12
5000 Nova Gorica
Slovenija
DZuljan@zrc-sazu.si

VPOGLED V KULTURNO DEDIŠČINO KANALSKE DOLINE: LJUDSKA RELIGIOZNOST DOLINSKEGA PREBIVALSTVA KOT POMEMBNA SESTAVINA VSAKDANJE STVARNOSTI

INSIGHT INTO THE CULTURAL HERITAGE OF THE CANALE VALLEY: FOLK RELIGIOSITY AS AN IMPORTANT ELEMENT OF EVERYDAY REALITY

NATAŠA GLIHA KOMAC

Jezikovno-kulturna različnost Kanalske doline odseva v obrednih praksah prazničnega leta dolinskega prebivalstva. Umestitev prazničnega leta v turistično ponudbo je kot identifikacijska prвина območja zanimiv turistični produkt, pri čemer pa se je treba zavedati svetosti obredja in obrednih dejanj. Osnovna mreža je postavljena: zbirko etnografskega muzeja v Beneški palači (Naborjet/Malborghetto) dopolnjujejo raziskave lokalnih navad in obredja, vpogled v oblačilno kulturo tega območja — ohranila so se predvsem oblačila, ki so jih ljudje nosili ob posebnih priložnostih — pa bo omogočila virtualna predstavitev dolinskega oblačilnega izrazja *Glasovi Kanalske doline*.

Ključne besede: ljudska religioznost, praznično leto, obredje, oblačilno izrazje, Kanalska dolina.

The rituals performed by the inhabitants of the Canale Valley during their annual local festivities well reflect the linguistic and cultural variety of this valley. Included in these local festivities in the tourist offer means providing an appealing product, since they stand out as a distinctive feature of this area — yet, the sacredness of these rituals needs to be borne in mind. The basic network has already been set up: the collection of the Ethnographic Museum located in the Venetian Palace (Naborjet/Malborghetto) has been broadened by adding research material regarding local customs and rituals; in addition to that, a virtual presentation of Canale Valley's clothing-related vocabulary entitled *Glasovi Kanalske doline* will provide insight into the local clothing traditions — the best preserved items are clothes that people would wear on special occasions.

Key words: popular piety, festive year, rituals, clothing terminology, Canale Valley.

JEZIKOVNO MEŠANO OBMOČJE KANALSKE DOLINE

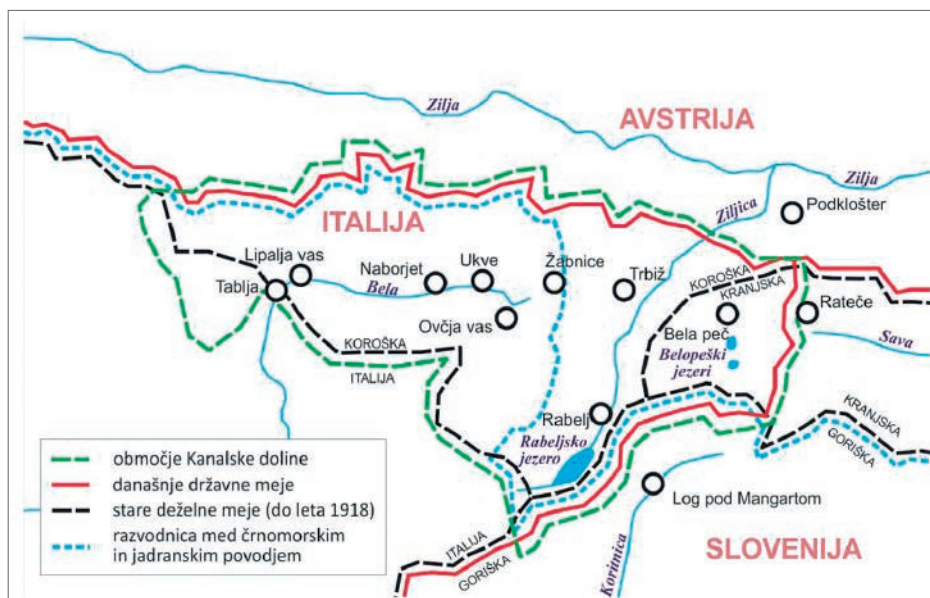
Kanalska dolina se razpostira na območju jezikovnega stika treh velikih jezikovnih skupin, slovanske, germanske in romanske. Podoba dolinskega življenja pomembno določa njihovo sobivanje, saj skozi čas na različne načine merijo svoje družbene in politične moči ter si prizadevajo za čim bolj prestižen položaj. Časovni in prostorski določenosti ni mogoče ubežati.

Območje je najprej poseljevalo slovensko govoreče prebivalstvo, večinoma kmečkega porekla. Nemško govoreči so takrat predstavljali zgolj posamezne jezikovne otoke, v rokah pa so imeli vodstvene upravne in gospodarske funkcije. Pozneje je Kanalsko dolino najprej naselilo furlansko govoreče prebivalstvo, ki se je ukvarjalo s trgovino, konec drugega desetletja 20. stoletja pa so se v dolino naselili, predvsem zaradi političnih razlogov, še pripadniki italijanske jezikovne skupnosti.

Čez Kanalsko dolino je že v časih rimskega imperija tekla pomembna cestna povezava med Oglejem (Aquileio) in Virunumom, še danes pa se tu križajo pomembne cestne in železniške poti med Benetkami, Trstom in Dunajem. Po Kanalski dolini teče tudi naravna razvodna meja med Črnim in Jadranskim morjem.

V zadnjih dveh stoletjih je območje najbolj zaznamovala pripadnost deželi Koroški in deloma Kranjski v okviru nekdanje avstro-ogrske oz. avstrijske države, pozneje pa italijanski državi. Cerkveno-upravno je Kanalska dolina najprej sodila v okvir oglejskega patriarhata (811 – 1751), pozneje pa pod krško, videmsko in kratko obdobje tudi ljubljansko nadškofijo. Organiziranost območja po rimskokatoliških župnijah Kanalsko dolino še vedno določa in povezuje s širšim socialnim in kulturnim univerzumom.

Kanalska dolina v prostoru in času / La Val Canale nello spazio e nel tempo

Vir/Fonte: A. Bandelj, P. Pipan (2014). *Vidensko*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 145. V/In: Gliha Komac 2014: 14.

LJUDSKA RELIGIOZNOST DOLINSKEGA PREBIVALSTVA KOT POMEMBNA IDENTIFIKACIJSKA PRVINA VSAKDANJE DOLINSKE STVARNOSTI

Rimskokatoliška cerkev je imela zaradi zgodovinske prisotnosti na območju pomembno vlogo pri oblikovanju dolinskega življenja. Pri tem je svoje obredje in prakse delno prilagodila siceršnjim ljudskim religioznim praksam. Za krajevno domačinsko prebivalstvo in dolinsko življenje je značilno območju svojstveno razlaganje svetega in tuzemskega ter iz tega izhajajoče dojemanje stvarnosti, ki se kaže tudi v ohranjanju šeg in navad. Tak primer je npr. skoraj do konca 20. stoletja ohranjeno obredno umivanje in zavijanje lobanje v prt (Gliha Komac 2014: 73–95), pri čemer gre, kot pravi Matičetov (1955: 231), »za posebno navado ob prekopavanju med Slovenci: da lobanjo umijejo, jo zavijejo in polože spet v grob, k novemu mrliču«.

Družbeni nosilci ljudske religioznosti namreč nikoli niso cerkve in posebne verske skupnosti, ampak siceršnje življenjske skupnosti, zlasti družina/rodbina in krajevna skupnost, tj. skupnosti z neposredno socialno koherenco visoke stopnje (prim. Kerševan 1989: 12–23).

Kot ugotavljam že v delu *Ljudska religioznost v Kanalski dolini: O umiti in v prt zaviti lobanji* (2014), dolinsko slovensko jezikovno skupnost s širšim slovenskim (in slovanskim) jezikovnim prostorom povezujejo značilne šege in navade, vezane na različne priložnosti (praznično leto) in pomembne dogodke v posameznikovem življenju (npr. rojstvo, smrt), tj. na praznovanje letnega oz. življenjskega cikla.

Kot značilne oblike ljudske religioznosti duhu slovenske jezikovne tradicije po Kerševanu (1989: 12) razumem *ljudska verovanja* v tradicionalnih kmečkih in vaških okoljih s predkrščanskimi oblikami, ki so živela in bila prakticirana med ljudmi zunaj cerkve in cerkvene religije, in *ljudske pobožnosti*, ki jih je uvedla in vodila Rimskokatoliška cerkev v posameznih obdobjih in okoljih poleg svoje osnovne in univerzalne liturgije, da bi se približala vernikom in njihovim religioznim potrebam (npr. šmarnice, različne procesije, romanja, krajevni prazniki svetnikov - zaščitnikov ipd.). Te kot značilnost dolinskega življenja ostajajo pomemben kazalec prisotnosti (in posredno tudi živosti) slovenske jezikovne skupnosti na tem območju.

PRAZNIČNO LETO SLOVENCEV V KANALSKI DOLINI

Podobno kot na širšem ozemlju slovenske etnične skupnosti (prim. Kuret 1989) so tudi za (slovensko govoreče) prebivalstvo Kanalske doline najpomembnejši dogodki prazničnega leta zlasti pust (npr. ta mali pust, pustovanje in pokopavanje pusta), obredja velikonočnega časa (npr. cvetna nedelja in veliki teden: veliki četrtek, veliki petek, velika sobota, velika nedelja in velikonočni ponedeljek), procesije (npr. velikonočna procesija, Marijina procesija, telovska procesija, binkoštna procesija, procesija na vaški *žegen* (praznik), fantovski praznik in postavljanje *maje* (mlaja) v Žabnicah, Florijanovo (4. maj), kresovanje (23. junij), gnanje živine v planino, vsi sveti in vernih duš dan (1. in 2. november), žegnanja – dnevi *patronov* (vaških zavetnikov), romanje na Višarje, miklavževanje (5. oz. 6. december) ter *kaledwanje* (koledovanje: npr. sv. Janez Evangelist, *pametiva* (nedolžni otroci), novo leto, Pehtrin večer in trikralski koledniki; Gliha Komac 2014: 39–65).

UTRINEK IZ DOLINSKEGA PRAZNIČNEGA OBREDJA: POSTAVLJANJE MAJE, TELOVSKA PROCESIJA IN VAŠKI PRAZNIK V ŽABNICAH¹

Žabniški naborniki (fantje, ki tisto leto postanejo polnoletni) vsako leto na prvo nedeljo v maju za *telovo* oz. na sv. Rešnje telo postavijo *maj/majo/majbawm* (mlaj).

Izberejo si lep, raven, visok hrast ali smreko (*brino*). Blizu cerkve sv. Egidija imajo zato že vnaprej pripravljeno betonsko luknjo. Na večer pred postavitvijo drevo posekajo, ga oklestijo in deblo olupijo. Dekleta, ki tisto leto dopolnijo osemnajst let, deblo okrasijo s *kranceljni* (z venci), z zelenjem in s cvetjem. Tako okrašeno *majo* na vozu peljejo skozi vas in jo nekaj časa vozijo naokoli. Zvečer jo osemnajstletni fantje in vaški možje z latami in vrvmi postavijo pokonci in se z njo ukvarjajo dolgo v noč. Naslednji dan je v cerkvi slovesna sveta maša, po vasi pa gre procesija, ki se ustavi ob štirih oltarjih; te na različnih mestih po vasi postavijo štiri družine.

Maja stoji ob cerkvi vse do predvečera *žegnanjske* nedelje, tj. do sv. Egidija, ko osemnajstletniki *majo* podrejo in les prodajo. Na praznično nedeljo po procesiji in maši žabniški fantje in dekleta, ki tisto leto praznujejo osemnajsti rojstni dan, priredijo veliko praznovanje. Pri pripravah jim pomaga vsa *žlahta* (sorodstvo). Pripravijo plakate z vabili, pokosijo in uredijo prostor praznovanje, očetje skupaj s fanti postavljajo šotor za praznovanje, mame in dekleta pa pripravijo hrano, ki jo na praznični dan prodajajo. Priprav, tudi kuhe in peke, ni malo:

Sem nardila za žegen štiri štrudalne in eno torto. [...] Smo nardili, vse mame, šesdeset friko ... veste, kaj je to ... smo delali ... en dan sem samo lupla ... hruške, pravimo mi, krompir...

V nedeljo zjutraj gre po vasi slovesen sprevod; vaščani postavijo tudi poseben oltar. Slavljenci in sorodstvo nosijo praznične obleke, ženske si posebej za to priložnost nadenejo praznične noše:

Ja, imamo nošo! Ampak enkrat je bla lepa noša, ne, prow slovenska noša, ne. So imeli [...] *biəw burtah* 'bel predpasnik' m pa rože, ne, in tukaj je *imew miədrček* 'životec', je *biw* zlat, tako, je bla lepa noša. Zdaj pa imamo tako nošo ... gremo v Beljak kupit nošo.

¹ Besedilo je povzeto po poglavjih 3.3 Procesije, 3.4 Fantovski praznik – postavljanje maje (mlaja) v Žabnicah in 3.9.1 Žegnanje v Žabnicah (Gliha Komac 2014: 47, 49, 53 in 54).

Sprevod ves čas spremljata glasba in petje. Fantje dobijo od deklet šopke, v katerih je sedem vrst rož; vmes morata biti nagelj in rožmarin. Tudi dekleta in žene imajo pripete *pušeljče*. Če so poročene gospe, imajo *pušeljč* na desni, in če ne, na levi. Po sprevodu skozi vas gredo k slovesni sveti maši, sledi skupno praznovanje. Tudi *məštráwnca* (monštranca) v cerkvi je posebej okrašena z zelenjem in *pušeljči*. Po maši se postavijo v krog pod lipo in *konta* (skupina domačih pevcev) zapoje. Najprej moški zapojejo žabniško *Rasti, rasti rožmarin* v slovenščini:

K sem dons pri sveti maši biw,/k sem dons pri sveti maši biw./
 tam sm bidu Jezusa,/njegovo mater žawəsno,/njegovo mater
 žawostno.//Tam səm vidu keləh zwat./tam notre sveto rešnje kri./
 tam notre sveto rešnje kri.//Rasti, rasti rožmarin./use ta žwahrtne
 rožce ž njim./use ta žwahrtne rožce z njim.//Čal je zelen al pa suh./
 ima vsegljih svoj cartni duh./ima vsegljih svoj cartni duh.//Ko bom
 puəbəč ledək uməru./lep zelen krancelj bom jas mow./lep zelen
 kranceljč bom jas mow.//Z rožmarinom zelenga/in nageljčka
 rudečega/in nageljčka rudečega.

Dekleta vmes na pladnju ponujajo vino; zraven je vedno tudi *pušeljč*. Nato se sprevod odpravi proti velikemu šotoru; na poti večkrat postoji, igra glasba, moški pojejo v vseh treh oz. štirih dolinskih jezikih.

KNJIŽNO IN NAREČNO V OBREDNIH BESEDILIH

Obredna dejanja vključujejo tudi različne (molitvene) obrazce v slovenskem jeziku, ki s prisotnostjo knjižne različice kažejo na prestižnost in svetost obrednih dejanj. Jezikovne prvine, ki kažejo na odmik od aktualne slovenske knjižne norme, je mogoče označiti kot arhaične ali kot narečne. Prisotnost t. i. arhaičnih prvin kaže na odmaknjenost od osrednjeslovenske jezikovne skupnosti, narečne jezikovne prvine pa na vpetost obrazcev v jezikovne prakse dolinske jezikovne skupnosti. Vse troje – knjižno, arhaično in narečno, npr. »*usmili se njega duše*« namesto »*usmili se njegove duše*«, »*daj mu ena milostljiva sodba*«, *žebati* (moliti), *žegnan* (blagoslovljen), *britaf* (pokopališče) – najdemo npr. v izsečkih iz molitve, ki so jo molili ob *vahtanju* (bdenju pri mrliču):

O gospod Jezus Kristus, mi te prosimo, daj mu ena milostliva sodba in odpusti mu, ker te je razžalil. Usmili se njega duše in sprejmi ga v nebeško domovino. Potem očenaš, zdravamarija, zmeraj. [...] Bomo žebrali za vse verne duše, ki na našem žegnanem britafu počivajo, za vse padle farne vojake in farane, ki jih tuja zemlja pokriva (Gliha Komac 2014: 68, 69).

Podobno kažejo tudi izsečki iz obrednih pesmi: pesmi, ki so jo nekdam peli na vaškem prazniku v Žabnicah (1), božične kolednice (2) in žabniške trikraljevske kolednice (3):

(1) Tam doli po polju špancirawa,/vse žwahtne rožice nabirawa./Nagəlčək, roznkrawt, rožmarin./iz tega jaz pušəlǰč nardim.//Šlišu səm nekaj novega./od mojga dekleta zaljubljenja./da išče fanta drugega./ker mene ne mara nič več.//Merkaj, oj, merkaj se ljubica./če iščeš fanta drugega./če iščeš fanta drugega, nisi za moje srce (Gliha Komac 2014: 54).

(2) En angel priletel z visokih nebes./je lepo zažvižgal./še lepši zapel.//Zakaj bi ne žvižgal./zakaj bi ne pel./je Jezus med nami./je lahko vesel.//Tam gori na gori Marija kleči./usmiljenega Jezusa na rokah drži./Tam gori na gori tri luči garó 'gorijo'./za biərne 'verne' dušice./ki v vicah trpó 'trpijo'.//Ko vedel bi človek./kaj duša velja./ne delal bi greha./ne žalil Boga (Gliha Komac 2014: 59).

(3) Mi smo trije kralji z jutrove strani./pa hodimo po svetu že cele mesce tri./In iščemo povsodi, povprašujemo./kje rodil se Jezus, poizvedujemo./Smo lepo živeli v deželi jutrovi./srečno kraljevali čez kraljestva tri./K Bogu smo molili in prosili ga./da skoraj bi poslal zveličarja sveta (Gliha Komac 2014: 64).

OBLAČILNO IZRAZJE IN VIRTUALNA ZBIRKA GLASOVI KANALSKE DOLINE

S praznovanjem prazničnega leta in pomembnimi življenjskimi dogodki je tesno povezana oblačilna kultura. Tako je za Kanalsko dolino po zapisih K. Kenda-Jež (2007: 10) povedala Maria Moschitz:

Naši predniki niso imeli veliko oblek, so imeli par oblačil za vsak dan in lepe obleke za praznike. Se spomnim, da so bili za praznike vedno lepo oblečeni. Moški so imeli navadno temno sive ali modre obleke, belo srajco, kravato, telovnik, zlato uro, verižico, ki so jo nosili v žepu. Za velike praznike pa so imeli črno obleko, to je bilo za svetega Jožefa, za veliko noč. Tudi za božič in za žegnanje so moški nosili črno obleko. Ženske v starih časih pa so imele črna krila, šlabanke,² zelo tesne v pasu, znotraj so bile prišite ribje kosti, zaponke, pritiskači, trakovi, tako da so lahko prav močno zavezale, in pa tako, da so bile vse ženske videti vitke. Nekatere šlabanke so imele široke manšete, visok ovratnik, dve vrsti gumbov.

O oblačilih, značilnih za Kanalsko dolino, njihovi obliki in poimenovanjih (tudi večjezičnih) zanje se lahko poučimo pri Domenigu (2004) in K. Kenda-Jež (2007, 2015) ali pa si ogledamo razstavo oblačil v etnografskem muzeju v Beneški palači / Palazzo Veneziano v Naborjetu/Malborghetto.

Izpostaviti velja dejavnosti Slovenskega kulturnega središča Planika Kanalska dolina, ki je leta 1998 začelo prirejati raziskovalne taboro, na katerih poleg raziskovalcev z različnih področij, zlasti jezikoslovcev, sodeluje tudi domačinsko prebivalstvo. Neposredni rezultat raziskovalnih taborov je monografija K. Kenda-Jež *Shranli smo jih v bančah: Slovanski prispevek k poznavanju oblačilne kulture v Kanalski dolini / Contributo lessicale alla conoscenza dell'abbigliamento in Val Canale* (2007, 2015; v nadaljevanju *Shranli smo jih v bančah*). V monografiji predstavljeno gradivo je bilo v glavnem zbrano na raziskovalnem taboru Kanalska dolina 2003, ko je skupina raziskovalcev iz različnih ustanov (Kenda-Jež 2007: 17) na pobudo domačinke Marie Moschitz začela z raziskovanjem slovenskega oblačilnega izrazja Kanalske doline; pod okriljem SKS Planika so julija 2003 v naborješkem muzeju pripravili razstavo *Oblačila naših dedkov in babic / I vestiti dei nostri nonni*. Razstava je še iste jeseni gostovala v Špetru, na začetku leta 2004 pa bila del razstave *Čarobna nit: Ljudska noša Slovencev od Trsta do Kanalske doline* na Trbižu. Pozneje je bila pod imenom *Shranli smo jih v bančah* postavljena tudi na srečanju *Naša drugačna zemlja — La nostra terra diversa* (2004) v Benečiji.

Konec marca 2015 bo v okviru projekta *ZBORZBIRK Kulturna dediščina v zbirkah med Alpami in Krasom / L'eredità culturale nelle collezioni fra Alpi e Carso* to delo nadgrajeno in dopolnjeno. V prostorih SKS Planika Kanalska dolina v Ukvah bo odprta informacijska točka, na spletu bo dostopna virtualna zbirka *Glasovi Kanalske doline*, pripravljena pa bo tudi enkratna priložnostna razstava popisanih predmetov.

2 Kratka oprijeta ženska jakna (Kenda-Jež 2007: 54).

Zbirka *Glasovi Kanalske doline* prinaša virtualni prikaz oblačilne kulture na tem območju. Oprta je na zasebne zbirke — predmetno, slikovno, zvočno in slovarsko —, na podlagi katerih je v okviru zgoraj omenjenih taborov nastala monografija Karmen Kenda-Jež *Shranli smo jih v bančah* (2007, 2015). Fotografije oblačil in njihovih sestavnih delov so opremljene z izrazjem v treh dolinskih jezikih (slovenščina, italijanščina, nemščina), nekatere pa so umeščene v prostor in čas tudi s pripovedmi in kratkimi besedilnimi utrinki. Izrazje je, če je bilo poimenovanje predmetnosti že zabeleženo, povzeto po monografiji *Shranli smo jih v bančah* (K. Kenda Jež 2007, 2015) in v zapisu prilagojeno novemu konceptu, sicer pa smo ga naknadno raziskali in dodali.

Ta 'ohcitne č'iəwlje (poročni čevlji)
Scarpe nuziali / Hochzeitsschuhe (foto: Elisa Kandutsch, 2014)

Poimenovani so tudi posamezni deli predstavljenih eksponatov:

č'iəwəl čevelj/scarpa/Schuh;

žn'ura vezalka/laccio/Schnürsenkel;

p'eta peta/tacco/Absatz;

pətpw'at podplat/suola/Sohle;

žr'ebič žrebljič 'žebliček' / chiodino/Nägelchen;

š'tiflč štifeljč 'polvisok čevelj' / scarpa alta, stivale a mezza coscia / Halbstiefel.

Prikaz v tem primeru pospremi poenostavljen narečni zapis pripovedi informatorke Marie Moschitz (v opombi je zapisana knjižnojezikovna priredba):

Ta 'oxcitne č'iəwlje sa od m'oje st'are m'atere. Sa zw'o m'əxče, w'əxče, m'ajo žn'ure, n'išče p'ete, l'edrašte padpw'ate z m'ikne las'ene

žr'eb'lčē, sa fluətrane m pa zw'a kam'ot. Sa pad'obne 'niščəm št'iflčəm. Š'uəstər, k ix je nar'edu, je b'iw K'icnu st'ari st'ari 'oča, K'icnu Fr'anc ž Ž'abnc, šv'igar'otər ad m'oje st'are m'atere. 'An je b'iw pr'avi šp'ecjalist. Us'e nav'este ž Ž'abnc, z 'Uku m pa z dr'ujəx kr'aju sa pr'išli k nj'emu. Moj st'ari st'ari 'oča, xk'ə mə je pr'abwa m'ama, k je wz'ew m'iəra nav'esti, je r'eku s'inu m pa lj'ubi: »T'one, za t'oja nav'esta bom nar'edu ta n'arl'iəpši č'iəwlje m pa t'ebe, L'iza, žal'im, da b'oš m'ewa vəs'elje z nj'em i m pa də jəx b'oš d'ogo nas'iwa.« Fr'anc je m'ow pr'ow. T'ote č'iəwlje b'oja m'eli l'iatas st'u n s'edm l'iat.³

SKLEP

Simbolna vloga in obredje ljudske religioznosti na območju Kanalske doline sta prepoznavna in izjemno živa. Obredje, šege in navade so precej podrobno popisane v knjižnem in spletnem gradivu (npr. Domenig 2005; Figelj 2008; Gliha Komac 2014; Kumer 1986, 1991; Kuret 1989), na voljo je muzejska predstavitev (etnografski muzej v Beneški palači v Naborjetu), v kratkem bo pripravljena tudi virtualna predstavitev oblačil in oblačilnega izrazja Kanalske doline (virtualna zbirka oblačilnega izrazja Glasovi Kanalske doline). Vsekakor velja razmisliti, ali v okvir ponudbe aktivnega preživljanja prostega časa v Kanalski dolini vendarle vključiti tudi za marsikoga nepozabna doživetja lokalnega prazničnega leta. Pri tem pa je nujen tehten premislek, kako to izpeljati, ne da bi oskrunili »svetost« obredja, ki ima za udeležence identifikacijsko oz. simbolno vlogo, tj. izkazovanje pripadnosti domačijski skupnosti (tako za posameznika kot za samo skupnost). Meja je zelo krhka, nedoločljiva, vendar že ogled obstoječih popisov in predstavitev omogoča precej natančen vpogled v dolinsko stvarnost. Za vključevanje pa je potrebno aktivno udejstvovanje posameznika, ki zmore kompleksnost in sestavljenost dolinske življenjske dinamike čutiti in dojeti v čim več razsežnostih, saj bo le tako (še le ko bo način življenja tudi sprejel) lahko postal njen aktivni sooblikovalec.

³ Poročni čevlji so od moje stare mame. So zelo mehki, lahki, imajo vrvice (vezalke), nizke pete, usnjene podplate z majhnimi lesenimi žeblički, so podloženi in zelo udobni. So podobni polvisokim čevljem. Čevljar, ki jih je naredil, je bil Kicnov stari stari oče, Kicnov Franc iz Žabnic, tast od moje stare mame. Bil je pravi mojster. Vse neveste iz Žabnic, iz Ukev in iz drugih krajev so prišle k njemu. Moj stari oče je, tako mi je pripovedovala mama, ko je nevesti vzel mero, rekel sinu in njegovi ljubi: »Tone, za tvojo nevesto bom naredil najlepše čevlje. Tebi, Liza, pa želim, da jih boš dolgo in z veseljem nosila.« Franc je imel prav. Ti čevlji bodo letos imeli sto sedem let.

VIRI IN LITERATURA

BOGATAJ, Janez, 2011: *Slovenija praznuje. Sodobne šege in navade na Slovenskem*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

BRUN, Neva, REMIC, Marjan (ur.), 1999: *Tihi pomniki minljivega časa*. Ljubljana: Forma 7.

DAPIT, Roberto, KENDA-JEŽ, Karmen, KOMAC, Nataša (avtorica in urednica), JURGEC, Peter, SMOLE, Vera (avtorica in urednica), ŠEKLI, Matej 2005: *Ovčja vas in njena slovenska govornica / Valbruna e la sua parlata slovena*. Ukve: Slovensko kulturno središče Planika Kanalska dolina; Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

DOMENIG, Raimondo, 2004: *Abiti e costumi / Kleider und Trachten. Itinerario storico attraverso l'abbigliamento della Valcanale*. Malborghetto: Comune di Malborghetto-Valbruna.

DOMENIG, Raimondo, 2005: *Religiosità popolare in Valcanale / Volkstümliche Religiosität im Kanaltal*. Malborghetto: Comune di Malborghetto-Valbruna.

FLERE, Sergej, KERŠEVAN, Marko, 1995: *Religija in (sodobna) družba. Uvod v sociologijo religije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

GLIHA KOMAC, Nataša, 2009: *Slovenščina med jeziki Kanalske doline*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede; Ukve: Slovensko kulturno središče Planika; Trst: SLORI.

GLIHA KOMAC, Nataša, 2015: *Ljudska religioznost v Kanalski dolini. O umiti in v prt zaviti lobanji*. Ukve: SKS Planika Kanalska dolina; Trst: SLORI; Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje in Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

KENDA-JEŽ, Karmen, 2007¹, 2015²: *Shranli smo jih v bančah: slovarski prispevek k poznavanju oblačilne kulture v Kanalski dolini / contributo lessicale alla conoscenza dell'abbigliamento in Val Canale*. Ukve/Ugovizza: SKS Planika Kanalska dolina / Centro Culturale Sloveno Stella Alpina Val Canale; Trst: SLORI; ATS Od me-je; Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU / Istituto per la lingua slovena »Fran Ramovš« CRS ASSA.

KERŠEVAN, Marko, 1989: *Religija in slovenska kultura*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Partizanska knjiga.

KUMER, Zmaga, 1991: *Odsev verovanja v ljudski duhovni kulturi na Slovenskem*. Marjan Benedik idr. (ur.): *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*. Celje: Mohorjeva družba. 335—355.

KURET, Niko, 1989: *Praznično leto Slovencev 1—2*. Ljubljana: Družina.

LUCKMANN, Thomas, 1997: *Nevidna religija*. Ljubljana: Krtina.

MATIČETOV, Milko. 1955. Umita in v prt zavita lobanja pri Slovencih. *Slovenski etnograf* 8: 231—254.

OTTO, Rudolf, 1993: *Sveto*. Ljubljana: Nova revija.

SGUARDO SULL'EREDITÀ CULTURALE DELLA VAL CANALE: RELIGIOSITÀ POPOLARE DEGLI ABITANTI COME ELEMENTO IMPORTANTE DELLA REALTÀ QUOTIDIANA

L'area plurilingue della Val Canale, caratterizzata da conoscenze e prassi linguistiche in costante evoluzione, strettamente legate all'esistenza di confini economici, politici e amministrativi (v. immagine 1), e da un'ampia varietà di forme di religiosità popolare, riesce ad essere costante oggetto di ricerca e descrizione. Nel contributo vengono esposti due aspetti chiave: l'eterogeneità linguistica dell'area — determinata dalla sua collocazione nello spazio e nel tempo —, con particolare attenzione al livello sociale della lingua slovena (ad es. testi di preghiere e canti rituali) e alla presenza ancora viva di denominazioni plurilingui nel lessico dell'abbigliamento; l'eterogeneità e la vivacità delle feste tradizionali degli abitanti della valle (con presentazione dei momenti fondamentali della vita degli autoctoni; cfr. Gliha Komac 2014: 39—65). Il materiale presentato e relative descrizioni consentono agli interessati di esplorare la vita quotidiana degli abitanti della Val Canale.

Il contributo tratta soprattutto le prassi e le usanze degli appartenenti alla comunità linguistica slovena, nonostante la vita della valle sia chiaramente connotata dalla convivenza di comunità linguistiche slovene, tedesche, friulane e italiane.

La descrizione delle festività dell'anno presentata nel contributo fornisce all'osservatore esterno delle informazioni di base sugli eventi e sulle manifestazioni, lasciando piena libertà sull'eventuale partecipazione attiva. Non esistono infatti divieti, ma, poiché si tratta pur sempre di un accesso al mondo del sacro (sacri sono i rituali e le cerimonie di identificazione per il loro ruolo simbolico), è richiesta comunque una partecipazione attiva. Tali rituali, però, non sono da intendersi soltanto come un'attrazione o una curiosità turistica, quanto piuttosto come una possibilità di entrare nella vita quotidiana degli abitanti del luogo.

La presentazione delle feste tradizionali, inserita nell'offerta turistica, avrebbe quindi senso, ma esclusivamente a titolo informativo: come invito a visitare la collezione etnografica del museo nel Palazzo Veneziano di Malborghetto, a

leggere le monografie che parlano delle festività dell'anno, delle usanze e delle consuetudini della Val Canale e della relativa cultura dell'abbigliamento, nonché a visitare la collezione virtuale on-line delle espressioni legate all'abbigliamento Voci della Val Canale.

Nataša Gliha Komac
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU
Novi trg 2
1000 Ljubljana
Slovenija
ngk@zrc-sazu.si

OGNJIŠČA V ZBIRKAH MED ALPAMI IN KRASOM

FIREPLACES IN THE COLLECTIONS BETWEEN THE ALPS AND THE KARST

ŠPELA LEDINEK LOZEJ

V prispevku sta na podlagi ohranjenih in rekonstruiranih ognjišč predstavljena razvoj in pestrost stanovanjske kulture in stavbarstva na kulturno raznolikem območju med Alpami in Krasom.

Ključne besede: ognjišče, kuhinja, stanovanjska kultura, stavbarstvo, zbirke.

On the basis of the preserved and reconstructed fireplaces the paper presents the development and the diversity of the dwelling culture and architecture on the culturally diverse region between the Alps and the Karst.

Key words: fireplace, kitchen, dwelling culture, architecture, collections.

V skoraj vsaki izmed zbirk, vključenih v popis projekta *ZBORZBIRK – Kulturna dediščina v zbirkah med Alpami in Krasom*, so kosi ognjiščne opreme oziroma posodje za pripravo jedi na ognjišču ali v peči, v nekaterih zbirkah pa so se ohranili ali bili naknadno konstruirani obširnejši ognjiščni oziroma kuhinjski interjerji. V pričujočem prispevku so obravnavana ohranjena ognjišča v zbirkah *Pričevanja kmečke kulture* v Prosnidu, v *Etnološki zbirki družine Darinke Sirk* na Furlanšču v Krasnem, v *Lukčevi hiši* na Kambreškem in v zbirki *Črna kuhinja Pri Čuoljevih*, neohranjeno ognjišče (a ohranjena peč) v *Kajžnkovi hiši* v Ratečah ter rekonstruirana ognjišča v *Etnološko-rezbarski zbirki Franca Jerončiča* v Melinkih, v *Muzejski zbirki Mazora Breginj* ter v *Jugovi zbirki* v Avšjem v Seniškem Bregu.

Vrsta in oblika ognjišča sta bili odvisni od strukture bivališča in razvoja stanovanjske kulture, kar so navajali številni raziskovalci stavbarstva in stanovanjske kulture (prim. npr. Meringer 1906; Rhamm 1908; Geramb 1924; Weiss 1955; Murko 1962; Šarf 1963; Schier 1966; Vilfan 1970; Baš 1984; Makarovič 1986, Cevc 1990 idr.). Obliko in strukturo naselij so v preteklosti narekovali geomorfološki in klimatski dejavniki, širše družbeno-gospodarske in pravne razmere, večja ali manjša intenzivnost stikov in izmenjav prebivalstva, kot tudi tip posameznega gospodinjstva, gmotni in socialni položaj ter njegova gospodarska dejavnost. Projektno območje med Alpami in Krasom, ki obsega Kanalsko in Gornjesavsko dolino, Rezijo, Tersko, Karnajsko in Nadiške doline, Breginjski kot, Kobariško, Kambreško, dolino Idrije, Kanalsko in Brda, je izrazito prehodno območje, kjer lahko v pretekli (in deloma tudi še današnji) podobi in strukturi naselij razbiramo vplive sredozemskega in alpskega sveta. Prav glede na to bi lahko sledeč avtorjem, ki so od izteka 19. stoletja raziskovali stavbarstvo navedenega območja (Bancalari 1893, 1896, 1897; Lorenzi 1914; Geramb 1925, Cumin 1929; Vurnik 1930; Melik 1933, 1963; Nice 1940; Scarin 1943; Murko 1962; Pascolo 1993; Rucli 1994; 2003; Chinellato 1996; Baš 2003), le-to razdelili na območje sredozemskih naselij in na območje alpskih oziroma srednjeevropskih naselij.

Sredozemski vplivi, ki so prehajali prek Furlanije v Nadiške, Tersko in Karnajsko dolino, Rezijo, Brda, dolino Idrije, na Liško, Kambreško in Kanalsko vse do Breginjskega kota in Kobariškega, so se izražali v razmeroma majhnih,

strnjenih, mestoma tudi gručastih naseljih in zaselkih, vraščenih v razgiban teren.¹ Stavbe domačij so bile razvrščene v krajših ali daljših enoosnih nizih po načelu adicijske gradnje. Stanovanjska in gospodarska poslopja so bila nanizana drug poleg drugega ali ločena. Prostori v nadstropjih so bili dostopni prek zunanjih kamnitih ali lesenih stopnic, zunanjih hodnikov (*gankov*) in podestov. Stavbe so bile grajene iz kamna (Vilfan 1970; Cevc 1990: 56), v preteklosti pa je bila na nekaterih območjih značilna tudi lesena gradnja.² Izpričano starejšo slamnato in ponekod še ohranjeno kamnito kritino na strmih strehah je že od srednjega veka,³ dokončno pa v 19. stoletju nadomestila kritina iz žlebakov oziroma *korcev*, ki je omogočila položnejši naklon streh in sočasno vzpostavitev mezaninskega podstrešja.

Alpske oziroma srednjeevropske vplive na podobo in strukturo naselij in stavb, ki so prehajali prek Koroške na Belopeško ravnino, v Gornjesavsko in tudi Kanalsko dolino, razbiramo v soobstoju velikih domačij in kajž.⁴ Gospodarska in stanovanjska poslopja so bila bodisi ločena bodisi povezana na vogel, pri čemer je bil za Gornjesavsko dolino značilen zelo kratek prislonjen del. V hribovitejših območjih Kanalske doline in na Bovškem⁵ so bile razširjene tudi vrhhlevne oziroma vrhkletne domačije s kuhinjo v nadstropju. Spodnji del stavb je bil navadno zidan, nadstropni in podstrešni del ter gospodarska poslopja pa leseni. Strme strehe z značilnim čopom so bile v preteklosti krite s skodlami, pozneje z betonskim špičakom oziroma z ravno opečno kritino.

Za pričujočo obravnavo ognjišč in kuhinjskega prostora je bila najpomembnejša razlika med sredozemskimi in alpskimi vplivi ta, da je bil

1 Stavbe in posesti so bile majhne in razdrobljene, kar je bila tudi posledica egalitarnega dednega sistema na območju nekdanje Beneške republike (prim. Scarin 1940: 90; Ravnik 1996: 77–84).

2 Leseno gradnjo je za Kobarid leta 1502 navedel Marin Sanudo. V spisu *Descrizione della Patria del Friuli* je zapisal, da je vas zgrajena iz lesa (»una villa dicta chiavoredo villa fabricata tutta de tavole habitata da cercha XX fogi tutti de zente schiava«) (nav. po Nice 1940: 5–6). Zidarsko stavbarstvo naj bi se po mnenju Franje Baša na Slovenskem uveljavljalo z gradnjo utrdbenih naprav za protitursko obrambo (Baš 1984: 11), spodbujalo pa naj bi ga tudi redčenje gozdov (Nice 1940: 113).

3 Emilio Scarin ugotavlja, da je v 15. stoletju v Furlaniji opečna kritina izpodrivala slamnato vzporedno s širjenjem beneške oblasti (Scarin 1943: 16); po mnenju Renza Ruclija naj bi se v Benečiji opečna kritina uveljavljala od 17. stoletja dalje (Rucli 2003: 550).

4 Navedeno je posledica neegalitarnega sistema dedovanja, prim. op. št. 1.

5 Izraziti alpski vplivi so bili značilni tudi za stavbarstvo na Bovškem (podrobneje prim. Kajzelj 1997), ki sicer ni bilo vpeto v ožje območje projekta *ZBORZBIRK*.

pri prvih glavni in osrednji bivalni prostor kuhinja z odprtim ognjiščem, na slednjih pa je bil glavni bivalni prostor izba s pečjo, imenovana 'hiša'. Viktor Geramb je predindustrijski evropski prostor razdelil na dve območji, na zahodni kulturni krog priprave jedi na odprtem ognjišču in na vzhodni kulturni krog priprave jedi v zaprtem ognjišču ali peči (Geramb 1924: 1–67; 1925: 319–325). Območjema so kasnejši raziskovalci dodali še prehodni pas, ki je obsegal tudi območje vzhodnih Alp in predelov Balkanskega polotoka, na katerem se je uveljavila priprava jedi tako v peči kot na ognjišču (Murko 1962: 274; Schier 1966: 186). Sredozemsko oziroma zahodnoevropsko ognjišče se je iz prvotne vdolbine za ogenj postopoma višalo in v 19. stoletju doseglo mizni horizont. Vzporedno z višanjem ognjišča se je nad ognjiščem razvilo kaminsko odvajanje dima preko nape. Na vzhodnoevropskem območju pa je bilo do 19. stoletja glavno kurišče kamnita ali glinasta peč, namenjena tako toplotni obdelavi živil (kuhi in peki kruha) kot ogrevanju glavnega bivalnega prostora. Ob izteku srednjega veka pa je v srednjeevropskih kmečkih bivališčih prišlo do dviga stanovanjske ravni z vzpostavitvijo brezdimne izbe, 'hiše' (nem. *die Stube*), z lončeno pečjo, ki se je kurila iz veže (Cevc 1990: 60; Schier 1966: 135).⁶ Črna kuhinja je najzgodnejša oblika funkcionalno specializirane delovne kuhinje v kmečkem okolju; v elementarnejših razvojnih različicah je bila umeščena v vežo, pozneje je bila od veže ločena z obokom oziroma je bila umeščena v poseben, od veže ločen prostor. Medtem ko se je kuhinja v kmečkem bivališču na srednjeevropskem območju (z izjemo dimnic) ločila od glavnega bivalnega prostora, pa je na sredozemskem in zahodnoevropskem območju ognjišče kljub diferenciaciji prostorov ostalo v glavnem in osrednjem prostoru bivališča. Na projektnem območju so bile funkcionalno specializirane črne kuhinje in brezdimne izbe oziroma 'hiše' značilne za Gornjesavsko dolino, Belopeško ravnino in Kanalsko dolino, na preostalih območjih, pa je ognjišče ostalo v glavnem bivalnem prostoru. Navedeno izpričuje tudi beseda 'hiša', ki je v Gornjesavski dolini označevala brezdimni, s *kahlasto* pečjo ogrevan glavni bivalni prostor, v Brdih, Nadiških dolinah, Breginju, Reziiji, na Livku in na Kanalskem (Gradivo ISJ) pa osrednji bivalni prostor z ognjiščem oziroma kuhinjo.

⁶ Do uvedbe brezdimne 'hiše' z lončeno pečjo naj bi po mnenju raziskovalcev prišlo na srednjeevropskem alpskem območju, na stičišču vzhodnoevropskega območja dimnic s pečmi, namenjenih tako kuhi kot ogrevanju, ter zahodnoevropskega območja ognjišč. Vzhodnoevropske kamnite oziroma glinene peči so imele obok in pečnice oziroma *kahle* (nem. *die Kachel*), ustje peči in odvajanje dima pa je bilo pomaknjeno v sosednji prostor (nem. *der Hinterlader*) (podrobneje prim. Meringer 1906: 50; Rhamm 1908: 153; Weiss 1955: 127; Schier 1966: 16; 193; Cevc 1990: 59).

Za stičišče sredozemske in alpske stanovanjske kulture je bila značilna tudi izrazita prehodnost in združevanje arhitekturnih prvin. Tako so bili v okviru formalno mediteranske arhitekture v Nadiških dolinah dokumentirani številni primeri stavb, v katerih so bile 'hišam', torej kuhinjam z ognjišči, pridružene še izbe s pečjo (Scarini 1940: 110).⁷ Na drugi strani pa so bile črne kuhinje z nizkimi, mediteransko delujočimi ognjišči, v formalno alpsko zasnovanih stavbah v Zgornjem Posočju in tudi v Kanalski dolini primerljivo kot v sredozemskih stavbah umeščene nad hlev oziroma nad klet in dostopne prek zunanjih stopnic ter *ganka*, ki se je za razliko od alpskih stavb raztezal ob vzdolžni stranici (Kajzelj 1997).

Naštete značilnosti stavbarstva in stanovanjske kulture, posledica prehodnosti in odmaknjenosti območja, so se skozi 20. stoletje izgubljale zaradi modernizacije življenja. Modernizacijo, ki je bolj ali manj spremenila lice naselij, je na obravnavanem območju pospešilo uničenje stavbnega fonda med prvo svetovno vojno in posledična povojna obnova, opuščanje kmetijske dejavnosti in izseljevanje, v sedemdesetih letih 20. stoletja pa še potres in popotresna obnova. Predvsem zaradi zbiralske zagnanosti posameznikov je ognjiščna oprema in posodje ohranjeno v številnih zbirkah etnološke dediščine, v posameznih primerih pa tudi celotni ognjiščni oziroma kuhinjski interjerji.

Najbolj elementarna oblika ognjišča se je ohranila pri zbirki *Pričevanja kmečke kulture* v Prosnidu. Ognjišče se nahaja v pritličju tlorisno enocelične nadstropne stavbe. Spalni in shranjevalni prostori v nadstropju in mezaninskem podstrešju so dostopni prek zunanjih, deloma kamnitih in deloma lesenih stopnic ter lesenega podesta, umeščenega med stranska zidova stavbe. Kot je povedala Evelina Melissa, je bila stavba naseljena še konec 20. stoletja: v hiši brez tekoče vode in sanitarnih prostorov, ob eni sami žarnici je do leta 1990 živela domačinka Maria Miscoria (Ivančič Kutin 2013: 132–134). Ognjišče je nizko, dvignjeno za ped, pomaknjeno (toda ne prislonjeno) k steni nasproti vhoda in s štirih strani zamejeno s kamnitimi bloki. Prostor nima urejenega odvajanja dima.⁸

7 Prim npr. dokumentacijo stavb v kraju Topolove (Ruclli 1994: 125–140).

8 Podobno ognjišče se je ohranilo v sosednjem Robidišču (prim. Miklavčič-Brezigar 2006: 159; Ščukovt 2007: 425).

Ognjišče oz. t. i. 'črna kuhinja' pri zbirki *Pričevanja kmečke kulture* v Prosnidu
 Focolare ovvero cosiddetta 'cucina nera' della collezione *Testimonianze della civiltà contadina* di Prossenico
 (foto: A. Furlan, 2013)

Le nekaj višje od prosnjskega je ognjišče v *Etnološki zbirki družine Darinke Sirk*, umeščeno v pritličje nekdanje dvostanovanjske kolonske hiše na Frlanšču v Krasnem v Brdih. Poleg v višini se od prosnjskega ognjišča razlikuje tudi po tem, da je potisnjeno proti zadnji steni, kar je povezano z razvojem odvajanja dima, saj se nad celotno širino ognjišča razpenja obsežna napa za lovljenje in odvajanje dima.⁹ Ognjišče se razteza prek celotne širine 'hiše', kot se imenuje glavni prostor v pritličju, kar je omogočilo namestitvev klopi, stolčkov in pručk ter sedenje dobesedno na ognjišču (ZVKDS OE Nova Gorica).

⁹ Ponekod v Brdih pa tudi v Nadiških dolinah se je pod furlanskim vplivom ognjišče in del kuhinjskega prostora izločilo iz stavbne mase v obliki posebnega spahnjenega dela, imenovanega *žbatafur* ali *fagolar* (podrobneje prim. Reja in Sirk 1997; Ledinek Lozej 2011: 238–268; 2012: 83–104).

Nizko ognjišče v kolonski hiši na Frlanšču v Krasnem
Focolare basso in una casa colonica a Frlanšče v Krasnem
(foto: Š. Ledinek Lozej, 2014)

Za nadaljnji razvoj ognjišč in kuhinjskega prostora je, kot izpričuje ognjišče iz 19. stoletja v *Lukčevi hiši* na Kambreškem, značilno postopno višanje.¹⁰ Pravokotni prednji del s kuriščem je pomaknjen v ospredje, da je dostopen s treh strani, prostor pod njim pa je namenjen shranjevanju drv. Nekdaj je bilo iz kuhinjskega prostora dostopno tudi ustje peči, ki je bila v sosednjem prostoru.¹¹

Končna različica razvoja mediteranskega ognjišča pa je ohranjena v *Črni kuhinji pri Čuoljevih* v Ročinju. Ognjišče, pomaknjeno v vogal prostora, a kljub temu dostopno s treh strani, je razmeroma visoko, dosega nekaj manj kot višino miznega horizonta, in je manjše po obsegu. Sezidano je iz opeke in umeščeno v kovinski okvir. V neposredni bližini ognjišča je tudi ustje krušne peči. O mlajšem nastanku ognjišča priča dejstvo, da je med ognjiščem in ustjem krušne

¹⁰ Višanje ognjišča je povezano tako z razvojem odvajanja dima kot s sočasnimi meščanskimi zgledi (prim. Makarovič 1981: 141), pri čemer je pomenljivo dejstvo, da je bila *Lukčeva hiša* nekdanj gostilna.

¹¹ Peč je bila odstranjena ob predelavi leta 1922, ko je bila v sosednjem prostoru vzpostavljena bivalna kuhinja z zidanim štedilnikom (ZVKDS OE Nova Gorica).

Ognjišče v *Lukčevi hiši* na Kambreškem
 Focolare nella *Lukčeva hiša* a Kambreško
 (foto: Š. Ledinek Lozej, 2013)

peči vzdana odprtina, pokrita s štedilniško ploščo, imenovana *fornel*. *Fornel* je bil, podobno kot štedilnik, namenjen varčni in hitri pripravi jedi. Od štedilnika se loči po tem, da nima urejenega odvajanja dima neposredno od kurišča: dim se skupaj z dimom od ognjišča in iz peči odvaja v skupno napo.

V alpsko zasnovani Kajžnkovi hiši v Ratečah¹² se ognjišče v črni kuhinji ni ohranilo.¹³ Na podlagi primerljivega ognjišča, ki se je ohranilo v črni kuhinji sosednje Jervahove domačije, lahko domnevamo, da je bilo tudi ognjišče v Kajžnkovi hiši dvignjeno v mizni horizont, ločeno od predpečka in z eno stranico prislonjeno ob steno. V Kajžnkovi hiši se je ohranilo kurišče v lončeni peči, dostopno iz kuhinjskega prostora, ki je bilo poleg ogrevanju 'hiše' namenjeno – kot izpričuje orodje v kuhinji – tudi pripravi jedi.

¹² Gre za edino v projekt vključeno alpsko zasnovano stavbo: nadstropno zidano dolinsko stavbo z dvokapno streho na čop, zatrepnima zunanjsima hodnikoma *gankoma* in značilno tlorisno zasnovo (veža z ločeno črno kuhinjo, izba s pečjo, kamra in shranjevalni prostor), ki se ponovi v gornjem nadstropju.

¹³ Glede na dokumentacijo ZVKDS ognjišča ni bilo več leta 1995, ko je v požaru uničeno stavbo odkupila Občina Kranjska Gora (ZVKDS OE Kranj).

Ognjišče Pri Čuoljevih, Ročinj
Focolare della casa Čuoljevi, Ročinj
(foto: J. Ledinek Lozej, 2013)

Ustje peči v črni kuhinji Kajžnkove domačije, Rateče
Imboccatura del forno nella cucina nera della Kajžnkova domačija, Rateče
(foto: Š. Ledinek Lozej, 2014)

Osrednja vloga ognjišča in kaminske kuhinje je morda razvidna tudi iz današnjega razmerja, tako pooblaščenih konservatorjev in muzealcev, predvsem pa zbirateljev do kaminskih ognjišč. Poleg predstavljenih ohranjenih kuhinjskih interjerjev so bile namreč kar v treh zbirkah evidentirane različne rekonstrukcije ognjišč.

Rekonstruirano ognjišče z lesenim robom in poligonalno napo v razstavnih prostorih *Etnološko-rezbarske zbirke Franca Jerončiča* v Melinkih je namenjeno tako predstavitvi ognjišča, ognjiščne opreme in posodja, kot tudi razstavljanju rezbarskih izdelkov (Jerončič 2014).

V *Muzejski zbirki Mazora* v Breginju je lastnik zbirke Zdravko Mazora po spominu in na podlagi risbe Tineta Bizjaka, ki je leta 1951 v okviru Orlove terenske ekipe Slovenskega etnografskega muzeja dokumentiral ognjišče pri hiši št. 42, postavil rekonstrukcijo celotnega kuhinjskega interjerja z ognjiščem, na katerem je vzdana štedilniška plošča, in z značilno okroglo beneško napo. K številnim izvornim predmetom¹⁴ je postavil lutko ženske, oblečene v vsakdanje oblačilo iz polpreteklega časa (Mazora 2014).

Večplastno pomenljivo – ne zgolj za razbiranje razvoja oziroma razločkov med ognjišči, marveč tudi za razbiranje diahrono in sinhrono eklektične povezanosti življenja in kulture projektnega območja – pa je ognjišče v *Jugovi zbirki* v Avšjem v Seniškem Bregu. Postavljeno je v klet nekdanje domačije, na mestu, kjer je bilo med prvo svetovno vojno ognjišče za pripravo jedi bolnikom in osebju poljske bolnice.¹⁵ Med vojno je bilo stanovanjsko in še posebej gospodarsko poslopje prizadeto. V povojni obnovi so Levpuščkovi uredili stanovanjske prostore na mestu nekdanjega gospodarskega poslopja, nekdanja stanovanjska stavba pa je postala gospodarsko poslopje. Ker se je kmetijska dejavnost opuščala, vedno več pa je bilo predmetov, ki jih je k hiši prinesla zbirateljska vnema gospodarja, se je gospodarsko poslopje preoblikovalo v razstavni in družabni prostor. Nekdanje ognjišče iz časa prve svetovne vojne je Pavle Levpušček temeljito preuredil. Na prednjo stranico je vgradil klesana kamna, ki sta sestavljala prednji lok nekoliko višjega podrtega ognjišča. Ker sta bili stranici previsoki, ju je poveznil, stranici pa zazidal z opečnimi zidaki. Nad ognjišče je namestil okroglo leseno napo iz Ukanj nad Britofom, kamnit lijak je iz Bavdaža, bakren kotel iz Anhovega, lončeno posodo pa so bodisi prinesli ali pa vsaj prevezali Rezijani. Na tem provizoričnem ognjišču, vzpostavljenem med prvo svetovno vojno,

14 Na primer *katenaču* (verigi), *čavedalu* (zglavniku), *brštulinu* (posodi za praženje kave oziroma ječmena za pripravo kavnega nadomestka).

15 Avšje je bilo v neposrednem zaledju soške fronte. Siceršnje ognjišče je bilo v kuhinji v nadstropju.

Rekonstrukcija ognjišča v razstavnih prostorih *Etnološko-rezbarske zbirke Franca Jerončiča*, Melinki

Focolari ricostruiti nelle sale espositive della *Collezione etnografica e di intaglio di Franc Jerončič*, Melinki

(foto: Š. Ledinek Lozej, 2014)

ko je bila uničena glavna stavbna in predmetna fonda območja, preurejenem in predelanem v desetletjih zbirateljstva in namenjenem družanju,¹⁶ so upredmetene vse časovne in gospodarske, družbene ter kulturne povezave območja. Zgoščeno jih materializira vezana posoda, shranjena na skledniku. Podobne vezane posode lahko zasledimo v vsaki v projekt vključeni zbirki. Prav zaradi razširjenosti, kot tudi zaradi primarne namembnosti – hranjenja ter varovanja, kot tudi zaradi vloge pri povezovanju območja (pri katerem so imeli pomembno vlogo prav Rezijani, ki so kot brusarji ali piskrovezi hodili po svetu) se je izkazala za primeren simbol današnjega povezovanja zbirateljev v mrežo zbirk in bila umeščena v projektni logotip.

Pavle Levpušček ob ognjišču, Avšje
 Pavle Levpušček presso il focolare, Avšje
 (foto: Š. Ledinek Lozej, 2014)

S Pavletom Levpuščkom sem se pogovarjala na predvečer dneva mladosti, nekaj dni pred predstavitvijo pričujočega prispevka na posvetu v Vidmu (29. maja 2014). 6. junija 2014, na petek pred binkoštni pa je za vedno odšel v 87. letu starosti. Pričujoč prispevek posvečam v spomin njegovega zbirateljskega vizionarstva in na navdihujoče popoldne ob ognjišču.

16 Kot je povedal Pavle Levpušček: »Na ognjišču jeseni in pozimi zakurijo, pečejo kostanj, kakšnega zajca; do nedavnega so imeli skoraj vsak konec tedna žur ...« (Levpušček 2014).

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Gradivo ISJ: Gradivo za Slovenski lingvistični atlas. Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

ZVKDS OE Kranj: Dokumentacija Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Kranj.

ZVKDS OE Nova Gorica: Dokumentacija Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Nova Gorica.

Ustni viri

JERONČIČ, Franc, 30. 3. 2014, Melinki. Zapis terenskega razgovora. ISN ZRC SAZU, Raziskovalna postaja Nova Gorica.

LEVPUŠČEK, Pavle, 24. 5. 2014, Seniški breg. Zapis terenskega razgovora. ISN ZRC SAZU, Raziskovalna postaja Nova Gorica.

MAZORA, Zdravko, 6. 5. 2014, Kobarid. Zapis terenskega razgovora. ISN ZRC SAZU, Raziskovalna postaja Nova Gorica.

Pisni viri in literatura

BANCALARI, Gustav, 1893: Die Hausforschung und ihre Ergebnisse in den Ostalpen. *Zeitschrift des Deutschen und Österreichischen Alpenvereines* 24: 128–174.

BANCALARI, Gustav, 1896: Forschungen und Studien über das Haus: I. Rauchhaus, Herd, Ofen, Rauchfang, Kamin. *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 26: 93–128.

BANCALARI, Gustav, 1897: Forschungen und Studien über das Haus: II. Gegensätze des »oberdeutschen« Typus und der Ländlichen Häuser Frankreichs. *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 27: 191–209.

BAŠ, Angelos, 2003: *O materialni kulturi v gorskih soveskah gornjega Posočja in v Kobariškem kotu*. Enos Constantini (ur.): *Dobrodošli v Furlaniji*. Udine: Società Filologica Friulana. 515–530.

BAŠ, Franjo, 1984: *Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju*. Ljubljana: Slovenska matica.

CEVC, Tone, 1990: H genezi kmečke hiše na Slovenskem. *Traditiones* 19: 53–76.

CHINELLATO, Francesco, 1996: *Val Resia: Tipologia e tecnologia dell'habitat vernacolare in Friuli*. Udine: Università degli studi di Udine, Dipartimento di ingegneria civile, Cattedra di architettura tecnica.

CUMIN, Gustavo, 1929: *Guida della Carsia Giulia*. Trieste: Stabilimento tipografico nazionale.

GERAMB, Viktor, 1924: Die Kulturgeschichte de Rauchstuben. *Wörter und Sachen* 9: 1–67.

GERAMB, Viktor, 1925: Zur Geschichte der germanisch-slawischen Hauskultur. *Zeitschrift für slawische Philologie* 1: 319–329.

IVANČIČ KUTIN, Barbara, 2013: Evelina, Franca in Gianna še znajo zapeti prosnijske pesmi. *Trinkov koledar za Beneške Slovence za leto 2014*: 132–149.

KAJZELJ, Miroslav, 1997: *Bovška hiša: Ljudsko stavbarstvo od Učje do Trente*. Ljubljana: Debora.

LEDINEK LOZEJ, Špela, 2011: *Stanovanjska kultura v Vipavski dolini: Etnološki vidik razvoja in pomena kuhinje v 20. stoletju*. Nova Gorica: Doktorska disertacija na Univerzi v Ljubljani.

LEDINEK LOZEJ, Špela, 2012: Kaminska kuhinja v Vipavski dolini. *Historični seminar* 10: 83–103.

LORENZI, Arrigo, 1914: Studi sui tipi antropogeografici della pianura padana. *Rivista geografica italiana: Bolettino della Società di studi geografici e coloniali* 21: 271–608.

MELIK, Anton, 1933: Kmetška naselja na Slovenskem. *Geografski vestnik* 9: 129–165.

MELIK, Anton, 1960: *Slovenija: Geografski opis 2: Opis Slovenskih pokrajin 4: Slovensko Primorje*. Ljubljana: Slovenska matica.

MERINGER, Rudolf, 1906: *Das deutsche Haus und seine Hausrat*. Leipzig: B. G. Teubner.

MIKLAVČIČ-BREZIGAR, Inga, 2006: *Robidišče – razvoj in življenje podeželja na nekdanji avstrijsko-beneški meji v baroku*. Ferdinand Šerbelj (ur.): *Barok na Goriškem*. Nova Gorica: Goriški muzej. 159–165.

MURKO, Matija, 1962: *Izbrano delo*. Ljubljana: Slovenska matica.

NICE, Bruno, 1940: *La casa rurale nella Venezia Giulia*. Bologna: Nicola Zanichelli Editore.

PASCOLO, Enzo, 1993: *Case della Slavia friulana*. Udine: Società Filologica Friulana.

RAVNIK, Mojca, 1996: *Bratje, sestre, strniči, zermani: Družina in sorodstvo v vaseh v slovenski Istri*. Ljubljana, Koper: ZRC SAZU, Lipa.

RHAMM, Karl, 1908: *Ethnographische Beiträge zur germanisch-slawischen Altertumskunde 2: Urzeitliche Bauernhöfe in germanisch-slawischem Waldgebiet 1: Altgermanische Bauernhöfe in Übergänge vom Saal zu Fletz und Stube*. Braunschweig: Kommissions-Verlag von Friedrich Vieweg und Sohn.

REJA, Magda, SIRK, Tatjana, 1997: *Briška kuhinja: Kuhinja in kulinarčna kultura v Goriških Brdih*. Ljubljana: Viharnik.

RUCLI, Renzo (ur.), 1994: *Topolove: Pripoved o koreninah beneške vasi / Topolò: Racconto sulle origini di un paese delle Valli del Natisone*. Špeter: Zadruha Lipa.

SCARIN, Emilio, 1943: *La casa rurale nel Friuli*. Firenze: Comitato nazionale per la geografia.

SCHIER, Bruno, 1966: *Hauslandschaften und Kulturbewegungen in östlichem Mitteleuropa*. Göttingen: Verlag Otto Schwartz.

ŠARF, Fanči, 1964: Vrste ognjišč na Slovenskem in njih današnje stanje. *Slovenski etnograf* 16–17: 359–378.

ŠČUKOVT, Andrejka, 2007: Kuhinja v Vipavski dolini v luči razvoja ognjišča in spreminjanja hišnih tipov. *Kronika* 55/2: 423–431.

VILFAN, Sergij, 1970: *Kmečka hiša*. Pavle Blaznik idr. (ur.): *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: Zgodovina agrarnih panog*. Ljubljana: SAZU. 559–593.

VURNIK, Stanko, 1930: Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp: Doneski k študijam o ljudski arhitekturi. *Etnolog* 4: 30–70.

WEISS, Richard 1959: *Hauser und Landschaften der Schweiz*. Erlenbach, Zürich, Stuttgart: Eugen Rentsch Verlag.

I FOCOLARI NELLE COLLEZIONI TRA LE ALPI E IL CARSO

Il tipo e la forma del focolare dipendevano, nel passato, dalla struttura dell'abitazione e dallo sviluppo della cultura abitativa, fortemente connotata da fattori geomorfologici e climatici, dalle più ampie condizioni socio-economiche e dall'ordinamento giuridico, dalla maggiore o minore intensità dei contatti e degli scambi della popolazione, come anche da condizioni socio-economiche del singolo nucleo familiare. L'area coinvolta dal progetto tra Alpi e Carso, che comprende la Val Canale e l'Alta Valle della Sava, Resia, le Valli del Torre e del Natisone, le Valli del Cornappo, Breginjski kot, la zona di Kobarid, Kambreško, la Valle dello Judrio, Kanal e il Collio, è un territorio di evidente transizione, dove gli influssi mediterranei e alpini si possono chiaramente riconoscere ancora oggi nell'architettura dei centri abitati, sia negli edifici antichi che in quelli moderni. Elementi architettonici di ispirazione mediterranea si trovano sia nelle cittadine, che nei piccoli abitati sparsi e nelle frazioni, cresciuti su terreni irregolari, con edifici disposti su file monoassiali di varia lunghezza, secondo il principio della costruzione additiva, con scale esterne e ballatoi (*ganki*), struttura in pietra e tetto in coppi. Le influenze alpine e centroeuropee si intravedono invece nella compresenza di grandi case coloniche e baite, nella suddivisione tra complesso residenziale ed edifici di servizio, con giunzione ad angolo, nella combinazione tra costruzioni in muratura e in legno, nella copertura del tetto in legno e, più tardi, in tegole piane. Per il presente studio dei focolari e dell'ambiente adibito a cucina, la differenza sostanziale risiedeva nel fatto che nelle abitazioni di influsso mediterraneo la stanza principale della casa era costituita da una cucina con focolare aperto, mentre in quelle di influsso alpino da un'isba con stufa, chiamata *hiša*. Mentre la cucina, nelle abitazioni rurali dell'area alpina mitteleuropea (ad eccezione delle cosiddette *dimnice*, edifici con la stufa e il focolare aperto nel vano abitativo principale – *hiša* o *izba*), era divisa dal principale locale abitativo della casa, nell'area mediterranea e dell'Europa occidentale, il focolare, nonostante la differenziazione dei locali, era posizionato nel locale principale e centrale dell'abitazione. Nel territorio considerato nel progetto, le cucine nere, adibite all'uso particolare, e le isbe prive di camino, le cosiddette 'hiše', sono caratteristiche dell'Alta Valle della Sava, della Piana di Fusine e della Val Canale, mentre nelle altre aree il focolare si trovava nel locale principale dell'abitazione. Ciò è confermato anche dalla parola *hiša* che nell'Alta Valle della Sava indicava il locale principale dell'abitazione, senza camino, con

stufa di maiolica, mentre nel Collio, nelle Valli del Natisone, a Breginj, Resia, a Livek e a Kanal indica il locale centrale dell'abitazione, con focolare ovvero cucina.

Tutte le particolarità architettoniche e della cultura abitativa sopra menzionate, tipiche di un territorio di transizione e al tempo stesso isolato, sono andate completamente perse, nel corso del secolo scorso, a causa della modernizzazione. È solo grazie all'impegno di alcuni appassionati collezionisti che oggi gli utensili e le stoviglie dei focolari sono ancora conservati in numerose collezioni del patrimonio etnologico; in alcuni rari casi si è conservato l'intero focolare o l'interno della cucina. Nel contributo sono descritti e collocati nello sviluppo diacronico e sincronico della cultura abitativa e delle prassi dei collezionisti i focolari conservati nella collezione *Testimonianze sulla civiltà contadina* a Prossenico, nella *Collezione etnologica della famiglia di Darinka Sirk* a Frlanšče v Krasnem, nella *Lukčeva hiša* a Kambreško e nella collezione *Focolare della casa Čuoljevi*, nonché il focolare non conservato (ad eccezione della stufa) nella *Kajžnkova hiša* a Rateče, e i focolari ricostruiti nella *Collezione etnografica e di intaglio di Franc Jerončič* a Melinki, nella *Collezione museale Mazora Breginj* e nella *Collezione Jug* di Avšje a Seniški Breg.

Špela Ledinek Lozej
Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU
Raziskovalna postaja Nova Gorica
Delpinova 12
5000 Nova Gorica
Slovenija
spela.ledinek@zrc-sazu.si

KULTURNA IN NARAVNA DEDIŠČINA RATEČ

CULTURAL AND NATURAL HERITAGE OF RATEČE

IRENA LAČEN BENEDIČIČ

Na skrajnem severozahodu Slovenije ležijo Rateče. Prispavek osvetljuje nastanek naselja od prve poselitve v 3. stoletju, omembe vasi v 12. ter cerkveni in upravni razvoj v okviru belopeške in Ortenburške posesti v 14. stoletju, ko je nastal Rateški rokopis. Izpostavljam ohranjene stavbe – nepremično kulturno dediščino in naravne vrednote, ki so se s hišnimi ter ledinskimi imeni, ohranila vse do danes.

Ključne besede: Rateče, kulturna dediščina, naravne vrednote, Zelenci, Rateški rokopis.

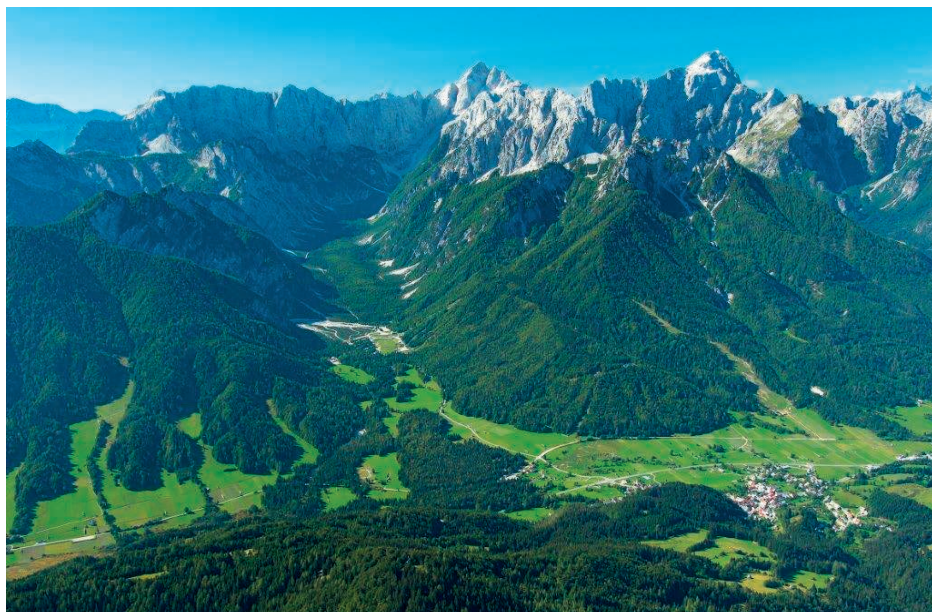
Village Rateče is situated in the far North West of Slovenia. The paper presents the history of the settlement from the colonisation in the 3rd century, the first mention of the village in the 12th as well as Church and administrative development in Belopeška and Ortenburg estates in the 14th century – the times the Rateče Manuscript originates from. We also focus on the buildings (immovable cultural heritage) and natural values which have been, together with house and field names, preserved up until now.

Key words: Rateče, cultural heritage, natural values, Zelenci, Rateče Manuscript.

Na skrajnem severozahodnem delu Slovenije, na geografsko zaprtem območju med Karavankami na severu in Julijci na jugu, se razteza Gornjesavska ali Zgornjesavska dolina. Gornjesavska ali Zgornjesavska dolina je verjetno ime dobila po zgornjem delu reke Save (Snoj 2013). Na zahodu sega do Rateč oziroma se nadaljuje mimo Bele peči proti Trbižu. Območje občine Kranjska Gora leži v ožjem območju Triglavskega narodnega parka. Na vzhodu se stika z občino Jesenice, kamor je upravno sodilo do leta 1995, na zahodu pa sega do tromeje z Avstrijo in Italijo.

Na zahodnem delu Gornjesavske doline se v Julijske Alpe zajedajo gorske doline Planica, Mala in Velika Pišnica in Vrata. Planico obdajajo Mecesnovec in tri Ponce, nad sklepom Tamarja pa se dviga Jalovec (2643m). Okoli doline Pišnice se bohotijo Vitranc, Mojstrovka in Prisojnik (2547m). Martuljek obdajajo slikoviti vrhovi Špika (2472m), Dovškega križa in Kukove špice. Nad dolino Vrata se vzpenjajo Stenar, Pihavec in severna triglavska stena. Dolina Radovne ločuje Triglavsko pogorje od Mežakle. Prevladujoči kamnini v Julijskih Alpah sta apnenec in dolomit. Gorske, koritasto oblikovane doline so izoblikovali ledeniki. Od Jesenic navzgor je bila dolina zaradi zamočvirjenosti in senčnosti manj primerna za poljedelstvo. Pridelovali so krompir, ječmen in rž, nekoliko bolj razvito je bilo sadjarstvo in živinoreja. Pomembnejši dejavnosti sta bili industrija (Jesenice) in turizem. Skozi Dolino pelje železniška proga iz Ljubljane do Jesenic, od koder skozi karavanški predor pridemo na Koroško. Po Dolini navzgor je do leta 1966 peljala železnica vse do Rateč in naprej v Italijo (Savnik 1968: 109–119).

Pogled na Rateče s Tamarjem

Vista su Rateče dal Tamar

(foto: M. Lenarčič, 2013)

Kot je opisal Josip Lavtižar (1851–1943), so Rateče zaradi ostrih zim poimenovali Kranjska Sibirija. Južna stran vasi je obdana s skalnatimi vršaci, ki jim načeluje Ponca. Morali bi jo imenovati Poldnevnicca, ker stoji sonce nad njo ravno opoldne. Ratečani pa namesto ‘poldne’ pravijo *pone* in tako je tudi gora Ponca. Govorica domačinov je trda in zategnjena, jezik ima oster značaj, zanj je značilno akanje (nenaglašen samoglasnik o prehaja v a: *gaspadar*, *pakličem*) in betacizem (soglasnik v se sliši kot b: devet > *debet*, vino > *bina*) (Lavtižar 1941: 5–13).

Zanimiv je opis Rateč nepodpisanega avtorja iz leta 1939. Rateče so na mestu, kjer je vhod v dolino znamenite Planice, imele železniško postajo, mimo katere so od leta 1870 do 1966 vozili vlaki, so danes ohranile le še ledinsko ime *Na postaj*. Znano je, da sta se nekoč planinska župnika Jakob Aljaž in Josip Lavtižar prepirala, katera dolina je lepša, Vrata ali Planica. Takrat je bila premoč na Aljaževi strani, kajti le malokdo, ki je hotel zajahati Jalovec ali Ponco, je poznal danes slovečo dolino Planice. Leta 1939 so Rateče bile predstavljene s sledečim sestavkom:

Mična je vas Rateče, ki še danes nosi ono starodavno lice, katero spominja na minule dobre, zlate čase. Ozke so ulice, stavbe nizke, ljudstvo nerazvajeno, skromno, zato pa v poletnem času tudi

semkaj tako rad zaide mestni človek, ki ljubi mir, preprostost in pa – nizke cene. Tristo metrov višjo lego imajo Rateče od Jesenic in skoraj 600 metrov višjo od Ljubljane. Zato smo prejšnje zime imeli priliko videti, da so iz Rateč vozili led v Ljubljano, kadar so bile doli tople zime in tudi Jeseničani so pili pivo, ki se je hladilo ob rateškem ledu. Dandanes je tudi ta zaslužek skopnel rateškim ledolomcem, kajti ljubljanski gostilničarji si pomagajo z umetnim ledom, Jeseničani pa so se zadnja leta vrgli bolj na vinski ‘zos’ in konsum piva od leta do leta pada (Anonim 1939: 5).

Rateče, ki ležijo na 870 metrih nadmorske višine, so z določitvijo cerkveno upravne meje v 9. stoletju med salzburško škofijo in oglejskim patriarhatom po reki Dravi, tako kot Dolina, pripadle oglejskemu patriarhu in prafari na Rodinah. Tja so hodili Ratečani deset ur, da so pokopavali svoje umrle. Cerksenoupravno so Rateče dolgo pripadale župniji Marija na Zilji /Maria Gail pri Beljaku. Od leta 1390 so bile del kranjskogorske župnije, vse do leta 1785, ko je bila ustanovljena duhovnija–lokalija v Ratečah (Gradnik 2008: 11).

Sredi 12. stoletja je Gornjesavska dolina po popisih zemljiške posesti bila v lasti freisinške škofije. Ta je razpolagala s posestjo tudi na Koroškem. Konec 9. stoletja je škofija formirala dva misijonska centra, enega na Otoku ob Vrbskem Jezeru /*Maria Wörth*, iz katerega je pokrivala osrednjo Koroško, in drugega pri Sv. Petru v Lesu / *St. Peter im Holz* pri Spittalu za zgornjo Koroško (Mlinar 2011: 30).

V drugi polovici 14. stoletja, ko se je intenzivirala kolonizacijska dejavnost Ortenburških grofov na Kočevskem, se je močno povečalo tudi število prebivalstva v Gornjesavski dolini. Tako je aprila 1385 Friderik Ortenburški sklenil dogovor z Viljemom, proštom cerkve na Otoku na Vrbskem jezeru in njegovim kapitljem, po katerem je prišlo do medsebojne zamenjave nekaterih posesti. Friderik in Ortenburžani so tako dobili posest v Ratečah (Mlinar 2011: 32).

Prav v obdobju, ko so Rateče in njim pripadajočo današnja Belo Peč in Podkoren še upravljali duhovniki iz ziljske župnije, je nastal znameniti *Rateški rokopis*,¹ ki je, poleg *Brižinskih spomenikov*, *Čedajskega*, *Stiškega rokopisa* in drugih srednjeveških rokopisov eden najstarejših ohranjeni pisnih dokumentov slovenskega jezika. Nastal je med leti 1362 in 1390, ko je duhovnik iz Zilje, ki je služboval v Ratečah, prosil kranjskogorskega vikarja, naj mu zapiše tri molitvene

¹ Rateški rokopis se imenuje tudi Celovški, ker so ga konec leta 1880 našli v arhivu Koroškega zgodovinskega društva in ga danes hrani Koroški deželni arhiv v Celovcu.

obrazce (*Očenaš, Zdravamarija in Vera*) v slovenskem jeziku, v obliki, kakršna je bila v navadi v Kranjski Gori. Skoraj stoletje pozneje, leta 1467, so na hrbtno stran dodali seznam članov bratovščine Matere Božje in sv. Tomaža apostola v Ratečah. Med priimki sta med drugim »Pittenpach« (Pintbah) in Rogar, ki sta v vasi ohranjena vse do danes (Mlinar 2011: 35–41).

Najstarejši ohranjen urbar gospostva Bela Peč iz leta 1498 razkriva demografsko stanje zgornjega dela doline ter gospodarske razmere. Piše, da je bilo v Ratečah konec 15. stoletja obvezanih oddajati dajatve na belopeški grad 18 kmetij. Med posamezniki, ki so v urbarju naštetih kot podložniki belopeškega gospostva, zasledimo priimke, ki so v dolini pogosti še danes. V Ratečah najdemo Ulrika Mežika (»Meschick«), Simona Rožiča (»Rositsch«) ter Osvalda Erlaha (»Gerlach«), ki plačujejo dajatve od svojih rovtov (Mlinar 2011: 41).

Rateče so bile poseljene v 3. stoletju, kar dokazujejo izkopavanja Gorenjskega muzeja v podružnični cerkvi sv. Tomaža v letu 1972. Ob gradnji hleva v vasi je bil najden novec cesarja Galiena (253–268), ob regulaciji potoka Kravjek pa še rimski novec, najverjetneje iz 1. ali 2. stoletja. Leta 1992 je *Zavod za varstvo kulturne dediščine* (ZVKDS) ob nadzoru polaganja telefonskega kabla blizu stavbe Rateče 120, na ledini Žale našel nekaj odlomkov keramike, ki ga po posodi in ornamentu arheologi datirajo v pozno antiko (5. ali 6. stoletje). Leta 2002 je ZVKDS (Območna enota Kranj) opravil arheološka izkopavanja v okviru sanacije Kajžnkove hiše. V najstarejši kulturni plasti so našli odlomek keramičnega kotlička. Posoda je bila ročno znetena in ornamentirana z valovnico. Glede na primerljivo posodje (tudi iz staroslovanske naselbine na Pristavi pod Blejskim gradom) jo Andrej Pleterski datira v zgodnji srednji vek (Sagadin 2011: 19).

Prvo omembo Rateč zasledimo okoli leta 1150, ko je nastal popis posesti kapitlja na Otoku ob Vrbskem jezeru, v katerem se omenja 12 kmetij »apud Ratazach« (Mlinar 2011: 26).

Pod Ratečami se med Ledinami in Blati nahaja razvodnica med Savskim in Dravskim povodjem. S tem dejstvom Josip Lavtižar razlaga izvor imena iz 'raztečje' v Rateče. Ena od tez izvora imena pa je ta, da je bil prvi naseljenc, pastir s Koroške, imenovan Ratej ter po njem Rateče (Petrič 1984: 4).

Tako ustno izročilo kot zgodovinski viri kažejo na veliko povezanost Rateč s Koroško. O poselitvi pričajo tudi ledinska imena za posamezna območja vasi, ki so ohranjena vse do danes, npr. Grad' – utrjen, nekoliko dvignjen del nad vaškim središčem; zahodno od njegaso 'Žale', običajno gre za stara grobišča; 'Pri Mešniku'

pod 'Gradom' pa bi se naj brale maše še preden je bila zgrajena prva cerkev. Hišna in ledinska² imena razkrivajo govor – narečje, zgodovino vasi in dejavnost domačinov. Tako so *Pr Mlinarju* bili mlinarji, *Pr Žnidarju* krojači, *Pr Flajškarju* mesarji, *Pr Birču* gostilničarji, *Pr Tišlarju* mizarji. V večini izvirajo iz ledinskih imen (*Pr Kapus*, domačija, ki stoji na istoimenskem delu vasi), pogosto tudi iz krajevnih ali osebnih imen, priimkov (*Pr Bandot* – priimek Vandot, *Pr Amerikanu*, *Pr Ivanu*) in vzdevkov (*Pr Mahalonu* – tisti, ki dela za lon, plačilo). Nekatera pa odražajo tudi status kmetije, npr. *Pr Kajžnku* (Klinar 2011: 3–15).

Rateče so gručasta vas z osrednjim trgom – gorico in značilnimi čokatimi, v pritličju zidanimi (s kamnitimi portali) in v nadstropju lesenimi hišami, kar je še danes vidno na stavbah, ki odražajo stavbno tipologijo gorenjskega doma (Torkar Tahir 2014: pano Rateče). V Ratečah 67, *Pr Tišlarje*, se je tudi po obnovi ohranil stegnen kmečki dom iz 18. stoletja, ki je bil tudi prvotno spodaj zidan in zgoraj lesen. Domačijo z vrhkletno hišo in gospodarskim poslopjem iz začetka 19. stoletja je mogoče videti v Ratečah 124, *Pr Volc*. Iz istega časa je ohranjen stegnen dom s hlevom in senikom *Pr ta prvem Kurju* v Ratečah 132, kjer je tudi spominska plošča ponesrečenemu gospodarju Mežiku. Zanimiva je domačija v Ratečah 89, *Pr Kranjc*, kjer se bivalni del nadaljuje v gospodarski del s hlevom in senikom. Nekoliko odstopa domačija na vogal *Pr Jervah*, v Ratečah 44 s hišo iz začetka 19. stoletja in gospodarskim poslopjem z letnico 1856. Sosednja je Kajžnkova hiša v Ratečah 43, kjer sta se tudi po požaru 1995 ohranili freska sv. Florjana in sončna ura. Hišo je odkupila Občina Kranjska Gora in jo leta 2006 preuredila v muzej, kjer je informacijska točka za Jervahovo mizarско zbirko in Muzej Rateče.

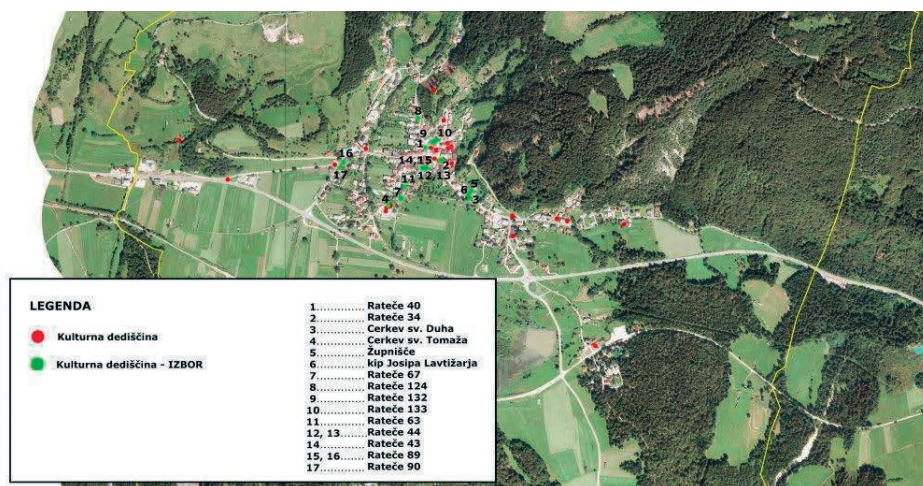
Vse do požara leta 1905 je bila večina stavb v celoti lesenih ali zidanih le v pritličju in strehe so bile prekrte z lesenimi *šinklmi*. Na hlevu Spodnjega Branca je 29. 9. 1905 ob pol enajstih zvečer začelo goreti. Požar se je hitro širil, ker je bila večina hiš lesenih. V dveh urah je pogorelo 46 hiš in 44 gospodarskih poslopij in večina že spravljenega pridelka. Naslednjo pomlad so bile s podporo deželne vlade postavljene enonadstropne zidane hiše, krite s cementnimi strešniki.

Podobne domačije in zasnovo vasi najdemo na Koroškem. Načini kombinacije dveh gradbenih materialov, lesa in kamna, oblika zgradb in funkcionalna prostorska zasnova hiše in gospodarskega poslopja z notranjimi prehodi iz stanovanjskega v gospodarski del kažejo mnogo skupnih potez s stavbarstvom v Ziljski dolini.

² Hišna in ledinska imena, njihov pomen in izvor raziskujemo v projektu *FLULED – Kulturni portal ledinskih in hišnih imen*, sofinanciranem v Operativnem programu Slovenija-Avstrija 2007–2013.

Prehod iz veže v hlev kaže na tesno povezanost in odvisnost človeka od živine in je izraz posebnih klimatskih razmer z mrzlimi in dolgimi zimami z obilico snega.

Gospodarsko in kulturno je bila celotna dolina do konca prve svetovne vojne tesno povezana s Koroško. Očetje so tja pošiljali svoje sinove, da so se izučili obrti in naučili nemškega jezika, hčere pa v dekliško šolo h Gospe sveti / Maria Saal, odhajali pa so tudi na sezonsko delo in na tamkajšnjih sejmih prodajali svojo živino (Gradnik 2008: 15, 16).

Karta območja Rateče, Register nepremične kulturne dediščine, Ministrstvo za kulturo, stanje na dan 10. maj 2014, izbor GMJ.

Mappa del territorio di Rateče, Registro dei beni culturali, Ministero della Cultura, situazione al 10 maggio 2014, selezione GMJ.

V registru nepremične kulturne dediščine *Ministrstva za kulturo* sta med spomenike vpisani obe rateški cerkvi. Župnijska cerkev sv. Duha stoji na vzhodni strani vasi. Po ljudskem izročilu naj bi na tem hribu prvotno stala kapela iz druge polovice 16. stoletja, ki jo je dal sezidati gospodar iz Rožičeve hiše, ko so se mu po več letih vrnilo izgubljene gosi. To gotsko kapelo so ohranili kot prezbiterij in mu med leti 1785 in 1791 prizidali ladjo z ravnim stropom in obokanim korom. V prezbiteriju so se pod beležem ohranile gotske freske. Konec 18. stoletja je bila dozidana tudi zakristija, širok zvonik v obliki čelade ter lopa pred vhodom. Leta 1858 je bilo okoli cerkve zgrajeno obzidje, v katerega je vzidan spomenik padlim iz prve svetovne vojne (Gradnik 2006: 4). Poznogotska cerkev je bila prezidana leta 1791. Gotskim freskam in opreми iz 18. stoletja so v 19. stoletju dodali še dela iz Layerjeve slikarske delavnice. Pred cerkvijo stoji kip Josipa Lavtizarja, ki ga je izdelal kipar Metod Frlic leta 1993 (Torkar Tahir 2014: pano Rateče).

Na severni strani cerkve, čez cesto, je župnišče, ki so ga začeli graditi leta 1785. V njem je bila nekaj časa tudi šola, kamor so otroci vsako jutro prinesli po eno poleno, da jim je bilo toplo. Ko so prostori župnišča postali pretesni, je pouk od leta 1887 potekal kar po hišah (*Pr Mlinarju*, kasneje *Pr Kapus* in *Pr Anjaku*), leta 1894 pa je bila zgrajena nova šola – štirirazrednica. Okrog poslopja je bil velik vrt, in otroci so se učili tudi sadjarstva. Danes so v stavbi vrtec, telovadnica in stanovanjski prostori, otroci pa se od leta 1968 k pouku vozijo v kranjskogorsko osnovno šolo (Torkar Tahir 2014: pano Rateče).

Še starejša je pokopališka cerkev sv. Tomaža z romansko ladjo in gotskim prezbiterijem ter zvonikom iz leta 1360, v kateri je Layerjev križev pot in freske iz prve polovice 15. stoletja (Savnik 1968: 109–119). Cerkev se prvič omenja leta 1390 kot domnevna krstna cerkev za nekdanji del Ziljske pražupnije. Obdaja jo srednjeveško pokopališče (Torkar Tahir 2014: pano Rateče).

Cerkva sv. Tomaža z romansko ladjo in gotskim prezbiterijem, ki je prvič omenjena leta 1390, je domnevna krstna cerkev za nekdanji del ziljske pražupnije s srednjeveškim pokopališčem La chiesa di S. Tommaso con la navata romana e il presbiterio gotico, citata per la prima volta in fonti storiche nel 1390, fu presumibilmente una chiesa battesimale dell'antica pieve del territorio zegliano, con cimitero medievale

(foto: A. Ažman, fotoarhiv / archivio fotografico GMJ, 2014)

Med naravnimi vrednotami Rateč zagotovo izstopajo Zelenci, ki so zgodaj pritegnili pozornost tujih obiskovalcev. Tukaj Sava Dolinka zapolni dolino med Podkorenom in Ratečami z manjšim jezerom, ki se razteza proti vzhodu v obsežno močvirje – Zelence. Glas o osupljivi lepoti Zelencev je ponesel v svet angleški znanstvenik Humphry Davy na začetku prejšnjega stoletja. Leta 1992 jih je občina Jesenice razglasila za naravni rezervat, za katerega je odgovoren *Zavod za varstvo narave*, upravlja pa ga *Triglavski narodni park*. Zelenci so dobili ime po smaragdni zeleni barvi jezera na zahodni strani močvirja, ki ga domačini imenujejo Pri Savi. Sava sicer prvič izvira kot slap Nadiža v Tamarju, vendar kmalu ponikne skupaj z ostalimi vodami planiške doline v rečnem nanosu. Ko vode zadenejo morenski nasip, pridejo na dan v mnogih izvirih ob moreni na vršaju, kjer se zbirajo v Zelencih. Voda izvira tudi iz samega dna Zelencev v obliki majhnih vulkančkov, imenovanih tudi kotli. Zelenci očarajo obiskovalce s svojo favno in floro (Gregori 1994: 8–20).

Zelenci – izvir Save Dolinke, močvirje in nizko barje – predstavljajo edinstven ekosistem in naravni rezervat z redkimi in ogroženimi rastlinskimi in živalskimi vrstami
 Zelenci – sorgenti della Sava Dolinka, palude e bassa palude – rappresentano un ecosistema unico ed una riserva naturale con specie vegetali e animali rare e in via d'estinzione
 (foto: J. Mihelič, arhiv/archivio TNP)

Pod vasjo v smeri proti Trbižu so prodnate Ledine, kjer izgine potok Nadiža, ki izvira pod Zadnjo Ponco v nasproti ležeči ledeniški dolini Planica. Ob obilnih

padavinah nastane na tem mestu jezero, iz katerega izginja voda pod prodom in privre na dan v Zelencih, kjer je stalen izvir Save Dolinke. Na začetku planiške doline so smučarske skakalnice, kjer so prirejali polete že leta 1936 (Topole 1995: 322).

V Tamarju so po načrtu arhitekta Skubica in na pobudo župnika Josipa Lavtižarja istega leta postavili kapelo Marije Pomagaj, ki jo je blagoslovil škof Gregorij Rožman. Oltarno podobo je naslikal slikar frančiškan Blaž Farčnik (Torkar Tahir 2014: pano Rateče).

Najbolj znan rateški župnik je zagotovo Josip Lavtižar, rojen leta 1851 v Kranjski Gori. V Ratečah je služboval 43 let in nato v visoki starosti med drugo svetovno vojno še dve leti oskrboval celotno Gornjesavsko dolino. Bil je pisatelj, potopisec, zgodovinar in glasbenik, nekateri mu pravijo tudi rateški Aljaž. Poleg verskega je skrbel tudi za kulturno življenje v vasi in močno pripomogel k obnovi vasi po hudem požaru leta 1905. Na njegovo pobudo je bilo leta 1899 postavljeno skromno zavetišče in v letu 1936 kapela Marije Pomagaj v Tamarju. Je pisec rateške župnijske kronike in pobudnik ustanovitve *Slovenskega katoliškega izobraževalnega društva* v Ratečah leta 1910. Graditeljem smučarskih skakalnic je svetoval lokacijo le-teh, saj je dobro poznal vremenske razmere, smer in jakost vetra v Planici. Da je dobro poznal tudi tedanje družbene razmere, kaže njegov zapis v letu 1922, »da so najhujši sovražniki slovenskega ljudstva belgrajski centralizem, sokolstvo, liberalno učiteljstvo in alkohol« (Gradnik 2006: pano 4).

V Ratečah je ohranjeno pripovedno izročilo o Ženskem gradu (vzpetini zahodno od vasi, že na italijanski strani), kjer naj bi prebivale bele žene (oblečene v bele obleke), ki so Ratečanom prerokovale prihodnost, jih zdravile in pomagale porodnicam. V vas so hodile, da so obutev, ki so jo izdelovale, zamenjevale za hrano. Pripoved opisuje sožitje romanskih staroselcev in novo naseljenih Slovanov. Primerjamo jo lahko s številnimi povedkami o rojenicah in sojenicah. Kot ugotavlja Sagadin, so se staroselci od prišlekov razlikovali po obleki, znanju in dejavnostih, s katerimi so se ukvarjali, potem ko so se morali umakniti novim naseljencem in jim prepustiti polja v dolini (Sagadin 2011: 20).

V vasi so se ohranile šege in navade, vezane na cerkveno koledarsko leto, kot so izdelovanje in nošnja *prajklnov* (butare, okrašene s presnim testom), s katerimi pozdravljajo na cvetno nedeljo, in velikonočna procesija na velikonočno nedeljo. Prav posebna je telovska procesija (na praznik sv. Rešnjega Telesa), ko okna hiš okrasijo z za to posebej vezenimi prtiki. V decembru so se ohranili obhodi *parkeljnov* ob sv. Miklavžu, nošnja kipa sv. Družine v času božične devetdnevnic, t. i. *Marijo nosijo*, in silvestrsko koledovanje.

Pomembna sestavina kulturne dediščine vasi so tudi kulinarične posebnosti, ki jih po starih receptih pripravljajo domačini in gostinci. Rateški so predvsem *krap* (cmoki) z različnimi nadevi za *špresove* krape – iz skute, *kocove* krape – iz suhih hrušk, *čompove* krape – iz krompirja, pljučne iz svinjskih pljuč. Večkrat pripravljajo *mešto* (polento) predvsem pozimi pa *maželjne* – kuhano mesno štrugo, zaseko, krvavice ter *godljo* v ostanek krvi od krvavic zakuhan koruzni zdrob.

Rateški otroci s *prajkljni* - cvetnonedeljskimi butarami, pred drugo svetovno vojno
Bambini di Rateče con i *prajkljni*, tradizionali fascine della Domenica delle Palme, prima della seconda guerra mondiale
(fotoarhiv / archivio fotografico GMJ)

Ratečani so ohranili številne kulturne in naravne vrednote svojega okolja kakor tudi svojevrstna rateška oblačila izdelana iz domačega platna, raševine in volne, ki se deduje po ženski liniji iz roda v rod. Spravili in predstavili so jo v svojem muzeju v Ratečah. Vsako leto pa se predstavijo na turistični prireditvi *Vaški dan*, ki poteka vse od leta 1991. Prikazujejo nam navade ob delu, molžo, striženje ovac, postopek in način predelave volne in izdelovanje izdelkov, kar je danes turistična ponudba v vasi.

Vaški dan v Ratečah, vsako leto 15. avgusta
 Giornata del paese a Rateče, ogni anno il 15 agosto
 (foto: D. Mladenović, 2007)

Na *Vaškem dnevu* prikazujejo opravila in običaje v scenski pripovedi. V povorki predstavljajo nekdanja kmečka opravila, veščine, ki so jih ohranili vse do danes. Prikazu lahko sledimo v časovnem zaporedju od jesenske vrnitve živine s planin, na soboto pred angelsko nedeljo (prva nedelja v septembru).

Tako na prireditvi prvo pozornost namenjajo ovcam v hlevu, ki so jih nekdanj, poleg koz, prignali s planin pastirji. Ker so bile takrat najbolj čiste, so jih najprej ostrigli. Prvo opravilo je prikaz striženja ovac. Ovce so v včasih strigle predvsem ženske. Moški so jim pri tem pomagali tako, da so strižci ovco pripeljali iz hleva, ji zvezali noge in jo držali. Značilnost striženja v Ratečah je bila ta, da so ženske ovce strigle sede na tleh, ovco pa so jim položili med noge. Nastroženo volno so nato oprali, posušili na soncu in jo spravili v skrinje. V zimskem času so kmetje volno predelali. Najprej so jo morali *scufati* ali *spipati*, kar prikazujejo na *Vaškem dnevu*. *Scufano* volno so nato česali na orodju, ki mu pravijo *ahlje*, opravilo pa *ahljanje*. Dobljeni izdelek v obliki svaljka so imenovali *fvaste*. Pri predenju *fvaste* ali svaljke predejo (zvijajo) na kolovratu tako, da dobijo volneno nit, ki je navita na *špuli*. Sledilo je sukanje. Pri tem dve ali več tako izdelani niti sučejo ali zvijajo v debelejšo nit, ki je ponovno navita na *špuli*. Volneno nit s *špule*, namestijo na

poseben pripomoček, ki mu pravijo *hvapc* (hlapec). Od tam ga previjejo na motovilo in tako nastane štrana. Štrano so z lahkoto sneli z motovila in jo poljubno ponovno oprali ali obarvali. Sledilo je klobčičenje volne. Pri tem so štrano z motovila previli v klobčič in tako je bila volna pripravljena za *štrikanje* – pletenje. Opisana opravila posameznih del obvladajo v vasi še danes, kar prikazujejo na prireditvi.

V vasi so ohranili tudi izdelovanje rateških copat, *žokov*. *Žoki* so copati, ki so izdelani iz volnenega vložka in obloženi ter obšiti z usnjem. Pri izdelavi *ob švanju žokov* uporabljajo posebno laneno nit, ki jo pridobijo pri predelavi lanu. Za razliko od volne je lan rastlinskega izvora. Najprej ga je bilo treba na njivi *popipati* in postaviti v *šobre* (po pet manjših snopčičev skupaj). Z njive so nato lan odpeljali domov, ga otokli, odstranili seme in ga položili v *smago*, kar pomeni, da so ga za določen čas na določenih mestih prepustili dežju, soncu in rosi. Ta postopek je trajal okoli 14 dni. Nato so lan zvili v *slamnice*, to je večje snope. Tako je bil lan pripravljen za trenje, česanje in izdelavo tankih niti, ki so osnova za izdelavo platna in *hadničnega cvirna* (niti za obšivanje *žokov*). Vsa opravila pri predelavi lanu so v glavnem opravljale ženske. Ker se pridelava platna v vasi ni ohranila, na *Vaškem dnevu* prikazujejo postopek izdelave hodnične niti. To je od faze predelave lanu, ko je bil lan že zvit v *kodele*. Temu je sledilo predenje, kjer v *kodele* zvit lan predejo (zvijajo) na kolovratu in nit navijajo na *špulo*. Sledilo je sukanje in klobčičenje podobno kot pri pridelavi volne. Pri klobčičenju dve ali več niti, odvisno od zelene debeline niti, na kolovratu sučejo v debelejšo nit, nato pa ga s *špule* previjejo v klobčič (Anonim 1997).

Lan in iz njega izdelana lanena nit sta osnova za izdelavo platna, ki ga Ratečanke še danes precej množično vezejo in šivajo. Svoje znanje prenašajo na mlajše rodove, izdelke pa vključujejo v predstavitev ob *Vaškem dnevu* in med ponudbo v rateškem muzeju.

Turistična prepoznavnost Rateč naj bi temeljila na pomembnih zgodovinskih dogodkih in osebnostih ter ohranjeni kulturni in naravni dediščini. Že pred desetletji so domačini predstavljali svojo dediščino v okviru različnih turističnih prireditev. Delno jo vključujejo v gostinsko in namestitveno ponudbo (domače jedi, notranja bivalna oprema). Ohranjene tradicionalne veščine in svojo nošo pa predstavljajo le še na prireditvi *Vaški dan*.

A ohraniti prvobitno, je zahtevno. V želji po čim večji všečnosti in popularnosti ter z vnašanjem novih elementov se kaj hitro lahko izgubi avtentičnost. A Ratečani so jo deloma znali ohraniti prav zaradi svoje tradicionalnosti oziroma pozitivnega odnosa do tradicije.

VIRI IN LITERATURA

Pisni viri in literatura

ANONIM, 1939: Naši okoliški kraji. *Tovarniški vestnik* 3/12: 5.

ANONIM, 1997: *Vaški dan v Ratečah*, 10. 8. 1997. Turistično društvo Rateče-Planica.

GRADNIK, Elizabeta, 2008: *Iz zgodovine Rateč*. Irena Lačen Benedičič (ur.): *Etnološka dediščina Rateč*. Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice. 11–19.

GRADNIK, Elizabeta, TORKAR TAHIR Zdenka: *Etnološka dediščina Rateč. Stalna razstava Kajžnkova hiša Rateče*. Gornjesavski muzej Jesenice, avgust 2006.

GREGORI, Janez, 1994: *Zelenci, naravni rezervat*. Ljubljana: Triglavski narodni park in avtor.

KLINAR, Klemen, 2011: *Kako se pri vas reče? Hišna imena v naseljih Podkoren in Rateče*. Kranjska Gora: RAGOR.

LAVTIŽAR, Josip, 1941: *Razgled po domovini*. Jesenice: Marija Pintbah, Rateče – Planica.

MLINAR, Janez, 2011: *Gornjesavska dolina v poznem srednjem veku*. Janez Mlinar (ur.): *Med Julijci in Karavankami. Zgodovinske in naravne podobe Gornjesavske doline*. Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice. 35–41.

PETRIČ, Franci, 1985: *Župnija Rateče Planica nekdaj in danes*. Diplomaska naloga na Teološki fakulteti v Ljubljani.

SAGADIN, Milan, 2011: *Arheološka najdišča Gornjesavske doline*. Janez Mlinar (ur.): *Med Julijci in Karavankami. Zgodovinske in naravne podobe Gornjesavske doline*. Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice. 11–24.

SAVNIK, Roman, 1968: *Krajevni leksikon Slovenije, 1. Zahodni del Slovenije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

TOPOLE, Maja, 1995: *Rateče*. Milan Orožen Adamič, Drago Perko, Drago Kladnik (ur.): *Krajevni leksikon Slovenije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 322

TORKAR TAHIR, Zdenka, 2014: *Kulturna in naravna dediščina Doline. Občasna razstava*. Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice.

ZAHN, Joseph von, 1871: *Codex diplomaticus Austriaco-Frisingensis: Sammlung von Urkunden und Urbaren zur Geschichte der ehemals Freisingischen Besitzungen in Österreich*. Section 7.12. Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei.

Spletni viri

SNOJ, Marko, 2013: (<http://isjfr.zrc-sazu.si/sl/svetovalnica/je-bolje-zgornjesavska-ali-gornjesavska-dolina#>, 12. 8. 2014)

PATRIMONIO CULTURALE E NATURALE DI RATEČE

Nella Slovenia nordoccidentale, nell'Alta Valle della Sava, ad un'altitudine di 870 m sul livello del mare, nel punto d'incontro di tre paesi, sorge l'abitato di Rateče. A causa della rigidità degli inverni, Rateče era anche chiamata la 'Siberia della Carniola', per il particolare clima reso estremamente gelido dalla presenza delle Alpi Giulie a sud e delle Caravanche a nord della valle. I ritrovamenti archeologici confermano che Rateče fosse abitata dall'uomo già nel III secolo a.C.. Rateče viene nominata per la prima volta nelle fonti storiche attorno al 1150, nel censimento delle proprietà del capitolo di Maria Wörth, che menziona '12 hub »apud Ratazach«' (12 *huba*, misura agraria corrispondente a 5 acri) (Zahn, Codexdiplomaticus, 7). A partire dalla metà del XIV secolo, la proprietà passa agli Ortenburg, mentre dal punto di vista ecclesiastico era amministrata dai sacerdoti della pieve del territorio zegliano. Tra il 1362 e il 1390, quando la chiesa di S. Tommaso era una filiale carinziana, venne redatto il Manoscritto di Rateče o di Klagenfurt che, con tre formule di preghiera, rappresenta uno dei più antichi documenti scritti in lingua slovena, a cui è stato aggiunto sul retro, nel 1467, l'elenco della confraternita della Madre di Dio e di S. Tommaso a Rateče. I cognomi iscritti si sono conservati parzialmente fino ad oggi, così come i nomi delle case e delle sodaglie. L'agglomerato originario di case ed edifici fu distrutto da un incendio nel 1905; ma è proprio il patrimonio culturale architettonico, presentato nel contributo e costituito da singoli edifici e fattorie, ad essersi conservato nel modo migliore fino ai giorni nostri. Tra le particolarità del patrimonio naturale spiccano, oltre al tiglio del paese, la valle di Planica con Tamar e la cappella fatta edificare dal parroco di Rateče Josip Lavtižar, nonché la cascata di Nadiža e una delle sorgenti della Sava, che emerge presso i famosi Zelenci. La ghiaiosa Ledine, con il suo lago intermittente, ha offerto agli abitanti del luogo l'opportunità di svolgere un'attività alternativa, cioè la raccolta e la vendita del ghiaccio, trasportato poi tramite ferrovia. Accanto a Rateče venne infatti fatta passare, nel 1870, la linea Rudolfiana, che collegava Lubiana a Tarvisio, percorsa per l'ultima volta nel marzo 1966 dal treno che portava i passeggeri ad assistere alle gare di salto con gli sci, organizzate a Planica già a partire dal 1936. A Rateče si è inoltre conservato un notevole patrimonio culturale immateriale, soprattutto nelle usanze e nelle cerimonie legate alle festività ecclesiastiche. Tra le manifestazioni turistiche attuali, la più conosciuta è senz'altro la Giornata paesana, che ha luogo il 15 agosto, il giorno dell'Assunzione. Dal 1991 gli abitanti del luogo, vestiti con l'abito tradizionale

di Rateče, mostrano ai visitatori le attività di un tempo, dalla produzione del lino, alla filatura e alla tessitura, alla realizzazione degli *žoki*, ciabatte tipiche del luogo, fino all'offerta gastronomica. Nelle trattorie locali si possono gustare i *krap*i di Rateče, la *mešta* e i più celebri sanguinacci e *godlja* (pasticcio). I patrimoni immateriali della *Collezione sul mestiere del falegname della casa Jervah* e la *Collezione etnologica di Rateče* sono esposti nella Kajžnkova hiša, nel Museo di Rateče.

Irena lačen Benedičič
Gornjesavski muzej Jesenice
Cesta Franceta Prešerna 45
4270 Jesenice
Slovenija
irena.benedicic@gmj.si

RATEČANI IN NJIHOVA ETNOLOŠKA DEDIŠČINA V MEJNEM KOTU TREH DEŽEL

THE INHABITANTS OF RATEČE (RATEČANI) AND THEIR ETHNOLOGICAL HERITAGE AT THE THREE CORNER BORDER

ZDENKA TORKAR TAHIR

V prispevku so predstavljeni Ratečani in raznovrstne dejavnosti, ki so jim omogočale preživetje in so bile še pred sto leti vezane na širši geografski prostor treh dežel. Vzporedno teče beseda o preteklem načinu življenja in o rateški noši, ki je postala fenomen, ker so Ratečanke uspele ohraniti svoje praznične oblačilne kose skozi sto let in več. Opisani so še nekateri običaji, ki so jih nazadnje obudili pred pol stoletja v okviru rateških turističnih prireditev in etnološka dediščina, ki jo predstavlja muzej v Kajžnkovi hiši.

Ključne besede: Ratečani, roko-delci in obrti, šege in običaji, dediščina, rateška noša.

The paper describes Rateče people and a variety of activities that allowed them to survive and were for more than hundred years were tied to a broader geographic location of the three countries. The old way of life and Rateče costume are described. Rateče costume has become a phenomenon because Rateče women have preserved their festive costume for more than a hundred years. Customs awakened in the context of Rateče tourist events more than half a century ago, and ethnological heritage, on display in the museum in Kajžnk house are also described.

Key words: Rateče people, craftsmen and crafts, customs and traditions, heritage, Rateče costume.

Josip Lavtižar (1851-1943) je v svoji župnijski kroniki zapisal, da Rateče zaznamujejo pozne pomladi in zgodnje zime. Fižol in turščica obrodita le, če je poletje toplo. Boljše uspeva pšenica, še boljše rž in ječmen, najbolj pa bob, lan in krompir, prav tako tudi zelje in repa. Lep pridelek dajo travniki in gorske senožeti, kjer se spravi seno v lesene hleve in se pozimi na saneh vozi domov. Sadnega drevja ni veliko, ker ga polomi visok sneg, vendar dozori tudi jabolka. Posebno dobro uspevajo hruške, ki jim tukaj ne pravijo tepke ampak *vimence* (*vince*). Domačini redijo precej govedi, ovce in koze. Vzrejo koz je prepovedala občina, ker delajo preveč škode drevju, število ovac pa je začelo upadati, ker pastirja ni več dobiti. Nekdaj pa je imel vsak večji kmet od 50 do 100 ovac, ki so se pasle v skupni čredi v planini. Veliko naravno bogastvo pa predstavljajo gozdovi, ki so bili leta 1886 deloma razdeljeni med posestnike in deloma dani v skupno last (Lavtižar 1996: 41–42).

Kdaj so prišli prvi prebivalci v 'kranjsko Sibirijo'? Glede na ustno izročilo naj bi bil njihov zavetnik sv. Tomaž izbran, ker Ratečani niso bili posebno vneti za sprejem krščanske vere in so torej tu živeli že v poganskih časih. Iz časa belopeškega gospostva, kateremu so bili stoletja podložni prebivalci dol do Jesenic, so Ratečani po pripovedovanju svojih pradedov ohranili spomin na hudo tlako pri gradnji utrjenega gradu v Beli Peči (zgrajen leta 1431). »Zjutraj so šli z volmi od doma in vozili ves dan kamenje vrh hriba, zvečer pa so prinesli domov odrto kožo izmučene živali« (Lavtižar 1931: 46). Leta 1931 je Lavtižar zapisal še, da v 145 hišah prebiva delaven rod poljedelcev in živinorejcev. Vseh župljanov je nekaj nad 700. Govorica je zaradi boja z naravnimi silami ter vsakdanjih opravkov pri živini trda in zategnjena. Narodna noša je pri moških izginila, ženske pa se še drže domačega blaga in starih vzorcev. Pozimi predejo in pleto. Raševina, tkana iz volne in (lanene) preje, ima še svoje pravice. Krila iz črno barvanega rasa, obšita ob spodnjem robu s širokim zelenim trakom, so ponekod še v navadi. Niso še opuščene niti lesene cikle, ki se po kamnitih in ledenih potih trdo oprijemajo tal, da ne spodrsnejo. Nova doba je našla pot tudi v to, tujemu vplivu težko dostopno vas. Hiše, ki so bile nekdanje nizke in lesene, so zdaj že večinoma nadstropne. Rateška gospodinja skrbi, da je hiša vsako leto dvakrat prebeljena. Mize in klopi morajo biti v sobotah pomite, prav tako pod, ki je večkrat s peskom očiščen. Na stenah so svete podobe druga ob drugi, a starih podob, slikanih

na steklo, ni več videti. V vsaki hiši stoji lično urejena postelja, opravljena z blazino, snežno belimi rjuhami in pisano odejo. Visoko vzglavje je iz blazin v platnenih preoblekah, ki imajo ob koncih rdeče in višnjeve čopke. Neveste pa prinese k hiši od 8 do 12 posteljnih odej. Rateče so postale v zadnjih letih priljubljeno letovišče, ki ga obišče vse več tujcev. Leta 1928 so našteli 550 gostov, leta 1930 pa že nad 1000 (Lavtižar 1931: 46–47).

Geografske danosti, skromni pridelek, živinoreja, gozdovi in drugi naravni viri so prebivalcem Gornjesavske doline v preteklih stoletjih narekovali razvoj različnih rokodelskih in obrtnih dejavnosti. Urbar iz konca 15. stoletja navaja za Rateče obvezne dajatve za 18 kmetij in žago (Torkar Tahir 2013: 177). Opravljanje obrtnih dejavnosti dokazujejo že stara hišna imena kot *Kovač*, *Žagar*, *Mlinar*, *Tišlar*, *Birč* (*Birtič* - gostilničar) in *Felj* (*Kožar*) (Petrič 1990: 37).

Na večjo prisotnost različnih nekmečkih dejavnosti pa kaže tudi socialna slika Rateč leta 1830, ko je naselje štelo 1 celo kmetijo, 26 polkmetij, 10 tretjinskih in 4 četrtinske kmetije ter 29 kajž (Novak 2012: 70).

Rudarji v Rablju okoli leta 1914

Minatori a Raibl intorno all'anno 1914

(hrani / conservata presso: Gornjesavski muzej - Jesenice)

S pridobivanjem železove rude v okolici Bele Peči naj bi se Ratečani ukvarjali že v srednjem veku. Do prve svetovne vojne je dosti kajzarjev in malih kmetov delalo v rabeljskem rudniku svinca, kamor so do 1870 pešačili štiri ure ob ponedeljkih in se vračali ob sobotah. Od konca 19. stoletja do obdobja po prvi svetovni vojni je bilo kopanje ledenih blokov glavni vir zaslužka številnim rateškim družinam. Led so pripravljale v zamrznjenem presihajočem jezeru v Ledinah, v belopeških jezerih in drugod tudi ženske. Moški so nato klade ledu vozili do železniške postaje. Zaslužek je dajalo tudi spravilo in prevoz lesa pa trgovina z lesom. V Italijo so vozili gradbeni les že v prvi polovici 19. stoletja. Še v začetku prejšnjega stoletja so napravljali tudi drva in jih vozili s sanmi, *forali s kurtami*, do Bele Peči. Takrat je bil ob Trebiži v Ratečah obrtni mlin.

Delavci na ledu v Ratečah, razglednica poslana leta 1900
 Operai che tagliano il ghiaccio a Rateče, cartolina inviata nel 1900
 (hrani / conservata presso: Gornjesavski muzej - Jesenice)

Rokodelci so se navadno obrti izučili na Koroškem, saj so Dolinci dolgo ohranjali tesne stike s prebivalci onstran Karavank, tudi tako, da so dajali otroke tja v uk ali za posle z namenom, da se izučijo obrti, naučijo nemščine ali dobijo vsaj začasno oziroma sezonsko delo. V vasi je bilo nekaj mizarjev, med njimi izučena

Ratečani *forajo na kurtah* drva, Bela Peč v začetku 20. stoletja

Abitanti di Rateče trasportano la legna sulle slitte, Fusine in Valromana all'inizio del XX secolo

(hrani / foto conservata da Erika Kavalari)

Janez Petrič in Janez Mertelj, ki se je izučil obrti pri mojstru na Trbižu. Še leta 1925 je bilo več coklarjev, zadnji pa jih je iz kosov trdega lesa in iz macesnovih viter pletenega gornjega dela do leta 1984 izdeloval Jakob Oman. Navadne cokle si je marsikdo izdelal sam, boljše s kljunom, *rilčkom*, pa le coklarji. Pred več kot sto leti sta izučeni šivilji Potokarjeva Cili in Tišlarjeva *šlabanke* že šivali na šivalnem stroju. Kasneje so bile tri šivilje in vsaka je imela po več vajenk. Pred drugo svetovno vojno je bil šivalni stroj že skoraj v vsaki hiši. Dosti je bilo dela za terice lanu in za predice lanene in volnene preje. Ratečanke so pred desetletji še predle volno svojih ovac, iz katere so pletle zimske nogavice in jopice. Čeprav so do sredine 19. stoletja uporabljali le doma tkano platno in je tkanje domačega sukna (raševine) v Dolini zamrlo že pred prvo svetovno vojno, je v Ratečah do leta 1930 tkalo še pet tkalcev: Jakob Cuznar (*Pri Kompoš*), Joža Pleš (*Pri Puclju*), Maks Juvan (*Pri Vandot*), Janez Petrič in Joža Matjaž (*Pri Belč*), ki je poslednjič tkal leta 1953. Posebnost Rateč in Podkorena so blazine in rjuhe, ki jih krasijo v vzorcu tkani rdeči, modri ali črni trakovi, *rebelni* ali *limi*. V 18. in do konca 19. stoletja je bila razširjena nogavičarska dejavnost od Tržiča preko Jesenic do Rateč in v njenem okviru pletenje letnih volnenih nogavic. Vezenje je že konec 18. stoletja poučevala Marija Pleš. Tu so bili prti vezeni tudi z rdečo in modro volneno nitjo. Za kraj pa je značilno izdelovanje *žokov*, doma narejenega nizkega obuvala

iz volne in svinjskega usnja, ki so ga obuli k delovni in deloma tudi k praznični noši. Čeprav so iz splošne rabe prišli že pred 40 leti, jih nekateri starejši še nosijo, danes pa se uveljavljajo v turistični ponudbi (Torkar Tahir 2013: 177-194).

Na prireditvi Pastirski rej leta 1959

Alla manifestazione *Pastirski rej* del 1959

(foto: A. Novak, hrani / conservata presso: Gorenjski muzej - Kranj)

Ker je bila najpomembnejša gospodarska panoga živinoreja, je Ratečanom zagon živine v planine in njihova vrnitev v dolino predstavljal pravi praznični dogodek. Njegov opis povzemam po rokopisnem zapisu domačinke.

Živino so zagnali na skupne planine na dan sv. Ahacija, 22. maja, v Planico in na planino Za jezerom pod Mangartom. Pred zagonom so pred *farovžem* pripravili *kozarijo*, kar pomeni, da so prinesli mleko dnevne molže za sirjenje v 350 litrskem bakrenem kotlu. Napravljen sir in skuto so dali župniku, da bi vsako nedeljo molil za zdravje živine in njen srečen jesenski povratek.

Ta navada je prešla, župniku pa so z istim namenom plačevali po en dinar. Vsaka ovca je bila *zacahnana* na ušesih, da se je vedelo, kateremu gospodarju pripada. Preden so drobnico odgnali, so jo *požegnali* z blagoslovljeno vodo, na hlevski prag pa položili *prajkl* (cvetnonedeljsko butaro) z željo, da bi se jeseni srečno vrnila. Pred ovcami so šli pastir, t. i. ovčji mojster, in poganjača, pastir in kozar. Na planini je *spravnik* s pastirji uredil ležišča. Sam je ležal pri vratih v klet (shrambo), da je pazil na sir in skuto. Pastirji so spali na pogradih. Svetili so si s trskami borovega lesa. Ob koči so uredili prostor za *možo* tako, da je lahko prišla skozi vhod le po ena ovca ali koza. Ko so bile ograde urejene, so pomolzli in ugotovili mero (dnevno količino mleka), *spravnik* pa je izračunal količino sira, ki naj bi jo pripravili do jeseni.

Jarce je pasel jarčji pastir, mlečne ovce pa dva ali trije pastirji. V vsakem tropu je nosila zvonec le ena ovca. Koze pa je kozar pasel visoko v pečinah. Proti večeru so ovce in koze prignali, jih pomolzli in zagnali na počitek pod smreke blizu koč. V tistih časih so Ratečani redili do 1000 ovac (od tega 400 mlečnih) in do 300 koz. Pastirji so večerjali *meštco* (v mešanici vode, kislega mleka in sladke smetane so skuhalo koruzni zdrob ali moko, vanjo vmešali jajca, dodali drobnjak ali pehtran in zabelili z maslom). Iz kotla so jo zajemali z lesenimi žlicami. Spat so šli oblečeni. Vstali so že ob pol štirih, da so drobnico spet pomolzli. Potem pa pojedli zajtrk, ki je bil enak večerji. Ovce so zaganjali vsak dan na drug pašnik, koze pa so šle v pečine same in za njimi pastir. Med pašno dobo so pastirje pogosto obiskali gospodarji in jim prinašali žganje in tobak, drobnici pa *lek* (otrobe s soljo). Konec paše je bil na angelsko nedeljo (druga nedelja v septembru) ali pa že dan prej. Zgodaj zjutraj je *spravnik* odnesel planinski kotel in sirarsko posodje. Za klobuk si je pripel šopek (iz vejic rožmarina, *roženkrauta* in nageljna), ki ga je dobil v dar. Pastirji pa so spravili skupaj trope v *rajdo* tako, da so šle spredaj ovce, nato koze, nazadnje pa jalova živina. Vse so ozaljšali s planinskim cvetjem, *ravšjem*. V vasi je bilo živo in veselo. Dekleta so povezovala šopke, fantje pa pripravili zvonce na lesenih kambah, da so jih dekleta ovenčala s cvetjem. Šopke so fantom pripele za klobuk, najbolj krotki ovci in govedu pa obesili ovenčan zvonec. Vsi so z vriski in petjem šli v veliki procesiji. Govedo je našlo samo pot v hlev, ovce pa so *advlačl* v tropih in prignali v hlev. Nato so si gospodarji razdelili sir po ključu (po izračunu s prvega pašnega dne, sira je bilo navadno do 3300 kilogramov) in izplačali pastirje. Na angelsko nedeljo so lepo oblečeni in s šopki za klobuki šli k maši, da bi prisostvovali župnikovi molitvi in zahvali za srečno vrnitev živine in pastirjev (Rasinger 1975: 1–4).

Po prvi svetovni vojni je začela ovčereja zamirati, čeprav je dajala bogate zaloge volne za domače suknarstvo v Gornjesavski dolini. Volna je bila tudi predmet trgovine, saj so jo vozarji vozili v Trst, še več pa so jo pokupili trgovci s Koroške. V času slabih letin so trgovali tudi z lanenim platnom, ki so ga sicer imeli za domače potrebe, oziroma ga menjavali predvsem na Koroškem za žito in druge pridelke (Novak 1963/1964: 245–253).

Leta 1922 je meja med kraljevinama Italijo in Jugoslavijo razpolovila katastrsko občino Rateče. Večina pašnikov in travnikov ter tri domačije so ostale na italijanski strani. Nekateri Ratečani (kmetje oz. posestniki) so dobili status dvolastnikov, drugi so se še zaposlovali v Beli Peči (tovarna žebeljev in kasneje verig) ali vsaj sezonsko na Trbižu, tretji so se lotili *šmukljanja* (tihotapstva) (Torkar Tahir 2009: 16).

Prizor s kmečke ohceti v Ratečah leta 1967

Scena da un matrimonio contadino a Rateče nel 1967

(foto: A. Novak, hrani / conservata presso: Gorenjski muzej - Kranj)

Tako moški kot ženske so hodili 10 kilometrov daleč na Trbiž odmetavat sneg z železniške postaje. V Italijo so tihotapili cigarete, žganje, meso, krompir, žabe in polže. Nazaj pa prinašali sladkor, riž in drugo. Če bi jih zalotili, jim je grozila Maruška (zapor v Kranjski Gori). Dvolastniki so tihotapili tudi živino. Ko so šli kosit svoj travnik na drugi strani meje, so vpregli dva vola in se vrnili z enim. Še lažje pa takrat, ko so živino gnali na pašo. Vole so kupovali tudi v Kranju in jih prignali v Italijo, kjer jih je nek kmet vse pokupil (Intervju 2013). Po drugi svetovni vojni se je še več domačinov zaposlilo v železarni na Jesenicah. Čeprav se je tudi v Ratečah marsikaj spremenilo, ko so novosti izpodrivale staro in tradicionalno, način življenja pa se je stapljal s tistim v ožji in širši okolici, so Ratečani in Ratečanke ohranili velik del svoje dediščine. To dokazuje ohranjena nepremična (stavbe, črne kuhinje) in premična kulturna dediščina (deli notranje opreme, poslikane skrinje in postelje, praznična rateška noša, *štukelci prta* - zvitki domačega platna, okrasno izvezene rjuhe in *obwačiva* - preobleke za blazine). Nekateri Ratečani še govorijo v tipičnem koroško-ziljskem govoru, kar dokazuje, da so Rateče naselili Ziljani. V okviru evropskega projekta (Leader, Nip 2012) je Turistično društvo Rateče – Planica

Družina Oman (Žvercovi) konec 19. stoletja. Njihova hiša je ostala na italijanski strani meje.

La famiglia Oman (Žvercovi) alla fine del XIX secolo. La loro casa rimase dalla parte italiana del confine.

(hrani / foto conservata da Jerca Oman)

raziskovalo ta del žive dediščine. Ratečani pa so že pred desetletji postorili marsikaj za ohranjanje svoje etnološke dediščine oziroma obuditev nekaterih preteklih šeg in navad v okviru turističnih prireditev. Pred več kot 50 leti so v Planici nekajkrat organizirali Pastirski rej (s prikazom molže, merjenja mleka – mero, predelavo volne, trenja lanu in ljudskih plesov - *štajriš*, *cotiš* in *simšrit*) v svoji praznični noši.

Deset let kasneje so začeli s prireditvijo Kmečka ohcet v Ratečah (Rateška ohcet), da bi obudili še pred drugo svetovno vojno žive poročne šege. O njih je pisala domačinka, zato opis povzemam po njenem rokopisu.

Na ohcet vabita ženin in nevesta teden dni pred poroko v ponedeljek zvečer. Ženin v družbi bližnjega sorodnika stopi v nevestino hišo in vsem poda roko. Najprej povabi nevesto in potem ostale člane družine. Nevesta pa v družbi sestre ali brata stopi v ženinovo hišo in najprej povabi ženina in nato člane družine. Postrežejo jima s *fantovci* (krofi), *hrepovci* (flancati), klobasami in vinom.

Nevestino balo vozijo v ženinovo hišo dan pred poroko. Voznike povabijo v hišo in postrežejo s klobasami, rebrci in vinom. Navada je, da če kaj dodatnega vozniki ukradejo in uspejo dati na voz, nevestini ne smejo vzeti nazaj. Na prvi voz naložijo skrinjo in v platneni rjuhi povezano blazino in *kovtra* (prešiti odeji). Vrh tega položijo *vojkšuce* (en dolg in dva kratka *povštra* - vzglavnika, oblečena v *rebeljnasta abwačiva*). Skrinja je polna perila, oblek in *prta* (platna). Na voz dajo še *kovorat* (kolovrat), ki je okrašen s *pušelcem*. Na skrinji sedi otrok ali starejši moški s kokošjo v naročju. Na drug voz postavijo skrinjo z žitom in vrh nje v platneno rjuho zavite prešite odeje, na njih pa *abvačiv*, prevleka za blazino s plavimi čopki. Na tretji voz naložijo poslikano zakonsko posteljo. Bala na prvem vozu simbolizira rojstvo, na drugem poroko in na tretjem smrt. Vozovom z balo rečejo *komore*. Zibel pa nevestina mati prinese šele po rojstvu drugega otroka. Nevesta v narodni noši in pokrita s *tjehlnom* (zavijačko) vse pokropi tako, da gre po levi strani vozov naprej in po desni strani nazaj. Nato z bičem v roki na tla pred konjem zariše tri križe, prime konja za uzdo in potegne. Prva za balami gre nevestina sestra, ki nosi v beli krstni prtiček zavito poročno srajco za ženina. Za njima pa hodijo ženske s svetimi podobami v navadnih jerbasih in s posodo v *žegnanem* jerbasu. Oblečene so v narodnih nošah, rateških *kiklcah* in *peketastih* (rumenih koteninastih) rutah. Ko sprevod dospe, jih ženin pričaka tako, da prime za uzdo in konja obrne proti glavnim vratom. Bale

začno razkladati. Sestra, ki ženinu izroči srajco, dobi cekin. Po opravljenem delu jih v ženinovi hiši pogostijo in spremijo z godcem s harmoniko.

Rateški žoki

Gli zoccoli tipici di Rateče, gli žoki

(foto: S. Kokalj, 2008, hrani / conservata presso: Gornjesavski muzej - Jesenice)

Na dan poroke se ženin s svati in godcem odpravi po družice. Nato gredo vsi s starešino na nevestin dom. A obiskovalcem zaprejo vrata rekoč, da ne poznajo teh ljudi, ki so se verjetno zmotili. Starešina jim pojasnjuje, da so prišli po eno rožico, ki jo bodo presadili na svoj vrt. Po daljšem prerekanju jim vrata odprejo in ponudijo starejšo našemljeno žensko s slamnikom na glavi in z velikim kosom pogače v rokah, ki ga hiti jesti. To je 'ta prva nevesta', ki pa je ne marajo, ker preveč poje in popije. Potem jim predstavijo še eno ali dve družici, s katerima tudi niso zadovoljni, ker imata preveč fine roke. Potem vztrajajo, da preiščejo hišo, saj imajo morda še *za dižo ali klejo* kaj. Na koncu jim ponudijo še 'teto' (starejšo žensko), s katero tudi niso zadovoljni. Šele ko se ne dajo odvrniti in vprašajo: »Morda je kje v pajčevini roža zapletena?«, pripeljejo pravo nevesto.

Pred odhodom k poroki ženin in nevesta poklekmeta na pripravljeno *prunčico* (pručko), kjer ju njeni starši poškopijo z *žegnano* (blagoslovljeno)

vodo in se tako poslovita od svojih oziroma od *ledig stanu*. V sprevod se zvrstijo svatje z družicami, nato sorodniki od obeh pomešani v pare, ter nevesta in ženin vsak s svojo starešino. Pot jim zastavijo fantje s *šrang*o (hlodom, ki ga žagata dva moža) in vprašanjem: »Kaj delate tu ob tem času brez dela?« Po dolgem prerekanju in ko jim starešina plača, ponudijo svatom vino in spustijo sprevod naprej. Če se ženin poroči na nevestin dom v drug kraj, mu *šrangajo* dekleta tako, da sprevodu z zvezanimi volnenimi rutami zaustavijo pot, rekoč, da ne pustijo svojega nageljna iz kraja, ker so ga one zalivale, da se je lahko razcvetel. Tudi dekletom mora plačati starešina, preden svate spustijo naprej. Po cerkvenem obredu in odhodu iz cerkve vrže nevesta med čakajoče otroke kovance. V sprevodu gresta mladoporočenca, za njima starešini in teta, sledijo pa jim svatje in družice.

Svatbo pripravijo na nevestinem domu ali v gostilni, kjer mora vsak prispevati nekaj gotovine. Ob polnoči ukradejo nevesto in teto. Starešino, varuha obeh, zvabijo od mize, nevesto in teto pa odpeljejo v drugo sobo ali celo v drugo hišo in ju posedejo k obloženi mizi. Poiskati in odkupiti ju mora starešina. Ko ženin in nevesta odplešeta svoj ples, se v spremstvu odpravita domov, kjer jim sprva ne odprejo češ, da nimajo časa in naj gredo kar naprej. Ženo čez prag nese starešina. Tašča jo sprejme tako, da ji da štrukelj, ki ga poda čez ramo kakemu vaškemu revežu. 'Mati' ji še nalije vina, ona pa ji v izpraznjen kozarec vrže srebrnik. Medtem 'teta' v sobi postelje zakonsko posteljo. Svatba se zaključí, ko 'teta' povabi svate in družice na svoj dom, kjer ima v jerbasu pripravljen kolač, pokrit s platneno in s čipkami krašeno rjuho ter nevestino delovno obleko (Rasinger 1976: 1–5).

Leta 1991 je Turistično društvo Rateče - Planica po zgledu Pastirskega reja prvič organiziralo turistično prireditev Vaški dan, ki je postala tradicionalna in dobro obiskana prireditev ter poteka vsako leto, 15. avgusta, na glavnem vaškem trgu. Domačini oblečejo rateške noše in prikažejo postopke predelave volne: od striženja ovac, pranja volne, cufanja in česanja volne na *ahljah*, predenja na kolovratu in izdelovanja debelejšše volnene niti s sukanjem do končnih izdelkov, volnenih nogavic in *žokov*, posebnih volnenih copat obšitih z usnjem (Kavalar 2008: 35).

V drugi polovici 20. stoletja sta v Ratečah raziskovali etnologinji Anka Novak in Marija Makarovič, kraj pa je sodil v območje delovanja Gorenjskega muzeja iz Kranja. V novem medobčinskem javnem zavodu Gornjesavski muzej Jesenice opravljamo muzejsko delo po letu 2000, ko smo v obnovljeni

in spomeniško zaščiteni Kajžnkovi hiši (Rateče 43) postavili zbirko Etnološka dediščina Rateč. Zbirka, ki se danes imenuje Muzej Rateče, šteje 459 predmetov, od katerih se jih največ (več kot 250) navezuje na rateško nošo in drugo tekstilno dediščino. Večina ostalih pa predstavlja notranjo hišno opremo. Predmete so Ratečani za svoj muzej v glavnem podarili. Letos smo v mansardi hiše postavili še Jervahovo mizarsko zbirko, ki smo jo v začasno hrambo pridobili od Joža Mertlja oziroma iz propadajoče Jervahove hiše, kjer so mizarili lastnikov stari stric, oče in on sam več kot sto let. Zbirka, ki šteje 165 eksponatov, je predstavljena v slogu odprtega depoja in jo sestavljajo predvsem mizarsko orodje in izdelki, za obrt potrebni materiali oziroma pripomočki in nekateri osebni predmeti.

Ker večkrat omenjam rateško nošo, naj jo vsaj deloma in na kratko predstavim.

Ob poenotenem oblačilnem videzu je rateška praznična noša postala kostum, saj je že po prvi in še bolj po drugi svetovni vojni prevzela reprezentančni značaj. V zadnjih desetletjih so tako *Ratešce* odprle svoje bogato založene skrinje in se oblekle *po ratešk* le še za *pranganje* na telovski procesiji in za omenjene turistične prireditve. Do leta 1880 pa so se Ratečanke ob nedeljah in praznikih pokrivalo s *tjehlni*, zavijačkami s tanko čipko in širokim čelnikom iz črnega žameta, ki so ga tri desetletja kasneje začele krasiti s kovinskimi bleščicami. Kot nadomestno pokrivalo so se začele uveljavljati svilene rute s franžami. Še v 19. stoletju so oblačile rokavce *ošpekle* iz finega domačega platna, ki so jih kasneje zamenjali sešiti iz perkala in z nabranimi čipkastimi ovratniki. Iz enakega blaga so bile tudi praznje *untre*, bogato nabrana in poštiršana spodnja krila. Vrhnji *rasi*, krila z modrci iz domače črne raševine, so konec 19. stoletja zamenjala krila z bolj zaprtimi in daljšimi modrci in še kasneje narejeni iz modro vijoličnega sukna. Čez *ras* so nosile *burtah*, predpasnik iz finejšega blaga v rdeči, modri ali zeleni barvi ali iz črnega svilenega brokata in obrobljen s črno čipko. Nanj so zadaj v pasu privezale pisano *žnuro*, svilen trak. K tej noši se je že pred sto leti uveljavila *šlabanka*, oprijeto krojena jopa z naborki na ramenih in zvonasta v pasu, ki jo je spredaj lahko krasil *puc*, plastron iz svile ali žameta. Pozimi in poleti so obuvale rdeče in pisane volnene nogavice, od konca 19. stoletja pa poleti bele bombažne, spletene v značilnem vzorcu s *pucki*. Obute so bile v nizke *ta sknene* čevlje iz domačega sukna in usnja in kasneje še v visoke črne čevlje na vezalke.

Dekleta so si *gvnt* – *ras*, *šlabanko*, *burtah*, *unterco*, *ruto*, *štumfe*, *žoke* in cikle kot dekle lahko prislužile v enem letu (podatek za 1880). Mlajši fantje so kot pastirji zaslužili leta 1910 iz *rasa gvnt* (oblačila iz raševine), starejši pa kot

hlapci hlače, *prušt* (telovnik), *lajbč* (suknjič), srajco, klobuk in čevlje. Odrasli so poročno obleko *ta ohcetn gvnt*, ki je bila po letu 1918 večinoma že po mestni modi, hranili celo življenje, velikokrat pa so bili v njej tudi pokopani. Takrat je prišlo v navado, da so Ratečanke za bližnjimi sorodniki žalovale več let in se oblačile v črno. Starejše ženske pa so bile v *ta črn gvnt* oblečene še do srede 20. stoletja tudi ob večjih cerkvenih praznikih (Torkar Tahir 2008: 21–29).

V Kajžnkovi hiši pa si obiskovalci muzeja lahko ogledajo tudi stare filmske zapise o omenjeni temi in nov film *Oblečene po ratešk* (Torkar Tahir 2012).

Ratečani so skozi stoletja živeli v razmeroma zaprti in samozadostni vaški skupnosti. Povezovali so jih delo in praznični običaji. Prišleka od drugod so težko sprejeli za svojega, četudi je v kraju bival že desetletja. Že s soslednjimi Kranjskogorci niso bili prav v prijateljskih odnosih. Ti so jih namreč nekoliko žaljivo imenovali *Bokši* (kozli). Morda je tej izključenosti botrovalo dejstvo, da so se Ratečani v preteklosti bolj povezovali s sosedi na Koroškem in v Kanalski dolini ter manj na Kranjskem. Kakor koli v mejnem kotu treh dežel so dolgo ohranjali določene posebnosti tako v svoji duhovni (ziljsko narečje) in socialni kulturi (navade, šege) kot tudi v materialni kulturi (stavbe, noša, prehrana), ki pa v zadnjih desetletjih vse bolj bledijo. Ratečani so seveda, tako kot ostali, sprejeli tehnološki napredek in sodoben način življenja. Da so še vedno pripravljeni na nove izzive, kažeta njihova gostoljubnost in urejenost zasebnih turističnih kapacitet. Za razliko od mnogih pa so v večji meri znali sprejeti kompromis živeti z dediščino, saj jo cenijo in marsikje ohranjajo »in situ«.

VIRI IN LITERATURA

Pisni viri in literatura

KAVALAR, Erika, 2008: *Prepoznavnosti vasi Rateče*. Irena Lačen Benedičič (ur.): *Etnološka dediščina Rateč*. Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice. 35.

LAVTIŽAR, Josip, 1998: *Rateška kronika Josipa Lavtižarja*. Kranjska Gora: Župnijski urad Kranjska Gora. 41, 42.

LAVTIŽAR, Josip, 1931: *Ob vznožju Julijskih Alp*. Karol Mohorčič (ur.): *Gorenjska letoviška industrijska trgovska obrtna*. Novo mesto: Progres. 44–47.

NOVAK, Anka, 1963/1964: *Domače tkalstvo v Gornjesavski dolini*. *Slovenski etnograf* 16–17: 245–253.

NOVAK, Anka, 2012: *Kmečka naselja v Dolini*. Tatjana Dolžan Eržen (ur.): *Etnologija je življenje: Izbrani članki in besedila razstavnih zloženk Anke Novak*. Kranj: Gorenjski muzej. 64–71.

PETRIČ, Magda, 1990: *Rateče*. Maribor: Obzorje Maribor.

RASINGER, Olga, 1975: *Zagon živine v planine* (Kopija rokopisa). Arhiv GMJ, mapa Rateče.

RASINGER, Olga, 1976: *Rateška ohcet* (Kopija rokopisa). Arhiv GMJ, mapa Rateče.

TORKAR TAHIR, Zdenka, 2008: *Rateška noša*. Irena Lačen Benedičič (ur.): *Etnološka dediščina Rateč*. Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice. 21–29.

TORKAR TAHIR, Zdenka, 2009: *Dolina skozi čas* (Razstavni katalog). Kranjska Gora: Gornjesavski muzej Jesenice.

TORKAR TAHIR, Zdenka, 2013: *Rokodelci in domača obrt v Dolini*. Irena Lačen Benedičič (ur.): *Jeseniški zbornik II*. Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice. 177–194.

Ustni viri

Intervju z Ratečani 12. 2. 2014 na delavnici *Popis rateškega narečja* v (šest delavnic v Kajžnkovi hiši od 13.11.2013 do 19.2.2014 v okviru projekta Ustna izročila, narečja in oživitve obrti in kulinarike, LEADER, NIP 2012). Zvočni zapis hrani Turistično društvo Rateče – Planica.

Avdiovizualni viri

TORKAR TAHIR, Zdenka 2012: *Oblečene po ratešk.* Jesenice: Gornjesavski muzej Jesenice, 2012. Snemanje in režija: Matjaž Arih. DVD video (10 min).

GLI ABITANTI E L'EREDITÀ ETNOLOGICA DI RATEČE NEL PUNTO D'INCONTRO DI TRE PAESI

Gli abitanti di Rateče si sono sempre occupati, vista la conformazione geografica del loro territorio, soprattutto di allevamento di bestiame. Si trattava per lo più di contadini e piccoli agricoltori, che si dedicavano anche ad altre attività secondarie. L'allevamento di ovini e la coltivazione del lino erano alla base della loro antica cultura dell'abbigliamento, che ha fortemente connotato il patrimonio etnologico locale. L'attenzione degli abitanti di Rateče per il proprio patrimonio culturale si manifesta sia nella conservazione degli abiti tradizionali della festa nelle cassepanche di casa, sia nelle manifestazioni turistiche locali di carattere folcloristico e nella collezione museale della Casa Kajžnk - *Kajžnkova hiša*. Gli abitanti di Rateče sono sempre stati costretti, nel corso della storia, ad individuare e sfruttare tutte le fonti di guadagno esistenti e le opportunità di migliorare le proprie condizioni di vita in questo angolo di confine all'incrocio di tre paesi. La ricchezza offerta dai boschi della zona ha permesso loro di commerciare il legno e di trovare lavoro come boscaioli e trasportatori; oppure come minatori nella vicina miniera di piombo di Raibl o ancora come ferrovieri ed operai di fabbrica a Fusine in Valromana. D'inverno scavavano, nella vicina Ledine e presso i laghi di Fusine, blocchi di ghiaccio da vendere e spalavano la neve a Tarvisio. Un secolo fa avevano rapporti più stretti con la vicina Carinzia che con il resto della Carniola. La loro parlata zegliana li accomunava ancor più ai Carinziani, tant'è che erano soliti mandare i propri figli a servizio presso di loro, perché imparassero vari mestieri e la lingua tedesca. Oppure trovavano loro stessi dei lavori stagionali od occasionali, come pastori, servitori o cameriere. Quando venne tracciato il confine dopo la fine della prima guerra mondiale, tre fattorie e gran parte dei pascoli e dei prati rimasero sul versante italiano, per questo motivo molti agricoltori locali ricevettero lo status di proprietari in due paesi. Per gli abitanti di Rateče il confine non rappresentava però soltanto un ostacolo, ma anche un'occasione per arrotondare i propri guadagni, praticando il contrabbando di varie merci e prodotti. Nel contributo sono descritte più in dettaglio gli usi matrimoniali, ancora in vita prima della seconda guerra mondiale, e le usanze già dimenticate sulla monticazione del bestiame.

Zdenka Torkar Tahir
Gornjesavski muzej Jesenice
Cesta Franceta Prešerna 45
4270 Jesenice
Slovenija
zdenka.tahir@gmj.si

PRIVATNE ZBIRKE GORNJEGA POSOČJA TER NJIHOVO SODELOVANJE S POOBLAŠČENIMI MUZEJI IN PRISTOJNIMI INSTITUCIJAMI

PRIVATE COLLECTIONS OF THE UPPER SOČA VALLEY AND THE COOPERATION OF THEIR OWNERS WITH THE AUTHORIZED MUSEUMS AND COMPETENT INSTITUTIONS

KARLA KOFOL

Na območju občin Bovec, Kobarid in Tolmin se nahajajo številne zasebne zbirke raznovrstnega gradiva. Nekatere so bile s strani pristojnih inštitucij v preteklosti že evidentirane ter delno ali v celoti popisane. Ker pa je del zbranega gradiva (orožje, eksplozivna sredstva ter arheološki predmeti) podvrženega posebnim normam in zakonom, nespoštovanje teh pa je lahko strogo sankcionirano, prihaja med zbiralci, pooblaščenimi skrbniki premične dediščine in državnimi organi do pogostih nesoglasij in trenj.

Ključne besede: dolina Soče, privatne zbirke, premična dediščina, zakonodaja orožje.

In the area of the municipalities of Bovec, Kobarid and Tolmin there are many private museum collections. Some have been already partially or completely evidenced by the competent institutions. However, since part of the collected material (weapons, explosive substances and archaeological objects) is subjected under specific norms and law, disrespect can be severely sanctioned. Therefore among collectors, authorized administrators and public authorities of the movable heritage there are frequent disagreements and friction.

Keywords: Soča Valley, private collections, movable heritage, legislation weapons.

Zbirateljstvo je priljubljena človeška aktivnost, s katero se je najbrž v taki ali drugačni obliki srečal že vsakdo izmed nas. Zelo priljubljeno in razširjeno je predvsem v otroških letih, ko otroci zbirajo prtičke, značke, nalepke in druge drobnarije, bolj vneti zbiralci pa nadaljujejo z zbiranjem tudi v odraslih letih. Razlogov za resnejše, načrtno ter dolgoročneje zbiranje določenega gradiva je več, zato so tudi poti, ki so pripeljale do nastanka pomembnejših zbirk premične dediščine, zelo raznolike. Nekatere spodbudi k zbiranju fokusirano zanimanje za določeno temo ali zvrst gradiva (zbirke stripov, gramofonskih plošč, likovnih del, znamk, denarja), pri drugih so pomembnejši čustveni razlogi (družinska dediščina, ki je ne morejo zavreči in jo nato dopolnjujejo). Pogosto pa pripelje do zbirateljstva že zanimiva naključna najdba ali dar in še pogosteje zanimanje za družinsko ali lokalno zgodovino.

Zaradi naštetega se seveda zbirke med sabo močno razlikujejo. Najopaznejše so institucionalizirane javne zbirke, s katerimi pod okriljem države ali lokalne skupnosti večinoma upravljajo muzeji. Ti se poleg zbiranja ukvarjajo tudi s proučevanjem in prezentacijo zbranega gradiva. Nadalje poznamo še zbirke različnih interesnih skupin, društev, delovnih in drugih organizacij ter seveda najštevilčnejše družinske in individualne zbirke zagnanih posameznikov. Večina naštetih je odprtih tudi za javnost, le med individualnimi zbiralci je več takih, ki svoje zbirke ohranjajo in urejajo predvsem zase ter za svoj krog prijateljev. Nekatere vsebujejo zgolj izbrano vrsto gradiva (zbirka ur, slik), druge se osredotočajo na predmete vezane na določeno geografsko, kulturno in jezikovno območje ali časovno obdobje, mnoge pa so nastale brez posebne zbiralne politike in so predvsem rezultat trenutnih zbiralčevih vzgibov in zanimanja.

V Posočju oz. na območju občin Bovec, Kobarid in Tolmin, katerim bom v prispevku posvetila posebno pozornost, najdemo vse oblike zgoraj naštetih načinov zbiranja in zbirk. Za zbiranje arheološkega, etnološkega, zgodovinskega in umetnostno-zgodovinskega gradiva, ki je financirano in pooblaščen s strani lokalne skupnosti in države, skrbi Tolminski muzej. Druga, s strani države pooblaščen in financirana muzejska inštitucija pa je tematski Kobariški muzej, ki je v privatni lasti in skrbi za zbiranje in preučevanje dediščine prve svetovne vojne, razvil pa se je iz društvene zbirateljske vneme. Poleg naštetih muzejskih ustanov je v zgornjem Posočju še več drugih društvenih, cerkvenih in zasebnih zbirk, ki se nahajajo izven pooblaščenih muzejev in katerih večji porast je bil prvič zaznaven

po potresu leta 1976, še močneje pa v osemdesetih letih preteklega stoletja, ko je začelo naraščati zanimanje za zbiranje ostalin prve svetovne vojne. V prvem obdobju nastajanja zbirk je prevladovalo zanimanje za zbiranje raznovrstnih etnoloških predmetov, v drugem obdobju in vse do danes je opazno intenzivno zbiranje vojaškega gradiva, v zadnjem času pa je v številnih zbirkah moč najti tudi veliko klasičnih arheoloških predmetov. Med najstarejše, običajno manjše in javnosti manj poznane zasebne zbirke sodijo zbirke likovnih del, starih tiskov in razglednic ter v tej kategoriji najštevilčnejše, numizmatične in filatelistične zbirke.

Prvo za ogled urejeno in za javnost odprto zasebno zbirko v gornjem Posočju je v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja odprl Ivo Ivančič iz Bovca. V muzejski zbirki imenovani »87. pehotni polk«, ki je bila do nedavnega na ogled v stanovanjskih prostorih lastnika, so bili zbrani predvsem vojaški predmeti, najdeni v Bovcu in okolici ter na bližnjih bojiščih soške fronte. Leta 1996 je bila zbirka tudi v celoti popisana in dve leti pozneje razglašena za kulturni spomenik premične dediščine. Popis gradiva je v skladu s tedanjo zakonodajo in po muzejskih merilih inventariziranja in dokumentiranja popisala Damjana Fortunat Černilogar, zgodovinarica, zaposlena v Goriškem muzeju oz. v Tolminski muzejski zbirki, ki je od leta 2000 ponovno samostojna in deluje pod imenom Tolminski muzej. Popis 1387 predmetov je bil opravljen na prošnjo zbiralca, saj je bil to tedaj eden izmed pogojev za odprtje zbirke za javnost. V naslednjih letih je bilo pod okriljem Tolminskega muzeja na območju obravnavanih občin z večinoma istim razlogom in na enak način v celoti popisanih še pet zasebnih zbirk: Zbirka Darka Božiča na Mostu na Soči z 41 predmeti (1998), *Muzejska zbirka Batognice* v Drežnici z 2815 predmeti (1998), *Vojaška zbirka Zbogom orožje* v Bovcu s 461 predmeti (2000) in *Vojaška zbirka BHI 4 regiment* prav tako v Bovcu s 631 predmeti (2001) ter *Zbirka I. svetovne vojne Alberto Picco* v Kobaridu s 628 predmeti (2001). Že iz imen zbirk, ki so z izjemo ene danes vse odprte za javnost, je razvidno, da jih sestavljajo predvsem predmeti, povezani s prvo svetovno vojno oz. soško fronto. Izjema med naštetimi je zgolj *Muzejska zbirka Batognice*, v kateri je bilo ob popisu evidentiranih tudi 800 etnoloških in zgodovinskih predmetov.

Družinska zbirka Valentina Mazora iz Breginja je bila v začetku predvsem etnološka. Sprožilni moment zbiranja je bil potres leta 1976, po katerem je nekdanji Breginj povsem spremenil svojo nekdanjo podobo. Ob rušenju poškodovanih hiš so domačini vse svoje premično premoženje najprej selili v zasilne barake, ob selitvi v novo zgrajene stavbe pa so stare predmete in pohištvo menjali za nove. Tudi v baraki Mazorovih je po selitvi v novo hišo ostalo veliko raznovrstnih predmetov in družinske hišne opreme, ki jih Valentin Mazora še naprej skrbno čuval in vzdrževal. Sčasoma jih je začel dopolnjevati

tudi s predmeti svojih sosedov, pozneje pa ga je prebujena zbirateljska vnema vodila še v druge kraje gornje soške doline. Po nekaj letih je tedaj že obsežno zbirko preselil v pritlične prostore novozgrajene stanovanjske hiše, kjer je na ogled še danes. K zbiranju je pritegnil še ostale družinske člane, ki vsak po svoje bogatijo in dopolnjujejo zbirko, ta pa sodi danes med večje ter nedvomno najbolj raznolike v Posočju. Etnološkim predmetom so se namreč kmalu pridružili še predmeti, povezani z vojnama na tem območju, dopolnjevali so jo z oblačili in obutvijo, numizmatičnimi predmeti, svetinjcami in arheološkim gradivom. Valentinova žena Marta pa že leta skrbno zapisuje tudi narečne besede in recepte Breginjskega kota. Dolgoletno zbirateljsko delo in vestno ohranjanje lokalne kulturne dediščine so vseskozi spremljale, spodbujale in usmerjale tudi pooblašcene strokovne službe. Na njihovo pobudo je družina Mazora leta 2012 prejela Murkovo listino, pomembno priznanje, ki ga za delo na področju etnologije podeljuje Slovensko etnološko društvo.

Furlanski potres je pripeljal tudi do nastanka muzejske zbirke, ki se nahaja v ohranjenem starem vaškem jedru Breginja. Nastala je pod okriljem lokalne skupnosti in ob strokovnem vodstvu Inge Miklavčič Brezigar, etnologinje Goriškega muzeja, predmete zanjo oz. za opremo obnovljenih prostorov pa so darovali prebivalci Breginja in okolice. Zbirka, ki danes šteje 442 raznovrstnih predmetov, je bila za javnost odprta leta 1996, z njo pa od ustanovitve upravlja Turistično društvo Breginj. Na podoben način kot breginjska, je bila leta 1966 osnovana tudi sedanja zbirka pesnika Simona Gregorčiča na Vrsnem, saj so predmete zanjo prav tako zbirali po bližnjih okoliških krajih.

Ivana Šavlija iz Idrskega, ustanovitelja *Muzejske zbirke Posočje 1915–1917* in Mirka Kurinčiča iz Drežnice, lastnika *Muzejske zbirke Batognice*, pa so do zbirateljstva in poznejših zbirk pripeljale naključne najdbe. Prvi je v 70. letih prejšnjega stoletja v kotu domačega skednja po naključju odkril železno avstrijsko peč, radovednost in raziskovalna žilica pa sta ga nato vodila do vedno več novih odkritij in zbirka predmetov, ki so danes razstavljeni v več prostorih gospodarskega poslopja, se je iz leta v leto večala. Dolgo časa so ga zanimale in privlačile predvsem ostaline prve svetovne vojne, spotoma pa je na svojih poteh po Kobariškem in Tolminskem zbral tudi lepo število drugih predmetov (Mrak 2009: 22–24). V njegovi zbirki se tako danes nahaja še raznovrstno kmečko orodje, posodje in drugi predmeti za vsakdanjo rabo, stare fotografije, knjige, dokumenti in pisma, dragoceni osebni predmeti, pa tudi cestne označbe in različne table, ki jim je tok zgodovine odvzel nekdanjo veljavo in pomen. Mirko Kurinčič pa je začel z zbiranjem že kot mlad fant. S svojih pohodov po bližnjih hribih nad vasjo je prinašal domov različne predmete, ki so jih za sabo pustili

vojaki, udeleženci spopadov na soški fronti. Sčasoma je svojo zbirateljsko vneto začel dopolnjevati še z zbiranjem drugih podatkov. Ob pogovorih s starejšimi domačini je raziskoval in odkrival informacije o bojnih položajih in dogajanju v času prve svetovne vojne na območju Drežnice, mnogi pa so mu, vedoželjnemu in zagnanemu, radi podarjali tudi številne lastne predmete. V podstrešnih prostorih domače hiše je tako kmalu nastala obsežna etnološko-vojaška zbirka raznovrstnih predmetov, v večini dediščine pod Krnom ležečih vasi.

To je le nekaj primerov nastanka zbirk premične dediščine v gornjem Posočju, saj bi bil opis in predstavitev vseh preobsežen. Na obravnavanem terenu se namreč po različnih ocenah nahaja med 50 in 100 različnih zbirk, od katerih jih je zgolj šest v celoti popisanih, nekatere so evidentirane in delno dokumentirane, še veliko pa jih ni vključenih v nobeno izmed obstoječih evidenc. To stanje se je vsaj nekoliko popravilo v letih 2004-2005, ko smo se v Tolminskem muzeju priključili projektu, ki ga je vodilo Slovensko etnološko društvo in nosi naslov *Evidentiranje neobdelanih in neobjavljenih etnoloških in sorodnih zbirk, ki se hranijo izven pristojnih muzejev na slovenskem etničnem ozemlju* (Porenta 2005: 77–85). Na obravnavanem območju smo tedaj s privoljenjem lastnikov, poleg že popisanih, evidentirali in dokumentirali še osem zasebnih zbirk, s popisom pa nadaljujemo, tako da je trenutno v registru zbirk premične dediščine, ki se nahajajo izven muzeja in ga vodi Tolminski muzej, vpisanih 16 zbirk.

Čeprav popis ni popoln in veliko obstoječih zbirk v registru ni navedenih, z lastniki slednjih Tolminski muzej kljub temu že dlje časa na različne načine sodeluje. Nekateri prihajajo v muzej po literaturo, informacije in strokovno pomoč, za njihovo pomoč pa velikokrat zaprosimo tudi muzealci, saj so mnogi zbiratelji ob dolgoletnem zbiranju in proučevanju zbranega gradiva nabrali ogromno znanja in vedenja, katerega nam v muzeju vsaj za nekatera področja primanjkuje. Že dlje časa predmete in drugo gradivo zasebnih zbirk vključujemo tudi v naše občasne in stalne razstave ter druge aktivnosti. S tem posledično poskrbimo tudi za širšo predstavitev in popularizacijo zasebnih zbirk (Fortunat Černilogar 2005: 23–29). Ljubiteljskim zbirateljem je bil namenjen tudi dobro obiskan niz predavanj, s katerimi smo ob sodelovanju restavratorjev, strokovnjakov za različno gradivo in materiale, predstavili postopke za njihovo pravilno vzdrževanje in restavriranje. Pomagamo tudi pri razpisih in urejanju raznovrstne dokumentacije, svetujemo in sodelujemo pri urejanju in odpiranju zasebnih zbirk za javnost, pri izdelavi promocijskega gradiva ter še pri številnih drugih opravilih, za katere smo usposobljeni in sodijo v naš delokrog. Kar nekaj zaključenih zbirk smo v zadnjih letih tudi odkupili. Z leti smo tako z večino znanih zbiralcev navezali pristne in obojestransko koristne stike, dobro pa sodelujemo tudi z društvi in drugimi

organizacijami, v katerih se zbiralci z našega območja združujejo (Društvo Peski, Društvo Soška fronta, Filatelistično društvo Nova Gorica).

Dejstvo je, da profesionalizem in institucionalizem nista predpogoj in edini način za ohranjanje premične ali druge kulturne dediščine in da uradni oz. pooblaščen muzeji že dolgo niso več edini izbranci, ki bi to pomembno delo lahko opravljali. Kljub sodobnim muzeološkim trendom pa je tudi danes v družbi še vedno prisotno vzdušje, ki ga je muzeolog Tomislav Šola leta 1993 opisal z naslednjimi besedami:

Muzej je del sistema, ki je dolgo gledal s sumom in sovraštvom na vsak individualizem, še posebej, če je šlo za zasebne zbirke. Iz izkušenj vemo, da so bili zasebni zbiralci desetletja dolgo le pregnanci iz družbe; o njih se je govorilo, če sploh, le kot o pohlepni, sumljivih tipih (...). Ker je bil muzej zaradi nezaupanja v sistem razumljen kot podaljšana roka države, je bila ukinjena naravna povezava ene in druge strani in to je obema le škodilo. Tako je bilo v različnih okoliščinah ali po smrti zbiratelja uničenih, razprodanih ali odpeljanih v tujino veliko zbirk. S tem je bil uničen monumentalni trud zbiralcev; da o izgubi za nacionalno dediščino sploh ne govorimo (Šola 1993:78).

Čeprav je danes situacija v marsičem bistveno boljša in se od devetdesetih let prejšnjega stoletja dalje sodelovanje in povezanost med muzeji in privatnimi zbiralci krepi, številni problemi, nedorečenosti, nezaupanje in nesoglasja ostajajo. V osemdesetih letih, ko se je s porastom zbirateljstva na obravnavanem območju pa tudi drugod po Sloveniji močno razmahnila trgovina s premično dediščino, so se muzealci ter državni organi ukvarjali predvsem s to temo (Trobec Zadnik 1993: 65). Na zborovanju društva slovenskih muzealcev v Dobrni leta 1993, na kateri je bila ena izmed osrednjih tem prav kulturna dediščina zunaj muzejev, je bilo v razpravi govora predvsem o pripravi strokovnih mnenj, o vrednotenju in nadzoru premične dediščine ter o novih zakonskih podlagah za trgovanje z njo (Čepič, et al. 1993: 61–91). Največji problem je predstavljal povečan zakonit in nezakonit izvoz etnoloških predmetov v Italijo, pa tudi uvoz različnega gradiva iz vzhodnoevropskih držav (Keršič 1993: 79). Predvsem s prvim smo se srečevali tudi v Posočju, kamor so po potresu leta 1976 redno zahajali zasebni zbiralci ter prekupčevalci s starimi predmeti iz bližnjih italijanskih krajev, ter za majhen denar ali nadomestno blago (npr. baterijska stenska ura za baročno uro na uteži) čez mejo odnašali dragoceno premično kulturno dediščino. Večina manjših predmetov je bilo preko meje prenesenih nelegalno. Za legalni izvoz, ki je bil omejen predvsem na večje kose kmečkega pohištva, pa je moral izvoznik najprej pridobiti strokovno mnenje pristojnega muzeja, na podlagi tega pa mu je bil nato s strani carinskih organov izvoz dovoljen ali pa tudi zavrnjen. Še danes je tako v marsikateri zasebni

pa tudi javni zbirki v sosednji Italiji moč najti predmete, ki so bili izdelani in uporabljeni na slovenskem ozemlju ter šele pozneje preneseni preko meje.

Z odprtjem meja in ob vstopu v Evropsko unijo je postala trgovina s premično kulturno dediščino težje nadzorovana in manj pregledna. Tuji in domači zbiratelji in preprodajalci se danes srečujejo na številnih, množično obiskanih sejmih starin in vojaške opreme. Tu se poleg zbirateljev predstavljalo tudi uradne institucije. V dnevni ali dveh, kolikor ti sejmi običajno trajajo, lastnike zamenjajo tudi kosi dediščine, ki po trenutno veljavni zakonodaji pripadajo državi. Sem spadajo predvsem »arheološka dediščina« oz. »arheološke ostaline«, saj nov zakon, izdan leta 2008, uvršča mednje vse stvari in vsakršne sledove človekovega delovanja iz preteklih obdobij, najdene na površju, v zemlji in vodi, katerih ohranitev in preučevanje prispevata k odkrivanju zgodovinskega razvoja človeštva in njegove povezanosti z naravnim okoljem, za katere sta glavni vir informacij arheološko raziskovanje ali odkritja in za katere je mogoče domnevati, da so pod zemljo ali pod vodo vsaj 100 let in da imajo lastnosti dediščine. Arheološke ostaline so tudi stvari, povezane z grobišči, določenimi na podlagi predpisov o vojnih grobiščih, in z vojno, skupaj z arheološkim in naravnim kontekstom, ki so bile pod zemljo ali pod vodo vsaj 50 let. Strokovno identificirane in registrirane arheološke ostaline postanejo dediščina (ZVKD-1 2008: 3. člen).

Prav ta zakon oz. razširjeno tolmačenje arheološke dediščine, pod katero so bile na novo uvrščene tudi na zemlji in v zemlji ter v vodi ležeče najdbe iz prve in druge svetovne vojne, je ob sprejetju močno zaostriło odnose med državnimi organi in inštitucijami ter zasebnimi zbiralci. Težko vzpostavljeno zaupanje in sodelovanje med muzeji, kot uradnimi skrbniki premične dediščine in zbiralci je bilo okrnjeno, posledice pa so v nekaterih primerih vidne še danes. Ob sprejetju zakona se je sprožila tudi obsežna javna in strokovna razprava (Cerar et al. 2009: 8–45), kar je pripeljalo do več dopolnitev in sprememb zakona, v praksi pa do bistvenih sprememb vendarle ni prišlo.

V Posočju so bili z objavo spremenjenega zakona vznemirjeni predvsem zbiralci vojnih ostalin, pa tudi vse številčnejši iskalci klasičnih arheoloških predmetov, saj za večino tovrstnega gradiva niso imeli zahtevanih podatkov o izvoru ali pa je bil ta nelegalen. V strahu pred sankcijami so mnogi sporne najdbe varno spravili, drugi, predvsem tisti, ki so zbirke že imeli odprte za javnost, pa so sledili v zakonu predvideni in leto dni trajajoči aboliciji (Štrajher 2008: 3) ter sporne arheološke ostaline prijavili pristojnim inštitucijam. V Tolminski muzej je bilo na podlagi tega ukrepa izročeni več kosov večinoma nerabnega vojaškega materiala, prijavljenih je bilo nekaj arheoloških predmetov, izmed katerih so bili nekateri pozneje tudi odkupljeni; večina spornega gradiva pa je ostala neprijavljena. Novo sprejeti

zakon, ki je v najbolj občutljivih točkah, povezanih z zasebnimi zbirkami spornega gradiva, v začetku dvignil obilo prahu in slabe volje, torej zelenega učinka ni dosegel. Razlog za to je najbrž predvsem v številnih nedorečenostih in različnih tolmačenjih nekaterih delov zakona, pa tudi v nezadostnemu in premalo definiranemu nadzornemu in izvršnemu delu določb. Nemogoče je namreč na terenu nadzorovati nedovoljeno raziskovanje in iskanje arheoloških ostalin. Ob dejstvu, da večina zasebnih zbirk še ni in najbrž tudi nikoli ne bo v celoti popisanih, pa je brez vednosti lastnikov nemogoče slediti tudi predmetom, ki se v zbirkah nahajajo. Tega smo se muzealci, ki delamo na terenu in že dlje časa sodelujemo tudi z zasebnimi zbiralci, seveda zavedali, pisci zakona pa najbrž ne dovolj.

Poleg Zakona o varstvu kulturne dediščine se na področje zbiranja nanaša tudi Zakon o orožju, ki je bil sprejet 2005. in dopolnjen 2009. leta (ZOro-1-UPB1 2005: 28. in 34. člen). Zasebnih zbirk in zbiralcev se dotika predvsem v točkah, kjer gre za dedovanje orožja ter najdbe uporabnega in nerabnega orožja. Postopke prijave in nadzora izvaja Ministrstvo za notranje zadeve, na upravnih enotah, kjer se evidence zbirajo, pa se v zvezi s privatnimi zbirkami izdajajo predvsem Dovoljenja za zbiranje orožja in Potrdila o priglasitvi nerabnega orožja. V UE Tolmin, ki pokriva obravnavane tri občine, je bilo tako do začetka avgusta 2014 izdanih 28 dovoljenj za zbiranje orožja ter 14 potrdil o priglasitvi nerabnega orožja, od tega je bilo v občini Tolmin priglašanih 12, v občini Kobarid 7 in v občini Bovec 9 primerov (Ustni vir: UE Tolmin, Oddelek za notranje zadeve). Dovoljenja za zbiranje orožja se v teh primerih nanašajo predvsem na hladno orožje (bodala, boksarji, buzdovani), v priglasitvah nerabnega orožja pa je upoštevano tudi strelno orožje in različna eksplozivna sredstva, ki so zaradi fizičnih poškodb ali namerne onesposobitve neuporabna in zato nenevarna (puške, mitraljezi, bombe, granate). Veljavna zakonodaja, številna opozorila in tragični dogodki, pa zbirateljske strasti ljubiteljev orožja vendarle ne uspe vedno zadržati, zato prihaja pri zbiranju do pogostih manjših in tudi tragičnih smrtnih poškodb, zaradi njihovega nedovoljenega početja pa so pogosto ogrožena tudi življenja okoliških ljudi.

Zbiranje je torej lahko izredno prijeten, poučen in tudi zelo koristen konjiček, nekatere oblike pa so lahko tudi v navzkrižju z zakonom in celo življenjsko nevarne. Prav vse gradivo, ki ga hranimo in smo ga podedovali od naših prednikov, je nedvomno potencialna kulturna dediščina, ki jo je vredno in smiselno varovati in ohraniti za naše zanamce. Dolžnost in obveza, da to storimo, ni izključno na ramenih države in njenih institucij, ampak v rokah vseh nas, zato je še kako važno, da dosežemo najprimernejši in najboljši možni način za to, da vsaj del zadanega tudi dosežemo. Dogovarjanja in usklajevanja med državo kot vrhovno zakonodajno instanco, njenimi pooblaščenimi institucijami in entuziazma ter zbirateljske vneme polnimi zbiralci torej vsekakor še niso končana.

LITERATURA

ČEPIČ, Taja et al. (ur.), 1993 *Zborovanje društva slovenskih muzealcev*. Ljubljana: Slovensko muzejsko društvo.

CERAR, Estera et al. (ur.), 2009: *Zborovanje Slovenskega muzejskega društva*. Ljubljana: Slovensko muzejsko društvo.

FORTUNAT ČERNILOGAR, Damjana, 2005: *Tolminsko mostišče. Ob 90. letnici prvih bojev na soški fronti*. Tolmin: Tolminski muzej.

KERŠIČ, Irena, 1993: *Legalni in nelegalni promet z etnološko dediščino ter njena zaščita in dokumentacija*. Taja Čepič, Andreja Rihter, Marija Počivavšek (ur.): *Zborovanje društva slovenskih muzealcev*. Dobrna: Slovensko muzejsko društvo. 78–80.

MRAK, Špela, 2009: *Vsak zbiralec ima svoje skrivnosti*. *Epicenter* 10/1: 22–24.

PORENTA, Tita, 2005: *Predstavitev projekta »Evidentiranje oziroma terenska topografija neobdelanih in neobjavljenih etnoloških in sorodnih zbirk, ki se hranijo izven pristojnih muzejev na slovenskem etničnem ozemlju«*. Darko Knez, Janja Rebolj, Andrej Smrekar, Dragica Trobec Zadnik (ur.): *Zborovanje slovenskega muzejskega društva*. Portorož, 20.–22. 10. 2005. Ljubljana: Slovensko muzejsko društvo. 77–85.

PRIJAVA arheoloških najdb v zasebni hrambi, 2008. Metka Štrajher (ur.). Ljubljana: Ministrstvo za kulturo.

ŠOLA, Tomislav, 1993: *Zbiram – torej sem*. *Argo* 35: 78–80.

TROBEC ZADNIK, Dragica, 1993: *Kulturna dediščina zunaj muzeja in njeno varovanje*. Taja Čepič, Andreja Rihter, Marija Počivavšek (ur.): *Zborovanje društva slovenskih muzealcev*. Dobrna: Slovensko muzejsko društvo. 63–69.

ZAKON o orožju (ZOro-1-UPB1). *Uradni list RS*, 23: 10. 3. 2005.

ZAKON o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1), 2008. *Uradni list RS*, 16: 15. 2. 2008.

LE COLLEZIONI PRIVATE DELL'ALTO ISONZO E LA COLLABORAZIONE CON I MUSEI AUTORIZZATI E LE ISTITUZIONI COMPETENTI

Il collezionismo, nato inizialmente da interessi personali e collettivi, è stato poi riconosciuto anche in forma ufficiale, nel XIX secolo, dalle istituzioni. Nonostante numerosi musei nazionali e di altro tipo abbiano attinto inizialmente proprio dalle collezioni private, questa forma di collezionismo non solo perse ben presto d'importanza, ma arrivò addirittura a non essere sempre ben accolta e apprezzata. Tuttavia, poiché il collezionismo di oggetti culturali non si è comunque fermato e negli ultimi decenni ha perfino assunto nuovo slancio, oggi più che mai è fondamentale distinguere tra collezionisti 'ufficiali' e privati. Nell'Alto Isonzo la questione si è fatta particolarmente problematica a partire dagli anni '80 del secolo scorso, quando si è notevolmente intensificata l'esportazione di oggetti etnologici verso la vicina Italia; negli ultimi decenni sta inoltre crescendo la polemica in merito alle collezioni di reperti bellici che costituiscono, in quest'area, la maggior parte degli oggetti collezionati. I musei 'ufficiali' ivi operanti cercano di seguire la legislazione vigente in materia e, contemporaneamente, anche di rispettare gli interessi e i desideri dei collezionisti privati, come testimonia il successo di numerosi progetti di collaborazione.

Karla Kofol
Tolminski muzej
Mestni trg 4
5220 Tolmin
Slovenija
karla.kofol@guest.arnes.si

SPREMEMBE V SESTAVU ŽENSKE BALE
OD 1. POLOVICE 19. STOLETJA DO OBDOBJA PO 1. SVETOVNI
VOJNI: VPRAŠANJA OB INTERPRETACIJI OHRANJENIH
TEKSTILIJ V ETNOLOŠKI ZBIRKI DRUŽINE SIRK

CHANGES IN THE ELEMENTS OF THE BRIDE'S TROUSSEAU FROM
MIDDLE 19TH CENTURY TO THE PERIOD AFTER WWII: QUESTIONS
ON THE INTERPRETATION OF THE PRESERVED TEXTILES IN THE
ETHNOLOGICAL COLLECTION OF THE SIRK FAMILY

Tanja Gomiršek

Prispevek predstavlja pomen kombinacije raziskav s področja etnologije, sociologije, kulturne in agrarne zgodovine pri interpretaciji materialne kulture. Prikazane so spremembe, ki so tekom 19. stoletja v Goriških Brdih potekale na področju lastniške strukture in so spremenile socialno sestavo prebivalstva. Pod vplivom modernizacije se je zaradi dviga kupne moči kmeta in dostopnosti industrijskih izdelkov izboljšal življenjski standard, z zamikom pa vedenjski vzorci. Postavljeno je vprašanje reprezentativnosti in dejanske uporabe ohranjenih sestavin, ki so bile del ženske bale.

Ključne besede: ženska bala, modernizacija, Goriška Brda, socialni sloji, kolonat.

The article presents the importance of ethnology, sociology, cultural and agrarian history combination research when interpreting the material culture. The changes in the ownership structure, which have influenced the social structure of Goriška Brda's population during the 19th century are shown. The influence of modernisation and accessibility of industrial goods have increased the purchasing power which have resulted in the improved standard of living and consequently behavioral patterns. The article raises the question of representation and the actual use of preserved elements which were part of the bride's trousseau.

Key words: bride's trousseau, modernisation, Goriška Brda, social classes, farm lease.

Uvod

V projektu *ZBORZBIRK* je bil na teritoriju Goriških Brd popisana del zbirke dolgoletne upokojene predmetne učiteljice biologije in kemije na OŠ Dobrovo in znane briške zbiralke in popisovalke etnološkega gradiva Brd, Darinke Sirk.¹ Evidentirana je bila tudi zbirka tekstilnih izdelkov, ki so bili del bale. To za Goriška Brda in tudi Slovenijo pomembno gradivo je treba interpretirati v skladu s spoznanji in dognanji o gospodarskih, socialnih in kulturnih spremembah, ki so potekale tako na lokalnem kot na regionalnem in državnem nivoju. Te nam ponuja kombinacija izsledkov družboslovnih strok etnologije, antropologije, sociologije ter zgodovine, t. i. kulturne zgodovine,² ki o preučevanem predmetu zastavlja nova vprašanja in osvetljuje tematiko družine in družinskega življenja na drugačen način. Predvsem je na mestu vprašanje reprezentativnosti t. i. ljudske kulture, opisane v narodopisnih pregledih. Predstavila bom nekaj poglobitvenih aspektov oziroma nekaj vprašanj, ki se jih etnološka veda že v polni meri zaveda,³ vendar se na njih na predstavitev predmetov premalo opozarja. Želim opomniti na spremembe, ki so se zaradi modernizacije zgodile tekom 19. stoletja⁴ in so pomembne tudi pri proučevanju sestave ženske⁵ bale. Na vpliv, ki ga je imela izgradnja železnice na modernizacijo na Goriškem, je konec 19. stoletja opozoril že goriški zgodovinar Simon Rutar:

1 Darinka Sirk je avtorica dveh monografij: *Ivánov venec: Briške šege in navade* (2009) in *Devetindevetdeset meštirjev - sto mižerij: Izročilo o briški rokodelski ustvarjalnosti* (2012).

2 Peter Burke (2007) prikaže pojav nove kulturne zgodovine, ki je povezan s širšim kulturnim obratom. Znotraj posameznih družboslovnih disciplin se je med delom raziskovalcev zgodil premik k povečanemu interesu za vrednote posameznih skupin na posameznih mestih v posameznih obdobjih (Burke 2007: 2).

3 Etnološke študije nam nazorno opisujejo sestavo ženske bale na Slovenskem, vendar opozarjajo, da je taka bogata bala »v svojem razvojnem pogledu mlajšega nastanka in pogojena s socialnim položajem neveste« (Orel 1944: 283; Miklavčič-Brezigar 2000: 53-57). Spremembam in modernizaciji tekom 19. stoletja je posvečen tudi Slovenski etnograf (1991).

4 Gre torej za obdobje, ko je na podeželje pljusnil vpliv industrijske revolucije, ki se je kazal v prenovah ali povečanju hiš, diferenciaciji prostorov v bivališčih, uvajanju novih orodij ter materialnih dobrin (Kaufhold 1987: 42).

5 Balo so dobili tudi moški, ki so se priselili na ženino kmetijo. Prispevek se osredotoča na žensko balo.

Ljudje ob železnicah so se navadili hitremu pridelovanju, da bi prej obogateli, pa tudi hitremu zapravljanju. Najedenkrat je bilo sto potreb pri hiši, za katere se poprej vedelo ni. Vkljub tem potrebam v obleki, jedi in pijači obdeloval je naš kmet zemljo še vedno po starem, kakor njegovi dedi, redil živino še vedno tako in se ni zmenil za marsikateri kos rodovitne zemlje. Tako so ostali dohodki vedno isti, a stroški so vedno bolj narasli. Mirni časi, ki so nastopili po 1866 pa so prinesli mnogo gmotnega napredka (Rutar 1997: 109–110).

SOCIALNA STRUKTURA PREBIVALSTVA

Prvi vidik, ki ga je pri preučevanju ženske bale treba izpostaviti, je socialni: katera plast žensk oziroma koliko je bilo takih premožnih družin, v katerih so imele neveste v slovenski etnološki (Orel 1944: 277–302; Podložar-Logar; Friedl; Furlan; 2007: 20–21; Novak 1960: 199; Rutar 177; 2000; Miklavčič-Brezigar 2000: 60–62) in domoznanski literaturi (Turnšek 1952: 80; Valvasor 2009: 312) predstavljeno oziroma omenjeno balo. Tudi za razred⁶ kmečkega prebivalstva je značilna nehomogena socialna struktura, ki je bila prepustna. Prepustnost v kmečkih družbah je bila večja tam, kjer je bilo dohodke iz zemljiške posesti mogoče dopolnjevati z drugimi (sekundarnimi)⁷ viri (Seider 1998: 11), to je omogočalo prehod v nekoliko višje situirane statusne skupine. Tako podajam spremembe, ki so bile na področju lastniško-posestne strukture na primeru analize franciscejskega katastra.⁸ Na območju JV Goriških Brd je 66,6 % družin, ki so tu tudi prebivale, imelo 28 % delež površin brajd,⁹ 16,6 % delež njiv s trtami, 46,1 % delež vrtov, 58,1 % grmičevnatih zemljišč, 21,1 % delež pašnikov in 23,2 % delež travnikov.

6 Peter Laslett definira dve kategoriji: »statusno skupino« in »razred«. Razred so ljudje, ki jih skupaj povezuje prizadevanje za kolektivno »politično in ekonomsko avtoriteto«. Statusna skupina pa je skupina ljudi, ki »uživa enak socialni status« (Laslett 2005: 22–23).

7 V 1. polovici 19. stoletja je bilo tako samo v vasi Kojsko kar 21 obrtnikov (ASPG, Atti degli stati Provinciali, sez. II, 555/2).

8 Analizirani so katastri za vasi Kojsko, Brestje, Hum, Snežatno, Gornje in Dolnje Cerovo, Podsabotin, Števerjan, Šentmaver, Pevma in Oslavje (ASG, Catasto teresiano, b. 17, 30; Ventilazioni ereditarie, b. 83–87; Elaborati, b. 15, 51, 66, 69, AST, Elaborati catastali, b. 678).

9 Brajda so vse površine na gričevnatem terenu, kjer je bila v terasah zasajena trta s sadnim drevjem ter žitaricami, torej mešana kultura (Zuljan 2008: 239).

TABELA 1: Deleži lastništva obdelovalnih površin v JV Goriških Brdih z ozirom na prebivalce območja

LASTNIK	ŠTEVILO	BRAJDA	DELEŽ	NJIVA S TRTAMI	DELEŽ	VRT	DELEŽ
VAŠČANI	367	1208c2q57t ^a	28,00 %	78c1q191t	16,60 %	32c3q107t	46,10 %
SKUPAJ	563	4324c1q7t	100 %	474c189t	100 %	71c1q38t	100 %

TABELA 2: Deleži lastništva drugih, kmetijski rabi namenjenih površin z ozirom na prebivalce območja

LASTNIK	ŠTEVILO	GRMIČEVJE	DELEŽ	PAŠNIK	DELEŽ	TRAVNIK	DELEŽ
VAŠČANI	367	1971c1q66t	58,10 %	22c3q30t	21,10 %	171c2q148t	23,20 %
SKUPAJ	563	3391c3q154t	100 %	108c1q200t	100 %	739c117t	100 %

TABELA 3: Deleži lastništva gozdne in opuščene površine z ozirom na prebivalce območja

LASTNIK	ŠTEVILO	GOZD	DELEŽ	PUSTOTA	DELEŽ
VAŠČANI	367	30c1q174t	2,20 %	8c192t	54,30 %
SKUPAJ	563	1394c2q4t	100 %	15c119t	100 %

Analiza pokaže, da je bilo v prvi polovici 19. stoletja na območju JV Goriških Brd nad 50 % družin zakupnikov. Zakup oziroma »kolonat« je bil odpovedljivo razmerje, v katerem je osebno svobodni obdelovalec prevzel v obdelavo zemljo in plačeval zakupnino« (Vilfan 1980: 441). Ta kot prosto pogodbeno razmerje oziroma družbena pogodba (ODZ 1811: 302, § 1093) ni bil odpravljen z zemljiško odvezo leta 1848. Iz dokumentacije sodišča v Kojskem, notarskih zapisov, zemljiškknjižnih vložkov¹⁰ in župnijskih arhivov je razvidno, da so v prvi polovici 19. stoletja v Goriških Brdih prevladovale 3 oblike zakupa: t. i. »affitto semplice« ali preprosto »affitto«, »affitto fermo« ter »affitto fermo ereditario«.¹¹ Poleg teh je bil zelo redek tudi emfitevčni zakup ali emfitevza, ki se je pojavljal

a) Merske enote so c-campo, q-quarto in t-tavola 'njiva, četrtnina, miza'. V Brdih je bila površinska mera za zemljišča njiva oziroma čamp▶čə:mp -a m ploščinska mera 3650 m²⊙← furl. ciàmp, it. campo 'ploščinska mera 3650 m²' (Zuljan 2008: 240). Goriški meri (it. campo goriziano) ustreza t. i. campo friulano piccolo (Panjek 2002: 16). Njiva se je delila na 4 četrtine. Četrtno je sestavljalo 210 miz oziroma 1 njivo 840 miz.

¹⁰ Upoštevano je gradivo, ki ga hrani ASG, Contratti notarili, Contratti amichevoli, b. 87 ter pogodbe, ki so pripojene zemljiškknjižnim vložkom v fondu Tavolare teresiano, Libri strumenti tavolari, b. 57-295.

¹¹ Zakupne pogodbe so bile glede na njihovo trajanje kratkoročne, srednjeročne ter dedne.

na območju Števerjana (ASG, Libri fondiari, b. 111). Povprečna velikost zakupnih kmetij, kot zabeležijo elaborati franciscejskega katastra ter teksti v zakupnih pogodbah, je bila 8 njiv obdelovalnega zemljišča (ASG, Contratti, b. 87), če je bilo to na gričevnatem območju.¹² Predvsem v zahodnih Brdih pa so bile zakupne kmetije večje in so obsegale 15 njiv obdelovalnega zemljišča (ASG, Catasti sec. XIX–XX, Elaborati, b. 39), saj so imele velik delež njivskih površin. Pretežno ročna obdelava zemljišča, ki je bila težja v gričevnatem področju, je pogojevala relativno majhne kmečke obrate.¹³ Že v prvi polovici 19. stoletja,¹⁴ še bolj pa v drugi polovici, so zakupniki ob ugodnih prilikah odkupovali zemljišča in hiše. Zaradi izrazite težnje lastnikov zakupnih kmetij, da so bile pogodbe kratkoročne in zaradi možnosti spreminjanja zakupnine, je bilo ugodnih pogodb razmeroma malo (Gomiršek 2011: 266). Do konca 19. stoletja dednih in srednjeročnih zakupnih pogodb v Goriških Brdih ni bilo več. Po pripovedovanju prebivalcev leta 1953 so kmetje v drugi polovici 19. stoletja uspeli zaslužiti in prihraniti veliko denarja s prodajo češenj (Vilfan 1992: 146). Tako se je v Goriških Brdih že do prve svetovne vojne bistveno zmanjšalo število zakupnikov - kolonov.

SESTAVA BALE GLEDE NA SOCIALNI STATUS

V Brdih imamo v obdobju prve polovice 19. stoletja tanko plast kmečkih posestnikov, ki so se jim po bivanjski in materialni kulturi približevali redki posamezniki, kot so bili gostilničarji, posojevalci denarja in prevozniki. Stopnjo pod njimi je bil srednji sloj samostojnih posestnikov in polzakupnikov, ki so imeli posestva v dednem zakupu, ter prevladujoča plast kmečkega proletariata – zakupnikov (Gomiršek 2013: 283). Vsakemu sloju prebivalstva so bile lastne tudi socialne razmere¹⁵ in temu ustrezna tudi sestava ženske bale ter izplačilo¹⁶

12 Elaborat franciscejskega katastra za Šmartno-Kojsko poroča, da večji zakupnik obdeluje 8 njiv zemljišča, večji posestnik pa 20 njiv, mali zakupnik 6, mali posestnik pa 12 njiv (AST, Elaborati catastali, 678).

13 Anton Melik v svoji študiji Slovenija navaja podatek, da je bilo leta 1902 v Brdih nad 70 % kmetij manjših od 5 ha, oziroma da je bilo 45 % kmetij manjših od 2 ha (Melik 1936: 452).

14 V cenilnem elaboratu franciscejskega katastra za Šentmaver in Podsabotin je dokumentiran odkup zemljišč baronov Sembler (ASG, Catasti sec. XIX–XX, Elaborati, b. 69).

15 Položaj kmeta je vplival na njegove življenjske – materialne pogoje, ki so se odražali tudi v bivanjski ter oblačilni kulturi (Stone 1990: 24).

16 Izplačila so se zavlekla na daljša časovna obdobja, lahko pa se dota zaradi revščine nevestine družine nikoli ni izplačala. To je razvidno iz inventarnih popisov umrlih žena, kjer je pogosto tudi, ko so žene umrle 10 let po poroki, zabeleženo, da dota še ni bila izplačana (ASG, Ventilazioni ereditarie, b. 84–87).

oziroma neizplačilo dote. Iz inventarnih popisov¹⁷ kmalu po poroki umrlih nevest lahko razberemo, kaj so te imele v lasti oziroma kaj so dobile ali si prislužile za doto. Balo so v 19. stoletju sestavljale doma sešite in izvezene obleke, perilo za nevesto, posteljna oprema ter nekaj kosov tkanine, kar je bilo spravljeno v eni ali več skrinjah. Še v prvi polovici 19. stoletja je bila to običajna dota povprečne neveste. Najrevnejše neveste so si balo prislužile same (Gomiršek 2012: 251). V bali bogate kmečke neveste so bile skrinje okovane z železnim okovjem ter ključavnico in so bile vredne od 5 do 10 goldinarjev. Revnejše neveste iz sloja zakupnikov so imele skrinjo brez okovja in ključavnice v vrednosti od 10 krajcarjev do 2 goldinarjev. Bogatejše neveste so že takrat kot del bale dobile posteljo in kredenco, ki je bila takrat še luksuzni predmet. Opremljena postelja,¹⁸ ki je bila v tem obdobju vredna »še pravo premoženje«, je bila kazalec socialnega položaja (Studen 1999: 295). Na postelji ni bilo žimnice v današnjem pomenu besede. Ležali so na posebnih žimnicah, ki so bile izdelane v obliki velike prevleke za blazino in polnjene z različnimi polnili. Obleka za dnevno uporabo je bila izdelana iz domačih materialov, kot sta bila grobo platno¹⁹ in raševina,²⁰ ki so se težko prali. Praznična obleka je bila že sešita iz industrijsko izdelanega blaga.

Kot primer navajam seznam lastnine Marijane Marega iz Števerjana, ki je umrla 11. 8. 1824, kmalu po poroki, in zapustila moža ter mesec dni starega sinčka. To so bila oblačila, skrinja ter gotovina v skupni vrednosti 101 goldinar in 30 krajcarjev. Predmeti, ki jih je ob poroki dal njen oče, delno pa jih je obljubil dati do leta 1827, so bili naslednji: »stara in nova skrinja v vrednosti 10 goldinarjev, 2 krili v vrednosti 16 goldinarjev, srajca, životec in suknjič roza barve v vrednosti 2 goldinarja, 3 stari površniki v vrednosti 2 goldinarja, 2 ruti v vrednosti 3 goldinarjev«. Pokojnica bi morala od očeta dobiti še »4 pare prtičev v vrednosti 2 goldinarja, 1 velik prt vreden 1 goldinar 38 krajcarjev, rdeč suknjič v vrednosti 3 goldinarjev, poletno in zimsko krilo v vrednosti 3 goldinarjev in 5 rjuh v vrednosti 2 goldinarja« (ASG, Ventilazioni ereditarie, b. 83, inv. 25).

17 V razpravi je upoštevano gradivo Ventilazioni ereditari, ki ga hrani Archivio di stato di Gorizia. Nastalo je na podlagi zapuščinske razprave po smrti vsakega odraslega posameznika. V okviru postopka je bilo v inventarnem popisu natančno popisano pokojnikovo družinsko in premoženjsko stanje.

18 Opremljena postelja je bila sestavljena iz podstavkov in desk za dno. Nanjo so postavili bodisi žimnico, polnjeno s perjem, volno ali koruznim ličkanjem, bodisi slamnjajo ali oboje ter z istim materialom polnjen vzglavnik, odejo in dve rjuhi. Taka postelja je bila vredna 6 goldinarjev.

19 V inventarnih zapisnikih so bila najcenejša oblačila moške srajce in ženska enodelna krila za domačo rabo izdelana iz domačega platna («tela casalina») ali iz raševine.

20 Raševina je po Janezu Bogataju mešanica volne in slabše lanene preje (Bogataj 1989: 67).

Bistveno bogatejša je bila dota in bala približno 5 let po poroki umrle Marijane Lenardič s Huma. Inventarni popis leta 1827 umrle navaja:

a) Gotovina, ki jo je prinesla pokojnica Marijana Lenardič, rojena Rožič, možu Kristjanu Lenardiču kot doto, kakor je razvidno iz zapisa o končni izjavi zapisanega v častitljivem uradu v Kojskem dne 3. aprila 1822, je bila 280 goldinarjev;

b) Zlat križec za ogrlico, 5 goldinarjev;

c) Obleke in perilo: obleka oziroma krilo iz polsvile višnjeve barve z životcem iz damasta²¹ z izvezenimi rožami v vrednosti 6 goldinarjev 40 krajcarjev; obleka iz volne in bombaža z rdečimi in višnjevimi progami v vrednosti 1 goldinar 40 krajcarjev; obleka iz kockasto rdeče volne, višnjevo in belo tkana z životcem iz višnjeve polsvile v vrednosti 2 goldinarja 10 krajcarjev; obleka iz polsvile z belimi progami in rdečo podlago in z rožastim damastnim životcem v vrednosti 3 goldinarjev 30 krajcarjev; obleka z rdečimi in belimi progami na višnjevi podlagi z rožastim damastnim životcem v vrednosti 2 goldinarjev 50 krajcarjev; volnena obleka z enakim životcem z rdečimi, višnjevimi, belimi in zelenimi progami v vrednosti 3 goldinarjev 30 krajcarjev; rabljena bombažna obleka z belimi in rdečimi progami in životcem iz kambrika²² v vrednosti 1 goldinar 10 krajcarjev; obleka z belimi in višnjevimi progami z životcem iz bombaža in tkanjem iz belih in rdečih prog v vrednosti 1 goldinar 50 krajcarjev; še ena enaka obleka z rdečimi in belimi progami in volnenim životcem v vrednosti 1 goldinar 50 krajcarjev; obleka iz raševine višnjeve barve z životcem iz zelenega sukna v vrednosti 1 goldinar; stara obleka z višnjevimi in belimi progami z bombažnim životcem z rdečimi in belimi progami v vrednosti 30 krajcarjev; bombažni površnik z rdečimi in višnjevimi progami v vrednosti 50 krajcarjev; še en enodelen višnjev površnik z belimi rožicami v vrednosti 24 krajcarjev; dva rabljena enodelna bela površnika iz kotenine²³ z rdečimi rožami v vrednosti 26 krajcarjev; bel enodelen površnik iz kotenine z rdečimi rožami v vrednosti 10 krajcarjev; bluza iz navadnega domačega platna v vrednosti 26 krajcarjev; rabljena bluza iz konoplje v vrednosti 30 krajcarjev; bluza iz 'kranjskega' platna

21 Damast je tkanina z bleščočimi se vzorci. V rabi je bila za ženska oblačila pri višjih družbenih plasteh na Slovenskem v 17., 18. in 19. stoletju in kmeticah v 19. stoletju (Baš 2007a: 74).

22 Kambrik je bombažna tkanina v platneni vezavi. Uporabljali so ga za oblačila v višjih družbenih plasteh na Slovenskem v 18. stoletju in na splošno v 19. in 20. stoletju (Baš 2007: 200).

23 Močna največkrat nebeljena bombažna tkanina. Uporabljali so jo za oblačila na Slovenskem v 19. in 20. stoletju (Baš 2007c: 240).

s krilom iz navadnega platna v vrednosti 32 krajcarjev; bluza iz domačega platna v vrednosti 15 krajcarjev; rabljen suknjič iz rdečega škrlata²⁴ v vrednosti 2 goldinarja 30 krajcarjev; rabljena rdeča kamižola iz flanele v vrednosti 50 krajcarjev; rabljena kamižola iz belega pikéja²⁵ v vrednosti 18 krajcarjev; 2 lepo vezeni ovratni ruti v vrednosti 1 goldinar 20 krajcarjev; še ena ruta iz domačega platna z izvezenimi nazobčanimi robovi in druga vezena atlasna ruta v vrednosti 28 krajcarjev; navadna ruta iz domačega platna s čipko v obliki zobcev v vrednosti 24 krajcarjev; navadna ruta iz domačega platna v vrednosti 20 krajcarjev; ena nova navadna ruta iz domačega platna v vrednosti 24 krajcarjev; 2 skrinji iz orehovine z okovjem in ključavnico v vrednosti 10 goldinarjev 30 krajcarjev.

Pokojnica od družine še ni dobila naslednjih stvari: bombažno krilo v vrednosti 3 goldinarjev; svileno krilo v vrednosti 4 goldinarjev; 6 kril, 2 svileni in 4 bombažna v vrednosti 18 goldinarjev; 3 rjuhe v vrednosti 4 goldinarjev 20 krajcarjev; 2 suknjiča iz škrlata v vrednosti 4 goldinarjev; 1 flanelast suknjič v vrednosti 1 goldinar; 2 krili iz *muželana* v vrednosti 2 goldinarjev; 2 krili iz že rabljene volne v vrednosti 4 goldinarjev; suknjič iz belega pikéja v vrednosti 1 goldinar; 5 starih bluz v vrednosti 3 goldinar; površnik iz indijane²⁶ v vrednosti 20 krajcarjev; 4 površniki iz kambrika v vrednosti 3 goldinarjev; star prt v vrednosti 1 goldinar 30 krajcarjev; 2 prtička v vrednosti 30 krajcarjev; 4 naglavne rute v vrednosti 1 goldinar 30 krajcarjev; 2 skrinji iz orehovine z okovjem in ključavnico v vrednosti 12 goldinarjev; prevleka za žimnico v vrednosti 2 goldinarjev 30 krajcarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, b. 83, inv. 49).

V predmarčnem obdobju (1815–1850), ko se je družba zaradi omejenih naravnih virov in posledično lakote spomladi še na poseben način borila za preživetje, je imel vsak predmet pomen dobrine, zato je bil kmet pri nakupu racionalen. Bogatejše družine, ki so bile vzor drugim slojem, so se že v prvi polovici 19. stoletja v pražnji obleki zgledovale po meščanski noši. Tako so tudi drugi, nižji sloji, ob spremenjenih življenjskih²⁷ razmerah prevzemali vedenjske ter z njimi povezane higienske in oblačilne vzore, pa tudi življenjski slog. Na prelomu 19. stoletja je župnik v Kojskem svojo pridigo posvetil prav obleki. V

24 Škrlat je dragocena temno rdeča svilena tkanina. Uporabljali so ga za izbrana oblačila v višjih družbenih plasteh na Slovenskem v 17. in 18. stoletju (Baš 2007e: 609).

25 Piké, bombažna tkanina z vtkanimi reliefnimi črtami ali geometričnim vzorcem. Na Slovenskem so ga uporabljali za ženska oblačila v višjih družbenih plasteh v 18., 19. in 20. stoletju, pri kmetih v 19. stoletju (Baš 2007d: 415).

26 Bombažna tkanina, potiskana z živahnimi barvami, v uporabi za obleke in preproge (Zingarelli 1110).

27 Mišljeno je obdobje, ko se je revni sloj prenehal ukvarjati z golim preživetjem.

njej je, podobno kot Rutar, opazal vse večji vpliv mestnega sloga oblačenja na kmečko prebivalstvo in zagovarjal tradicionalne stanovske razlike:

Vse graje vredno bi bilo prihajati pred Kristusa v cerkev v vsakdanji nesnažni obleki, pa veliko graje vredniše je prihajati pred Kristusa v cerkev z gizdavo in nečimerno obleko, v čemur se posebno osebe ženskega spola premnogokrat pregrešijo. Nespodobno bi bilo, ko bi osebe moškega spola s pokrito glavo prihajale v cerkev; ali še nespodobniše je, če osebe ženskega spola, posebno dekleta v cerkev prihajajo z golimi in ostudno počesanimi glavami. [...] Vsako deklo z v rogove zavihanimi lasmi in z golo glavo v cerkev prihaja, daje si samo sebi prav malo priporočljivo spričevalo. Če že hoče kako deklo s svojo zunanostjo se priporočevati osebam družega spola, če že hoče svetu po sili dopasti, naj se ponižno oblači in kolikor se da gladko čese, in zagotovem, da bo pred svoj namen doseglo, kakor pa z neprimerno obleko in razčesanimi glavami. Ob enem pa tudi opomnim, da kar je eni mestni gospici primerno in dostojno, je za kmečko deklo nedostojno in smešno. In kar je za kmečko osebo lepo, je za gosposko neprimerno (ŽU Kojsko, Pridige 5. 5. 1901 – 1. 5. 1904, 317–321).

Obleka je pomenila tudi rezervo, ki jo je nevesta oziroma njena družina v času finančne krize lahko unovčila. V inventarjih revnejših nevest namreč zasledimo zabeležene primere, da je pokojna obleke iz bale že prodala in porabila.

SPREMEMBE SESTAVE BALE GLEDE NA MODERNIZACIJO IN DVIG KUPNE MOČI

Dograditev železnice do Trsta leta 1857 je povzročila strukturno krizo v krajih, ki so se ukvarjali s prevozništvom in špedicijo. Od železnice oddaljenejši kraji so njen prihod v deželo in njene gospodarske posledice občutili pozneje, predvsem pa bistveno drugače (Borak-Lazarevič 1999: 28). V Brdih se je začela v velikem obsegu načrtna prodaja svežega in suhega sadja ter vina v oddaljene kraje monarhije (Kociančič 1992: 10–11), kar je skupaj z modernizacijo kmetijstva v drugi polovici 19. stoletja povzročilo preobrazbo kmečkega obrata in ugodno gospodarsko rast. Ta je bila najprej vidna v razcvetu sekundarnih²⁸ dejavnosti, v potrošnji (Rutar 1997: 109–110) in povečavah²⁹ kmečkih domov. Temeljito se je spremenil tudi

28 Za razliko od Zahodne Evrope in tudi Avstrije, kje sta se manufakturna in hišna industrijska dejavnost začeli razvijati že konec 18. stoletja (Sandgruber 1982: 360).

29 Arhivsko gradivo o vojne škodi po prvi svetovni vojni kaže povečan obseg obnov in povečav kmečkih hiš ter gospodarskih poslopj med leti 1870 in 1885 ter po letu 1900. To se je zaključilo tik pred prvo svetovno vojno (ASG, Danni di guerra, b. 832) in je bilo povezano s splošno evropsko gradbeno dejavnostjo (Sandgruber 1982: 329).

odnos med mestom in podeželjem, saj je kmetijstvo z boljšim donosom proizvajalo več dobička. Tega je kmet z višjo kupno močjo lahko investiral v industrijske proizvode (Caracciolo 1977: 651–652) kot npr. orodje in gnojila ter tudi v obleko in pohištvo. Kljub spremembam v materialni kulturi in odkupom zakupnih kmetij so se socialne razlike še vedno kazale tudi v ženski bali.

Na splošno je za srednje premožno nevesto (Krasno) v drugi polovici 19. stoletja bala vsebovala 2 skrinji z obleko in perilom (SEM, 1953 (10), 80). Celotna oprava spalnic se je kot del bale začela pojavljati šele konec 19. in v začetku 20. stoletja. Prav tako je takrat postal sestavni del bale kolovrat, pozneje (po drugi svetovni vojni) pa šivalni stroj. Sprva so rjuhe tkali potujoči tkalci - *krnieli* (SEM 1953 (10), 20–21; 30). Z začetkom obratovanja tekstilne tovarne v Podgori sredi 19. stoletja (Luchitta 1991: 76) se je vedno bolj uveljavljalo industrijsko tkano platno. V začetku 20. stoletja je bala vsebovala okoli 14 parov rjuh, 20 srajc, 50 velikih prtov, 35 majhnih prtičkov, 20 parov prevlek za blazine, 15 brisač, robčke in rute (SEM, 1953, (10), 16–17), 30 oblek in žensko perilo (SEM, 1953 (10), 59) ter kuhinjsko posodo. Darinka Sirk navaja, da so balo sestavljale izvezena posteljnina, nočne srajce, spodnja krila, spalne jopice, modrčki, spodnje hlačke, lahko tudi steznik. Bogatejše neveste so bodisi sešile bodisi naročile bogato izvezeno dolge zavese za spalnico, posteljno pregrinjalo, rjuhe, odeje, prešito odejo. K bali so sodile tudi brisače, prtički, kuhinjske krpe, vsakdanje in praznične obleke, predpasniki, robci in robčki, nogavice, steznik za nogavice, cokle, copati, čevlji in pred drugo svetovno vojno tudi sandali (Sirk 2009: 27). Za obdobje pred in po prvi svetovni vojni je spalnico ali vsaj polovico kupil ženin, zato je nevesta poskrbela tudi za posteljne blazine, ki jih je izdelala posebej za to delo usposobljena ženska. Tako so zaradi splošnega dviga življenjskega standarda imele tako revne kot tudi premožne neveste konec 19. stoletja v primerjavi z obdobjem na začetku stoletja več ter drugačne³⁰ tekstilije v bali. Vedno pa je treba vprašati, koliko nevest je imelo v določenem obdobju opisano balo.

VPLIV NOVIH HIGIENSKIH MODELOV

Drugo pomembno vprašanje pri interpretiranju kosov iz ženske bale je tudi, ali se je predmet ohranil zato, ker ga niso uporabljali in je imel le prestižni pomen, ali je bila lastnica premožna in je imela več enakih predmetov ali pa ga zaradi varčevanja ni uporabila (npr. dragoceno posteljno pregrinjalo, prt,

³⁰ Mišljene so obleke in perilo za domačo rabo iz industrijsko izdelanega blaga.

rjuha). Predmeti so lahko bili zaradi splošnih družbenih norm (npr. spodnje hlače) del bale, dejansko pa jih v praksi lastnice niso veliko uporabljale: iz analize že omenjenih inventarnih popisov iz prve polovice 19. stoletja, v katerih so bile obleke ter perilo, ki so ga zapuščale umrle ženske in njihovi možje, je razvidno, da niti otroci niti odrasli niso nosili spodnjega perila, kot ga nosimo danes. Bogatejša mlada dekleta v starosti okoli 17 let so začela nositi kombinežo, ki se omenja tudi v redkih popisih bale. Del spodnjega perila v tem obdobju je bila srajca (Sarti 2002: 200) in njena belina je bila kazalec higiene oziroma čistoče (Sarti 2002: 197). Srajco srečamo v vseh inventarjih pa tudi pri seznamih stroškov za otroška oblačila. Terenski zapisi Orlovih ekip leta 1953 omenjajo začetke nošnje spodnjega perila na koncu 19. stoletja (SEM, 1953 (10), 13). Začetkov uvajanja spodnjega perila se niso spominjali mlajši informatorji in tisti iz bogatejših družin, pri katerih so se prej uvajale novosti v oblačilni kulturi. Informatorka Darinka Sirk se je spominjala pripovedovanja matere Dore Obljubek, da se je spodnje perilo uvajalo v času pred prvo svetovno vojno, v večjem obsegu pa se je razširilo šele po vojni. Ženske so se nošnje tega sprva otepale, saj so se takratne spodnjice, ki so segale do kolen zapenjale z gumbi ali z vrvico, kar je bilo zelo nepraktično za slačenje (Sirk 2009: 27). Izdelovali so modele z razporki, ki ga je imelo ne samo moško temveč tudi žensko spodnje perilo (Sirk 2013). Tako so lahko ženske kot moški opravljali malo potrebo³¹ kar stoje. Dokončno se je spodnje perilo uveljavilo šele v obdobju po drugi svetovni vojni (Fikfak 2013). Še takrat so tako ženske kot tudi moški lahko nosili spodnje perilo samo ob obisku zdravnika, otroci pa le, ko so bili v šoli. Ženske so imele v bali določeno število spodnjega perila, ki ga niso uspele ponositi. Torej spremembe v sestavi (predmetov) bale nakazujejo strukturne spremembe, niso pa dejanski kazalec spremembe mentalitete in uporabe vsebovanega predmeta.

31 Opravljanje velike in male potrebe še ni bilo podvrženo procesu civiliziranja (Elias 2000: 73) in s tem povezanimi občutki sramu ter potrebi po intimi in zasebnosti pa tudi z občutki neurejenosti in umazanije (Elias 2000: 253). Kmečke ženske so na trgu pred cerkvijo še po prvi svetovni vojni opravljale malo potrebo kar v družbi ostalih sogovornic, samo malo so se odmaknile (Podveršič 2012).

ZAKLJUČEK

Družba v svoji preteklosti ni bila statična in spremembe se niso dogajale le po prvi in drugi svetovni vojni, temveč se temeljito spreminjala skozi celoten zgodovinski razvoj in še zlasti v 19. stoletju. Posedovanje določenega kosa oblačila namreč še ne pomeni njegove dejanske uporabe. Treba je torej raziskati, kateri zunanji in notranji faktorji so vplivali na družino, njeno sestavo in njeno vpletenost v vaške strukture ter v kakšen materialni in mentalni okvir je bila vpeta. Tako lahko rečemo, da je bila obleka javni kazalec socialnega statusa (Segalen 2005: 78).

Z obleko se je več ukvarjal kmečki vrhnji sloj, kjer je bilo nekaj razkošja pri moški opravi in ženskih oblekah statusni simbol. Bogata praznja obleka premožnih kmetov je ustrezala normam tedanje stanovske družbe, ni pa bila reprezentativna za večino kmečkega prebivalstva (Rösener 2007: 186).

Velike razlike so bile med številom oblek ter med materiali, iz katerih so bile te izdelane pri družinah revnih posestnikov in zakupnikov, ki jih je bilo v prvi polovici 19. stoletja največ, ter redkimi premožnimi družinami posestnikov. Pri predstavljanju in analizi sestavin ženske bale se moramo vedno vprašati, kakšnemu socialnemu sloju je pripadala njena lastnica in posledično za kolikšen del prebivalstva je ta vzorec reprezentativen.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

ASG (Archivio di stato di Gorizia).

ASG, Catasto teresiano, Cerou inferiore, busta 4, reg. 17.

ASG, Catasto teresiano, Quisca, busta 6, reg. 30.

ASG, Catasti sec. XIX-XX, Elaborati, Operato d'estimo della comune di Cerou superiore ed inferiore, busta 15.

ASG, Catasti sec. XIX-XX, Elaborati, Operato d'estimo catastale del Comune di Medana, busta 39.

ASG, Catasti sec. XIX-XX, Elaborati, Operato d'estimo della Comune di Piuma, busta 51.

ASG, Catasti sec. XIX-XX, Elaborati, Operato d'estimo catastale della Sotto comune di San Floreano, busta 66.

ASG, Catasti sec. XIX-XX, Elaborati, Operato d'estimo della Comune di San Mauro e Podsenizza (con Podsabotino), busta 69.

ASG, Giudizio distrettuale del circondario di Gorizia – Ante atti del Giudizio distrettuale di Quisca (tranne le localita di Visnovico, Vipulzano, Cosana, Vedrignano) ceduti nel 1846 al Giudizio Distrettuale del Circondario, Ventilazioni ereditarie, busta 83–87.

ASG, Giudizio distrettuale del circondario di Gorizia, Ante atti del Giudizio distrettuale di Quisca (tranne le localita di Visnovico, Vipulzano, Cosana, Vedrignano) Ceduti nel 1846 al Giudizio Distrettuale del Circondario, Contratti degli'instromenti ut amichevoli convenzioni dell'anno 1819, busta 87, filza 159.

ASG, Ufficio tavolare, Libri fondiari (1761-1891), Libro di evidenza del possesso, San Floreano nel Coglio, 111.

ASG, Giudizio distrettuale di Gorizia, Danni di guerra, busta 832.

ASG, Ufficio tavolare, Libri degli strumenti tavolari, busta 57–295.

ASPG (Archivio storico provinciale Gorizia)

ASPG, Atti degli stati Provinciali, sez. II, busta 555/2.

AST (Archivio di stato di Trieste)

AST, Elaborati catastali, Operato d'estimo della Comune di San Martino (Quisca), busta 678.

ŽU Kojsko (Župnijski urad Kojsko)

ŽU Kojsko, Pridige 5. 5. 1901 – 1. 5. 1904.

SEM (Slovenski etnografski muzej), Terenski zapiski Orlovih ekip, teren 10 (1954), zvezek 10: Marta Ložar, Noša-obrt.

Ustni viri

PODVERŠIČ, Bruno, 2. 2. 2012, Gradno. Zapis. Goriški muzej.

SIRK, Darinka, 18. 2. 2013, Dobrovo. Zapis. Goriški muzej.

FIKFAK, Ksenija, 25. 3. 2013, Gradno. Zapis. Goriški muzej.

Literatura

BAŠ, Angelos 2007a: *Damast*. Baš, Angelos (ur.): *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 74.

BAŠ, Angelos 2007b: *Kambrik*. Baš, Angelos (ur.): *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 240.

BAŠ, Angelos 2007c: *Kotenina*. Baš, Angelos (ur.): *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 240.

BAŠ, Angelos 2007d: *Piké*. Baš, Angelos (ur.): *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 415.

BAŠ, Angelos 2007e: *Škrlat*. Baš, Angelos (ur.): *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 609.

BOGATAJ Janez, 1989: *Domače obrti na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

BORAK, Neven, LAZAREVIĆ, Žarko, 1999: *Gospodarske krize in Slovenci*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Zveza ekonomistov Slovenije.

BURKE, Peter, 2007: *Kaj je kulturna zgodovina*. Ljubljana: Sophia.

CARACCILO, Alberto, 1977: *Associazionismo agrario e ricerca di »consenso« nell'economia e nella società prefasciste*. *Quadernistorici* 36: 645–660.

CARR, Edward Hallett, 2008: *Kaj je zgodovina?* Ljubljana: Studia Humanitatis.

CZOERNIG, Karl, 1987: *Gorizia la Nizza austriaca. Storia di Gorizia e di Gradisca*. Gorizia: Cassa di risparmio di Gorizia.

GIORGETTI, Giorgio 1974: *Contadini e proprietari nell'Italia moderna*. Torino: Giulio Einaudi.

GOMIRŠEK, Tanja, 2011: Spremembe na področju agrarnih panog v jugovzhodnem delu Goriških Brd v 19. stoletju. *Kronika* 59. 257–282.

GOMIRŠEK, Tanja, 2012: *Skrbnišтво mladoletnih v jugovzhodnem delu Goriških Brd v 1. polovici 19. stoletja-pravni vidik in realnost*. Škoro Babić, Aida et al. (ur.): *Zgodovina otroštva*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije. 243–255.

GOMIRŠEK, Tanja, 2013: Bivanjska kultura jugovzhodnih Brd v predmarčni dobi. *Kronika* 61. 273–304.

KAUFHOLD, Karl Heinrich, 1987: *Die Wirtschaft Mitteleuropas 1350 bis 1800*. Weiegelmann, Günther (ur.): *Wandel der Alltagskultur seit dem Mittelalter*. Münster: Copenrath Verlag. 39–66.

KERŠIČ, Irena, 1992: Kolon in gospodar – dva načina življenja in dve stanovanjski kulturi. *Etnolog* 2/1: 95–136.

KOCIANČIČ, Štefan, 1992: Berde in Brici. *Etnolog* 2/1: 10–12.

LASLETT, Peter, 2005: *The world we have lost*. London: Routledge.

LUCHITTA, Alberto, 1991: *Lo sviluppo industriale della Principesca Contea nelle relazioni della Camera di Commercio di Gorizia*. Gorizia. Furio Bianco, Maria Masau Dan (ur.): *Economia e società nel Goriziano tra 800 e 900*. Gorizia: Edizioni della laguna. 67–122.

MELIK, Anton, 1936: *Slovenija I*. Ljubljana: Slovenska Matica.

MIKLAVČIČ-BREZIGAR, Inga idr., 2000: *Ljudske skrinje na Goriškem*. Nova Gorica: Goriški muzej.

NOVAK, Vilko 1960: *Slovenska ljudska kultura*. Ljubljana: DZS.

OREL, Boris, 1944: *Trije mejniki v človeškem življenju-ženitovanje*. Anton Breznik idr.: *Narodopisje Slovencev I*. Ljubljana: Klas. 277–302.

Občni deržavlanski zakonik za vse nemške dedne dežele avstrijanskega cesarstva 1811–1853, Dunaj: C. K. dvorna in deržavna tiskarnica.

PANJEK, Aleksander, 2002: *Terra di confine*. Mariano del Friuli: Edizioni della Laguna.

PERUSINI, Gaetano, 1961: *Vita di popolo in Friuli: Patti agrari e consuetudini tradizionali*. Firenze: Leo S. Olschki editore.

PODLOŽAR-LOGAR, Helena, FRIEDL, Jože, FURLAN, Andrej, 2007: Bala. Baš, Angelos (ur.): *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

RÖSENER, Werner, 2007: *Kmetje v evropski zgodovini*. Ljubljana: *cf.

RUTAR, Marija, 2000: *Tolminska je pesem: Zbrana objavljena in neobjavljena dela učiteljice, muzealke in etnologinje Marije Rutar*. Tolmin: Tolminski muzej.

RUTAR, Simon, 1997: *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*. Nova Gorica: Jutro.

SANDGRUBER, Roman, 1982: *Die Anfänge der Konsumgesellschaft: Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard und Alltagskultur in Österreich im 18. und 19. Jahrhundert*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik.

SARTI, Raffaella, 2002: *Europe at home: Family and material culture: 1500–1800*. New Haven, London: Yale University Press.

SEGALEN, Martine, 2005: *Le condizioni materiali della vita familiare*. Marzio Barbagli, David Kertzer (ur.): *Storia della famiglia in Europa. Il lungo Ottocento*. Roma: GLF editori Laterza. 43–87.

SEIDER, Reinhard, 1998: *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana: Studia humanitatis.

SIRK, Darinka, 2009: *Ivánov venec: Briške šege in navade*. Dobrovo: Samozaložba.

SIRK, Darinka, 2012: *Devetindevetdeset meštirjev - sto mižerij: Izročilo o briški rokodelski ustvarjalnosti*. Dobrovo: Samozaložba.

STONE, Lawrence, 1990: *The family, sex and marriage in England 1500–1800*. London: Penguin.

STUDEN, Andrej, 1999: *Svetovi socialne neenakosti spalnic in spanja: K zgodovini postelje na Slovenskem v 19. in 20. Stoletju*. Dibie, Pascal: *Etnologija spalnice*. Ljubljana: *cf. 291–340.

TURNŠEK, Metod, 1952: *Od morja do Triglava: Narodopisni zapiski iz slovenskega obrobja. Knjiga 1. Od Istre preko Tržaškega in Goriškega do Benečije*. Trst: Tiskarna založništva tržaškega tiska.

VALVASOR, Janez Vajkard, 2010: *Čast in slava vojvodine Kranjske 2*. Ljubljana: Zavod Dežela Kranjska.

VILFAN, Sergij, 1980: *Agrarna premoženjska razmerja*. Pavle Blaznik idr. (ur.): *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev 2*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 403–479.

VILFAN, Sergij, 1992: Izročilo o kolonatu v Goriških Brdih. *Etnolog* 2/1: 137–150.

ZINGARELLI, Nicola, 2009: *Lo Zingarelli: Vocabolario della lingua Italiana*. Bologna: Zanichelli.

ZULJAN, Danila, 2008: *Brda – pokrajina dveh kultur*. Miran Košuta: *Slovenščina med kulturami* 19. Celovec (i. e.) Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 234–248.

MODIFICHE NELLA COMPOSIZIONE DELLA DOTE
DELLE SPOSE DALLA PRIMA METÀ DEL XIX SECOLO
AL PERIODO DOPO LA PRIMA GUERRA MONDIALE:
QUESTIONI RELATIVE ALL'INTERPRETAZIONE DEI
MANUFATTI TESSILI CONSERVATI NELLA COLLEZIONE
ETNOLOGICA DELLA FAMIGLIA SIRK

Il contributo presenta le questioni ovvero i punti di vista di cui tener conto nell'interpretazione dei manufatti tessili conservatisi nelle collezioni come parte della dote delle spose. Innanzitutto è necessario considerare il punto di vista sociale e chiedersi a quale classe sociale appartenessero le donne e quante fossero le famiglie, nel Collio goriziano, così facoltose da potersi permettere una dote, come descritta dalla letteratura etnologica e di storia patria slovena. Un'analisi del Catasto Teresiano e della struttura dei possedimenti terrieri del Catasto Franceschino ha rivelato che, in questo territorio, oltre il 55% delle famiglie erano affittuari, quindi poveri. Nell'area del Collio goriziano sudorientale, il 66,6% delle famiglie ivi abitanti possedevano il 28% delle superfici a pergolato, il 16,6% dei campi con vigne, il 46,1% degli orti, il 58,1% dei terreni collinari, il 21,1% dei pascoli e il 23,2% dei prati. Gli affittuari, nel corso del XIX secolo e soprattutto dopo il 1848, iniziarono ad acquistare i terreni e le case, tanto che, entro l'inizio della prima guerra mondiale, il loro numero si era ridotto sensibilmente. Ad ogni strato della popolazione corrispondono determinate condizioni sociali e, di conseguenza, una caratteristica composizione della dote delle spose, presentata in base agli inventari nella versione risalente alla prima metà del XIX secolo. La dote, nel XIX secolo, era costituita da vesti cucite e ricamate in casa e da biancheria per la sposa, alcune pezze di tessuto, custodite in una o più cassepanche, e dalla biancheria da letto. Le spose più povere possedevano soltanto la cassapanca ed alcuni abiti di uso comune. La differenza sostanziale tra gruppi sociali si evidenziava anche nei materiali utilizzati: nella dote delle spose contadine ricche, le cassepanche erano dotate di borchie e serratura in ferro e potevano valere da 5 a 10 fiorini. Le spose più povere appartenenti alla classe sociale degli affittuari possedevano una cassapanca senza borchie né serratura in ferro, di un valore compreso tra 10 centesimi e 2 fiorini. Le spose più facoltose ricevevano, come parte della dote, anche il letto allestito e la credenza. Gli abiti di uso quotidiano erano fatti di materiali prodotti in casa, come tela grezza e

tela di sacco. I vestiti della festa erano invece realizzati con stoffe di produzione industriale. Nel corso del XIX secolo, con la maggiore accessibilità delle stoffe di produzione industriale, la dote delle spose divenne più ricca. Le spose benestanti e della classe media potevano permettersi, oltre agli abiti e alla biancheria da casa e da letto, anche la camera da letto arredata e il filatoio a mano. Un altro punto di vista importante da considerare è quello del cambio di mentalità. La biancheria intima iniziò ad essere introdotta prima della prima guerra mondiale, ma si diffuse soltanto negli anni '30 del XX secolo, per affermarsi realmente nell'uso dopo la seconda guerra mondiale. E, ancora allora, molti la indossavano soltanto quando andavano dal medico. Considerata la discrepanza tra il possesso e l'effettivo uso della biancheria intima, ci si deve quindi porre la questione se tali oggetti si siano conservati perché, considerati dei beni preziosi, venivano usati poco, o se facessero parte della dote in base alle norme sociali dell'epoca.

Tanja Gomiršek
Goriški muzej
Galerija Zorana Mušiča grad Dobrovo
Grajska cesta 9
5212 Dobrovo
Slovenija
muzej.dobrovo@siol.net

INDICE / KAZALO

MOJCA RAVNIK	9
ŽIVA TRADICIJA IN ZGODOVINSKI SPOMIN V DOLINI IDRIJE - IZHODIŠČE PROJEKTA <i>KULTURNA DEDIŠČINA V ZBIRKAH MED ALPAMI IN KRASOM (ZBORZBIRK)</i>	
TRADIZIONE VIVENTE E MEMORIA STORICA NELLA VALLE DELLO JUDRIO – PRESUPPOSTO DEL PROGETTO <i>L'EREDITÀ CULTURALE NELLE COLLEZIONI FRA ALPI E CARSO (ZBORZBIRK)</i>	
GIAN PAOLO GRI	41
PATRIMONIO ETNOANTROPOLOGICO E TURISMO: OPPORTUNITÀ E TRANELLI ETNOANTROPOLOŠKA DEDIŠČINA IN TURIZEM: PRILOŽNOSTI IN PASTI	
SANDRO QUAGLIA.	53
TURISMO CULTURALE IN VAL RESIA: L'ESPERIENZA DEL LABORATORIO <i>SPOZNATI REZIJO / CONOSCERE RESIA</i> KULTURNI TURIZEM V DOLINI REZIJE: IZKUŠNJE DELAVNICE Z NASLOVOM <i>SPOZNATI REZIJO / CONOSCERE RESIA</i>	
SAŠA POLJAK ISTENIČ.	61
KULTURNI TURIZEM IN ČEZMEJNI PROJEKTI RAZUMEVANJE TURISTIČNIH POTENCIALOV KULTURNE DEDIŠČINE V PROJEKTIH ČEZMEJNEGA SODELOVANJA MED SLOVENIJO IN ITALIJO IL TURISMO CULTURALE E I PROGETTI TRANSFRONTALIERI LA COMPRESIONE DEL POTENZIALE TURISTICO DELL'EREDITÀ CULTURALE NEI PROGETTI DI COOPERAZIONE TRANSFRONTALIERA TRA SLOVENIA E ITALIA	

INGA MIKLAVČIČ-BREZIGAR	79
DEDIŠČINA MED TEORIJO IN PRAKSO KULTURNEGA TURIZMA O POMENU INTERPRETACIJE DEDIŠČINE IN KOMUNIKACIJE MED MUZEJSKIMI STROKOVNJAKI IN ZBIRATELJI	
PATRIMONIO TRA TEORIA E PRASSI DEL TURISMO CULTURALE SUL SIGNIFICATO DELL'INTERPRETAZIONE DEL PATRIMONIO E DELLA COMUNICAZIONE TRA I PROFESSIONISTI MUSEALI E I COLLEZIONISTI	
TANJA RIJAVEC	93
IZZIV TERENSKEGA DELA IN VZPOSTAVITVE STIKA Z INFORMATORJI PRI IZVEDBI POPISA	
LA SFIDA DELLA RICERCA SUL CAMPO E DELL'INSTAURAZIONE DI UN CONTATTO CON GLI INFORMATORI NELL'ELABORAZIONE DELL'INVENTARIO	
BARBARA IVANČIČ KUTIN.	109
TERENSKO GRADIVO OB DOKUMENTIRANJU ZGODB O ZBIRKAH IN PREDMETIH	
MATERIALI DI RICERCA SUL CAMPO NELLA DOCUMENTAZIONE DI STORIE DELLE COLLEZIONI E DEGLI OGGETTI	
MONIKA KROPEJ TELBAN.	127
USTNO IZROČILO OB SEVERNI SLOVENSKO-ITALIJANSKI MEJI TRADIZIONE ORALE LUNGO IL CONFINE SLOVENO-ITALIANO SETTENTRIONALE	
ROBERTO DAPIT.	153
LA TRADIZIONE ORALE SLOVENA NELLA PROVINCIA DI UDINE: RICERCA E VALORIZZAZIONE	
SLOVENSKO USTNO IZROČILO V VIDEMSKI POKRAJINI: RAZISKOVANJE IN VREDNOTENJE	
DANILO ZULJAN KUMAR	175
NAREČJA ZAHODNEGA SLOVENSKEGA JEZIKOVNEGA PROSTORA I DIALETTI DELLO SPAZIO SLOVENO OCCIDENTALE	

NATAŠA GLIHA KOMAC	199
VPOGLED V KULTURNO DEDIŠČINO KANALSKE DOLINE: LJUDSKA RELIGIOZNOST DOLINSKEGA PREBIVALSTVA KOT POMEMBNA SESTAVINA VSAKDANJE STVARNOSTI	
SGUARDO SULL'EREDITÀ CULTURALE DELLA VAL CANALE: RELIGIOSITÀ POPOLARE DEGLI ABITANTI COME ELEMENTO IMPORTANTE DELLA REALTÀ QUOTIDIANA	
ŠPELA LEDINEK LOZEJ	215
OGNJIŠČA V ZBIRKAH MED ALPAMI IN KRASOM I FOCOLARI NELLE COLLEZIONI TRA LE ALPI E IL CARSO	
IRENA LAČEN BENEDIČIČ	235
KULTURNA IN NARAVNA DEDIŠČINA RATEČ PATRIMONIO CULTURALE E NATURALE DI RATEČE	
ZDENKA TORKAR TAHIR	253
RATEČANI IN NJIHOVA ETNOLOŠKA DEDIŠČINA V MEJNEM KOTU TREH DEŽEL GLI ABITANTI E L'EREDITÀ ETNOLOGICA DI RATEČE NEL PUNTO D'INCONTRO DI TRE PAESI	
KARLA KOFOL	271
PRIVATNE ZBIRKE GORNJEGA POSOČJA TER NJIHOVO SODELOVANJE S POOBLAŠČENIMI MUZEJI IN PRISTOJNIMI INSTITUCIJAMI LE COLLEZIONI PRIVATE DELL'ALTO ISONZO E LA COLLABORAZIONE CON I MUSEI AUTORIZZATI E LE ISTITUZIONI COMPETENTI	
TANJA GOMIRŠEK	283
SPREMEMBE V SESTAVU ŽENSKÉ BALE OD 1. POLOVICE 19. STOLETJA DO OBDOBJA PO 1. SVETOVNI VOJNI: VPRAŠANJA OB INTERPRETACIJI OHRANJENIH TEKSTILIJ V ETNOLOŠKI ZBIRKI DRUŽINE SIRK MODIFICHE NELLA COMPOSIZIONE DELLA DOTE DELLE SPOSE DALLA PRIMA METÀ DEL XIX SECOLO AL PERIODO DOPO LA PRIMA GUERRA MONDIALE: QUESTIONI RELATIVE ALL'INTERPRETAZIONE DEI MANUFATTI TESSILI CONSERVATI NELLA COLLEZIONE ETNOLOGICA DELLA FAMIGLIA SIRK	

Projekt ZBORZBIRK je namenjen strokovni obdelavi, ovrednotenju in promociji zbirk kulturne dediščine, ki so jih v preteklosti ustvarili domačini v Kanalski dolini, Rezijski, Nadiških dolinah, Karnajski, Terski in Gornjesavski dolini, na Kobariškem, Liškem, Kambreškem, v dolini Idrije, na Kanalskem in v Brdih. Projekt je sofinanciran iz sredstev Evropskega sklada za regionalni razvoj in nacionalnih sredstev v okviru Programa čezmejnega sodelovanja Slovenija–Italija 2007–2013.

L'obiettivo del progetto ZBORZBIRK è quello di rielaborare, valorizzare e promuovere le collezioni culturali storiche create dagli abitanti locali in passato. Tali collezioni rappresentano un elemento di pregio degli abitati della Val Canale, Val Resia, Valli del Natisone e del Torre, Val Cornappo e della valle Gornjesavska dolina e Idrija, dell'area di Kobarid, Lig, Kambreško, Kanal e Collio. Progetto finanziato nell'ambito del Programma per la Cooperazione Transfrontaliera Italia–Slovenia 2007–2013, dal Fondo europeo di sviluppo regionale e dai fondi nazionali.

ISBN 978-88-904461-2-2

Progetto finanziato nell'ambito del Programma per la Cooperazione Transfrontaliera Italia-Slovenia 2007-2013, dal Fondo europeo di sviluppo regionale e dai fondi nazionali.

Projekt sofinanciran v okviru Programa čezmejnega sodelovanja Slovenija-Italija 2007-2013 iz sredstev Evropskega sklada za regionalni razvoj in nacionalnih sredstev.

**Ministero dell'Economia
e delle Finanze**

**REPUBLIKA SLOVENIJA
SLUŽBA VLADE REPUBLIKE SLOVENIJE ZA RAZVOJ
IN EVROPSKO KOHEZIJSKO POLITIKO**